

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Holdnings- og partiskift blandt danske vælgere på basis af paneldata

Shamshiri-Petersen, Ditte

Publication date:
2010

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Shamshiri-Petersen, D. (2010). *Holdnings- og partiskift blandt danske vælgere på basis af paneldata*. Centre for Comparative Welfare Studies, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Forord

Denne afhandling er skrevet ud fra en nysgerrighed om og i så fald hvordan de danske vælgers holdningsskift og partiskift er relaterede til hinanden. Nysgerrigheden udspringer dels af, at der i kontekst ikke foreligger ret meget viden om de to fænomener. Navnlig ikke når det gælder individuelle skift frem for aggregerede. Dels udspringer den af, at sammenhængen mellem de to kan gøres os klogere på en grundfæstet teoretisk forståelse af vælgernes adfærd. Særligt i nordisk kontekst har man kunnet se en sammenhæng mellem vælgernes holdninger og deres partivalg, og dette er blevet tilskrevet, at vælgerne på rationel vis først og fremmest vælger parti efter, hvilket et der repræsenterer deres holdninger bedst. Men spørgsmålet er, om de på tilsvarende rationel vis vælger partier fra. På den måde søger afhandlingen at belyse et eksisterende teoretisk perspektiv, ved at stille et spørgsmål, der udfordrer det og dets rækkevidde.

Afhandlingens indhold og udformning kan kun undertegnede tages til indtægt for. Jørgen Goul Andersen har igennem sin inspirerende vejledning dog haft stor betydning for de afgørende retninger den har taget. Det samme gælder Johannes Andersen og den begejstring han har udvist. Tak til dem begge, for at have været en betydningsfuld del af processen. Også stor tak til min mand, Kaveh Shamshiri-Petersen, der har støttet og lyttet hele vejen igennem.

Slutteligt vil jeg gerne dedikere afhandlingen til min far, Stig Ejner Petersen.
Hans tiltro har betydet alt.

Aalborg, april 2010
Ditte Shamshiri-Petersen

Indhold

1 Indledning	5
Stigende partiskift	7
Makroforklaringer på partiskift	9
Mikroforklaringer på partiskift	12
Holdningsskift som forklaring på partiskift?	15
Partiernes holdningsskift som forklaring på partiskift?	17
Afsluttende	22
2 Metodeovervejelser	24
Forskningsdesign	24
Panelstudier	27
Præsentation af de tre sæt panelstudier	29
Udfordringen: Måling af holdninger og holdningsstabilitet	32
Udvalgte eksempler på partiholdningsskift	36
Præsentation af eksemplerne	38
Empirien: Partivalgmateriale og tværsnitsvalgdata	39
Afsluttende	42
3 Den teoretiske forståelsesramme	44
Teoretiske perspektiver på holdninger	44
Værdier, holdninger og meninger	48
Politiske holdninger: Ideologi og holdningsstrukturer	50
Holdningsdannelse: Socialisering eller ad hoc-konstruktioner?	54
Holdningsstabilitet og -skift	56
Teoretiske perspektiver på vælgernes adfærd	62
Issue voting: En kort introduktion	63
Vælgernes billede af partierne: Image	67
Teoretiske perspektiver på partiernes adfærd	70
Partiernes udvikling: Professionalisering og flydende form	72
Issue competition	75
Strategier til holdningsoverensstemmelse	78
Afsluttende	81
4 Holdningsstabilitet og -skift blandt de danske vælgere	83
Holdningsspørgsmål og måling af stabilitet	86
Stabilitetsmål	87
Holdningsstabilitet: Et overblik	89
Omfanget af holdningsstabilitet og -skift	89
Mønstre i holdningsspørgsmålenes stabilitet	92
Holdningsdimensioner via faktoranalyse	93
Stabilitet på den "værdipolitiske" dimension	96
Stabilitet på den "fordelingspolitiske" dimension	99
Stabiliteten på de øvrige dimensioner	102
På tværs af holdningsdimensionerne	104
Saliens: Større eller mindre stabilitet?	105

Hvad betyder graden af ideologi i spørgsmålene?	108
Ideologisk stabilitet	113
Konstruktion af holdningsindekser	113
Holdningskonsistens	115
Stabilitet på holdningsindekserne	117
Afsluttende	118

5 Holdningsstabilitet og -skift set over tid 120

Udviklingen i holdningsstabiliteten: Et overblik	122
Holdningsstabilitet i 1970'erne	124
Mønstre i 1971-1973-holdningsspørgsmålene	125
Holdningsstabilitet i 1980'erne	129
Mønstre i 1987-1988-holdningsspørgsmålene	131
Afsluttende	135

6 Hvem skifter holdning og hvem er stabile? 137

Køn, alder og uddannelse	143
Politisk opmærksomhed eller interesse	148
Den politiske orientering	151
En samlet model	154
Enkeltspørgsmål	155
Afsluttende	160

7 Holdningsskift og partiskift 162

Fører holdningsskift til partiskift?	167
Ideologisk ustabilitet og partiskift	172
Betydningen af saliens	174
Konkrete holdningsskift og partiskift	180
Har der tidligere været sammenhæng ml. holdningsskift og partiskift?	185
1971-1973	186
1987-1988	187
Afsluttende	188

8 Holdningsstabilitet og -skift blandt partierne 191

Stabilitet på fire politikemner	192
Partiernes gennemsnitlige stabilitet på de 4 emner	198
Stabilitet i partiernes ideologiske placering	201
Stabilitet i kompetenceimage	205
Vælgerkarakteristika og oplevet partiustabilitet	209
Hvad forklarer oplevet partiustabilitet?	211
Afsluttende	216

9 Partiernes holdningsskift og vælgernes partiskift 218

Partiholdningsskift og partiskift?	220
Betydningen af partiholdningsustabilitet for egne vælgere	222
Partiernes holdningsskift på saliente spørgsmål	224
Skift i kompetenceimage og partiskift	230
Skift i sympati og partiskift	234
Afsluttende	239

10 Tre eksempler på partiernes holdningsskift	242
Eksempel 1: Venstre og velfærd	244
Eksempel 2: Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandrerpolitikken	249
Eksempel 3: Venstre og miljø	254
Afsluttende	258
 11 Opfatter vælgerne partiernes skift - og følger de med?	 261
Venstre og velfærd	265
Opfatter vælgerne Venstres skift?	265
Følger vælgerne Venstre?	269
Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandrerpolitikken	273
Hvad mener Socialdemokraterne ifølge vælgerne?	275
Hvilken betydning har Socialdemokraternes skift?	278
Venstre og miljø	281
Blev Venstres image først mindre så mere grønt?	283
Lader vælgerne sig overtale?	285
Afsluttende	289
 12 Konklusion og afsluttende diskussion	 292
Omfang og udvikling i holdningsstabilitet	294
Sociale forskelle i holdningsstabilitet?	296
Holdningsskift og partiskift	297
Saliens som betingende faktor?	298
Kan issue voting forklare partiskift?	300
Fokus på partierne	302
Partiernes holdningsskift påvirker vælgerne	303
Hvem påvirker hvem?	306
Dansk resumé	309
English summary	312
Referencer	315

Kapitel 1

Indledning

Denne afhandling undersøger, hvilken betydning holdningsskift har for partiskift. Målet er at opnå større viden om holdningsændringer både blandt de danske vælgere og de politiske partier, og at finde ud af, om sådanne holdningsændringer er årsagen til, at så mange vælgere skifter parti mellem valgene.

At en stor del af de danske vælgere skifter partipræference fra valg til valg er både velkendt og veldokumenteret. I dag er det typisk omkring hver fjerde vælger, der ved et folketingsvalg sætter sit kryds ved et andet parti end det, krydset blev sat ved valget før (eksempelvis Goul Andersen & Hoff 2001; Nielsen & Thomsen 2003; Hansen Slothuus & de Vreese 2007). I de fleste lande har vælgernes omskiftelighed været stigende, hvilket også har været genstand for udførlige analyser. Imidlertid er der gjort overraskende få forsøg på at undersøge vælgerskift på individniveau og forklare, hvad der ligger bag. Systematiske studier af emnet har navnlig fokuseret på makroforklaringer, mens der kun er få mikrostudier. Det kan undre. Ikke alene er vælgernes (ofte stigende) omskiftelighed et fænomen, der kalder på studier på mikroniveau. I princippet er det jo også en metode til at forklare partivalg at se netop på de vælgere, der skifter parti, og undersøge, hvad der får dem til det.

Når det drejer sig om at forklare vælgernes adfærd, har litteraturen igennem mange år sat fokus på politiske holdninger. Det skyldes den i grunden ret simple kendsgerning, at indviders holdninger og partivalg er tæt forbundne, ikke mindst i de nordiske lande. Dette sammenfattes igennem den brede teoriretning, der kan betegnes issue voting (Borre 2001), hvor netop holdninger fremhæves som det mest bestemmende for, hvor vælgerne lægger deres stemme: Lidt firkantet udtrykt vil vælgerne stemme på det parti, hvis holdninger stemmer bedst overens med deres egne.

Et sådant "rationelt" perspektiv har siden slutningen af 1970'erne præget europæisk valgforskning, ikke mindst i Danmark og de øvrige nordiske lande. Men mens overensstemmelsen mellem vælgernes holdninger og deres partivalg er dokumenteret på kryds og tværs gennem mange år, finder man ikke tilsvarende analyser af sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift. Det kunne ellers forekomme naturligt netop at sætte direkte fokus på, i hvilken udstrækning det er skiftende holdninger, der får vælgerne til at skifte parti: Såfremt vælgernes partivalg bestemmes af politiske holdninger, er det nærliggende at antage, at skift i partivalg typisk skyldes skift i holdninger.

Imidlertid kunne man også forestille sig, at en vælgers skift af parti kan skyldes, at partiet har skiftet holdning. Der er inden for valgforskningen i stigende grad blevet sat fokus på de politiske partier aktører, der både er blevet mere omskiftelige og som i større udstrækning aktivt forsøger at påvirke deres vælgertilslutning. Navnlig en nedgang i vælgernes klasse- og dermed partitilhørsforhold har betydet, at partiernes sikre stemmer er svundet ind, mens antallet af potentielle vælgere er vokset. Det har medført, at partierne er blevet både mere professionelle og centraliserede samt mere "flydende" i deres form (se eksempelvis Katz & Mair 1995; Mair, Müller & Plasser 2004; Krouwel 2006) i forsøget på at appellere til så mange vælgere som muligt.

På den baggrund kan man udmærket forestille sig, at det ikke alene er vælgerne, der handler mere ubundet af traditioner og gruppetilknytning, men at partierne inden for visse grænser gør det samme. På mikroniveau betyder det, at det også kan være holdningsskift hos politiske partier, der får i øvrigt stabile vælgere til at skifte parti: Hvis en vælger oplever, at det parti vedkommende har stemt på flytter sig holdningsmæssigt, og ikke selv har flyttet sig tilsvarende, så vil vedkommende potentielt kunne skifte til et andet parti. Faktisk er denne hypotese i dansk sammenhæng allerede for mange år siden foreslået af Nannestad (1989), dog uden at det har været fulgt systematisk op.

Udgangspunktet er, at det ikke kun er relevant at se på vælgerne og deres holdningsskift når partiskift skal forklares. I princippet bør partierne også inddrages. Vælgere og partier kan ikke ses isoleret, men skal som udgangspunkt betragtes som aktører, hvis adfærd gensidigt påvirker hinanden. Derfor undersøger afhandlingen, hvilken betydning holdningsskift, både blandt vælgere og partier, har for vælgernes partiskift. Datagrundlaget er først og fremmest tre sæt paneldata, hvor der er mulighed for at undersøge holdningsændringer over tid på individniveau frem for aggregeret. Hvor der særligt i amerikansk litteratur har været tradition for dette, er der i dansk kontekst ikke foretaget mange systematiske undersøgelser af vælgernes holdningsstabilitet. De der foreligger, har typisk været begrænset til enkelte, særlige issues. Dette gælder i endnu mindre grad partiernes holdningsstabilitet og -skift. Her foreligger der udelukkende analyser af aggregerede ændringer i vælgernes holdningsmæssige placering af dem. Af den grund er deskriptive analyser, forud for undersøgelsen af sammenhængen med partiskift, af stor betydning. Formålet med afhandlingen er således ikke at forklare partiskift bedst muligt ved at inddrage en lang række af faktorer. Formålet er i stedet en udførlig undersøgelse af holdningsstabilitet og -skift blandt både vælgere og partier i Danmark og af, hvilken betydning dette har for partiskift.

Stigende partiskift

Op igennem 1970erne oplevede de fleste vestlige lande det, der refereres til som "*a new volatility in the mass electorate*" (Crewe & Denver 1985:4; for fremkomsten af øget volatilitet se eksempelvis også Pedersen 1979, 1983; Budge 1982; Ersson & Lane 1982; Maguire 1983; Dalton, Flanagan & Beck 1984; Lane & Ersson 1999; Dalton & Wattenberg 2000; Drummond 2006). Hvor partiernes opbakning fra vælgerne i gennem adskillige år havde været så stabil, at man i litteraturen talte om, at partisystemerne var "frosset fast" (Lipset & Rokkan 1967, se også Rose & Urwin 1970; Bartolini & Mair 1990), begyndte der 1970erne at tegne sig et ganske andet mønster. I modsætning til tidligere, hvor vælgernes stemme nærmest var givet på forhånd, så man nu en stigende andel vælgere der skiftede partipræference fra valg til valg. Den stabilitet og kontinuitet der tidligere havde karakteriseret vælgernes adfærd, var pludselig blevet afløst af en øget grad af partiskiftere.

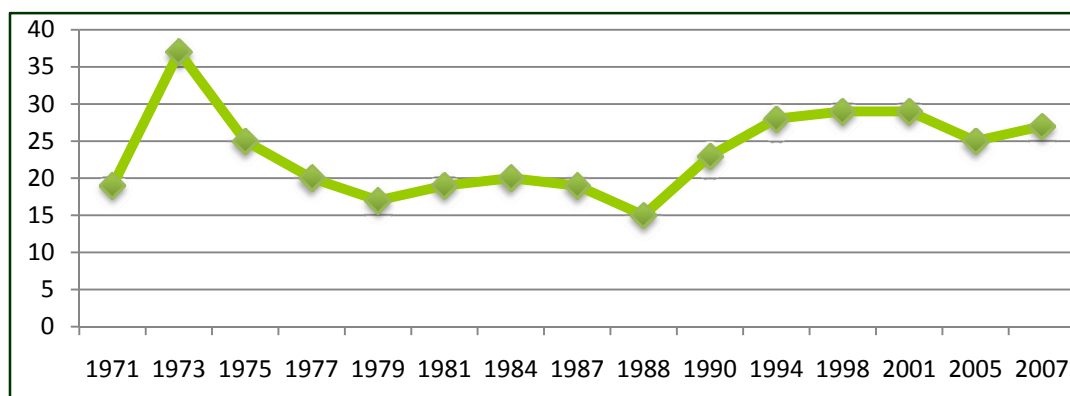
I de nordiske lande syntes denne tendens at kunne spores tidligere end andre steder. I en sammenlignende analyse af Danmark, Sverige, Norge og Finland finder Borre (1980) at der allerede fra midten af 1950erne kan ses en stigning i ustabiliteten i disse lande. Borre undersøger perioden 1950-1977 og konkluderer, at der i alle fire lande ses en opadgående tendens til at skifte mellem partierne fra valg til valg (1980:142-143). I Danmark var dette særligt tydeligt. Dette bekræftes af Goul Andersen & Hoff (2001) ifølge hvem Danmark i 1950erne og 1960erne tog føringen, som det nordiske land med største vælgervandringer mellem partierne (2001:63). Det toppede med jordskredsvalget i 1973, hvor et rekordstort antal vælgere skiftede parti: Ved dette historiske valg var der tale om nettoforskydninger i partiernes vælgermæssige opbakning på hele 29,1 pct. I sammenligning var de gennemsnitlige forskydninger i perioden 1966-1971 på 10,3 pct. - og de var endnu mindre i perioden før det (Worre 1976:13). Siden er der ikke set tilsvarende forskydninger i vælgernes partipræferencer.

Vælgernes stigende tilbøjelighed til at skifte parti er i litteraturen blevet sammenfattet som stigende *volatilitet*. Volatilitet refererer til omfanget af partiskift fra et valg til et næste, og der skelnes mellem netto- og bruttovolatilitet. Nettovolatilitet er summen af nettoændringer i partiernes stemmeandel fra valg til valg, og måles ofte igennem det såkaldte Pedersen indeks¹ (Pedersen 1979, 1983). Bruttovolatiliteten, også kaldet *individual level volatility*, (jf. Pedersen 2001:266) angiver summen af individuelle vælgere, der har skiftet parti fra valg til valg. Her er det klart, at en høj grad af nettoændringer i partiernes vælgertilslutning nødvendigvis er resultat af en mindst lige så stor grad af bruttoændringer: Hvor der ved jordskredsvalget i 1973 var tale om nettoændringer på omtrent 30 procent, dækker det over en noget høje-

¹ Indekset måler nettovolatilitet ved at summere den procentvise ændring i hvert partis stemmeandel ved et valg i sammenligning med valget før, divideret med 2. (Pedersen 1979).

re bruttovolatilitet: Ved dette valg var det tæt ved 40 pct. af vælgerne der stemte på et andet parti end det de havde stemt på ved valget i 1971. Dette fremgår af følgende Figur 1.1, der viser udviklingen i andelen af partiskiftere blandt danske vælgere i perioden 1971 til 2007, foretaget på baggrund valgdata fra samme periode:

Figur 1.1: Udviklingen i partiskift blandt danske vælgere, 1971-2007. I pct.

Anm: N=493-1669. Procentandele afrundet til hele tal.

I beregningerne er kun vælgere, der har stemt ved begge valg medtaget, og de er alle baseret på vælgerne hukommelse om deres partivalg valget forinden, på uvægtet data². Fordi nogle vælgere glemmer, hvilket parti de stemte på sidst, og da er tilbøjelige til at angive samme parti, de stemmer på nu, er der tale om en vis underdrivelse af omskifteligheden.³ I denne sammenhæng gør det dog blot problemstillingen mere relevant. Som det tydeligt kan aflæses af figuren, er andelen af partiskiftere på sit højeste ved valget i 1973-valget, og er ikke siden set tilsvarende. Fra slutningen af 1970'erne og igennem 1980'erne falder andelen af partiskiftere til at ligge omkring de 20 pct. med 1988 som det år, hvor andelen var på sit laveste: Blot 15 pct. af vælgerne angiver at have stemt på et andet parti end det de stemte på ved valget forinden i 1987. En sammenligning med paneldata viser dog, at andelen nærmere er det dobbelte. En forklaring kan være, at valgene lå så tæt på hinanden, at vælgerne følte sig mere forpligtede til at angive samme parti og dermed signalere konsistens. Som det fremgår, stiger andelen af partiskiftere igen i starten af 1990'erne igennem de seneste 17 år har den befundet sig mellem 23 og 29 pct. Samlet tyder det på, at trods "bølger", ser den ud til at have lagt i et relativt højt leje.

² Recall er anvendt også for de år, hvor der kunne have været anvendt paneldata. Dette er gjort for sammenlignelighedens skyld. Vægt er undladt, da det er fravalgt i alle analyser, jf. metodekapitlet. Det betyder dog også, at der forekommer afvigelser i forhold til tidligere beregninger af partiskift (se eksempelvis Nielsen & Thomsen 2003).

³ Dette fremgår også, når der sammenlignes med paneldata. I 1973 viser paneldata en andel partiskiftere på 40,8 pct. mod 37 via recall. I 1988 viser paneldata at 29,3 pct. er partiskiftere, hvor kun halvdelen tilkendegiver dette ved recall. I 2005 er tallene dog tættere på hinanden. 26 pct. på paneldata og 25 pct. via recall.

Danmark er ikke unik i den sammenhæng. Også i særligt de øvrige nordiske lande er der set et nogenlunde tilsvarende mønster for den individuelle omskiftelighed (Valen 1981:26; Holmberg 1981:36, 2000:19; Holmberg 1990:106; Gilljam & Holmberg 1993:71; Holmberg & Oscarsson 2004:83; Aardal 1999:35, 2003a:34). For de øvrige europæiske lande kan der gisnes om at partiskift er lige så udbredt. Lane & Ersson (1997) påpeger, at nettovolatiliteten blot udgør omtrent 50-75 pct. af bruttovolatiliteten, og ses der på nettovolatiliteten ligger Danmark og de nordiske lande ganske vist i den høje ende, men synes ikke at adskille sig markant (se Goul Andersen & Hoff 2001; Klingemann 2005; for sammenligning af volatilitet i 46 lande se Thames, Patterson & Robbins 2008:26).

Makroforklaringer på partiskift

Til trods for dette, er partiskift igennem litteraturen oftest blevet behandlet som et makrofænomen. Man kan argumentere for, at summen af ændringer i partiernes tilslutning og summen af individuelle skift ikke er de samme fænomener (jf. Pedersen 2001:266) og begrebspar som *the floating vote* og *the floating voters* (Daudt 1961) samt *deep structural stability* og *surface stability* (Lane & Ersson 1997) er blevet anvendt i analytisk øjemed. Alligevel har fokus primært været på nettovolatiliteten⁴ og på makroorienterede forklaringer (eksempelvis Pedersen 1979, 1983; Rose & Urwin 1970; Bartolini & Mair 1990; Mair 1990; Klingemann 2005; Thames, Patterson & Robbins 2008). Dette synes også at have været tilfældet i dansk kontekst (se Damgaard 1974; Borre 1980, 1981; Glans 1989).

En forklaring vender sig mod partisystemerne. Ofte har analyser af volatilitet været en del af mere omfattende, sammenlignende analyser af partisystemerne i de vesteuropæiske demokratier og deres tilstand - og netop egenskaber ved disse systemer og strukturelle forandringer internt i disse er blevet udpeget som en forklaring på at nettovolatiliteten begyndte at stige: Opblomstringen af en række nye partier samt gamle partiers forsvinden rundt om i de vestlige lande havde ændret partispektret og dermed også det grundlag, hvorpå vælgerne kunne træffe deres politiske valg (Budge 1982, se eksempelvis også Bartolini and Mair 1990; Bowler & Lanoue 1996). Dette betød nødvendigvis større omskiftelighed i vælgernes partivalg. Også i dansk kontekst blev den stigende vælgervolatilitet ofte kædet sammen med de ændringer, der kendetegnede det partipolitiske landskab i Danmark i 1960erne og 1970erne (se Borre 1980, 1985; Glans 1989). Ses der nærmere på jordskredsvalget i 1973 var dette da netop også kendetegnet ved, at hele 5 nye partier blev repræsenteret i Folketinget. Ikke mindst Fremskridtspartiet, der blev stiftet året før, vandt frem som et protestparti, og fik knap 16 pct. af

⁴ Dette har også sin forklaring i, at beregninger af nettovolatiliteten er et mere pålideligt mål end volatilitet på individniveau, da dette som oftest må beregnes på recall data (Pedersen 2001:266).

stemmerne. Fremkomsten af nye partier og de gamle partiers forsvinden synes på den måde at være en oplagt medvirkende årsag til fremkomsten af vælgervolatilitet. Man ville dog forvente, at partiskift så ville falde i takt med, at de nye partier blev mere etablerede. Hvad angår 1973-valget faldt den da også i de efterfølgende perioder (jf. Figur 1.1.), men der er på ingen måde tale om en reduktion til det leje den var på før dette valg.

Et andet, og særligt i europæisk kontekst, meget udbredt makroperspektiv, pegede imidlertid på socio-strukturelle forandringer som en forklaring på, at volatiliteten begyndte at stige. Argumentet var her, at de traditionelle, sociale skillelinjer, der tidligere havde delt vælgerne og struktureret deres partivalg, var begyndt at miste deres betydning. En sådan forklaring havde sit ophav i Lipset & Rokkan (1967) og deres klassiske skillelinje-teori, som de anvendte til at forklare den fastfrysning af partisystemerne, der på dette som nævnt havde karakteriseret de fleste vestlige lande gennem mange år. Udgangspunktet for teorien var, at partisystemerne skulle ses som en afspejling af underliggende sociale konflikter og modsætningsforhold i samfundet, såsom klasse, religion, sprog eller etnicitet. Disse sociale skillelinjer blev institutionaliseret gennem partierne, som dermed gjorde dem til politiske skillelinjer. Stabiliteten kunne da tilskrives en stabilisering omkring disse skillelinjer: Vælgerne stemte på baggrund af deres tilhørsforhold til en bestemt social gruppe, hvor det var denne gruppes institutionelle forankring i et parti, der varetog deres interesse, der blev styrende for den politiske orientering og partivalg. Særligt klasse havde en sådan betydning, hvilket blev påvist adskillige gange i litteraturen (Lazarsfeld, Berelson & Gauzet 1948; samt Berelson, Lazarsfeld & McPhee 1954; Lipset 1976 [1960]; Alford 1963; Rose 1974, se også Lipset & Rokkan 1967). Ikke mindst i Danmark var klasse den nok mest signifikante skillelinje: Hvor religiøse og etnisk funderede forskelle har været knap så fremherskende, udfoldede det danske partisystem sig igennem mange år som en klar refleksion af klassesystemet, hvor de eksisterende partier udgjorde et temmelig stabilt system, repræsenterende hver deres klasse i samfundet (Borre 1985).

Imidlertid kunne litteraturen kort efter at Lipset & Rokkan (1967) havde fremført deres teori, notere en svækkelse af disse skillelinjer og deres evne til at strukturere vælgernes partivalg. Man talte om en *dealignment proces*, hvor der for en stor del af vælgernes vedkommende var tale om et opbrud i den tidligere tilknytning til særligt klasse og parti (eksempelvis Särilvik & Crewe 1983; Franklin, Mackie & Valen 1992; Dalton & Wattenberg 2000). På baggrund af et studie af en række industrialiserede lande fandt Franklin, Mackie & Valen (1992) eksempelvis, at de stort set alle var kendetegnet ved, at de sociale skillelinjers evne til at strukturere den enkeltes partivalg var faldet væsentligt, og før dette pegede Butler & Kavanaugh (1984) på en *"loosening of social structure"* (1984:8). Dette indebar ikke mindst en løsgørelse

af det tidligere så stærke og stabile bånd mellem social klasse og partivalg (se eksempelvis Särilvik and Crewe 1983; Franklin 1985a, 1985b; Crewe 1986, Rose & McAllister 1986; Lipset 1976; Clark & Lipset 1991; Franklin, Mackie & Valen 1992; Clark, Lipset & Rempel 1993, Lane & Ersson 1994; Listhaug 1997; Knutsen 2004, 2006, 2007). På tilsvarende vis skete der et fald i vælgerne loyaltitet mod partierne. Flere studier påviste dette, i form af et fald både i det formelle partimedlemskab og i vælgerne følelse af tilhørsforhold (se eksempelvis Nie, Verba & Petrocik 1976; Crewe 1984, 1985; Dalton, Flanagan & Beck 1984; Crewe & Denver 1985; Norris 1990; Franklin, Mackie, Valen 1992; Dalton & Wattenberg 2000). Også i Danmark blev nedgang i klasses betydning (Borre 1981; Borre & Goul Andersen 1997; Andersen & Goul Andersen 2003) samt i partitilknytning (Goul Andersen & Hoff 2001:66-69) dokumenteret.

Det var denne svækkelse af de sociale skillelinjer og den struktur de havde udgjort, der blevet udpeget som en central forklaring på vælgerne stigende omskiftelighed. Opfattelsen var, at uden de strukturelle bindinger til de politiske partier, som kunne guide vælgerne, var deres partivalg betydeligt mere "åbent", flydende og uforudsigeligt (se eksempelvis Rose & McAllister 1986). Nogle mente dog, at dette var overdrevet. Bartoloni & Mair (1990) påpegede, at i et større perspektiv var vælgerne og deraf partisystemerne faktisk ret stabile. Andre argumenterede for, at ustabiliteten var cyklisk, og at der med mellemrum ville forekomme opbrud hos vælgerne, som ville stabilisere sig igen (Burnham 1986). I den forlængelse blev der ofte peget på, at skillelinjer ikke havde mistet deres betydning. Der var blot kommet nye til (Dalton, Flanagan & Beck 1984; Inglehart 1977, 1990; 1997, se også Kitschelt 1994; Borre 1995; Kriesti 1998) som vælgerne begyndte at stabilisere sig omkring. En sådan opfattelse af *realignment*, var tæt knyttet til de nye politiske strømninger, de fleste vestlige lande oplevede op igennem 1960erne og 1970erne. Her var eksempelvis kvindebevægelsen og bevægelserne imod Vietnam-krigen og brugen af atomvåben udtryk for fremkomsten af *New politics* (Dalton, Flanagan & Beck 1984) eller *post-materielle værdier* (Inglehart 1977, 1990). *New politics* tesen fremførte da, at den traditionelle socio-strukturelle skillelinje, som præsenteret af Rokkan & Lipset (1967) skulle suppleres med en værdibaseret dimension (Knutsen 1984). Hvor nogle betragtede fremkomsten af en ny værdidimension som medvirkende til svækkelsen af de gamle skillelinjer og deraf vælgerne ustabilitet, fokuserede andre på således på en *forandring* af skillelinjestrukturerne (Borre 2001:133). I dansk kontekst er til eksempel uddannelse fremført som en sådan ny skillelinje (Stubager 2006, 2007).

Umiddelbart kunne det tyde på, at det i dag er tale om realignment. Der har siden 1970ernes opbrud ikke forekommet yderligere markante stigninger i andelen af ikke-partitilknyttede, ikke-klassebestemte partivalg samt partiskift. Omvendt har der dog heller ikke

forekommet fald.⁵ Disse fænomener har stabiliseret sig i et ret højt leje. Dette er en indikator på, at hvor de fremførte makroforklaringer er anvendelige til at forklare *fremkomsten* af øget at vælgervolatilitet - hvordan de strukturelle betingelser muliggjorde dette - er de ikke nødvendigvis anvendelige til at forklare den *fortsatte* store andel af partiskiftet vi ser i dag.

Mikroforklaringer på partiskift

Nærværende afhandling fremfører, at der skal fokuseres på den individuelle volatilitet og på individorienterede forklaringer. Bag nettovandringerne ligger der som beskrevet endnu flere individuelle vandring, og som supplement til de gennemgåede makroperspektiver synes det oplagt at vende sig mod egenskaber ved vælgerne selv.

At se på partiskift og individuelle faktorerers betydning herfor, er dog ikke overset i den nordiske litteratur. I de fleste tilfælde er der dog tale om deskriptive analyser af omfanget af den individuelle bevægelighed og hvordan dette har udviklet sig over tid - og oftest foretages de sammen med analyser af nettovolatiliteten (Worre 1976a; Valen 1881:23-30; Holmberg 1981:26-58; Aardal 1999:32-48, 2003a:31-45; Nielsen 1999; Nielsen & Thomsen 2003). I andre tilfælde er der foretaget analyser af partiskift fordelt på en række faktorer af sociologisk, demografisk og politisk karakter (Gilljam & Holmberg 1993:74-77; Holmberg 2000:25-29; Holmberg & Oscarsson 2004:94-98) hvor særligt sidstnævnte ser ud til at have betydning. I dansk kontekst analyserer Slothuus & de Vreese (2007) fire individuelle faktorerers betydning: Vælgerens sociale baggrund, vælgerens politiske involvering, den politiske kommunikation i valgkampen fra medier og personer i vælgerens omgangskreds samt vælgerens politiske ståsted (2007:69). Der igennem laver de en karakteristik af, *hvem* der skifter parti - hvilket dog ikke nødvendigvis i tilstrækkelig grad giver indblik i årsagerne hertil.

Også blandt klassikerne kan der findes eksempler på individorienterede forklaringer på partiskift. Dette gælder teorien om partiidentifikation, der blev udviklet i 1950'ernes USA af forskere fra Michigan University (Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960), hvor partiskift blev forklaret med manglende tilknytning til eller identifikation med et parti. Udgangspunktet var, at de fleste vælgere besad en langvarig troskab overfor - eller identifikation med - enten Republikanerne eller Demokraterne, og at denne identifikation var determinerende for hvordan den enkelte ville placere sin stemme og for vedkommendes opfattelse af den politiske verden generelt. Teorien havde sine rødder i socialpsykologien, og betragtede først og fremmest vælgerens loyalitet mod et af partierne som en psykologisk tilknytning, der blev grundlagt i de

⁵ En mulig forklaring er, at de nye skillelinjer ikke afspejles i partierne på samme måde som de gamle. Dansk Folkeparti i Danmark er dog eksemplet på, hvordan en værdipolitisk mærkesag er blevet institutionaliseret.

tidlige ungdomsår, igennem politisk socialisering af individet. De nærmeste omgivelser var af stor betydning for den enkeltes politiske orientering, og hvilket parti man følte tilknytning til var således som oftest en direkte afspejling af det sociale miljø, man var en del af (Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960:86).

Ifølge Michigan-modellen var det således en følelsesmæssig identifikation frem for egentlige politiske overvejelser, der betingede vælgernes adfærd. Michigan-forskerne fandt nemlig også, at langt størstedelen af vælgerne var både uinteresserede og uvidende i deres forhold til den politiske verden, og på baggrund af påviseligt begrænset stabilitet og konsistens i de politiske holdninger blev konklusionen, at med undtagelse af en mindre elite, var de amerikanske vælgere "ideologisk uskyldige" (Converse 1964).⁶ Samtidig blev det konkluderet, at de fleste amerikanske vælgere ikke besad noget, der fortjente betegnelsen "ægte holdninger". I det omfang vælgerne havde holdninger, var det oftest nogle de havde i kraft af deres loyalitet mod enten Republikanerne eller Demokraterne (se Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960:72-73). I og med at partiloyaliteten var en del af deres identitet, var flertallet af vælgerne tilbøjelige til blot at overtage de politiske holdninger, der var overensstemmende med og bekræftende for denne identitet, og partiidentifikationen udgjorde dermed en helt central rettesnor for vælgerne og deres adfærd (op.cit:79).

Den stabilitet der prægede 1950erne blev således forklaret med, at størstedelen af vælgerne besad en følelsesmæssig tilknytning til et af partierne, og de der ikke gjorde, og ikke var stabile i deres partipræference, blev karakteriseret som enten partimæssige "floaters" (Campbell 1966) eller afhoppere (se også Daudt 1961). På den vis adskiller denne forklaring sig ikke synderligt fra den socio-strukturelle: I begge forklares partiskift med, at vælgerne er blevet løsrevet fra det, der strukturerede og guidede deres partivalg,⁷ og derfor i større grad flyder rundt mellem partierne. Det er da også oplagt, at de vælgere, der føler en tilknytning til et parti - som resultat af et religiøst, etnisk eller særligt klassemæssigt tilhørsforhold - vil være loyale og deraf mere stabile end de, der ikke føler en sådan tilknytning, og at en svækkelse vil medføre større ustabilitet. Men at anvende forklaringen om, at partiskift skyldes at vælgerne ikke er loyale overfor partierne sådan som de tidligere var, giver os dog ikke større forståelse for de mekanismer der afgør, om "flydende" vælgere skifter parti eller ej. Dertil kommer, at der ikke gik mange år, førend Michigan-modellens fremstilling af vælgerne måtte revideres

⁶ Dette blev efterfølgende bekræftet af Converse & Marcus (1979), der i en replikation af "The Nature of Belief Systems in Mass Publics" kom frem til, at holdningsstabiliteten på flere områder var lige så lav i 1970erne som tilbage i 50erne.

⁷ I begge er det vælgernes sociale baggrund, der var den både afgørende og stabiliserende faktor for deres adfærd. Partiidentifikationen kan simpelthen ses som resultatet af de religiøse, etniske eller klassemæssige fællesskaber og efterfølgende institutionaliseringer, skillelinjerne medfører (Crewe & Denver 1985:3; se eksempelvis også Norris 2004).

(Nie & Andersen 1974; Nie, Verba & Petrocik 1976; Niemi & Weisberg 1976, se også Butler & Stokes 1969). Nie & Andersen (1974) fandt eksempelvis at holdningskonsistensen og den ideologiske tænkning blandt vælgerne var steget substantielt siden 1960'erne, to år senere påpegede Niemi & Weisberg (1976), at vælgerne over tid var blevet markant mere ideologisk bevidste og Nie, Verba & Petrocik (1976) slog endvidere fast, at vælgerkorpset var blevet både mere politisk sofistikeret, interesseret og mere deltagende. Dette blev blandt andet tilskrevet nye politiske strømninger i 1960'erne og 1970'erne der havde en mobiliserende effekt på vælgerne: De gjorde politik salient, og tvang befolkningen til at tage stilling (Nie & Andersen 1974). Dette var også tilfældet i Danmark, hvor det politiske landskab på dette tidspunkt gennemgik store forandringer. Navnlig fremkomsten af Socialistisk Folkeparti i 1960 blev set som indikation på omfattende ideologiske forandringer og *new left* (Borre 1985). På baggrund af analyser af panelvalgdata fra 1971-1973 kom Nielsen (1976) ganske vist frem til, at mange danske vælgers holdninger var temmelig ustabile - men generelt var det opfattelsen i den danske valgforskning, at der var sket en stigende ideologisering og en udvidet politisk opmærksomhed (se eksempelvis Borre 1976a; Borre 1981; Goul Andersen 1984).

Denne udvikling er i litteraturen blevet tilskrevet det, der benævnes en proces af kognitiv mobilisering (Dalton 1984, 2000, 2007; Dalton, Flanagan & Beck 1984; se også Inglehart 1970, 1977). Antagelsen er, at der i takt med overgangen til det avancerede industrialiserede samfund er sket en radikal forbedring af vælgernes politiske ressourcer, som følge af to sideløbende processer. For det første førte samfundsændringerne til en markant stigning i uddannelsesniveaet, som tilsvarende øgede vælgernes *political sophistication* og evne til at håndtere og behandle politisk information. For det andet skete der samtidig en "informations-eksplosion" som følge af massemediernes udbredelse, hvilket betød en markant stigning i tilgængeligheden af politisk information.

En markant forbedring af vælgerkorpsets politiske kompetencer og evne til at behandle informationer og håndtere en kompleks politisk virkelighed er blevet udpeget som en medvirkende årsag til, at vælgernes tilknytning til og loyalitet mod de politiske partier faldt (se eksempelvis Dalton 2000, 2007). Det betød, at de ikke længere blot overtog perspektiver fra partierne, men i stedet begyndte at forholde sig kritisk overfor partierne og deres politik. Men hvor partivalg og -skift tidligere blev tolket indenfor en rammeforståelse af vælgernes adfærd som primært værende affektivt eller vanestyret, skete der i litteraturen i gennem 1970'erne et skift hen imod at se den som mere kognitivt og rationelt styret: Vælgernes partivalg var i mindre grad et spørgsmål om socialt og partimæssigt tilhørsforhold, og i større grad et spørgsmål om informerede og holdningsbaserede overvejelser om, hvilket parti de mente repræsenterede dem bedst. Kort sagt var det den fremherskende opfattelse i litteraturen, at vælgerne var

blevet mere politisk vidende og kompetente samt at de besad genuine holdninger, som de i stigende grad stemte ud fra (eksempelvis Key 1966; Budge, Crewe & Farlie 1976; Niemi & Weisberg 1976; Nie, Verba & Petrocik 1976).

Dette gav anledning til fremkomsten af en række nye teorier, der på forskellig vis beskrev, hvordan holdningerne har betydning for vælgernes partivalg. Disse kan sammenfattes som *issue voting* (Borre 2001: 9-18, se også 2007) og fordrer, at vælgerne agerer i overensstemmelse med deres politik-præferencer (Brody & Page 1972:450, Boyd 1972). På den måde baserer issue voting perspektivet sig på en grundlæggende opfattelse af vælgerne som værende politisk kompetente og rationelle i den forstand, at de er styrede af egne politiske holdninger, og at der er en overensstemmelse mellem holdninger og partivalg (Dunleavy 1991). Andre faktorer såsom partilederne samt vælgernes sympati for og tiltro til partierne, har ganske vist også i stigende grad fået betydning for partivalget, men holdninger fremhæves som det mest fremtrædende. Dette er særligt tilfældet i den danske og øvrige nordiske valgforskning, hvor issue voting perspektivet siden har udgjort den dominerende teoretiske ramme til forståelse af vælgernes adfærd (Holmberg & Gilljam 1987; Gilljam & Holmberg 1993; Aardal 1999, 2003; Andersen, Borre, Goul Andersen & Nielsen 1999; Borre 2001; Goul Andersen & Borre 2003; Holmberg & Oscarsson 2004; Goul Andersen, Borre, Hansen & Nielsen 2005) og der er lavet flere analyser der viser, at vælgernes holdninger til fremherskende issues og de (ideologiske) holdningsdimensioner de menes at afspejle, har stor betydning for deres partivalg (se eksempelvis Borre & Goul Andersen 1997; Andersen, Borre, Goul Andersen & Nielsen 1999: 161ff.; Borre 2001; Aardal 2003b; Goul Andersen & Borre 2003; Thue Nielsen 2003, 2007; Holmberg & Oscarsson 2004:99ff., se også Valen 1981:213-258).

Holdningsskift som forklaring på partiskift?

Som beskrevet, er det altså den dominerende forståelse i særligt den nordiske litteratur, at der i dag primært er rationelle årsager bag vælgernes partivalg. I den henseende må man vente, at der tilsvarende primært er rationelle årsager bag deres partiskift. Er det således antagelsen, at det er vælgernes holdninger, der er bestemmende for deres partivalg, synes det oplagt at spørge, om skift i partivalg så i overvejende grad kan tilskrives skift i holdninger.

Et sådant spørgsmål har da heller ikke været helt uberørt i litteraturen. Koblingen mellem faldende partitilknytning og klassebestemt partivalg og så et skift i værdiorientering fra materielle til postmaterielle værdier og af *New politics* er et eksempel på, hvordan ændrede værdier - ganske vist indirekte og på makroniveau - er blevet set som havende betydning for, at vælgerne stemmer anderledes end de plejer. Også når det gælder partiskift på individniveau, er disse blevet koblet sammen med ideologiske eller værdimæssige ændringer. I Storbri-

tannien viser en analyse af *the British Household Panel Survey* fra perioden 1991-1996 at ændringer i vælgernes ideologiske standpunkt havde betydning for ændringer i deres partipræference (Sanders & Brynin 1999): Et ideologisk skift mod venstre gør vælgerne tilbøjelige til at skifte over til Labour, og et skift mod højre til The Conservatives. I Norge er Aardal (2003b) kommet frem til det modsatte resultat. Han rejser spørgsmålet, om ændringer i den ideologiske placering kan bidrage til at forklare, hvorfor de norske vælgere skifter parti, men konkluderer, at dette ikke er tilfældet (2003b:102-104). Også i dansk kontekst er der foretaget en kobling mellem holdningsskift og partiskift. Borre (2001) undersøger sammenhængen mellem nettoforandringer i partiernes tilslutning og i vælgernes holdninger til issues og viser, at der er en overensstemmelse mellem retningen på opinionens skift og hvilke partier der får øget opbakning (2001:33-38). Hos Hansen, Slothuus & de Vreese (2007) er koblingen mindre eksplicit. Her fremsættes der en række bud på, hvilke vælgergrupper der kan ventes at være mest stabile i deres holdninger og deraf forventeligt mindst partiskiftende. Blandt andet undersøges det, om de vælgere, der er mest ekstreme i deres ideologiske ståsted er dem, der er mest stabile i deres partivalg. Det finder de dog ikke støtte for. Det gør de til gengæld for deres undersøgelse af, om de vælgere der er mest politisk vidende og opmærksomme også er dem, der er mest partistabile (2007: 72-75). Også i de svenske undersøgelser ser det ud til, at politiske egenskaber har størst betydning for partiskift - men her kobles de ikke på samme måde til antagelser om holdningsstabilitet og -skift (Holmberg & Oscarsson 2004).

Som det fremgår, er der tidligere gjort forsøg enkelte på at fremhæve og undersøge holdningsskift som en potentiel forklaring på partiskift. Dog synes disse forsøg ikke at have været udtømmende. Der mangler i høj grad systematiske analyser af, om og på hvilken måde ændrede holdninger blandt vælgerne kan bevirke at de skifter parti. Dette er målet derfor med nærværende afhandling. Analyserne foretages på baggrund af tre sæt af paneldata fra årene 1971-1973, 1987-1988 samt 2001-2005 der således muliggør at undersøge individuelle parti- og holdningsskift. Det er eksempelvis relevant at få undersøgt, om det er mængden af holdningsskift der kan få vælgerne til at skifte parti, om det er holdningsskift eller ideologisk skift på bestemte holdningsdimensioner, eller om det er bestemte typer af issues, der er forbundet med holdningsskift. Endvidere er det nærliggende at undersøge, om der er forskel på, blandt hvilke vælgergrupper en eventuel sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift forekommer. Tages der afsæt i ovenstående beskrivelser ville man eksempelvis forvente at sammenhængen ville være at finde blandt de vælgere, der kan karakteriseres som holdnings- eller issue vælgere, og som besidder de egenskaber, der forbindes med dette. Det vil sige, at en (rationel) overensstemmelse mellem holdningsskift og partiskift må ventes særligt at forekomme blandt de vælgere, der er mest uddannede, velorienterede og interesseret i politik (Borre 2001:30,

131) og som ikke stemmer på baggrund af et partimæssigt tilhørsforhold. Ikke at det er disse vælgere der er mest skiftende (se nedenfor) men at der for disse, hvor partivalget er informeret og holdningsbaseret, kan ventes at være rationelle grunde bag.

Som en forudsætning for at undersøge sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift, er det imidlertid også relevant at få afdækket omfanget af vælgernes holdningsstabilitet og -skift. Trods en konsensus om holdningernes signifikans, har sådanne studier i dansk kontekst været begrænsede. I langt de fleste tilfælde er der blevet fokuseret på nettobevægelser blandt vælgerkorpsen på givne holdningsspørgsmål, hvor der kun i ganske få tilfælde er foretaget egentlige studier af holdningsstabiliteten på individniveau (Togeby 2002, 2004; Nielsen 1976). I det omfang at den store andel der skifter partipræference fra valg til valg kan forklares ved, at vælgerne skifter politiske holdninger, så ville man umiddelbart vente en betydelig grad af holdningsstabilitet blandt i hvert fald en del af vælgerne. Dog først og fremmest hvis det viser sig, at det er *mængden* af holdningsskift der er af betydning. Omvendt kan man indvende, at vælgerne ifølge litteraturen netop i stigende grad har fået stabile og konsistente holdninger.

Derfor er det relevant at få afdækket, hvor udbredt holdningsstabilitet og -skift er blandt de danske vælgere, om der er nogle typer holdninger der er forbundet med særlig grad af stabilitet eller ustabilitet, hvordan det ser ud med den ideologiske stabilitet samt hvordan holdningsstabiliteten tegner sig over tid. Har vælgernes øgede kompetencer og større sikkerhed på egne politiske holdninger⁸ betyder større holdningsstabilitet - eller har faldende partitilknytning og deraf "flydende vælgere" betydet, at vælgerne i stigende grad bevæger sig mellem issuepositioner? Dette leder over i, at det ligeledes bør afdækkes, om der forekommer forskelle i, hvilke vælgere der er holdningsstabile og -skiftende. Med skelen til teorierne samt den eksisterende forskning på området må forventningen alt andet lige være, at issue vælgeren er den mest holdningsstabile: De vælgere, der er mest interesserede i og orienterede om politik, må også ventes at være dem, der har tænkt mest over egne holdninger (jf. Hansen, Slothuus & de Vreese 2007:72) og deraf stabile.

Partiernes holdningsskift som forklaring på partiskift?

Imidlertid kunne man også forestille sig, at de politiske partier har betydning for, at vælgerne skifter parti. Partiskift er ikke nødvendigvis et resultat af, at vælgerne flytter rundt holdningsmæssigt, men kan lige så vel være fordi partierne gør det. Det synes ganske oplagt at pege på,

⁸ Af flere årsager kunne det have været relevant med et panel der gik længere tilbage i tid. Som beskrevet kunne opbrudstendenserne spores tidligt i Danmark, og derfor udgør 1971-1973-panelet ikke er særlig godt udgangspunkt. Særligt ikke 1973-valgets særstatus taget i betragtning.

at partierne ikke er stillestående. De er derimod aktører, hvis politiske standpunkter både kan og vil forandre sig over tid i forsøget på at tiltrække sig vælgere.

At partierne flytter sig med henblik på at komme tættere på vælgerne, kan læses ud af Downs' klassiker "An Economic Theory of Democracy" (1957), der på mange måder har været udgangspunktet for issue voting perspektivet. Ud fra antagelsen om at både vælgere og partier agerer rationelt og egennyttigt⁹ fremfører han, hvorledes partierne i konkurrence med hinanden vil udforme deres politik, med henblik på at opnå den størst mulige vælgertilslutning. Vælgere vil omvendt stemme på det parti der fører en politik, der på den ene eller anden vis bringe dem størst mulig nytte. Forestiller man sig at både vælgernes og partiernes holdningspositioner på givne issues kan fordele sig over et kontinuum med to ekstremer betyder det, at partierne vil placere sig der, hvor der er kortest afstand til flest mulige vælgere. Partierne vil simpelthen søge at indtage holdningspositioner, der lægger så tæt op ad så mange vælgers position som muligt (Rabinowitz & Macdonald 1989; Morris & Rabinowitz 1997; Macdonald & Rabinowitz 1998). Sidenhen er denne teori både modificeret og suppleret, og der er peget på andre strategier for partierne: Frem for at placere sig tættest på flest mulige vælgere, kan de eksempelvis i stedet placere sig i et af yderpunkterne. Dette skyldes, at vælgere også kan vælge parti efter, hvilket der mest intenst tilkendegiver en holdning, der går i samme retning som vedkommendes (Borre 2001:73-74; se også Morris & Rabinowitz 1997; Macdonald & Rabinowitz 1998).

I alle tilfælde er det dog antagelsen, partierne af strategiske årsager tilpasser sine politiske holdninger efter vælgernes. Dette indebærer nødvendigvis, at partierne med mellemrum ændrer deres holdningspositioner, når det vurderes fordelagtigt. Man kunne på den baggrund forestille sig at der vil være situationer, hvor vælgere faktisk er holdningsmæssigt stabile, men hvor partiernes holdningsændringer betyder, at vælgere ændrer opfattelse af, hvilket parti der repræsenterer deres holdninger bedst, og derfor skifter partipræference. Dette er ikke mindst tænkeligt i dag, hvor vælgernes faldende loyalitet, i form af faldende tilknytning og en svækkelse af bånd, der tidligere knyttede sociale grupper til givne partier, må alt andet lige ventes at have forandret de rammebetingelser de skal agere under. Fra partiernes perspektiv har det på den ene side betydet, at de "naturlige" eller sikre stemmer i stort omfang er faldet bort og at der derfor oplever langt større usikkerhed omkring deres opbakning. På den anden side betyder det, at gruppen af potentielle vælgere de kan forsøge at appellere til, er blevet tilsvarende større, og at de også har langt større mulighed for aktivt at gøre noget med henblik på at tiltrække sig dem.

⁹ For diskussion af forskellen på rationalitet og egennytte, og at førstnævnte ikke nødvendigvis implicerer sidstnævnte, se Goul Andersen 1993.

At partierne på samme måde som vælgerne har undergået forandringer beskrives i litteraturen gennem transformationen fra massepartier til *catch-all* partier. Begrebet "catch all" blev formuleret af Kirchheimer (1966) og han beskrev, hvorledes de traditionelle klassebaserede massepartier, der appellerede til bestemte vælgergrupper, ville transformere sig om til catch-all partier, der i stedet forsøger at appellere til så mange vælgere som muligt.¹⁰ Som en alternativ betegnelse for de moderne partier anvendes eksempelvis også betegnelsen *electoral-professional parties* (Panebianco 1988) som refererer til en stigende professionalisering og centralisering. I takt med faldende medlemstal er de menige partimedlemmers betydning og indflydelse blevet reduceret til fordel for ledelsens styrkede indflydelse og kontrol med partiet. Samtidig sætter man i stigende grad sin lid til assistance og hjælp fra professionelle med særlige analytiske, kommunikationsmæssige eller politiske kompetencer (se Mancini 1999).

Denne forandring har også betydet en nedprioritering af ideologi (Kirchheimer 1966). Ved at distancere sig fra en markant ideologisk profil, bliver i højere grad muligt for partierne at indtage varierende former og standpunkter og dermed appellere til flere vælgere. Man kan naturligvis diskutere rækkevidden af dette. Dels kan man hævde, at partierne godt kan søge at appellere bredt på nogle issues og samtidig søge at appellere til bestemte vælgergrupper på andre. Dertil kommer, at der findes partier, der bevidst *niche nurser* bestemte grupper (Lund 2004). Men man kan argumentere for, at de fleste politiske partier i dag forsøger at have en så bred appel som muligt. Og her er en alt for fast ideologisk kerne en ulempe: Partierne og navnlig deres ledere har været nødt til at blive betydeligt mere fleksible og responsive (Mair, Müller & Plasser 2004:267) i forsøget på at tilpasse sig vælgerne.

At partierne på den måde er blevet mere "flydende" og bevægelige gør det nærliggende at undersøge, om dette har en betydning for vælgernes partivalg. Det kan undersøges, i hvilken udstrækning skift i politisk standpunkter blandt partierne får vælgerne til at skifte parti. Imidlertid er det også tænkeligt, at partierne ikke blot flytter deres egne standpunkter. De kan også flytte vælgernes. Frem for at *følge* vælgerne og deres holdninger, kan partierne altså forsøge at *forme* dem. At vælgerne tilpasser sine holdninger til partierne, er da heller ikke noget nyt i litteraturen. Det var netop en pointe fra partiidentifikationsteorien, at de færreste af 1950erne amerikanske vælgere besad "ægte holdninger" og i vid udstrækning blot overtog de politiske standpunkter partierne stod for og gjorde dem til deres egne. I dag er situationen som beskrevet ganske vist en anden: Vælgerne danner i høj grad deres egne holdninger på baggrund af information. Men dette betyder dog ikke, at det er umuligt for partierne at påvirke. Dels kan

¹⁰ Og kan på den måde henføres til Down's teori. Begge fordrer netop, at de politiske partier vil søge mod midten.

vælgerne ikke forventes at besidde faste holdninger til alle politiske emner, og dels gør partierne hvad de kan for at påvirke den information der bliver stillet tilgængeligt for vælgerne. Dette gør i særlig grad ved at påvirke den politiske dagsorden, det vil sige de politiske emner, der er vigtige i medierne såvel som hos vælgerne (Green-Pedersen 2006, 2007; Green-Pedersen & Mortensen 2007, 2010). Partierne vil forsøge at rette opmærksomhed mod issues, hvor de selv står stærkt og hvor modstanderne står svagt. Imidlertid vil partierne ikke blot forsøge at påvirke, hvilke issues der fokuseres på. De vil også forsøge at påvirke, hvordan der tænkes om dem. Dette begrebsliggøres ved *framing* (se eksempelvis Entman 1993) som refererer til, at de politiske partier igennem den måde de kommunikerer om bestemte issues kan påvirke vælgerens informationsgrundlag og deraf deres holdninger.¹¹

Der findes en ganske omfattende litteratur der beskæftiger sig med i hvilket omfang og i hvilken kontekst det er muligt for de politiske partier, igennem deres måde at kommunikere deres politiske budskaber på, at få vælgerne til at ændre holdning (se eksempelvis Gamson 1992; Muntz, Sniderman & Brody 1996; Wood 2000; Perloff 2003; Sniderman 2000; Crano & Prislin 2006; Carmines & Wagner 2006; Lecheler, de Vreese & Slothuus 2009; Slothuus 2008, 2010; Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming). Centralt står her Zaller og hans model for, hvorledes den politiske elite kan påvirke vælgerne. Præmisserne er antagelsen om, at såvel individuelle holdninger som masseopinionen er drevet af den kommunikation, der foregår blandt den politiske elite. At den politiske elite udsender mange forskellige og ofte også modstridende budskaber vil da betyde, at vælgerne potentielt vil kunne tilslutte sig "for" og "imod". Hvilket budskab der bliver det vindende - om vælgeren lader sig overtale - afhænger af vedkommendes opmærksomhed og prædispositioner: Jo mere opmærksomhed den enkelte har mod det politiske felt, desto mere og modstridende kommunikation vil vedkommende blive udsat for. Omvendt vil de mest politisk opmærksomme også være dem, der vil være mest selektive i disse budskaber. Disse vælgere vil være mere opmærksomme på, om budskaberne er i overensstemmelse med eller modstrid med deres prædispositioner, her navnlig deres grundlæggende værdier - og afvise dem, hvis sidstnævnte er tilfældet.

Zaller, og andre teorier om politisk overtalelse tager således udgangspunkt i, at det er muligt for de politiske partier at have indflydelse på, hvilke issues vælgerne finder vigtige og ikke mindst hvordan de tænker om dem. Måden hvor de politiske issues *frames* på har betydning for, hvilken holdning vælgerne indtager. Det er kort sagt muligt for partierne at få vælger-

¹¹ Her kunne man inddrage massemedierne som endnu en aktør (jf. Cook 1998), dels som *formidlere* af partierne adfærd og budskaber, og dels som *redaktører* af dette, i form af priming og framing (eksempelvis Cohen 1963; Iyengar, Peters & Kinder 1982, Entman 1993; Severin & Tankard 1997). Dette afgrænses der dog fra og der fokuseres således udelukkende på partiernes adfærd og hvordan denne virker ind på vælgerens. Af samme grund er det også en teoretisk målsætning at få diskuteret issue voting perspektivet og hvordan partiadfærd hænger sammen hermed.

ne til at ændre holdning - hvor nogle vælgergrupper er nemmere at påvirke end andre, under givne omstændigheder.

Det foregående ansporer til en indgående analyse af partierne, deres holdningsskift og hvad disse betyder for vælgernes holdningsstabilitet. I litteraturen er der en tendens til, at man i overvejende grad ser på vælgerne, deres egenskaber og ændringer i deres adfærd som forklaring på partiskift. I Nogle tilfælde er der dog åbnet op for, at partierne også spiller en rolle. På makroniveau er der som allerede nævnt blevet fremført, at den øgede nettovolatilitet tilbage i 1960'erne og 1970'erne kunne tilskrives forandringer internt i partisystemerne. Særligt fremkomsten af en række nye partier var med til at øge konkurrencen mellem partierne og dermed øge vælgernes bevægelser mellem partierne (se eksempelvis Bartolini and Mair 1990). På mikroniveau er partiernes rolle til gengæld mere overset. Ses der på dansk litteratur berører Hansen, Slothuus & de Vreese (2007) det indirekte. I deres diskussioner af, hvilke vælgere der kan ventes at være mest stabile og -skiftende i deres partivalg, henholdes dette også til, hvilke vælgere der vil være mest modtagelige overfor overtalende budskaber fra partierne (2007:72-75) men de inddrager ikke partiernes omskiftelighed. At denne kan have betydning er dog blevet omtalt i den danske litteratur. Eksempelvis stiller Goul Andersen (2003a:152) i en analyse af folketingsvalget i 2001 spørgsmålet, om valgresultatet her skulle forklares med, at der var partierne der havde flyttet sig. Dette til trods, foreligger der dog ikke egentlige undersøgelser af partierne og stabiliteten i deres holdningspositioner samt hvordan dette påvirker vælgerne. Dette gøres da i nærværende afhandling, primært på baggrund af paneldata. Dels undersøges det, hvor henholdsvis stabile og -skiftende de politiske partier er i deres holdningspositioner. Dels undersøges det, om og i så fald under hvilke omstændigheder at ændrede holdningspositioner blandt de politiske partier kan betyde, at vælgerne skifter parti. Dels undersøges det, om deres ændrede holdningspositioner kan betyde, at vælgerne flytter med.

Da partiernes holdningspositioner måles i de fleste analyser som stabiliteten i vælgernes opfattelse af partiernes holdningsposition, suppleres disse af et mere kvalitativt orienteret dokumentstudie af tre udvalgte eksempler på partiholdningsskift. Dette betyder for det første, at der vil være tale om reelle og ikke kun oplevede holdningsskift – hvilket dermed gør det muligt at få fastslået forekomsten af noget, som vi ved finder sted, men som sjældent er systematisk analyseret. For det andet kan vi få beskrevet konteksten for disse skift og for det tredje er det muligt at få undersøgt, hvordan vælgernes holdning tegner sig før og efter disse skift - samt deres opfattelse af partiernes ditto: Ved at bruge dokumentstudiets stadfæstelse af holdningsskiftene som en slags intervention, og derpå sammenholde dette med tværsnitsvalgdata fra både før og efter, er det først muligt at få undersøgt, om og i hvilket omfang væl-

gerne registrerer partiernes holdningsskift og dernæst om der gives indikationer på, i hvilken udstrækning partierne formår at trække vælgerne med sig. Dette kan således være et relevant supplement til de eksisterende studier, som ofte er udformet som eksperimenter.

Afsluttende

I denne afhandling er der således to, overordnede spørgsmål, der søges besvaret. Det første er, om vælgernes holdningsskift har betydning for deres partiskift og det andet er, om partierernes holdningsskift har det. At få belyst disse, har i sig selv en betydelig interesse. Som det er fremgået, er hverken partiskift eller vælgernes holdningsstabilitet og opfattelser af partiernes ditto på individniveau noget, der i dansk kontekst er undersøgt ret meget. Og navnlig ikke sammenhængen imellem dem. Det har imidlertid også den interesse, at det kan give større indsigt i issue voting perspektivet og de grundantagelser, særligt om vælgernes rationalitet, det forudsætter. Som nævnt, er issue voting i særligt nordisk kontekst en meget grundfæstet teoretisk perspektiv på vælgernes adfærd, som langt hen ad vejen giver brugbare resultater og plausible forklaringer, men hvis grundantagelser måske knap så ofte ekspliciteres og testes.

At undersøge sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift er således en måde hvorpå rækkevidden af et rationelt issue voting -perspektiv belyses. Det er i den forlængelse at det er relevant at inddrage spørgsmålet om i hvilken udstrækning partierne kan overtale vælgerne til at ændre holdning. At vælgernes holdninger primært bestemmes via deres tilknytning til et givent parti (eller til socialgruppe) er netop kernen i de "klassiske" vælgeradfærdsmodeller, hvorimod den "rationelle" models antagelse om holdningsbestemt partivalg fordrer, at kausaliteten går den anden vej.

I det herpå følgende kapitel vil afhandlingens design- og metodemæssige overvejelser blive præsenteret. Det samme gælder det empiriske grundlag og de overvejelser der knytter sig hertil (kapitel 2). Dette efterfølges af en mere uddybende gennemgang og diskussion af afhandlingens teoretiske ramme (kapitel 3). Her vil der være fokus på tre, overordnede områder. For det første foretages der en teoretisk udredning af holdningsbegrebet. Hvad er holdninger, hvordan dannes de og hvordan og under hvilke omstændigheder kan de forandres? Anden del fokuserer på vælgeradfærdsteori, med holdningsbestemt partivalg som fokus, og tredje og sidste del sætter fokus på partiadfærdsteori og på, hvordan partierne kan påvirke vælgerne.

Det teoretiske kapitel efterfølges af 4 analysekapitler, der fokuserer på vælgernes holdningsstabilitet og -skift, samt hvordan dette hænger sammen med partiskift. I det første (kapitel 4) kortlægges omfanget af holdningsstabilitet blandt de danske vælgere samt om der er mønstre i, hvilken type issues vælgerne er særligt skiftende eller stabile på. Derpå følger et

kapitel, der undersøger, hvordan dette ser ud over tid (kapitel 5): Er holdningsstabiliteten steget eller faldet igennem de seneste 30-35 år? Det følges op af et kapitel hvor målet er at afdekke, hvilke vælgergrupper der er særligt stabile og skiftende i deres politiske holdninger (kapitel 6). Foruden mere viden, er disse deskriptive kapitler også med til at belyse de egenskaber ved vælgerne, som er udgangspunktet for det rationelle issue voting-perspektiv. Nogenlunde konsistente og stabile holdninger synes at være forudsætningen for, at det giver mening at tale om holdningsbestemt vælgeradfærd. Kapitlerne med fokus på vælgerne afsluttes med analyser af, om og i hvilken udstrækning vælgerne holdningsskift kan forklare at de skifter parti (kapitel 7).

Herpå følger 3 kapitler, der har fokus på partierne. I det første (kapitel 8) foretages der en deskriptiv analyse af vælgerne opfattelse af partiernes holdningsstabilitet og hvordan denne tegner sig på forskellige politikområder. Her undersøges det også, om dette varierer på tværs af egne vælgere og det samlede vælgerkorps - og om der kan peges på særlige karakteristika ved de vælgere, der oplever partierne som holdningsmæssigt ustabile. I det næste kapitel ses der på, om vælgerne oplevelse af partiustabilitet har indflydelse på deres partiskift, og til sammenligning inddrages betydningen af partiernes kompetenceimage og vælgerne sympati for dem (kapitel 9). Slutteligt følger to kapitler der undersøger konkrete eksempler på at partierne ændrer politisk standpunkt samt i hvilken udstrækning dette kan få vælgerne til at ændre holdning (kapitel 10 og 11). I det sidste kapitel søges der at samle op på de empiriske resultater. Disse vil kort blive gengivet, og deres implikationer for de eksisterende teorier og fremherskende forståelser vil blive diskuteret.

Kapitel 2

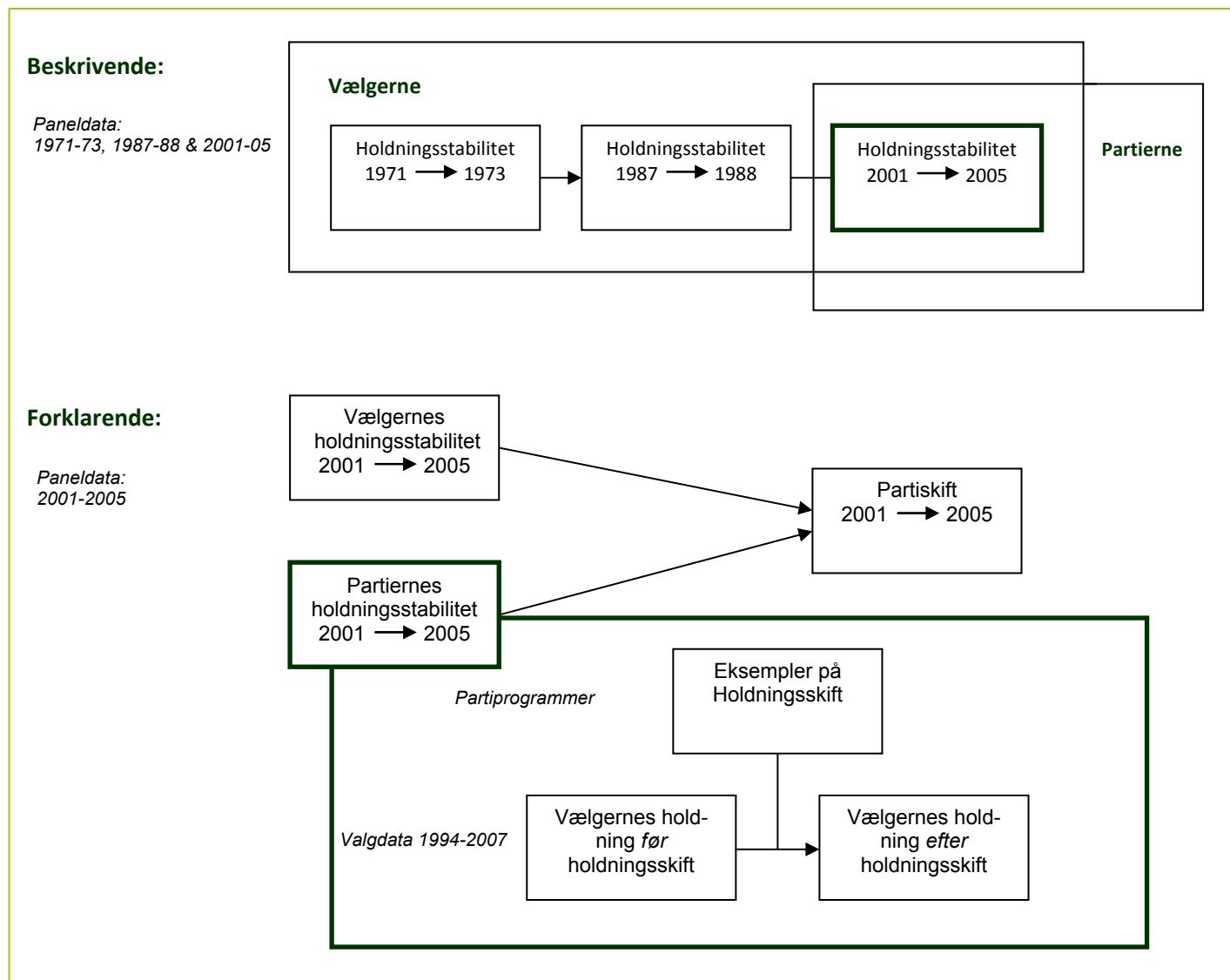
Metodeovervejelser

I dette kapitel redegøres der for de overordnede design- og metodeovervejelser, der knytter an til nærværende afhandling. Som det er fremgået af forrige kapitel, er afhandlingens sigte vokset ud af et ønske om at undersøge omfanget af holdningsstabilitet blandt både vælgere og de politiske partier samt at undersøge, i hvilken udstrækning denne stabilitet - eller manglen på samme - har betydning for at vælgerne skifter parti. På den måde det er beskrevet her, er dette ikke noget, der tidligere er blevet undersøgt, hverken i dansk eller international sammenhæng. Der foreligger heller ikke en eksisterende teori, der kan guide analyseprocessen. Af disse grunde vil afhandlingen, trods sit både deskriptive og forklarende formål (se også design i det følgende) være karakteriseret ved en eksplorativ tilgang (Neuman 2000:21). Mere end at søge komme frem til definitive svar på eksisterende teoretiske problemstillinger, vil afhandlingens formål og fremgangsmåde være at få afdækket det skitserede område i en sådan grad, at mere præcise spørgsmål og teoretiske perspektiver kan begynde at tage form. De enkelte analysekapitler vil bære præg af dette. Hver af dem vil være drevet af ønsket om udtømmende deskription og analyse af en række selvstændige spørgsmål, der tilsammen skal bidrage med så meget viden som muligt om det overordnede sigte. Af samme årsag vil hvert kapitel indeholde et mindre metodeafsnit, der behandler de overvejelser og fremgangsmåder der er relevante her. Nærværende kapitel er således tænkt som en gennemgang af de mere overordnede metodiske overvejelser, der vedkommer samtlige analysekapitler.

Forskningsdesign

I dette afsnit vil designet for nærværende undersøgelse af holdningsstabiliteten blandt både vælgere og partier samt af denne stabilitets effekt på partiskift blandt vælgerne blive præsenteret. Udgangspunktet vil være nedenstående Figur 2.1. Med afsæt i figuren gives der et overblik over, hvad det er der skal undersøges i afhandlingen samt hvordan dette søges gjort. Dette vil lede over i en konkret beskrivelse af det empiriske materiale samt de metoder, men hvilke det er indsamlet:

Figur 2.1: Afhandlingens forskningsdesign

Som det kan ses af figuren, består afhandlingens design af henholdsvis en beskrivende og forklarende del. Ses der først på den beskrivende del øverst i figuren, er det her sigtet at opnå et indgående kendskab til holdningsstabiliteten blandt både de danske vælgere og partier. Som tidligere fremhævet, er den individuelle holdningsstabilitet blandt vælgerne og ikke mindst hvordan denne har udviklet sig igennem de seneste årtier ikke noget, der foreligger den store viden om. Heller ikke blandt partierne er der tidligere gjort forsøg på at indfange stabiliteten i deres politiske holdninger,¹² ligesom dette i høj grad mangler at blive koblet til vælgernes adfærd. Figuren viser, at der her således vil være tale om et "dobbelt-longitudinalt" design. For det første vil der være tale om et panelstudie af holdningsstabilitet på individuelt niveau ved at

¹² Som i denne del altså måles som vælgerne *opfattelse* af partiernes holdninger, dvs. deres *poli-cyimage*, jf. næste kapitel. Som det skal fremgå, suppleres dette dog af et mere kvalitativt orien-teret studie af holdningsændringer blandt partierne.

sammenligne holdningspositionerne ved den første bølge med holdningspositionerne ved den næste (dvs. fra valg til valg) i alle tre paneldatasæt.¹³ For det andet vil der være tale om et trendstudie af udviklingen over tid ved at sammenligne holdningsstabiliteten i de tre paneler. Som figuren også illustrerer, vil der være et særligt fokus på 2001-2005 panelet. En grund til dette er, at en kortlægning af omfanget og mønstrene i holdningsstabiliteten som den ser ud i dag er et særligt sigte i afhandlingen. Hvor holdningsstabiliteten på de to første paneler primært er interessante med henblik på at afdække en udvikling, er det nyeste panel altså i højere grad interessant i sig selv. En anden grund er, at der i forhold til at afdække vælgernes opfattelse af partiernes holdninger, dvs. partiernes policyimage, kun findes spørgsmål vedrørende dette i det sidste panel. Dette fremgår også af figuren, hvor det for partierne er markeret, at holdningsstabiliteten her kun undersøges fra 2001 til 2005.

Den anden del af afhandlingens design har et mere forklarende sigte. Her skal det undersøges, i hvilken udstrækning der er sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift. En sådan empirisk undersøgelse vil være et centralt bidrag til de eksisterende teorier om vælgernes adfærd. Skal vælgernes partiskift forklares ved at de skifter politiske holdninger, eller er det fordi at partierne gør det, at vælgerne skifter partipræference? Eller har ingen af delene den store betydning? I undersøgelsen af dette kausalforhold er det dog x-variablen der er i fokus. Som det er blevet beskrevet i indledningen, er der ikke tale om en undersøgelse, der stiller skarpt på partiskift og har til hensigt at afdække mulige årsager til vælgernes partiskift, med henblik på at kunne sige, hvad det er, der får vælgerne til at skifte parti. I stedet er fokus på holdningsstabilitet blandt vælgere og partier som selvstændige fænomener og på at få afdækket, i hvilken udstrækning disse har betydning for partiskift. Dette indebærer en kortlægning af omfanget af og mønstre i holdningsstabilitet og -skift, om der er bestemte grupper blandt vælgerne og bestemte partier, der er særligt holdningsstabile og -skiftende, samt et kortlægning af den mulige effekt på partiskift holdningsstabilitet kan have. Som figuren også viser, vil dette blive gjort på baggrund af 2001-2005 panelet, hvilket dermed understreger dette panels forrang.

Da det igennem paneldata reelt ikke er partiernes holdningsskift men blot vælgernes opfattelse af sådanne ændringer, er det centralt at foretage et mere indgående studie af holdningsændringer blandt partierne. Ved hjælp af dokumentanalyse (eksempelvis Bryman 2008:514ff.) af partivalgmateriale, vil der således blive foretaget en mere grundig analyse af tre udvalgte eksempler på partiholdningsskift. Sådanne analyser skal i første omgang være med til at vise, hvorledes partierne faktisk foretager holdningsmæssige skift og hvorledes dette

¹³ At de pågældende år fremgår af designet refererer udelukkende til de tilgængelige paneldata. Der er ikke tale om, at disse år er af særlig interesse eller designmæssig betydning.

kommer til udtryk. Ved at sammenholde disse eksempler på holdningsskift med tværsnitsvalgdata fra perioden 1994 til 2007, er det i anden omgang muligt at få større indsigt i, dels om disse skift opfanges af vælgerne og dels om de også får vælgerne til at skifte holdning. Det vil sige, at når eksemplerne på partiholdningsskift er analyseret og tidsmæssigt stadfæstet, er det på baggrund af tværsnitsvalgdata muligt at undersøge vælgernes holdninger og opfattelse af partiernes ditto, som de tegner sig både før og efter partiernes holdningsskift. Denne delundersøgelses design tilnærmer sig dermed et kvasi-eksperiment (Bryman 2008:40-42; retrospektivt eksperiment jf. de Vaus 2001:60). De enkelte holdningsskift fra partiernes side udgør en form for intervention, og de holdningsformationer i valgdata der ligger før og efter interventionen, udgør en form for præ- og post-test.

Som det det er fremgået af ovenstående, vil der være tale om en kombination af forskellige typer af design samt af kvantitative og kvalitative metoder. Det longitudinale design og det kvantitative data står ganske vist som det mest centrale, hvor det mere kvalitativt orienterede dokumentstudie af eksempler på partiholdningsskift nærmere har en *komplementerende* rolle (jf. Greene, Caracelli & Graham 1989). Dog betragtes dette studie som havende en ganske væsentlig rolle i relation til at validere de mulige kausalforhold der undersøges, hvorved dets rolle ikke skal negligeres. Som det ligeledes er fremgået, vil den kvantitative empiri bestå af allerede indsamlede data. Det drejer sig dels om de 6 valgundersøgelser, der er gennemført som panelstudier samt tværsnitsvalgdata fra årene 1994, 1998, 2001, 2004, 2005 samt 2007. Det betyder, at det blot er i forbindelse med dokumentstudiet at der til afhandlingen foretages empiriindsamling. Både de allerede indsamlede data samt gennemførelsen af dokumentstudiet og de overvejelser der er forbundet med begge, præsenteres nærmere i det følgende.

Panelstudier

Afhandlingens primære empiriske grundlag udgøres af tre sæt af panelvalgdata fra perioden 1971-1973, 1987-1988 og slutteligt 2001-2005, alle indsamlet under Det Danske Valgprojekt. Der er tale om ganske unikt data, men alligevel er der analyseret ganske lidt på det. Særligt har det skortet på analyser, hvor alle tre sæt inddrages. Der er ellers flere fordele forbundet med panelstudier til sammenligning med tværsnitsdata. En ganske oplagt fordel er, at det er muligt at følge individer over tid, hvilket da netop også er helt afgørende i dette tilfælde, hvor det er den individuelle holdningsstabilitet blandt vælgerne samt den individuelle opfattelse af partiernes stabilitet, der er i fokus. Hvor tværsnitsdata blot muliggør undersøgelse af aggregerede holdninger, dvs. masseopinionen, og forandringer heri, er det via panelstudier netop muligt at undersøge, i hvilket omfang den enkelte vælgers holdning eller opfattelse af partiernes hold-

ning ændrer sig fra den første til den anden undersøgelsesbølge. En anden klar fordel er, når det gælder forsøget på at etablere kausalitet. At x kommer før y i tid er en forudsætning for at der er tale om et kausalforhold, men når vi har med på tværsnitsdata at gøre, som det oftest er tilfældet, er der sjældent muligt at sandsynliggøre dette. Det samme gælder ikke panelstudier. Her kan det påvises, at eventuelle holdningsskift blandt vælgerne eller partierne er forekommet i perioden *før* et eventuelt partiskift. Vi kan kort sagt se, om holdningerne har forandret sig forud for et partiskift. Dette er naturligvis ikke ensbetydende med, at det er holdningsskiftene reelt også er årsagen bag, men dette kan i højere grad sandsynliggøres.

En ulempe man kunne forestille sig ved paneldata er imidlertid, at et frafald mellem første til anden bølge kan betyde en større skævhed i data end der ellers er i surveys, hvilket derfor kunne tale for brugen af vægt. I nærværende afhandling er det dog valgt at arbejde med uvægtede data. At vægte data ud fra et ønske om at imødekomme eventuelle skævheder heri, er i udgangspunktet et forståeligt tiltag og ganske udbredt inden for valgforskningen. Her er det navnlig almindeligt at vægte på partivalg, da der er tendens til systematisk underrepræsentation af respondenter tilhørende bestemte partier. Der er her tale om en gruppe, der i mindre grad ønsker at deltage i undersøgelser, og som ved sit fravær kan betyde en skævhed i data når det gælder den politiske interesse og de politiske holdninger. Der kan i litteraturen findes argumenter for både fordele og ulemper ved vejning. I nærværende afhandling er det altafgørende argument for at undlade vægt, at det ikke gør nogen forskel. Et helt centralt mål med den deskriptive del af afhandlingen er kortlægningen af omfanget af vælgernes holdningsstabilitet, og her viser det sig at der ikke forekommer forskelle i stabiliteten, der kan tilskrives skævheder i data.¹⁴ Det samme er tilfældet med partiskift, der udgør den primære afhængige variabel i afhandlingens forklarende del. Andelen af partiskifttere ændrer sig ikke ved vægt.¹⁵ Når det således ikke ændrer noget i fordelingen i afhandlingens mest centrale variable om der vægtes eller ej, ses der ikke nogen grund til at gøre dette.

I det følgende vil de tre panelstudier fra henholdsvis 1971-1973, 1987-1988 og 2001-2005 blive præsenteret. Sigtet er at give læseren et indblik i hver af undersøgelserne og de præmisser hvorpå de er gennemført og i, hvilke spørgsmål til måling af holdninger de indeholder. Præsen-

¹⁴ Det mest anvendte mål på holdningsstabilitet er et samlet indeks der angiver, hvor stor en procentandel holdningsspørgsmål respondenterne er holdningsstabile på fra første til anden gang adspurgt (se kapitel 4 for uddybning heraf). Ses der på 2001-2005 panelet, der er det primære i afhandlingen, er vælgernes på uvægtede data gennemsnitligt stabile på 62,84 pct. af spørgsmålene. Vægtes der på partivalg er det 62,82 pct. og vægtes der på køn, alder, amt samt partivægt er det 62,74 pct.

¹⁵ På 2001-2005 panelet er der uvægtet en andel partiskifttere på 26 pct. Vægtes der på partivalg er det 26,3 pct. og tilføjes køn, alder og amt er det 27,5 pct. Det vil sige at der også her forekommer ganske minimale forskelle.

tationen har til hensigt at lede hen til en diskussion af sammenligneligheden både de enkelte bølger samt de tre panelstudier imellem.

Præsentation af de tre sæt panelstudier

Det første panelstudie blev foretaget i perioden 1971-1973¹⁶ og består som den eneste reelt af tre bølger: De to første bølger er en henholdsvis for- og eftervalsundersøgelse omkring folketingsvalget den 21. september 1971, og den sidste er gennemført efter folketingsvalget den 4. december 1973, og består af en delmængde af de respondenter, der deltog i de to første bølger i 1971. Stikprøven til de første to bølger indeholdt 2114 respondenter hvoraf 1302 deltog i begge bølger. 700 af disse 1302 blev udtrukket til den tredje bølge, men da 167 faldt fra består panelet altså af i alt 533 respondenter. Det er værd at fremhæve, at populationen der her er udtrukket fra er personer over 23 år, hvor det i de to øvrige paneler er over 18 år. Dette kan give visse skævheder, dels i sammenligneligheden ved analyser af holdningsstabiliteten blandt forskellige aldersgrupper og dels i den samlede stabilitet, der for 1970erne kan være under indflydelse af fraværet af de yngste aldersgrupper. Med henblik på den problemstilling der belyses her skal det nævnes, at der i panelet findes 11 spørgsmål, der er fundet egnede til at belyse respondenternes politiske holdninger og som er sammenlignelige over tid (for oversigt og nærmere præsentation af spørgsmålene, se kapitel 4). Samtlige spørgsmål befinder sig i henholdsvis første og tredje bølge hvilket betyder, at der er mindst 2 år og 3 måneder mellem respondenternes første og anden holdningstilkendegivelse.

Det andet panelstudie er fra 1980erne.¹⁷ Første bølge blev gennemført umiddelbart efter folketingsvalget den 8. september 1987 i perioden 20.-30. september, og anden bølge efter valget den 10. maj. I perioden 17.-30. maj, hvorved der altså blot er 8 måneder mellem dem. Første bølge bestod af i alt 1022 respondenter (størrelsen på udtrækket er jf. DDA ukendt) og i modsætning til 1971-1973 panelet, blev alle respondenter bedt deltage i anden bølge. Dog lykkedes det dog blot at opnå geninterviews med 670 respondenter, som således udgør panelets størrelse. Populationen som stikprøven er udtrukket fra er alle i den danske befolkning mellem 18 og 73 år, og hvor der i forbindelse med 1971-1973 panelet var de yngste, er det her de ældste vælgere der er udeladt. Der er på dette panel tale om i alt 15 spørgsmål, der kan anvendes til at måle vælgernes politiske holdninger og som optræder i begge bølger (for oversigt og nærmere præsentation af spørgsmålene, se kapitel 4).

¹⁶ Dette afsnit baserer sig på den dokumentation, der er indgivet til Dansk Data Arkiv (1994) og som er resulteret i dokumentet "Panelundersøgelse af valgene 1971 og 1973". Se litteraturlisten.

¹⁷ Dette afsnit baserer sig på den dokumentation, der er indgivet til Dansk Data Arkiv (1991) og som er resulteret i dokumentet "Vælgerundersøgelse september 1987 og maj 1988". Se litteraturlisten.

Det sidste panelstudie er gennemført i perioden 2001-2005.¹⁸ Den første undersøgelsesbølge er foretaget i december 2001 til marts 2002 efter folketingsvalget den 20. november 2001 og anden bølge i februar 2005 til august 2005, efter folketingsvalget den 8. februar 2005, hvorved der altså er omkring 3,5 år i mellem bølgerne. Første bølge stammer fra den hovedvalgundersøgelse der blev gennemført i 2001 med i 2026 respondenter. Alle de respondenter, der i forbindelse med 2001-undersøgelsen gav tilladelse til at blive kontaktet igen, blev søgt geninterviewet i 2005. 803 af dem indvilgede, men afvigende svar hvad angår køn og alder har foranlediget, at dette efterfølgende er blevet justeret til 772 respondenter. I 2001-undersøgelsen var den population stikprøven blev udtrukket fra, alle i den danske befolkning fra 18 år og opefter, og den adskiller sig dermed fra de foregående, da både de yngste og ældste vælgere indgår. 2001-2005 panelet er det, der er mest veludbygget i relation til at afdække vælgernes holdninger samt hvordan vælgerne oplever partierne af de tre panelstudier. Som det vil blive uddybet i kapitel 4, er der udvalgt i alt 57 spørgsmål, der i større eller mindre grad kan siges at måle vælgernes politiske holdning (for oversigt over disse, se Tabel 4.7, kapitel 4) og som er sammenlignelige over tid. Det er på baggrund af disse 57 spørgsmål, at analysen af holdningsstabiliteten blandt de danske vælgere i dag vil blive foretaget. Til den del af analysen af partiernes holdningsstabilitet der skal afdækkes via paneldata, jf. Figur 2.1, er der i 2001-2005 panelet 5 spørgsmål for hvert parti, hvor respondenterne skal tilkendegive, hvor de tror at de enkelte partier placerer sig holdningsmæssigt på en skala fra 1 til 5 på fem forskellige politiske emner.¹⁹ Ved at sammenligne vælgernes opfattelse i 2001 med deres opfattelse 2005 kan der som minimum opnås et mål på hvor stabilt vælgernes billede af deres politiske holdninger er. Disse kan i øvrigt sammenholdes med stabiliteten i vælgernes egne holdninger, da de også skal placere sig selv. Der udover bedes respondenterne også i dette panel angive partiernes ideologiske placering på en venstre-højre skala, som derfor også kan undersøges.

Dette leder op til et centralt spørgsmål om sammenligneligheden af spørgsmålene over tid. Det er i det foregående blevet beskrevet, hvorledes denne afhandling baserer sig på et "dobbelte longitudinale" design, da fokus både er på stabiliteten i vælgernes holdninger og opfattelser af partierne fra et valg til det næste samt på udviklingen i denne stabilitet set over en længere årrække - i hvert fald for vælgernes vedkommende. Dette giver anledning til nogle overvejelser om sammenligneligheden både fra bølge til bølge indenfor det enkelte panel samt de tre sæt af paneldata imellem. Hvad angår førstnævnte, vil dette uddybes i det følgende afsnit,

¹⁸ Dette afsnit baserer sig på de tekniske rapporter der foreligger til valgundersøgelsen 2001 og 2005: Goul Andersen, Rathlev, Hansen, Jørgensen & Bruun (2002) og Goul Andersen Rathlev, Andersen & Pedersen(2005). Se litteraturlisten.

¹⁹ Det drejer sig om flygtningepolitik, den offentlige sektor, miljø, lov og orden samt EU.

men det kan fremhæves, at risikoen for de målefejl, der altid forekommer i forbindelse med surveys, så at sige doubles op når vi har med paneler at gøre. Her tænkes der ikke mindst på risikoen for, at det stillede spørgsmål ikke forstås på samme måde af respondenterne første og anden gang adspurgt, hvorved divergens i de givne svar ikke reelt er en holdningsændring²⁰ og hvor dette reliabilitetsproblem dermed bliver et oplagt validitetsproblem.

Større udfordringer synes der dog at være når det drejer sig om at sammenligne de tre paneler med hinanden. Det er et udtalt sigte at få afklaret, i hvilken udstrækning vælgerne er blevet mere eller mindre holdningsstabile over tid. Dette vil blive gjort ved en sammenligning dels af et samlet stabilitetsmål, der summeres på baggrund af stabiliteten på hvert enkelt af de udvalgte holdningsspørgsmål til hvert panel (se kapitel 4 for uddybning af dette), og dels ved sammenligning af de ganske vist få spørgsmål, der stilles i mere end et af panelerne. Her er der dog flere problemer. For det første bliver det samlede stabilitetsmål beregnet på et forskelligt antal spørgsmål (hhv. 11, 15 og 57) for de tre paneler hvilket betyder, at stabiliteten på de enkelte spørgsmål vægter betydeligt mere på 1971-1973 panelet end på 2001-2005 panelet. For det andet er der ved sammenligning af stabiliteten på de spørgsmål der går igen risiko for, at spørgsmålet har ændret betydning over tid, og det derfor reelt ikke er det samme de måler. Dette vil naturligvis have betydning for en sammenligning, der har til hensigt at afgøre om vælgerne er blevet mere eller mindre holdningsstabile.

Det største problem er imidlertid den betydelige forskel der er i tiden mellem bølgerne i de tre panelstudier. Hvor der på 2001-2005 panelet er omtrent 3,5 år fra første til anden gang de bedes angive deres holdning, er dette på 1987-1988 panelet under et år. Og alt andet lige må tiden ventes at have betydning for graden af stabilitet. Dette har for det første den simple årsag, at jo længere tid der går, desto større sandsynlighed er der for, at man rent faktisk ændrer sin holdning til et givent issue. For det andet er der også den årsag, at jo kortere tid der er gået mellem interviewene, desto større er sandsynligheden for, at respondenterne kan huske hvad vedkommende svarede sidst, og for ikke at fremstå inkonsistens vælger at give samme svar til trods for, at vedkommende rent faktisk har ændret synspunkt i mellemtiden. I begge tilfælde vil det dog give problemer ved sammenligning af stabilitetsgraden. Jo kortere tid mellem bølgerne, jo højere grad af stabilitet må der ventes at være. Derfor må det på forhånd være den klare forventning, at vælgerne vil optræde som mest holdningsstabile på 1987-1988 panelet, også selvom man kunne vente en øget grad af stabilitet over tid. I relation til 1970er-panelet kan det imidlertid også indvendes, at dette er foretaget i en politisk set meget turbulent og ustabil periode. En periode præget af opbrud og nye partidannelser må ventes i en eller anden udstrækning at have sin sammenhæng, enten som årsag eller virkning, i relation

²⁰ Hvordan dette søges imødegået i nærværende analyser beskrives i næste afsnit.

til vælgernes stabilitet. Af den grund kunne det som fremhævet have været fordelagtigt med et panel før 1971-1973. Dette ville også kunnet have bidraget til en mere dybdegående analyse af øget eller mindsket holdningsstabilitet over tid.

Som det er fremgået af det foregående, er der ikke her blevet foretaget en egentlig operationalisering af begrebet "holdninger". Der henvises i stedet til de analysekapitler, hvor de udvalgte spørgsmål fremgår, og hvor også diskussionen af deres anvendelighed foretages. Dette skyldes, at der som allerede fremhævet er tale om et ganske komplekst begreb, hvilket nødvendiggør en forudgående teoretisk udredning. Af den grund vil der være tale om en operationalisering der foregår i flere trin. Et trin er altså, at finde frem til en teoretisk definition af holdninger og de dimensioner begrebet indeholder - både når det gælder vælgernes holdninger og partiernes. Med afsæt i dette, vil der til de relevante analysekapitler blive indledt med en præsentation af de spørgsmål der er udvalgt, begrundelser herfor og problematisering heraf. Første trin er dog en mere generel diskussion af de problemer der er forbundet med måling af holdninger og holdningsstabilitet. Dette vil blive foretaget i det følgende.

Udfordringen: Måling af holdninger og holdningsstabilitet

Hvordan tegner den holdningsstabiliteten blandt de danske vælgere og partier sig, og i hvilken udstrækning har denne stabilitet betydning for partiskift? At få afdækket stabiliteten i politiske holdninger står som en central opgave i nærværende afhandling. Men hvad er holdninger og hvordan måles de? Dette er til stadighed en af de helt store udfordringer, som litteraturen på området står over for. Som det skal fremgå af det herpå følgende teoretiske kapitel, er holdnings- og opinionslitteraturen præget af meget forskellige og til tider modsætningsfyldte teoretiske perspektiver på hvad holdninger er, hvordan de konstrueres, influeres og forandres. Til gengæld er der temmelig bred enighed om, med hvilken metode holdninger og forandringer heri skal søges indfanget - og hvilke metodiske problemer dette implicerer.²¹ Som det også er tilfældet i nærværende undersøgelse, baserer stort set alle studier af holdninger sig på survey-data, og holdningsændringer - individuelle såvel som aggregerede - måles som forandringer i respondenternes meningstilkendegivelser fra en måling til en anden. Men den store udfordring er, om det da er holdninger vi måler.

²¹ Dette gælder i alt fald den sociologiske og politologiske litteratur, og dermed altså i høj grad studier af *politiske* holdninger.

Trods mange uenigheder, synes litteraturen at være kendetegnet ved en udbredt opfattelse af, at der teoretisk bør skelnes mellem værdier²² (*values*), holdninger (*attitudes*) og meninger (*opinions*) (se Bergman 1998; Aiken 2002:2-6; Togeby 2004:29; Olsen 2008:49-55). Af de tre, betragtes værdier som både mere grundlæggende og stabile, og har i større og mindre grad indflydelse på både holdninger og meninger. Spørgsmålet bliver da, hvad det så er vi indfanger via enkeltspørgsmål gennem surveys. Hvor de grundlæggende værdier ofte betragtes separat, skelnes der i store dele af litteraturen ikke mellem meninger og holdninger. De opfattes ofte som synonymmer (Baker 1992:14) og den mest udbredte måde at måle dem på er via enkeltspørgsmål i surveys (se eksempelvis Fishbein & Ajzen 1975:2) hvor holdnings- eller meningsbæreren (respondenten) bedes foretage en evaluering af et givent objekt, som er det konkrete mål som holdningen eller meningen handler om (Olsen 2008:21). En forskel kan dog bestå i, hvor konkret dette objekt er. Hvor det objekt som holdninger retter sig imod er af mere generel eller abstrakt karakter, er meninger karakteriseret ved, at objektet er mere konkret og specifikt og at der ved tilkendegivelsen er tale om direkte og bevidste evaluerende manifestationer. Som Aiken (2002) formulerer det: "*Meninger er specifikke reaktioner på visse hændelser eller situationer*" (2002:5). Dermed kan der argumenteres for, at det, der måles igennem enkelte survey-spørgsmål altid vil komme tættere på meninger end holdninger²³ (se også Togeby 2004:29).

En adskillelse af de to begreber synes dog vanskelig og vil kræve en subjektiv vurdering af holdningsobjektets abstraktion. Spørgsmålet er da også, om der praktisk forekommer forskel, hvilket formentlig også er årsagen til, at begreberne ofte anvendes synonymt. Af samme årsag vil begreberne optræde som synonymmer i nærværende afhandling. Det betyder, at de meningstilkendegivelser der fremkommer ved enkeltspørgsmål i de omtalte paneldata og som har et objekt, der kan siges at være af politisk karakter, vil blive brugt som mål på respondenternes politiske holdninger. Med "politisk karakter" menes der her spørgsmål, der i bredest mulig forstand vedrører respondenternes holdning samfundets indretning.²⁴ Dog vil de empiriske resultater alligevel blive diskuteret i henhold til ovennævnte distinktion mellem holdninger og meninger. Der forekommer eksempelvis ikke ubetydelige variationer i, hvor hhv. konkrete og abstrakte holdningsobjekter spørgsmålene relaterer sig til er. Hvor nogle er direkte evalueringer, relaterer andre sig i højere grad til nogle grundlæggende værdier, og her er det interessant at undersøge, om der forekommer forskel.

²² I litteraturen anvendes begreber såsom ideologi, *belief systems*, værdisæt og så videre, som synonymmer for værdier. Opfattelsen af kendetegn ved begreberne og deres funktion og indflydelse på holdninger og meninger stemmer langt hen ad vejen overens. Dette uddybes i teorikapitlet.

²³ Også fordi, at spørgsmål ofte stilles så konkret som muligt med henblik på at opnå størst mulig validitet.

²⁴ Se uddybende definition i teorikapitlet.

En diskussion af meningstilkendegivelser og deres reliabilitet og validitet bliver særligt relevant når det gælder ønsket om at måle holdnings*stabilitet*. Når der, som det er tilfældet i nærværende afhandling, er fokus på individuelle holdningsbevægelser frem for de aggregerede, er der nemlig flere elementer, der øger risikoen for en overvurdering af ustabiliteten. Som bekendt vil alle spørgeskemaundersøgelser være behæftet med en vis mængde *målefejl*, der er af mere eller mindre tilfældig art, og en del af disse målefejl vil derfor fejlagtigt optræde som holdningsustabilitet. At en respondent har misforstået et spørgsmål, interviewerens har misforstået svaret eller lavet en fejlkodning eller dårligt formulerede spørgsmål med ikke-dækkende svarkategorier kan være nogle eksempler på årsager til, at en respondent giver forskellige meningstilkendegivelser fra første til anden gang adspurgt, og som altså ikke er udtryk for et genuint skift i standpunkt. At målefejl medfører overvurdering af ustabiliteten var netop den kritik, der i sin tid blev rettet af Archen (1975, se også Judd & Milburn 1980) mod Converse (1964) og hans konklusioner om manglende genuine holdninger og ideologisk tænkning blandt de amerikanske vælgere. I artiklen *"Mass Political Attitudes and the Survey Response"* (1975) opstillede Archen en model, der søgte at adskille den varians der kan tilskrives lav reliabilitet i de stillede spørgsmål og den, der kan tilskrives ustabilitet i respondenternes politiske holdninger. Her kom han frem til, at førstnævnte faktisk stod for en ganske stor del af variansen og når der blev korrigeret for denne, skete der en betydelig stigning i såvel stabiliteten som konsistensen i vælgernes ideologiske tænkning. Hans udgangspunkt var en teori om, at menneskers valg og beslutninger altid ville være præget af et element af tilfældighed, og at man derfor skulle forvente en vis grad af variation. Han fremførte, hvorledes at *"people do not have a single preference in most decision situations"* (1975:1220): Selvom de besad en genuin holdning til et givent emne, må man vente at de ikke altid *"know their own mind"* (op.cit.) hvorved holdningen ikke ville være et fast punkt, men nærmere en fordeling rundt om en central position.

Denne svarusikkerhed der fremkommer, fordi respondenterne altid vil opleve en vis grad af ambivalens i forbindelse med de fleste spørgsmål, er netop et andet problem der optræder, når det gælder at indfange et reelt billede af holdningsustabiliteten. Navnlig med John Zaller (1992, se også Zaller & Feldman 1992) og hans efterhånden klassiske holdningsmodel, er det blevet en udbredt antagelse i litteraturen, at holdninger og især meningstilkendegivelser ikke er en fast størrelse, men i større eller mindre udstrækning vil variere med den givne situation og kontekst de er stillet indenfor. Det er pointen hos Zaller, at mennesker besidder nogle grundlæggende værdier, som deres holdninger i udgangspunktet formes af, men samtidig udsættes vi for en konstant strøm af budskaber og informationer fra den politiske elite, der kan være med til at påvirke vores opfattelser i både den ene eller den anden retning. Fordi vi udsættes for forskelligartede og ofte modstridende synspunkter, kan den endelige tilkendegivel-

se potentielt falde ud til begge sider: *"most people possess opposing considerations on most issues, that is, considerations that might lead them to decide either way"* (Zaller & Feldman 1992:585). Om der sker en holdningsændring afhænger dog ifølge Zaller's model af den enkeltes politiske opmærksomhed. Her er paradokset, at en høj grad af opmærksomhed på den ene side betyder mindre svarusikkerheden, men på den anden betyder det at man udsættes for flere budskaber, der potentielt kan få en til at ændre mening.

Et tredje og sidste problem med at måle reelle holdningsændringer tager også udgangspunkt i en foranderlig politisk kontekst - omend mere bogstaveligt end diskussionen ovenfor. Når vi undersøger politiske holdninger vil den aktuelle politiske virkelighed de stilles indenfor naturligvis altid udgøre en ramme, som respondenternes svar gives indenfor, men problemet er, at jo mere konkret et spørgsmål er - desto længere væk fra de grundlæggende værdier de er - desto mere følsom overfor ændringer i den politiske kontekst vil det givne svar være. Spørgsmål, hvor meningsobjektet er meget konkret og policy-nært vil alt andet lige være mere afhængige af de politikker der føres og ændringer heri, end de mere abstrakte spørgsmål, der i højere grad relaterer sig til nogle grundlæggende værdier. Således er der i forbindelse med disse mere konkrete og policy-afhængige spørgsmål fare for, at forskellige svar ved to gange adspurgt, lige så vel kan være udtryk for at politikken på området har ændret sig i mellemtiden, som det kan være udtryk for en egentlig ændring i standpunkt. En respondent, der i første omgang tilkendegiver, at flygtninge-/indvandrerpolitikken ikke er strammet tilstrækkeligt, kan jo godt opleve en stramning fra politikernes side som for vidtgående, for derpå ved anden gang adspurgt at tilkendegive, at stramningerne er gået for vidt. I dette tilfælde vil den tilsyneladende holdningsændring i højere grad være udtryk for en politik-ændring.

Som skitseret ovenfor, er der altså flere metodiske problemer når det gælder måling af holdninger og særligt forandringer heri. De fleste af problemerne kan føres tilbage til det faktum, at vi i holdningsstudier analyserer på meningstilkendegivelser, som af forskellige årsager er de mest labile i sammenligning med det, vi teoretisk forstår ved holdninger og værdier (Olsen 2008). Dette vil alt andet lige give et skævt billede af, hvor stabile både vælgerne og partierne fremstår i deres politiske standpunkter. Som i langt de fleste holdningsstudier vil der også i nærværende afhandling være tale om, at holdninger måles på baggrund af en række af enkelt-spørgsmål,²⁵ der som nævnt ovenfor varierer betydeligt, både når det gælder hvor henholdsvis konkret og abstrakt deres holdningsobjekt er, samt hvilke politikområder og holdningsdimensioner de berører. Én måde hvorpå de skitserede problemer vil blive imødekommet, er ved i løbet af analyseprocessen at sortere de spørgsmål fra, som kan siges at være

²⁵ Trods den nævnte distinktion mellem meninger og holdninger, vil de pågældende enkelt-spørgsmål igennem afhandlingen altid blive refereret til som "holdningsspørgsmål", da det jo er holdninger der søges indfanget.

mest konkrete og policy-nære. I udgangspunktet anvendes stort set samtlige spørgsmål, der kan være en indikator på vælgernes politiske holdninger og som optræder i begge bølger i panelet, men for at få større indblik i vælgernes holdninger er det relevant at få skilt de mest policy-nære spørgsmål fra de, der ved deres emne kommer tættere på de grundlæggende værdier eller ideologi, som former vælgernes holdninger. En anden måde er indekskonstruktion, hvor stabiliteten på de enkelte spørgsmål summeres til et stabilitetsindeks. Dette øger reliabiliteten og dermed også validiteten, da vi på den måde dels eliminerer målefejl og får et mere robust mål for de holdninger, vi søger at indfange. Dette er ikke mindst tilfældet, når indekseringen foretages efter at de mest policy-nære og konkrete spørgsmål er sorteret fra, og vi står tilbage med de mest abstrakte eller ideologiske spørgsmål. Løsningen berører således samtidig en klassisk teoretisk og metodisk diskussion om, hvad ideologi egentlig er, og hvordan den skal måles på vælgerplanet. Det man igennem litteraturen har søgt at måle er om og i hvor høj en grad der er en bagvedliggende ideologi eller holdningsstruktur, der ordner vælgernes holdninger. Holdningsstabilitet er det ene kriterium der ofte peges på, og konsistens i holdningerne det andet (Converse 1964; Weissberg 1976; se også Nie & Andersen 1974) når en (ideologisk) struktur i vælgernes holdninger skal udpeges. Foruden et (forventeligt) mere reelt billede af stabiliteten, vil vi igennem konstruktionen af holdningsindekser således også kunne få et indblik i konsistensen i disse holdninger.

Når det gælder partiernes holdningsstabilitet, er der som berørt problemer med valid måling heraf. Det søges først og fremmest målt via vælgernes opfattelse af partiernes holdninger og forandringer heri, men det store problem består i at få klarlagt, om der rent faktisk er tale om, at det er reelle holdningsændringer vælgerne opfanger eller om det i højere grad handler om vælgernes manglende evne til at afkode hvad partierne står for. Dette søges imødekømt ved at inddrage eksemplerne på partiholdningsskift og som beskrevet lade disse indgå som en "intervention" i samspil med tværsnitsvalgdata. Samtidig kan det fremhæves, at når det er den konsekvens partiernes ustabilitet har for vælgernes adfærd - om det påvirker deres tilbøjelighed til partiskift - vi er interesserede i, giver det også mest mening at undersøge deres opfattelse af partiernes eventuelle holdningsskift, men det er fortsat vanskeligt at få klarlagt præcist hvad der ligger bag vælgernes perceptioner. Hvordan den uddybende undersøgelse af partiernes holdningsskift gennemføres vil blive beskrevet i det følgende afsnit.

Udvalgte eksempler på partiholdningsskift

Som det er fremgået i forbindelse med præsentationen af forskningsdesignet, vil en central del af afhandlingen være at foretage et dokumentstudie af udvalgte eksempler på holdningsskift blandt de politiske partier. Et sådant studie har to overordnede formål. Det første er igennem

systematisk analyse at få dokumenteret, at partiholdningsskift forekommer samt hvordan dette kommer til udtryk. At partierne af strategiske årsager kan ændre sin politik eller forsøge at signalere at de har flyttet sig, er noget der antages og ofte henvises til indenfor valg- og partiforskningen, men en mere omfattende gennemgang af eksempler herpå ses knap så ofte. Derfor er det et ekspliceret mål i nærværende afhandling at foretage en dokumentation og analyse af sådanne holdningsskift blandt de politiske partier. Det andet formål med casestudiet er, at etableringen af partiholdningsskiftenes forekomst og stadfæstelsen heraf i tid skal anvendes som en intervention, hvor både vælgernes egen holdning og deres opfattelse af partiets holdning til pågældende issue, både før og efter partiholdningsskiftet, skal udsættes for nærmere undersøgelse. Ved at se på, hvordan vælgerne opfatter partiernes holdningsmæssige position både før og efter deres holdningsskift bliver det således muligt at sige noget om, i hvilken udstrækning dokumenterbare holdningsskift faktisk bemærkes af vælgerne og i hvilken udstrækning de placerer partiet i overensstemmelse hermed. Ligeledes, ved at se på vælgernes egne holdninger både før og efter partiholdningsskiftet, kan der tages fat på diskussionen om, i hvilken udstrækning vælgerne lader sig overtale af partierne og i hvilken udstrækning partiernes holdningsskift er motiveret af holdningsformationen i vælgerkorpset. Ved at sammenholde partiernes skift formationerne i vælgernes holdninger forud for holdningsskiftet, kan der gives indikationer på, hvorvidt ønsket om at komme tættere på vælgernes holdninger, kunne være motivationen bag, at partiet vælger at ændre sin holdningsmæssige position. Tilsvarende kan efterfølgende ændringer i vælgernes holdninger give indikationer på, om de påvirkes af partiets holdningsskift. I den udstrækning af vælgernes holdninger efter partiholdningsskiftet ændrer sig i tilsvarende retning som dette skift, kunne dette tolkes som om at de er blevet påvirket heraf.

En egentlig afklaring af kausalforholdet mellem holdningsændringer blandt parti og vælgere lader sig vanskeligt afdække. Om holdningsformationen blandt vælgerne er motivationen bag partiholdningsskiftene, eller om den nærmere er resultatet af tidligere holdningspositioner blandt partierne, og om efterfølgende overensstemmende skift i vælgernes holdninger er ensbetydende med at vælgerne har ladet sig overtale af partiernes skift, eller om andre årsager ligger bag, kan dog ikke bestemmes med sikkerhed. Formentlig også fordi, at der er tale om et betydeligt mere komplekst samspil mellem partier og vælgernes holdningsmæssige positioner, hvor begge virker ind på hinanden og løbende ændrer sig. Et sådant samspil er vanskelig at afdække empirisk. Casestudiet af tre eksempler på holdningsskift kombineret med tværnsnitsvalgdata er dog et indledende forsøg.

Præsentation af eksemplerne

Der er i nærværende afhandling udvalgt tre konkrete eksempler på partiholdningsskift til videre analyse. Det første eksempel omhandler partiet Venstres skift hen imod en betydeligt mere velfærdsvenlig position. Særligt i forbindelse med folketingsvalget i 2001 stod det klart, at Venstre både havde skiftet holdning til og sat fokus på velfærd som politisk emne. Hvor partiet tidligere havde stået for en beskæring af den offentlige sektor samt sænkning af skatter, blev bevarelse af velfærdsydelser i det hidtil kendte omfang samt forbedring af kvaliteten heraf, en ny mærkesag for Venstre. Og dette fik tilsyneladende stor betydning for partiets efterfølgende succes. I analyserne af folketingsvalget i 2001 åbner Goul Andersen (2003a) op for, hvordan netop den ændrede profil på velfærdsspørgsmålet var en væsentlig årsag til, at en borgerlig regering kom til magten i 2001.

Det andet eksempel omhandler Socialdemokraterne og deres holdning til flygtninge-/indvandreremnet. Dette emne er igennem mere end et årti blevet betragtet som et af Socialdemokraternes svageste punkter. Partiet har kæmpet med et "blødt" image og har tilsyneladende ikke i tilstrækkelig grad kunnet gøre sig gældende i sammenligning med de borgerlige partier. Også internt har området givet anledning til problemer. Fra slutningen af 1990'erne og frem mod midten af 00'erne var der betydelige interne uenigheder om hvilken linje Socialdemokraterne skulle følge. Tidligere opfordrede partiet danskerne til at udvise tolerance og forståelse overfor de udlændinge der kom og bosatte sig i Danmark og trods begyndende interne problemer, valgte man først at fastholde linjen. Ikke mange år efter begyndte partiet dog at bevæge sig mod en betydeligt strammere udlændingepolitik. Det er denne højredrejning der betragtes som et holdningsskift og som skal underlægges nærmere undersøgelse. Det sidste eksempel på partiholdningsskift der skal undersøges, er Venstres ændrede position på miljøspørgsmålet. Tilbage i 1990'erne var miljø ikke et politisk emne, som optog partiet Venstre særlig meget, og i det omfang det gjorde, var det ikke miljøhensyn partiet mente skulle vægtes højest. Således var det en klar prioritering hos partiet, at grønne afgifter skulle afskaffes. Omkring 2001 blev miljø dog et issue, hvorpå partiet valgte at indtage en markant position på, hvor "mest miljø for pengene" var målet og hvor miljøhysteriet ikke måtte tage over. Få år senere, med udnævnelsen af Connie Hedegaard som miljøminister som startskuddet, var Venstre dog blevet fuldbyrdet grønt, uden tidligere forbehold.

Karakteristisk for disse tre skift er, at de alle primært kan karakteriseres som *defensive*. Der er tale om, at partierne forud for skiftet står i en situation, hvor de har majoriteten af vælgerne imod sig, og skiftet kan da ses som et resultat af et massivt pres fra de politiske modstandere som af vælgerne: For at tilnærme sig opinionen og måske forhindre vælgere i at forlade partiet, vælger partiet således at forlade sit upopulære standpunkt. Både i forhold til vel-

færd, flygtninge-/indvandrere samt miljø besad partierne forud for deres skift en holdningsposition, der lå langt fra vælgerne: Venstre søgte at slippe af med sit velfærdsskeptiske image, idet både opinionen og egne vælgere var betydeligt større tilhængere af velfærd, Socialdemokraterne var i ekstrem grad ude af trit med såvel opinionen som egne vælgere på flygtninge-/indvandreremnet, og forud for Venstres miljøvenlige drejning, stod vælgerne også i overvejende grad for en grøn politik.

Man kan argumentere for, at i en undersøgelse af, hvorvidt partierne kan påvirke vælgerne, ville det være oplagt med et eksempel, hvor udgangspunktet ikke er defensivt. Det synes nærliggende at antage, at det er lettere for partierne på partiernes mulighed for at overtale vælgerne til at indtage et standpunkt, der deles af majoriteten af befolkningen, end at et, der ikke gør. Eksemplet med Venstre og miljø giver ganske vist mulighed for i hvert fald tentativt at undersøge hvad der sker i forbindelse med offensive skift. Da partiet i 2001 markerede sig på et opgør med miljøhysteri og slog på mest miljø for pengene, gik dette klart imod opinionen. At der ikke er valgt flere og offensive eksempler skyldes, at udvælgelsen har været betinget af, at det skal være muligt at undersøge vælgerne holdningsmæssige placering af partierne. I valgundersøgelserne stilles der i alt fire spørgsmål, hvor vælgerne skal placere partiernes holdning til hhv. antallet af flygtninge, den offentlige sektors størrelse, miljø samt lov og orden. Da det er et mål at undersøge, i hvilken udstrækning vælgerne opfanger partiernes holdningsskift, har det således været nødvendigt, at udvælge eksempler, der kan dækkes via disse spørgsmål.

At valget faldt på netop disse tre eksempler skyldes også, at der her er tale om partiholdningsændringer, der synes at eksistere konsensus om forekomsten af. Valgforskere og politiske kommentatorer har bemærket disse - om end der som indledningsvist nævnt er der ikke foretaget mere systematiske analyser af, hvordan dette er kommet til udtryk. Dertil kommer, at eksemplerne vedrører Socialdemokraterne og Venstre. Dette valgt da der her er tale om landets to største partier. Det betyder for det første, at skiftene har berørt en stor del af vælgerne og for det andet sikrer det, at særligt analyserne af egne vælgere beror på et tilstrækkeligt stort antal respondenter.

Empirien: Partivalgmateriale og tværsnitsvalgdata

Som empiri til dokumentation og analyse af de tre eksempler på partiholdningsskift, er der valgt at anvende materiale udgivet af partierne selv i forbindelse med folketingsvalgene. Dette valg er truffet ud fra en simpel antagelse om, at sådant materiale afspejler partiets holdninger og de politiske mål de ønsker at nå på pågældende tidspunkt. Det primære materiale udgøres af det partimateriale der indgår som den danske del af *Comparative Manifestos Project* (CMP).

Dette er et omfattende projekt, baseret på kvantitative indholdsanalyser af valgprogrammer for relevante politiske partier i mere end 50 lande, og formålet er at måle partiernes politiske positioner op mod valgene samt ændringer i disse på tværs af partier og lande og over tid²⁶ (se Budge, Klingemann, Volkens, Bara & Tanenbaum 2001; Klingemann, Volkens, Bara & Budge 2007). Det danske bidrag til projektet er indsamlet og efterfølgende kodet i overensstemmelse med manifest-projektet af nu afdøde Tove Lise Schou, og består af valgmateriale for samtlige partier, der har opnået at komme i folketinget fra 1945 og frem. Ifølge Schou (se Holmstedt & Schou 1987:179ff) findes der fire typer af politiske dokumenter, som de danske (og svenske) partier udgiver. Dette drejer sig om parti- eller principprogrammer, politikprogrammer, valgprogrammer og valgbrochurer (Holmstedt & Schou 1987:180-182). Dette skyldes, at der i Danmark ikke tradition for parti- og principprogrammer (manifestos) i samme form som det kendes fra andre lande, og de øvrige typer er således udpeget til at ækvivalere sådanne programmer (op.cit, se også Budge, Robertson & Hearl 1987:17-19). Dette har givet anledning til kritik af det danske materiale. Hansen (2008) påpeger, at der har været problemer med udvælgelsen af materialet, hvor ikke alt kan siges at ækvivalere parti- eller principprogrammer. Han angiver, at der er eksempler på, at det udvalgte materiale er valgmateriale eller taler fra lokale kandidater, som på den måde gøres til repræsentanter for partilinjen på nationalt plan (Hansen 2008: 204-105). Et andet problem er, at omtrent en tredjedel af det danske materiale ikke har kunnet kodes i overensstemmelse med de fælles retningslinjer for CMP, hvilket skævrider Danmark.

Det synes dog ikke at udgøre et problem i nærværende afhandling. Dels er der ikke tale om et komparativt sigte og dels er al materiale fra 1994-2007 enten brochurer udgivet af partierne, er taler fra medlemmer af partitoppen - eller, som det ses de senere år, fra partiernes hjemmeside. En oversigt over titlerne på al dansk materiale - herefter kaldt valgprogrammer - der er indgivet til CMP, fremgår af bilag 3. Denne oversigt ligger endvidere tilgængelig på projektets hjemmeside.²⁷ Som det fremgår, indeholder oversigten i bilag 3 ikke valgprogrammerne fra 2007. Dette skyldes, at disse endnu ikke er kodet. Dette fremgår af bilag 4, der er en oversigt over programmernes kodningsstatus, ligeledes tilgængeligt på hjemmesiden. Denne oversigt viser endvidere, at heller ikke programmerne fra 1994 er kodet, men titlerne fremgår af bilag 3. Igennem Onawa Promise Lacewell fra Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, hvorfra Party Manifesto Project koordineres, har undertegnede modtaget en kopi

²⁶ Se www.wzb.eu/zkd/dsl/projekte-manifesto.en.htm

²⁷ Der er en fejl i titlen på Socialdemokraternes valgprogram fra 1998. I oversigten står der "Til alle der kan tænke på sig selv" som er en folder, udgivet af partiet i 1998. Men som det fremgår af bilag 6 er det ikke den, der er angivet som valgprogram. Det er i stedet programmet "Det kan gå to veje. Vores vej – Deres vej". Denne fejl er kontaktpersonen ved WBZ gjort opmærksom på.

af valgprogrammerne. For 2007, hvor kodningsprocessen er i gang, foreligger kopierne et andet format, og for 1994 har det ikke været muligt for Lacewell fremskaffe en kopi, da originalen i skrivende stund befinder sig hos en koder²⁸. I stedet har undertegnet modtaget en kopi af 1994-programmerne fra 1994 af Christoffer Green-Pedersen, Århus Universitet. Kopier af samtlige valgprogrammer fra Venstre og Socialdemokraterne 1994-2007 findes i henholdsvis bilag 5 og 6.

At valgprogrammerne fra CMP udgør det empiriske grundlag skyldes først og fremmest den validitet der ligger i, at de allerede har været udvalgt og anvendt i forskningsøjemed. Der har forelagt en vurdering af, at dette materiale er det, der bedst betegner partiernes partiprogrammer op mod de enkelte valg. Dertil kommer, at det har fungeret som en form for selektionsmekanisme. Der findes et væld af materiale udgivet af partierne selv, hvoraf en stor del kan findes via Det kongelige bibliotek. I sine arkiver har biblioteket en ganske imponerende samling af materiale for samtlige partier der har eksisteret i Danmark igennem tiden,²⁹ og som det vil fremgå, bliver dette også anvendt som supplement. Det er selvsagt, at ikke al materiale kan inddrages, og på den baggrund ville spørgsmål være, ud fra hvilke kriterier de enkelte udgivelser skulle udvælges til videre analyse. En sådan selektion ville ikke have været mindre problematisk af, at Det Kongelige Bibliotek ikke ligger inde en komplet samling af partiernes materiale og at det har vist sig svært at rekvirere sådant materiale fra partierne selv. At vælge CMP materialet som empirisk grundlag var således en måde at få selekteret i, hvilket partimateriale der skulle indgå i analyserne. Der er dog ikke blot sket en omfangsmæssig selektion i partimaterialet. Også tidsmæssigt er der selekteret i, fra hvilke år partimateriale er fundet relevant. Da sigtet er at analysere partiernes holdning til pågældende før og efter holdningsskiftet er det således blot relevant at inddrage materiale, dels fra tiden omkring skiftet og dels i tiden op til samt efter skiftet. For eksemplet med Venstre og velfærd drejer dette sig primært om årene 1994-2005, for Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandrerpolitikken om årene 1994-2007 og for eksemplet med Venstre og miljø om årene 1994-2007.

Som allerede nævnt, skal partiernes valgmateriale kombineres med surveydata. Hvor valgmateriale skal vise skiftet i partiernes holdning, skal surveydata hjælpe til at vise om vælgerne opfatter dette samt hvordan vælgernes egen tegner sig. Dette vil blive gjort på baggrund af hovedvalgundersøgelserne under Det Danske Valgprojekt fra årene 1994, 1998, 2001, 2005 samt 2007. I modsætning til de øvrige analyser, vil der her være tale om tværsnitsdata og ikke paneldata. Dette betyder altså, at der i disse analyser ses på netto- og ikke bruttoforandringer i vælgernes opfattelse af partiernes holdninger samt i deres egne holdninger.

²⁸ Al dansk materiale er i færd med at blive kodet på ny, grundet flere fejl i den oprindelige (jf. mailkorrespondance med Onawa Promise Lacewell).

²⁹ Se www.kb.dk/da/nb/materialer/smaatryk/polprog

Analyserne af partiholdningsskiftene vil blive udformet som tre selvstændige analyser af hvert eksempel på holdningsskift: For hver af disse vil partiet materialet for det enkelte folketingsår systematisk blive gennemgået, dels med henblik på i hvilket omfang pågældende emne behandles i materialet og dels med henblik på hvilken holdning til det der kommer til udtryk. Dermed tilnærmer dette sig den strategi til analyse af dokumenter der kaldes *indholdsanalyse* (jf. Bryman 2008: 528ff., 274ff.). Dog vil der ikke foregå en kvantificering i samme omfang, som denne lægger op til. Nogle steder er materialet fra partimanifest-projektet valgt suppleret med øvrigt partimateriale, rekvireret gennem det kongelige bibliotek, jf. ovenstående. Dertil kommer, at det i enkelte analyser er fundet nødvendigt at inddrage udvalgte indlæg i danske dagblade af centrale personer i partiet samt analyser af politiske observatører. Dette er gjort med henblik på at fremdrage og tydeliggøre pågældende partis standpunkt på pågældende tidspunkt. Dette er ikke i alle tilfælde lige tydeligt i valgmaterialiet, og bliver derved understreget ved inddragelse af supplerende materiale. At en systematisk inddragelse af eksempelvis samtlige avisindlæg fra højtstående partimedlemmer eller samme avisers kommentatorer er fravalgt skyldes ligesom fravalget af at inddrage al partimateriale i pågældende år, at der nødvendigvis må ske en strukturering af analysen og selektion i materialet - og her er materialet til partimanifest-projektet blevet valgt.

At det er partiernes valgmateriale og ikke de signaler, de sender "i det daglige" betyder, at den dimension, hvor partierne arbejder med deres image og blot vil signalere overfor vælgerne at de flytter sig, ikke analyseres. Nærværende design lægger op til, at det først og fremmest er de faktiske holdningsændringer, som de fremgår af deres valgprogrammer, der undersøges. Man kan dog indvende, at dels er det et centralt sted at starte når der ikke foreligger tidligere gennemgange af partiholdningsskift, og dels er det nødvendigt qua analysens efterfølgende anvendelse. Når sigtet er at undersøge, hvad der ligger før og efter skiftene, så synes det centralt at der er tale om reelle skift og ikke blot spin. Spin og imagearbejde kan sagtens forekomme, uden der er tale om reelt holdningsskift, men der vil formentlig sjældent forekomme et reelt holdningsskift, uden det er omgivet af spin og imagearbejde. Hvordan emnerne *primes* og *frames* (se følgende kapitel) i valgprogrammerne søges afdækket så vidt muligt.

Afsluttende

I det følgende kapitel vil afhandlingens teoretiske fundament blive skitseret. Der vil være tale om en teorisyntese mellem tre overordnede teoriretninger: Holdningsteori, partiadfærdsteori samt vælgeradfærdsteori, med sidstnævnte som det teoretiske udgangspunkt. Derpå følger en

række kapitler, der omhandler vælgernes holdningsstabilitet. I det første kortlægges omfanget af holdningsstabilitet blandt de danske vælgere i dag, derpå et kapitel der kortlægger, hvordan dette har udviklet sig over tid. I det tredje kapitel undersøges det, hvad der kendetegner de vælgere, der er særligt holdningsstabile og -skiftende. Dette efterfølges af et sidste kapitel med fokus på vælgerne. Her undersøges det, i hvilken udstrækning der er sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift. Derpå flyttes fokus over på partierne. Først et kapitel hvor partiernes holdningsstabilitet undersøges, efterfulgt af et kapitel hvor sammenhængen mellem partiholdningsstabilitet og vælgernes partiskift undersøges. Derpå foretages dokumentstudiet af partivalgmateriale, som gennemgås i et kapitel for sig. I forlængelse heraf og som det sidste empiriske kapitel, vil der blive taget fat på vælgernes opfattelse af partiernes holdning samt vælgernes egen holdning som det tegner sig både før og efter partiholdningsskiftet. Afhandlingen sluttet af med et opsamlende kapitel, hvor afhandlingens resultater og deres teoretiske implikationer fremføres og diskuteres.

Kapitel 3

Den teoretiske forståelsesramme

I dette kapitel præsenteres afhandlingens teoretiske fundament. Det bygges op omkring tre hovedafsnit; politiske holdninger, vælgeradfærd samt partiadfærd. Målet er at sammensætte centrale teorier inden for hvert af disse områder, og derigennem få en teoretisk forståelsesramme, der dels rummer en nuanceret tilgang til holdninger, holdningsdannelse og holdnings-skift, og dels rummer både vælgernes og partiernes adfærd og de betingelser og motivationer der er herfor, samt ikke mindst sætter disse i relation til hinanden.

Med henvisning til de centrale undersøgelsesspørgsmål og vælgernes adfærd som det primære fokus, vil issue voting perspektivet udgøre det teoretiske udgangspunkt. Det er dog nødvendigt at supplere dette dels med en omfattende teoretisk diskussion af holdningsbegrebet og dets beskaffenhed og dels med teoretiske perspektiver på partiernes adfærd og hvordan denne har betydning for vælgernes. Begge dele noget, som ikke synes at blive fokuseret ret meget på inden for issue voting perspektivet.

Der vil i analyserne ikke være tale om en strengt deduktiv anvendelse af teorierne. Hvor nogle af dem vil blive efterprøvet empirisk, vil andre blot indgå som teoretisk præmis. Således er der først og fremmest tale om en forståelsesramme, der teoretisk underbygger afhandlingens overordnede tese, og som vil udgøre grundlaget for analyse og tolkning af de empiriske resultater.

Teoretiske perspektiver på holdninger

Holdninger udtrykker præferencer for og imod, billigelse eller misbilligelse, tiltrækning eller frastødning og afstandtagen eller godtagelse. Det er et udtryk for holdninger når vi enten har eller elsker noget eller nogen og når vi udtrykker enighed eller uenighed. Alle mennesker besidder holdninger og uanset i hvilken ustrækning disse bevidst eller ubevidst artikuleres, er de helt afgørende for vores evne til tilpasse os og indgå i vores omgivelser (Eagly & Chaiken 1998:303). Ud fra et funktionalistisk perspektiv³⁰ har holdninger dermed den helt afgørende funktion, at de skaber en simpel struktur for organisering og håndtering af vores yderst komplekse og tvetydige omgivelser (Bohner & Wänke 2002:7). Smith, Bruner & White (1956) var

³⁰ Som det skal fremgå af den efterfølgende definition, er holdningsbegrebet i stort set al litteratur defineret ved dets funktion, nemlig at være objekt-evaluerende. Uanset om det funktionelle perspektiv indtages eller ej, synes der dermed at være en implicit konsensus om, at holdninger opfylder netop dette formål, hvorved alle teorier altså baserer sig på denne funktionelle grundantagelse.

blandt de første til at fremhæve teorien om holdningers *objekt-evaluerende* funktion. Den indebærer netop, at holdninger udgør praktiske retningslinjer i vores tolkninger og kategoriseringer af omgivende objekter og begivenheder og for vores vurdering af, om vi ønsker at nærme os eller undgå de givne stimuli vi udsættes for. Dette tilsvare på mange måder Katz' (1960) efterfølgende pointe om holdningers *kundskabsmæssige* funktion (for den danske betegnelse, se Olsen 2008:12) hvor der ligeledes peges på holdningers strukturerende og organiserende rolle: Holdninger danner simpelthen et skema med hvilket individet kan selekttere og systematisere den række af påvirkninger og informationer det udsættes for igennem sine omgivelser. Det er dog ikke kun i relation til omgivelserne, at holdninger har en funktion. Overfor den objekt-evaluerende eller kundskabsmæssige funktion nævner litteraturen på området den *værdi-ekspressive* funktion (for dette, se eksempelvis Olson & Zanna 1993), som blev fremført af Katz i *The Functional Approach to the Study of Attitudes* (1960). Igennem værdi-ekspressive holdninger formidles vigtige værdier, som virker identitetsskabende for individet eller som forsøg på opnåelse af social anerkendelse. Smith, Bruner & White (1956) opererer med et tilsvarende begreb, nemlig den *sociale tilpasnings*-funktion. Begge omfatter de det synspunkt, at vi som mennesker bruger holdninger til at udtrykke nogen af vores mest centrale værdier for på den vis at etablere vores identitet og søge social accept (Shavitt 1998; Eagly & Chaiken 1998).

I litteraturen nævnes flere funktioner end de nævnte, men den objekt-evaluerende eller kundskabsmæssige funktion fremhæves ofte som den primære, og en konceptualisering af holdninger som evaluering af objekter, er da også den, der har vundet størst indpas (se eksempelvis Tesser & Shaffer 1990; Aiken 1997; Petty, Wegener & Fabrigar 1997; Eagly & Chaiken 1998; Ajzen 1987, 2001, 2005; Olsen 2008). Trods hundredvis af definitioner er der i litteraturen bred enighed om, at holdninger basalt set handler om evaluering af givne objekter. Dette indebærer for det første præmisset om, at holdninger altid vil omhandle "noget" - der vil altid være et holdningsobjekt, som er det konkrete mål holdningen er rettet imod (Droba 1933). For det andet indebærer det præmisset om, at holdningsbæreren på baggrund af de dispositioner "for eller imod" vedkommende besidder, derpå vil foretage en evaluering eller vurdering af det konkrete objekt. Ajzen (1987) definerer det som følgende: "*An attitude is an individual's disposition to respond favorably or unfavorably to an object, person, institution or event, or to any other discriminable aspect of the individual's world* (1987:241). Schwarz (2001) udtrykker det på lignende vis: "*The term attitude refers to a hypothetical construct, namely a predisposition to evaluate some object in a favorable or unfavorable manner. This predisposition cannot be directly observed and is inferred from individuals' responses to the attitude object*" (2001:905). I begge citater fremhæves den evaluerende dimension som værende den mest karakteristiske ved holdninger og begge peger de på individets disposition for positiv eller

negativ evaluering. Der skal ikke kommes nærmere ind på disse dispositioners beskaffenhed her, men som det kan udledes af det sidste citat, er det altså igennem holdningsbærerens respons på et givent objekt at disse dispositioner, og dermed holdningen, bliver synlig.

Men hvorfor er holdninger da interessante? Interessen for at undersøge, måle og teoretisere på holdninger tog sin begyndelse i den amerikanske socialpsykologi op igennem 1920'erne og 1930'erne og er lige så stærk den dag i dag, også indenfor andre fagområder. Det skyldes først og fremmest den forbindelse der findes mellem menneskers holdninger og deres adfærd. Det er med andre ord det handlingspotentiale eller den adfærdshensigt der ligger i holdninger, der gør dem interessante. Før man fik fokus på holdninger og deres betydning, forklarede datidens psykologer gerne menneskets adfærd ved hjælp af vane-begrebet, men med holdningsbegrebet skete der et skift hen imod at se menneskets adfærd som værende udtryk for bevidst og refleksiv tænkning (Andersson 2004:28). Groft sagt er holdning-adfærdslitteraturen funderet i en antagelse om, at mennesket handler i overensstemmelse med de holdninger det besidder. I hvilken udstrækning dette holder stik, har været og er stadig genstand for et utal af empiriske undersøgelser, der ofte er kommet frem til forskellige konklusioner. Hvor der ser ud til at være konsensus om, at holdninger *har* betydning for adfærden, er der således fortsat diskussion om hvor *meget*.

Det er indenfor denne del af litteraturen at Fishbein & Ajzen's (1975, 1980) teori om fornuftsstyret handling³¹ står som en af de mest afgørende teoretiske rammer. Som navnet tilkendegiver, er der tale om en teori, der i tråd med ovenstående skift indenfor socialpsykologien, tillægger menneskene rationelle motiver bag deres handlinger: *"Human beings are usually quite rational and make systematic use of the information available to them [...] We argue that people consider the implications of their actions before they decide to engage or not to engage in a given behaviour. For this reason we refer to our approaches as a "theory of reasoned action"* (Ajzen & Fishbein 1980:5). Også Fishbein og Ajzen har afsat i en definition, hvor holdninger ses som evalueringer af givne objekter på baggrund af de prædispositioner individet besidder. Ifølge deres teori består sådanne prædispositioner først og fremmest af de grundlæggende overbevisninger (beliefs) individet har og som relaterer sig til objektet, og på den måde er det overbevisningerne der danner basis for etablering af konkrete holdninger. Og det er så disse holdninger, sammen med de normer, samfundet og signifikante andre direkte eller indirekte pålægger individet, der har betydning for individets adfærdshensigt. Denne hensigt er på sin side den bedste *predictor* for den adfærd individet kan ventes at udvise. I god sammenhæng med citatet, fremfører teorien om fornuftsstyret handling, at et individs adfærd er determineret af vedkommendes *intention* om at udføre en given handling. Dette skyldes, at

³¹ Theory of reasoned action, også forkortet TRA.

mennesker netop overvejer deres handlinger før de udfører dem, og at intention betragtes som den kognitive afspejling af individets parathed til at udføre en given handling, som igen betragtes som værende den umiddelbare forløber for adfærd. Hvor adfærden således er determineret af intentionen, er intentionen altså som nævnt determineret af henholdsvis holdninger og normer. Førstnævnte henviser til individets *egen* holdning til den pågældende adfærd. Disse er bestemt af vedkommendes subjektive overbevisninger om de konsekvenser en praktisering af handlingen kan have samt en evaluering af disse. Sidstnævnte henviser til de subjektive normer, som altså er individets opfattelse af *andres* holdning til adfærden (1975:302). De to komponenters vægt er ganske vist forskellig fra individ til individ og fra kontekst til kontekst, men tilsammen former de individets intentioner, som ifølge denne model er den primære indikator for den konkrete adfærd.

De fleste kritikpunkter der er blevet rettet mod Fishbein & Ajzen's model omhandler den udprægede rationalitet, individet her tillægges. Efterfølgende forskning har understreget, at individet ikke altid på rationel vis overvejer forskellige alternativer, for derpå at vælge den mest hensigtsmæssige kurs. Dels foretages handlinger ind imellem på baggrund af automatisk aktiverede frem for rationelt overvejede holdninger, dels bliver visse handlinger simpelthen separeret fra de holdninger de ellers på logisk vis er knyttet til, og som oprindeligt har været vigtige determinanter (Tesser & Shaffer 1990). Her er det vanen i stedet for rationaliteten, der motiverer adfærden. På samme vis overvurderer modellen også rationaliteten ved at overse, at både menneskers holdninger og adfærd kan være motiveret af følelser og affektion.

At der ikke altid er overensstemmelse mellem intention, følelse og handling og at holdninger består af mere end kognition, er pointen netop i komponentielle definitioner af holdninger. I store dele af litteraturen opereres der med en definition, hvor holdninger opfattes som værende sammensat af forskellige komponenter. Den mest udbredte fordrer, at holdninger består af henholdsvis en kognitiv, en affektiv samt en konativ eller adfærdsmæssig komponent (eksempelvis Olson & Zanna 1993; Eagly & Chaiken 1998; Aiken 2002; Fazio & Olson 2003; Olsen 2008). Denne opdeling er blevet fremført som *ABC modellen* (Affect, Behavior & Cognition) og pointen er, at objektvaluering er af både kognitiv, affektiv eller konativ karakter. Den kognitive komponent, består af reaktioner, der afspejler perceptioner af og informationer om holdningsobjektet. Det vil sige, at der her foretages evalueringer, der afspejler individets fornuftsmæssige overbevisninger (beliefs) om det pågældende objekt. Den affektive komponent består derimod af de følelser, individet besidder overfor objektet, og evalueringen foregår da på baggrund af de følelser som viden eller informationer om objektet vækker i individet. Den konative komponent består af de adfærdsmæssige tilbøjeligheder eller intentioner, som individet har i relation til holdningsobjektet. Det vil sige det er den potentielle handlings-

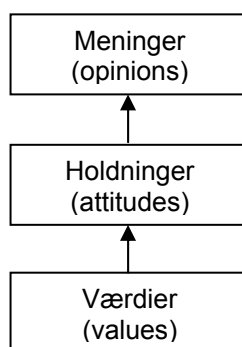
parathed - som i flere steder i litteraturen også indeholder individets selvkontrol og selvregulering, og på den vis kan henføres til intentionsbegrebet hos Fishbein og Ajzen (1975, 1980) - og som ikke skal forveksles med den faktiske adfærd, men ses som en god indikation herfor (Olsen 2008: 26-27, se også Eagly & Chaiken 1998).

Centralt indenfor den komponentielle tilgang til holdninger er altså, at holdninger består af alle tre dimensioner. Selvom dens forudsætning om komponentiel kongruens, det vil sige at alle tre komponenter altid vil optræde samtidig og i komplet overensstemmelse med hinanden, ikke altid holder stik (se eksempelvis Fazio & Olson 2003), giver den et godt billede af holdningsbegrebets kompleksitet: Hvor den kognitive dimension til eksempel overskygger den affektive i Fishbein og Ajzen's holdningsforståelse (1975, 1980), er andre mere tilbøjelige til at reducere holdninger til at være ren affektion (for denne pointe, se Eagly & Chaiken 1993). Her danner den komponentielle tilgang en god ramme til forståelsen af, at både fornuften, følelserne og den potentielle handlingsparathed har betydning for holdningen til objekter.

Værdier, holdninger og meninger

Spørgsmålet bliver da, hvad det er, der danner grundlaget for objektevalueringen? De fremførte teoretiske perspektiver baserer sig på antagelsen om, at holdninger ikke er løsrevne eller tilfældige størrelser, men derimod at menneskers holdninger er organiserede i mere omfattende strukturer (Andersson 2004:30). Disse bliver i litteraturen omtalt som værdistrukturer eller værdisystemer, og har en central betydning for de prædispositioner individet besidder, og ud fra hvilke objektevalueringen foretages. Som nævnt i forrige kapitel, er en skelnen mellem værdier, holdninger og meninger centralt i defineringen af holdningsbegrebet. Der er tale om tre begreber, der er stærkt forbundne med hinanden, og formentlig derfor optræder de ofte som synonyme, men der synes dog at forekomme forskelle i relation til abstraktionsniveau, stabilitet og indflydelse, som er værd at bemærke. Disse forskelle indbefattes i begrebernes hierarkiske forhold, der kan illustreres ved følgende Figur 3.1:

Figur 3.1: Forholdet mellem værdier, holdninger og meninger.

Kilde: Figur fra Olsen 2008:51

Som det kan ses af figuren, går værdier forud for både holdninger og meninger. Værdier omhandler individets generelle og grundlæggende forestillinger, overbevisninger, idealer og standarder som afspejler det, der er ønskværdigt eller passende både for individet selv og for samfundet som et hele, og som i større eller mindre grad fungerer som styrende principper i individets tilværelse. Dette udtrykkes ganske præcist hos Halstead & Taylor (2000) hvor værdier defineres som: *"principper og grundlæggende overbevisninger, der fungerer som generelle ledetråde for adfærd, varige forestillinger om, hvad der er værd at beskæftige sig med, idealer man stræber efter, standarder ud fra hvilke bestemte antagelser og handlinger vurderes som gode eller ønskværdige"* (Halstead & Taylor 2000:3, henvist i Olsen 2008:51). Med henvisning til sin læsning af Schwartz & Bilsky (1987) kommer Bergman (1998) med en meget tilsvarende definition: *"Values are relatively stable beliefs that are infused with affect; they refer to major life goals and general modes of conduct that promote these goals; and values transcend specific actions and situations, and guide perception, evaluation, and behavior"* (Bergman 1998:86). Som det fremgår af citaterne, relaterer værdier sig ifølge store dele af litteraturen i abstrakt forstand til individets forestillinger både af verden som den er og som den burde være (Rohan 2000:272). I den danske værdiundersøgelse fremhæves værdier da netop også som idealer, der udtrykker noget ønskværdigt, som den enkelte, en gruppe eller et samfund gerne vil opnå (Gundelach 2002:7). Andre foretager en distinktion mellem hvad vi *tror* virkeligheden består af, og hvad vi *ønsker* den skal bestå af og fremfører, at hvor sidstnævnte knytter an til værdibegrebet, indfanges førstnævnte via begrebet *belief systems* (Cottam, Dietz-Uhler, Mastors & Preston 2004), der på dansk kan oversættes til systemer af overbevisninger. Rokeach (1973) indfanger denne forskel ved at skelne mellem terminale og instrumentelle værdier, som henviser til henholdsvis de mål individet besidder og med de midler disse kan nås. Dette illustrerer begrebernes forbundenhed, og ofte tillægges de da heller ikke de store betydningsmæssige forskelle.

Det er værdiers abstrakte karakter, der adskiller dem fra holdninger og meninger. Hvor holdninger og meninger sædvanligvis refererer til specifikke handlinger, objekter eller situationer, er værdier noget langt mere abstrakt, som fungerer som ledetråde for menneskelig perception, evaluering og adfærd (Olsen 2008:53). Værdier er på den vis mere grundlæggende og bestandige, og influerer på de holdninger og meninger individet besidder. Dette ses af Hechter, Nadel & Michod's (1993) definition, hvor værdier karakteriseres som *"relativt generelle og varige interne kriterier for evaluering"* (1993:3). Man kan således sige, at værdier udgør de dispositioner, på baggrund af hvilke de mere konkrete objektivevalueringer foregår.

Grundet litteraturens mange og forskelligartede definitioner af både værdi- og holdningsbegrebet, bliver grænsen imellem dem dog nogle gange udflydende. Mange steder i litte-

raturen beskrives værdier, som ovenstående citat ligeledes udtrykker, som noget bagvedliggende, ikke direkte observerbart (jf. Gundelach 2002:15) som ligger til grund for evalueringen, men andre steder fremføres det yderligere, at det er graden af abstraktion eller specificitet i holdningsobjektet der kan fortælle os, om vi har at gøre med en holdning eller en værdi. Rohan (2000) fremfører, at nogle holdninger kommer tættere på værdier i og med at de har værdimæssige implikationer og foreslår derfor, at holdningsbetegnelsen udelukkende bør bruges i forbindelse med evalueringer af specifikke enheder, hvorimod værdibegrebet skal reserveres til *"discussions of abstract trans-situational guides"* (2000:258).

Ifølge Rohan (2000) måler abstrakte objekter da i højere grad værdier end de måler holdninger. En tilsvarende forskel i abstraktionsniveauet er noget af det, der i litteraturen peges på, når holdninger og meninger sammenlignes. Som det fremgår af Figur 3.1 er meninger det sidste led i det hierarkiske forhold mellem værdier, holdninger og meninger og opfattes ofte som værende mere specifikke eller konkrete end holdninger. Dette udtrykkes eksempelvis af Aiken (2002) der samtidig fremhæver, at meninger ofte betragtes som både mindre centrale, mere overfladiske og foranderlige samt mere faktisk baserede. Mest interessant er dog hans fremhævelse af meninger som *"the overt, conscious manifestations of attitudes"* (2002:5). Ud fra en sådan definition kan meninger altså betragtes som den konkrete udtryksform holdninger har: Igennem den proces, hvor holdninger bliver bevidstgjorte, konkretiserede og ikke mindst udtrykt af individet, indenfor de bestemte rammer som spørgsmålsformulieringerne giver, bliver de så at sige reduceret til meningstilkendegivelser.³² Afhandlingen vil dog i udgangspunktet betragte alle enkeltspørgsmål som udtrykkende en holdning, om end diskussionen af meninger, holdninger og værdier løbende foretages.

Politiske holdninger: Ideologi og holdningsstrukturer

Begrebsmæssigt adskiller politiske holdninger sig ikke fra den beskrivelse, der er givet ovenfor. Her blev holdninger defineret som evalueringer af givne objekter ud fra dispositioner "for eller imod", og som det ligeledes blev beskrevet, kan holdninger omhandle stort set hvad som helst. Når der tales om *politiske* holdninger, henvises der blot til karakteren af de objekter, holdningerne retter sig mod. Med henvisning til Easton's (1965) klassiske definition af politik betyder dette altså, at holdningsobjekterne består af noget, der i bredest mulig forstand relaterer sig til fordelingen af de værdier, der har gyldighed for et samfund. "Værdier" forstås her både i materialistisk og ikke-materialistisk forstand, ligesom der med "samfund" både forstås et abstrakt

³² En lignende proces kunne man, på baggrund af den gennemgåede teori, forestille sig gøre sig gældende når vi går fra værdier til holdninger. Men da værdier netop er mere abstrakte, er konkretiseringsprocessen formentlig en sværere øvelse end den fra holdninger til meninger.

kollektiv samt de grupper og enkelte individer dette kollektiv består af. Det vil kort sagt sige, at holdningsobjektet omhandler offentlige anliggender som indretningen af samfundet og betingelserne for de mennesker der lever i det.

Også når det gælder politiske holdninger, både på individuelt og aggregeret niveau, er det holdningernes betydning for adfærden, der har været genstand for størst opmærksomhed. Som tidligere beskrevet, samler interessen sig for holdningsstudier omkring det handlingspotentiale der ligger i holdninger, og enten eksplicit eller implicit har det i stort set samtlige undersøgelser af vælgernes politiske holdninger været et mål at få draget konklusioner om hvilke implikationer disse har for deres politiske adfærd. Netop interessen for dette har også været afsættet for den lange tradition for undersøgelser af den offentlige opinion, *public opinion*, der refererer til summen af individuelle holdninger i befolkningen. Her har studier af befolkningens politiske holdninger traditionelt stået som ganske centralt, og af særlig betydning har analyser af disses betydning for den politiske adfærd været: *"The political attitude area is almost unique among areas of public opinion in having an easily measured behavioral concomitant, the vote"* (Oskamp & Schultz 2004:295). Som det udtrykkes hos Oskamp & Schultz, udgør partivalget en oplagt afhængig variabel, der samtidig giver mulighed for at undersøge det centrale spørgsmål om, i hvilken udstrækning de politiske holdninger har konsistent sammenhæng med den adfærd vælgerne udviser.

Foruden spørgsmålet om konsistens mellem holdninger og adfærd, har også spørgsmålet om konsistens de politiske holdninger *imellem* stået som ganske centralt i studierne af politiske holdninger (se Cottam, Dietz-Uhler, Mastors & Preston 2004). Også politiske holdninger menes i større eller mindre grad at være forankrede i en mere omfattende struktur. Hvor denne struktur i relation til holdninger ofte henvises til som et værdisystem eller et system af overbevisninger, kan dette når vi taler om politiske holdninger sidestilles med begrebet *ideologi* (Op.cit.:126). Når litteraturen gennemgås står det klart, at der som i forbindelse med holdnings- og værdibegrebet også her findes et utal af definitioner og perspektiver på ideologibegrebet (se eksempelvis Eagleton 1991) men der synes dog at være konsensus om en opfattelse af ideologi som et forholdsvis sammenhængende sæt af overordnede overbevisninger, mål og idealer. Dette udtrykkes eksempelvis hos Campbell, Converse, Miller & Stokes (1960) hvor ideologi defineres som *"a particularly elaborate, close-woven and far-ranging structure of attitudes"* (1960:192). At der er en tydelig forbindelse mellem ideologi og holdninger står klart igennem citatet. Dog kan det diskuteres, om ikke Campbell, Converse, Miller & Stokes (1960) i højere grad ser ideologi som summen af holdninger og forestillinger, end de ser det som noget

mere grundlæggende, der virker ind på holdninger og forestillinger.³³ Andre forstår dog ideologibegrebet meget lig værdibegrebet som det blev præsenteret ovenfor: *"Ideologies are viewed as the underlying assertions, propositions, or "kernels of personal-truth" that integrate and organize each individual's expressed socio- political attitudes"* (Hayduk, Ratner, Johnson & Bottorff 1995:479). Dog med den forskel, at der her er tale om systemer af abstrakte tanker vedrørende *offentlige anliggender* - om hvordan samfundet skal indrettes og hvordan samfundsproblemer skal løses - hvilket dermed også kæder begrebet ideologi sammen med den politiske sfære. I den politiske sfære gælder for sin side, at alle politiske idéer eller retninger indebærer en ideologi, uanset om de er fremlagt som et eksplicit tankesystem eller ej. Ideologi har på den måde en individuel såvel som en kollektiv eller systemisk dimension. Et individ kan besidde et givent tankesystem, men dette kan deles med en given gruppe ligesom et samfund kan være karakteriseret ved én fremherskende eller modstridende ideologier.

Inden for klassiske holdningsstudier har der været en lang tradition for at søge efter holdningers ideologiske rødder (eksempelvis Converse 1964; Kerlinger 1967; Lipset 1976 [1960]). Her er der traditionelt set blevet fokuseret på graden af ideologi eller ideologisk tænkning blandt individer, hvor ideologi er blevet forstået som en underliggende struktur, der skaber konsistens i befolkningens politiske holdninger. Det centrale spørgsmål var, i hvilken udstrækning befolkningen tænkte i ideologiske termer, i form af at deres holdningstilkendegivelser gik i samme ideologiske retning. Campbell, Converse, Miller & Stokes' (1960) *The American Voter* står her som en klassiker. Her var forskerne, der senere blev kendt som Michigan-skolen, først og fremmest interesserede i at få besvaret spørgsmålet om, i hvilken udstrækning vælgerne besad konsistente enten liberale eller konservative værdier (i amerikansk forstand). Dernæst var de interesserede i, dels i hvilken udstrækning disse værdier knyttede an til deres partitilhørsforhold og -loyalitet samt politikpræferencer, og dels hvordan vælgernes besluttede hvem de skulle stemme på. Som en blandt flere kontroversielle konklusioner stod pointen om, at størstedelen af de amerikanske vælgere ikke var i stand til at tænke i strukturerede, ideologiske termer. Forskerne tog udgangspunkt i en antagelse om at vælgerne besad et integreret, mentalt kort over det politiske system og hvor deres holdninger til kandidater, issues og partier ville være funktionelt relaterede til hinanden og til ideologi, men fandt, at dette for størstedelens vedkommende ikke var tilfældet. Deres undersøgelser viste i stedet, at der for mange ikke var tale om en konsistens i eksempelvis konservative værdier og så en tilknytning til Det Republikanske Parti, ligesom der heller ikke var konsistens i, at en konservativ position på nogle

³³ Dette har formentlig sin sammenhæng med måden hvorpå forfatterne undersøgte graden af ideologisk tænkning blandt den amerikanske befolkning på, jf. det herpå følgende afsnit. Her blev graden af ideologi defineret ved graden af konsistens i holdningerne, og at definere førstnævnte igennem sidstnævnte ligger dermed lige for.

issues var lig med konservativ position på andre. Denne konklusion blev bekræftet af nogle år senere. Her gentog Converse (1964) at konsistensen i vælgernes holdning var yderst begrænset, og han endte med at konkludere, at bortset fra en mindre elite, kunne den amerikanske befolkning karakteriseres som "ideologisk uskyldige" (Converse 1964).

Michigan-skolens resultater har efterfølgende været genstand for stor diskussion og flere har tilbagevist dem som urimeligt hårde. Blandt de første stod V.O. Key (1966) som igen ny analyse af samme data argumenterede for, at vælgerne var betydeligt mere rationelle end det, de blev tillagt i *The American Voter*, sammenfattet i den berømte sætning "*voters are not fools*". Efter ham fulgte flere resultater der påviste en substantiel stigning i den ideologiske tænkning blandt de amerikanske vælgere over tid (Nie & Andersen 1974; Nie, Verba & Petrocik 1976; Niemi & Weisberg 1976, se også Butler & Stokes 1969), blandt andet som følge af stigende uddannelsesniveau.

Diskussionen om graden af konsistens og ideologisk struktur i vælgernes holdninger er dog stadig aktuel, ikke mindst fordi det netop er en *predictor* for adfærd. Dette gælder også i den danske valgforskning, hvor et væld af empiriske undersøgelser har påvist tilstedeværelsen af ret tydelige holdningsstrukturer eller dimensioner, i de danske vælgernes holdninger. Her er der særligt er blevet peget på to hoveddimensioner, som har betydning for vælgernes partivalg (f.eks. Borre 1976, 1995, 1999, 2003; Borre & Goul Andersen 1997; Nielsen 2007; van der Brugge & Voss 2007). Det drejer sig for det første om den "klassiske" socioøkonomiske højre-venstre dimension, og for det andet en dimension, der i højere grad går på værdier, og som i udlandet ofte betegnes som en "autoritær-liberal" dimension. De to dimensioner har sit udspring dels i traditionelle skillelinjer og dels i nye sociale politiske strømninger. De fleste vestlige, industrialiserede lande stod i løbet af 1960'erne overfor en ny politisk bølge, hvor eksempelvis kvindebevægelsen og bevægelserne imod Vietnam-krigen og brugen af atomvåben rejste en hel ny række af politiske spørgsmål. Den klassiske venstre-højre dimension, koncentreret i en konflikt mellem modstridende økonomiske interesser om den interne fordeling af samfundets goder, blev således suppleret af en ny dimension, der i stedet koncentrerede sig omkring værdipolitiske emner såsom miljøpolitik, subkulturers rettigheder, ligestilling mellem kønnene samt relationer til ulandene. Dette er i litteraturen konceptualiseret igennem begrebspår såsom materielle overfor postmaterielle værdier (Inglehart 1977, 1990) og *old and new politics* (Dalton, Flanagan & Beck 1984), og i danske kontekst er dimensionerne oftest blevet refereret til som henholdsvis en *fordelingspolitisk* og en *værdipolitisk* dimension.

Trods uenigheder om hvorvidt der findes flere,³⁴ er der i den danske litteratur således bred enighed om, at der findes i hvert fald to dimensioner i vælgernes holdninger. Dette er en

³⁴ Se Nielsen 2007 og Van der Brugge & Voss 2007 for diskussion af yderligere dimensioner.

indikation på, at vælgernes holdninger ikke er udtryk for tilfældige tilkendegivelser, sådan som Michigan-skolen i sin tid fremførte, eller om løsrevne enkeltholdninger, formet af den givne dagsorden og i den givne kontekst, sådan som issue voting perspektivet til tider kan beskrive det (for dette, se senere i kapitlet). I stedet indikerer det, at vælgernes holdninger er præget af intern konsistens: De tilbøjelige til at have holdninger der går i samme retning, således at eksempelvis en ideologisk venstreorientering på ét værdipolitisk spørgsmål ofte vil være efterfulgt af en venstreorientering på et andet. Den konsistens der ses i vælgernes holdninger tilskrives dermed en underliggende ideologisk struktur, som er med til at forme at forme deres holdninger og konkrete meningstilkendegivelser. Ganske vist er der i de færreste tilfælde tale om fuldstændig ideologisk konsistens for som det skal fremgå af det følgende afsnit er der flere forskellige faktorer der har indflydelse på den konkrete holdningsdannelse.

Holdningsdannelse: Socialisering eller ad hoc-konstruktioner?

I gennem litteraturen findes der adskillige teorier om holdningsdannelse. Her kan der groft set foretages en distinktion mellem de, der ser holdninger som indsocialiserede og de, der ser dem som løbende konstruerede.³⁵ Som det er fremgået igennem det foregående, er store dele af særligt den ældre litteratur domineret af en forståelse af holdninger som evalueringer, foretaget på baggrund af bestemte prædispositioner, som igen knytter an til det værdisæt eller den ideologi, individet besidder. Der er her tale om en essentialistisk opfattelse, hvor holdningerne, eller særligt de dispositioner på baggrund af hvilke holdningsobjekterne evalueres, betragtes som resultatet af en socialiserings- eller social læringsproces (jf. Aiken 2002:56) hvor kimen til de konkrete evalueringer er noget individet tilegner sig igennem observation af og interaktion med signifikante andre. Holdninger er dermed noget, der begynder at tage sin form i barndommen, under indflydelse af særligt forældrene og andre primære socialiseringsagenter, som formes videre igennem ungdommen, hvor også de sekundære socialiseringsagenter får betydning, for at være nogenlunde færdigdannede når voksenalderen nås (holdningskrystallisering, jf. Jennings 1989; se også Glenn 1980). Som Aiken (2002) udtrykker det: *“by the time a person reaches adulthood, he or she has acquired a set of subjective standards or a frame of reference for evaluation his or her experiences”* (2002:56). Hvad angår politiske holdninger, er opfattelsen af, at det sociale miljø influerer på individets holdningsdannelse og politiske adfærd bredt accepteret i litteraturen. *Politisk socialisering* udgør dermed en forskningstradition i sig selv og

³⁵ I litteraturen anvendes socialiseringsbegrebet ikke direkte. Aiken (2002) henviser til sociale læringsteorier og Olsen (2008) henviser til et essentialistisk overfor et konstruktivistisk perspektiv. Udbedt er også en skelnen mellem et *file drawer* perspektiv, hvor holdninger er noget i individets hukommelse på forhånd eksisterende og så et *attitudes-as-construction* perspektiv, hvor holdninger ses som noget midlertidigt, der dannes i den givne situation (se eksempelvis Bohner & Wänke 2002, Walter & Langer 2008; Olsen 2008). Dette uddybes i det følgende.

defineres som: “*a developmental process by which adolescents acquire cognitions, attitudes and behaviors in relation to their political environment*” (Atkin & Gantz 1974:184). Pointen er da i begge ovenstående citater, at holdninger ses som noget, der *grundlægges* i individet.³⁶ Viden, følelser eller adfærd vedrørende holdningsobjektet grundlægges i individet og aktiveres når vedkommende skal forholde sig hertil. Denne forståelse kaldes til tider *file drawer* modellen (se Bohner & Wänke 2002; Walter & Langer 2008; Olsen 2008), hvor holdninger ses som mentale filer, som individet konsulterer i objektevalueringen.

Hvor forståelsen af holdninger som noget der dannes gennem socialiseringen, i høj grad kendetegnede den ældre litteratur, har der i de seneste årtier fremkommet et *konstruktivistisk* perspektiv på holdninger (Olsen 2008). Her afvises tanken om, at mennesker besidder et underliggende sæt af “sande” holdninger, der aktiveres i de påkrævede situationer. Potter (1998), der står for en diskursiv tilgang til evalueringsprocessen, peger eksempelvis på, at i stedet for at betragte holdninger som underliggende mentale konstruktioner og søge efter overordnede, tekniske definitioner på holdningsbegrebet, bør man i stedet fokusere på, hvordan evalueringer konstrueres i givne *settings* og hvordan de forstås af det enkelte individ (1998:242). Inden for denne *attitudes-as-construction* tilgang fremhæves holdninger således som værende flydende og meget kontekstafhængige ad hoc-konstruktioner. Adskillige empiriske undersøgelser har vist, hvorledes individers holdningstilkendegivelser varierer betydeligt med den givne kontekst, og med udgangspunkt i dette konkluderede Tesser & Martin, at: “*the three most important influences on evaluation is context, context, and context*” (1996:421). Modsat *file drawer*-opfattelsen, ses holdninger altså her som værende af midlertidig beskaffenhed: De genereres på stedet i den givne situation hvor de behøves, på baggrund af de informationer individet har tilgængeligt på pågældende tidspunkt (for gennemgang, se Wilson & Hodges 1992, Schwartz & Bohner 2001). Som Potter (1998) meget rammende præciserer: “*attitudes are performed rather than preformed*” (1998:246).

I dele af litteraturen ses det dog ikke som enten-eller. Holdninger er ikke enten færdigformede på forhånd eller konstruerede i situationen. Dette er heller ikke tilfældet i nærværende afhandling. Den foregående gennemgang af holdningsbegrebet, og navnlig fokuseringen på den værdimæssige eller ideologiske forankring de menes at have, giver umiddelbart forrang til en forståelse af holdninger som noget indsocialiseret og essentialistisk. Dog tages der for det første forbehold over for det meget deterministiske præg holdninger har her. Dels har studier af forældres indflydelse på børnenes holdningsdannelse, også kaldet politisk socialisering, fremkommet med ganske forskellige resultater (for gennemgang, se Buckingham 2000),

³⁶ Uanset om holdninger betragtes som rent kognitive skemaer (jf. Eagly & Chaiken 1993), eller om den affektive og adfærdsmæssige komponent inddrages, vil dette perspektiv se disse som noget, der er formet igennem en socialiseringsproces.

dels, som det er tilfældet i alle socialiseringsprocesser, er de følelsesmæssige bånd, loyaliteten og tilliden til agenterne helt afgørende for udfaldet af socialiseringen og dels anerkendes det også i litteraturen, at holdninger godt kan gennemgå forandringer og modifikationer senere i livet. For det andet kunne man mod *file drawer* opfattelsen indvende, at hvis holdninger virkelig ligger som mentale filer, indkodet i individet og som genkaldes når et givent objekt skal evalueres, måtte man forvente, at individer ville komme frem til samme holdning hver gang de blev adspurgt. Og mod dette har adskillige undersøgelser netop peget på, at holdninger ofte er skrøbelige, skiftende og ganske kontekst- og situationelt afhængige (se eksempelvis Potter 1998; Schwartz & Bohner 2001; Bohner & Wänke 2002). I tråd med resultater fra Fazio³⁷ (2007) tages der i nærværende afhandling i stedet udgangspunkt i, at nogle holdninger er essentielle eller "sande", hvor andre i højere grad er ad hoc-konstruktioner. Det er opfattelsen, at alle individer har en række områder, som de igennem socialiseringsprocesser har fået kognitive, affektive eller adfærdsmæssige prædispositioner i henhold til - men at dette ikke omfatter alle potentielle eller mulige holdningsobjekter. Som det ofte påpeges i litteraturen, så kan alle mennesker ikke have en holdning til alt. I den forstand vil nogle holdninger være ad hoc-konstruktioner. Ved at vende tilbage til distinktionen mellem værdier (ideologi), holdninger og meninger synes det oplagt at pege på, at det først og fremmest er værdisættet eller ideologien, som er udtryk for en socialiseringsproces og afspejler den sociale læring særligt i barn- og ungdommen, hvor de mere konkrete holdninger og navnlig meninger i højere grad tager form af konstruktioner. Det vil sige, at de grundlæggende forestillinger, overbevisninger og idealer individet besidder er noget fast forankret - noget essentielt - men hvor måden hvorpå de omformes til og udtrykkes som holdninger og ikke mindst meninger, i betydeligt større grad er under indflydelse af den forhåndenværende viden og kontekst. Denne dualitet, dog uden den hierarkiske dimension der foreslås her, kommer til udtryk hos Bergman (1998) der beskriver hvorledes værdier, holdninger og meninger er "*powerfully shaped by our past histories, our group memberships, and by our context-dependent experience of the given moment*" (Bergman 1998:82-83).

Holdningsstabilitet og -skift

Om holdninger i overvejende grad er noget der tillæres eller er ad hoc-konstruktioner, er et spørgsmål, der meget vanskeligt lader sig besvare. Som det påpeges af Schwartz & Bohner (2001) er det et spørgsmål, der hverken kan verificeres eller falsificeres, da det når alt kommer

³⁷ Fazio (2008) påpeger netop, at nogle, og for individer varierende, holdninger indkodes i hukommelsen som en form for evaluerende viden, der aktiveres når individet står overfor holdningsobjektet - hvor andre ikke er lagret på samme måde og i stedet tager form af at være ad hoc - konstruktioner.

til alt ikke empirisk lade sig gøre at afklare, i hvilken udstrækning individet genkalder sig eller konstruerer en given holdning i en given situation. Holdningers beskaffenhed bliver af særlig stor relevans når det drejer sig om graden af stabilitet og forandring. Socialiserings- og konstruktionsperspektivet besidder hver især implicit eller eksplicit en opfattelse af, hvor stabile menneskers holdninger er. Ovenfor blev det antydnet, hvorledes socialiserings- eller i hvert fald *file drawer* -forståelsen baserer sig på antagelsen om, at holdninger er ret stabile når først dannet. Mennesket menes at besidde "sande" holdninger, der ikke bare sådan ændrer sig over tid. Den konstruktivistiske forståelse mener derimod ikke at sande holdninger findes, og at de ad hoc-holdninger mennesker tilkendegiver, deraf ikke kan forventes at være de samme fra gang til gang.

Groft set kan der peges på tre forskellige forklaringer på holdningsskift, som har afsæt i de to perspektiver på holdninger, beskrevet ovenfor. *Den første* forklaring knytter an til Philip E. Converse (1964, 1970, 1974) og her betragtes en høj grad af holdningsskift skal ses som udtryk for, at pågældende individ *slet ingen* holdninger besidder. Foruden sin konklusion om, at den amerikanske befolkning besad en ganske overraskende lav grad af ideologisk tænkning, målt ved (manglende) korrelation mellem holdningerne på en række prominente politiske issues, var en anden, helt central konklusion hos Converse, at der eksisterede en tilsvarende overraskende lav grad af holdningsstabilitet. Den amerikanske befolkning havde i udpræget grad tendens til at tilkendegive forskellige holdninger til samme politiske issues når stillet ved forskellige lejligheder - og dette var særligt markant på de mest abstrakte og "ideologiske" issues. Trods anerkendelsen af, at der naturligvis i nogle tilfælde ville være tale om "sande" holdningsændringer (Converse 1964, 1970) så Converse først og fremmest den manglende stabilitet som udtryk for, at størstedelen af den amerikanske befolkning på langt de fleste issues besad det, Converse kaldte *ikke-holdninger* (non-attitudes). At respondenterne tilkendegav én holdning på et tidspunkt med en anden på et andet tidspunkt var for ham således en klar indikation på, at der blot var tale om tilfældige svarangivelser og ikke genuine holdninger. Dette udmundede i hans "sort-hvid model" (jf. Taylor 1983) som afspejler de to distinkte kategorier, respondenterne kunne indplaceres i: Dem, der besidder stabile, konsistente og antageligvis ideologisk afledte holdninger og så dem, der ingen holdninger besidder men i stedet svarer tilfældigt³⁸ (Taylor 1983:375-376). Langt de fleste amerikanere placerede sig ifølge Converse i den første kategori, og de, der placerede sig i den anden var en mindre elite, bestående af de mest politisk aktive. Converse's søgen efter "sande" holdninger blandt befolkningen viser en essentialistisk tilgang til holdningsbegrebet, hvor stabiliteten og kontinuiteten - og den

³⁸ Bishop, Hamilton & McConahay (1980) har efterfølgende præsenteret det meget nærliggende begreb, *pseudo-holdninger* til at karakterisere sådanne tilkendegivelser.

ideologiske forankring de derved kan siges at have - er selve forudsætningen for, at der er tale om genuine holdninger. Som allerede nævnt er Converse efterfølgende blevet kritiseret for at sætte grænsen for holdninger/ikke-holdninger for højt, men holdningsskift, det vil sige manglende overensstemmelse mellem respondents tilkendegivelser ved to forskellige tidspunkter adspurgte, kan i nogle tilfælde altså være udtryk for, at der netop ikke eksisterer en fastforankret holdning til det givne holdningsobjekt.

Den anden forklaring på holdningsstabilitet peger ikke på et fravær af holdninger. Der peges derimod på, at de fleste mennesker føler en vis *ambivalens* i forbindelse med langt de fleste holdningsobjekter. Dette blev blandt andet påpeget af Achen (1975). Achen tager udgangspunkt i, at menneskers beslutningsprocesser, her den endelige evaluering af et holdningsobjekt, altid vil være præget af et element af tilfældighed, idet vi i de fleste situationer vil besidde flere potentielle præferencer. Som Converse tilslutter han sig eksistensen af genuine holdninger, men kritiserede Converse for at undervurdere omfanget af disse, ved ikke at tage højde for målefejl. Også indenfor den mere konstruktivistiske forståelse af holdninger er ambivalens-begrebet blevet anvendt. Her fremføres det, hvorledes mennesker kan besidde flere og forskellige evalueringer af samme objekter eller issues på en gang (Kruglanski & Strober 2005) også kaldet *dual attitudes* (Wood 2000; Bohnet & Wänke 2002:114; Crano & Prislin 2006:348-350, se også Olsen 2008:29). Denne forståelse er fremherskende i nyere holdningslitteratur, hvor holdninger netop ikke betragtes som faste enheder, men i stedet som værende udgjort af forskellige og ofte modstridende overvejelser, som afgøres af den givne referenceramme, der influerer individets opfattelse af, hvilke overvejelser der er relevante (Sniderman, Brody & Tetlock 1991; Zaller 1992). Også tidligere i litteraturen nævnes denne forståelse. Tesser (1978) skriver således: "*An attitude at a particular point in time is the result of a constructive process [...] and there is not a single attitude toward an object but, rather, any number of attitudes depending on the number of schemas available for thinking about the objects*" (Henvist i Oskamp & Schultz 2004:163).

Den tredje forklaring på holdningsskift, der er nært knyttet til ovenstående, er *overtalelse* (persuasion). I og med at holdninger ikke ses som en fast størrelse, men som noget der netop kan have flere udfaldsmuligheder, under indflydelse af den givne kontekst, bliver det interessant at se på de faktorer, der har betydning for dette udfald. Og her er budskabets overtalende effekt, fordi de påvirker konteksten for individets overvejelser, et af de mest centrale felter. Megen af den nyere litteratur der beskæftiger sig med politiske holdninger, undersøger og diskuterer da, i hvilken ustrækning den politiske elite kan få den brede befolkning til at tage sine budskaber til sig og som følge heraf ændrer holdninger eller adfærd (for gennemgang, se Mutz, Sniderman & Brody 1996). Her står Zaller's værk, "*The Nature and Origins of Mass Opi-*

nion" (1992), hvori han giver sit bud på, hvordan holdninger formes og ændres, som en klassiker. I tråd med den konstruktivistiske tilgang afviser Zaller, at vælgerne besidder én sand holdning til et givent issue. I stedet findes der holdningstilkendegivelser eller survey-svar, givet på baggrund af momentant fremtrædende (saliente) overvejelser³⁹ (Zaller 1992:118). Han tager udgangspunkt i, at vælgerne besidder et "lager" af forskellige og ofte modstridende overvejelser vedrørende samme issue, hvor den "vindende" overvejelse determineres af, hvilken en der i den givne situation er mest fremtrædende for individet. Mere præcist betyder det, at individets holdningstilkendegivelse afhænger af de synspunkter vedkommende senest har tænkt på og overvejet, og som derfor tager mindst tid at "hente frem" fra hukommelsen.

Den centrale præmis hos Zaller er pointen om, at den individuelle såvel som masseopinionen er drevet af den kommunikation, der foregår blandt den politiske elite via massemedierne. Hvad og hvordan folk tænker om politik er så at sige et ekko af denne kommunikation (Zaller 1992:110). Han beskriver, hvorledes stort set alle de informationer den brede offentlighed har tilgængelig om den politiske sfære stammer fra politikere, embedsmænd, journalister, aktivister og eksperter, der alle beskæftiger sig indgående med forskellige dimensioner eller områder af det politiske, og derved kan kaldes den politiske elite⁴⁰ (op.cit:6). Ikke overraskende vil den elitedrevne diskurs som oftest være præget af en lang række af forskellige og ofte modstridende (informations)strømme af overtalende budskaber eller argumenter, og derfor vil individets "lager" af overvejelser ofte være en afspejling af dette.

Hvordan individer påvirkes af den politiske elitekommunikation og hvordan dette influerer på deres holdningstilkendegivelser, sammenfatter Zaller igennem den såkaldte RAS model. Denne model anfører, at holdningstilkendegivelser er resultatet af en proces, hvor de først *modtager* (*receive*) et politisk budskab, derpå afgør om de vil *acceptere* (*accept*) dette budskab eller ej, og slutteligt udvælger (*sample*) et svar blandt rækken af aktuelle overvejelser. Det er i den forbindelse en central pointe, at modtagelsen og behandlingen af overtalende politiske budskaber varierer med graden af *politisk opmærksomhed* (*political awareness*) hos individet. Politisk opmærksomhed referer til "*the extent to which an individual pays attention to politics and understands, what he or she has encountered*" (Zaller 1992:21) og Zaller argumenterer for, at fordi individer divergerer i deres habituelle opmærksomhed overfor politik, vil de også udsættes for forskellige grader af politisk information. De individer, der er mest kognitivt engagerede, politisk opmærksomme og bevidste vil alt andet lige også være dem, der udsættes for flest og forskelligartede politiske budskaber.

³⁹ Der af Zaller defineres som: "*Any reason that might induce an individual to decide a political issue one way or another*" (1992:40).

Omvendt vil de også være dem, der vil være mest selektive overfor, hvilke budskaber de vil tage til sig som en "overvejelse". En anden pointe er nemlig, at de politisk opmærksomme også vil være mere *modstandsdygtige (resistent)* overfor politiske budskaber og argumenter, der er i modstrid med deres politiske prædispositioner. Som den mest centrale politiske prædisposition fremhæver Zaller *værdier*⁴¹ (1992:23) som defineres i overensstemmelse med den definition der blev præsenteret tidligere i dette kapitel. Zaller formulerer det ikke således at værdierne direkte influerer på de holdningstilkendegivelser individet giver, men i stedet at de influerer på sandsynligheden for, at individet vil acceptere eller afvise et givent budskab. En person, der har økonomisk individualisme som en værdi, vil være mere tilbøjelig til at afvise et politisk budskab der argumenterer for højere skatter med henblik på øget velfærd (op.cit.). At individet således er mere modstandsdygtigt overfor budskaber, der går på tværs af dets grundlæggende værdier, kan henholdes til de dele af litteraturen der peger på, at det netop er de stærke holdninger (se Olsen 2008), og dem som har en ideologisk eller værdimæssig forankring (se Niemi & Westholm 1984), som er mest stabile over tid.⁴² Zaller fremhæver dog videre, at hvor individer med begrænset politisk opmærksomhed både vil acceptere budskaber der er i overensstemmelse og i modstrid med deres prædispositioner, er de politisk bevidste bedre til at forstå sammenhængen mellem budskabet og egne politiske prædispositioner. Det betyder, at de har et mere konsistent "lager" af overvejelser, som også vil sætte sig igennem som større grad af konsistens i deres holdningstilkendegivelser. På baggrund af den måde hvorpå budskaber accepteres, vil de ikke-opmærksomme derimod have modstridende overvejelser om politiske spørgsmål, hvilket også influerer på deres sandsynlighed for at give forskellige svar fra gang til gang. Overordnet set er holdningsændringer i Zaller's teori dog et resultat af forandringer i den sammensætning af politiske idéer, som folk er eksponeret for. Forandringer i den politiske kommunikationsstrøm medfører holdningsændringer - ikke fordi den skaber en pludselig "omvendelse" fra eksempelvis "for" til "imod", men simpelthen fordi den skaber gradvise forandringer i balancen i de overvejelser, der er til stede i individets bevidsthed og dermed er disponible i henhold til konkrete meningstilkendegivelser.

I henhold til nærværende afhandlings sigte, har Zaller's model den styrke, at den ser på den politiske elite, i dette tilfælde partierne, som vigtige aktører, der igennem deres agens influerer på vælgerne og deres holdningsdannelse. Ligeledes åbner hans model op for den politiske konkurrence der foregår i eliten. Der flyder informationsstrømme med modstridende budskaber fra eliten, hvor hver især forsøger at gøre sit budskab eller argument gældende. Dog foku-

⁴¹ For Zaller's syn på værdi- versus ideologibegrebet, se 1992:26.

⁴² Her findes der formentlig en stærk sammenhæng, hvor de holdninger, der står stærkest for individet også er dem, som har en værdimæssig eller ideologisk forankring.

serer Zaller først og fremmest på bevægelser og ændringer i den brede befolkning⁴³ hvor overtalelsesforsøg fra elitens side blot er en præmis der nævnes, men ikke ofres megen opmærksomhed. Dette vil blive uddybet i teorikapitlets sidste del, der netop omhandler partiernes adfærd, motivation og strategier. Hans fokus på betydningen af den tilgængelige information anerkendes også her. Den information vælgerne udsættes for, vil naturligvis have en effekt. Men spørgsmålet er, på hvilken måde. Her vil Zaller på baggrund af sin konstruktivistiske holdningsforståelse sige, at informationer er vigtige, fordi de *former* vælgerne holdninger. Tages der afsæt i Lazarsfeld, Berelson & Gaudet's (1948) klassiske valgkampsstudier kan man pege på, at informationer ikke kun kan *omvende* individet, men netop også både kan både *styrke* (*reinforce*) og *aktivere* (*activate*). Her synes Zaller dog at fokusere på omvendelsesdelen og på informationers manipulerende frem for oplysende eller aktiverende karakter.

Det konstruktivistiske perspektiv medfører også, at Zaller ser bort fra den potentielle stabilitet i holdninger. Han anerkender ganske vist de politiske prædispositioner og den modstandsdygtighed de udstyrer individet med, men hans primære fokus ligger på foranderligheden. Fordi han ikke skelner mellem værdier, holdninger og meninger, har han ikke øje for, at holdninger både kan have et essentielt og et konstruktivistisk element. De grundlæggende værdier kan til eksempel være ganske stabile, men udtryksformen igennem meningstilkendegivelser kan variere. Noget andet er, at der også kan være forskel på holdninger. Nogle holdninger kan være stærkt knyttet til de grundlæggende, politiske værdier (ideologi) individet har fået indsocialiseret, og som af den grund er ganske stabile, hvor andre issues ikke gør det, og derfor højere grad er under indflydelse af de forhåndenværende overvejelser. Zaller lægger sit fokus på vælgerne meningstilkendegivelser (survey responses) og på hvordan disse forandres, hvilket i og for sig er en legitim afgrænsning, men der er ikke tvivl om, at ustabiliteten blandt vælgerne på den måde overvurderes.

En anden styrke ved teorien er dog, at den differentierer i, hvem vi kan vente mest stabile eller foranderlige. Her fremhæver Zaller, at de mest politisk opmærksomme er dem, der udsættes for flest politiske budskaber, og derfor har flest overvejelser "på lager". Omvendt er de også dem, der er mest modstandsdygtige overfor overtalende budskaber. Først og fremmest fordi de vil være mere tilbøjelige til at afvise budskaber, der er inkonsistent med deres underliggende politiske prædispositioner (for andre "modstandsformer" se Zaller 1992:121). Derved vil det umiddelbart være de, med en middel grad af politisk opmærksomhed, der vil være mindst skiftende. Ud fra socialiseringsperspektivet ville man dog flytte fokus væk fra individuelle karakteristika (politisk bevidsthed) og over på generelle træk ved *hold-*

⁴³ Her kan det i øvrigt bemærkes, at Zaller har fokus på den offentlige opinion og ikke individuelle ændringer, selvom hans teori faktisk tager udgangspunkt i holdningsformation og -ændringer på individniveau.

ningsobjekterne. Her ville man argumentere, at i jo højere grad objekterne (politiske issues) relaterer sig til ideologiske emner og dermed kommer tæt på individets grundlæggende værdier, desto større grad af stabilitet vil der udvises. Dog skal det ikke afvises, at dette forstærkes igennem politisk opmærksomhed, da man således er mere bevidst om konsistens og konsekvens. Ud fra socialiseringsperspektivet ville man også pege på alder som en vigtig differentieringsfaktor da holdninger netop krystalliseres og deraf forventeligt stabiliseres med alderen. Dette påpeges da også i overtalelseslitteraturen hvor det fremhæves, hvorledes at modtageligheden overfor overtalende budskaber og argumenter falder med alderen (Glenn 1980).

Zaller's teori, med ovennævnte forbehold, er på mange måder en god forståelsesramme for de dynamikker, der ses på det politiske felt. Hvor Zaller anerkender de politiske partier som aktører, der bidrager til forandringer ved at påvirke vælgerne, vil nærværende afhandling fremføre, at partierne også bidrager på anden vis: De påvirker ikke blot vælgernes holdninger, de indtager selv standpunkter hvorpå at bevæge sig væk fra dem igen. I det følgende vil der blive skitseret en teoretisk ramme for vælgernes adfærd, med fokus på, hvad holdninger betyder for deres partipræference.

Teoretiske perspektiver på vælgernes adfærd

Hvad der får vælgerne til at stemme som de gør, er det helt afgørende spørgsmål at få besvaret inden for valgforskningen. Dog er der formentlig lige så mange faktorer der øver indflydelse på dette som der er forskere der søger at afdække dem. Trods anerkendelsen af, at der er tale om et komplekst samspil, hvor både langtidsfaktorer som den enkeltes sociale baggrund, den politiske identitet og de politiske overbevisninger, samt korttidsfaktorer som konkrete politiske begivenheder, kontekst, kandidater og sager har betydning, er der i litteraturen dog bred enighed om, at i gennem de sidste 30-40 år har vælgernes holdninger haft stigende betydning for deres partipræference. Som det blev uddybet i det indledende kapitel, er teorien om det holdningsbestemte partivalg vokset frem i takt med at de fremherskende socialpsykologiske og strukturelle forklaringer mistede deres forklaringskraft. Med Michigan-skolen som spydspids (Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960; Converse 1994) lagde den socialpsykologiske retning vægt på, at vælgernes partipræference skulle ses som udtryk for den enkeltes følelsesmæssige tilknytning til et givent parti. Denne tilknytning var et resultat af en politisk socialiseringsproces, hvor identifikationen med og loyaliteten mod et givent parti tidligt blev en del af individet og dets identitet. De strukturelle forklaringer (Lipset & Rokkan 1967) tog tilsvarende udgangspunkt i socialiseringsmekanismer, men gik fra mikro- til makroniveau og påpegede, hvordan partipræference skulle ses som resultat af vælgernes sociale tilhørsforhold, først og fremmest klassetilhørsforhold. Vælgerne stemte ikke som individer, men som medlemmer af

givne sociale grupper (se Crewe & Denver 1985). I takt med en stigning i vælgernes politiske viden og ressourcer, grundet generelt øget uddannelsesniveau samt massemediernes fremkomst (Dalton 1984, Dalton, Flanagan & Beck 1984), faldt betydningen af både parti- og klasse-tilhørsforhold som forklaring på vælgernes partipræference dog. I stedet rettede litteraturen sit fokus mod betydningen vælgernes holdninger til givne politiske sager eller *issues*.

Issue voting: En kort introduktion

Issue voting (se Borre 2001) er den samlede betegnelse for den brede teoretiske retning der beskriver, hvorledes vælgernes holdninger har betydning for deres partipræference, og det er i dag en udbredt antagelse, at størstedelen af de danske vælgere er *issue vælgere* (se Borre & Goul Andersen 1997; Andersen, Borre, Goul Andersen & Nielsen 1999; Borre 2001; Thue Nielsen 2003, 2007). Udgangspunktet er, at det først og fremmest er politiske issues eller sager der afgør, hvor vælgerne lægger deres stemme. Vælgernes stemme motiveres af deres holdning til de issues de finder vigtige, og afgøres af deres vurdering af, hvilket parti de mener, bedst kan varetage dette.

Spørgsmålet bliver da, hvordan vælgeren vurderer, hvilket parti der repræsenterer vedkommende bedst. En helt central tese indenfor issue voting perspektivet er, at vælgeren vil stemme på det parti, der holdningsmæssigt placerer sig tættest på vedkommende, den såkaldte afstands- eller nærhedstese (Borre 2001:58ff., Thue Nielsen 2003, 2007). Udgangspunktet for denne er den *spatiale model* (se eksempelvis Budge & Farlie 1983; Enelow & Hinich 1984) hvor Downs med sin klassiker "An Economic Theory of Democracy" (1957) var banebrydende. Heri fremførte han, at vælgere og partier skal ses som værende i et politisk rum, hvor begge, drevet af ønsket om at nyttemaksimere, indtager forskellige positioner: Vælgerne vil vælge det parti der bedst opfylder deres præferencer, og partierne vil derfor forsøge at positionere sig, således at de rammer flest mulig vælgeres præferencer. I spatial teori er der således to aktører: Vælgere og partier (eller kandidater), der begge søger at varetage egen interesse bedst muligt. Vælgerne er interesseret i *udfaldet* af deres stemme og partierne er interesseret i *antallet* af stemmer, og det er denne interesse der driver deres adfærd. Igennem dette, udøver vælgere og partier gensidigt indflydelse på hinanden. Som modstykke til de socialpsykologiske og strukturelle forklaringer på vælgernes adfærd, ligger der inden for den spatiale teori at vælgere har større handlefrihed og dermed også er mere responsive overfor de budskaber de politiske partier kommer med. Partierne på sin side ses her som aktører, der i forsøget på at vinde flest mulige stemmer, tilpasser og modificerer deres adfærd (Enelow & Hinich 1984). Egeninteresse som drivkraft for vælgernes adfærd er således en central præmis. Værd at bemærke er dog, at "egeninteresse" i den henseende forstås bredere end en økonomisk eller

direkte erfaringsbaseret interesse. Som det fremhæves af Enelow & Hinich (1984) kan et givent issue godt være af stor interesse ud fra moralske, filosofiske eller teoretiske overvejelser (1984:2). En anden præmis, som spatial teori baserer sig på, er antagelsen om, at vælgerne er rationelle. Det er her en indbygget antagelse, at den enkelte vælger dels er i stand til at erkende sine egne interesser og værdier, dels vurdere hvilket parti eller kandidat mellem flere alternativer der bedst vil sikre en opfyldelse af disse interesser og værdier og dels vil stemme på netop det parti eller kandidat (op.cit:3; Thue Nielsen 2007). Antagelsen om, vælgerne er i stand til at måle afstanden fra dem selv og til de forskellige partier eller kandidater indebærer en tredje og sidste præmis som er antagelsen om, at partiernes positioner er objektive i den forstand, at alle vælgere oplever dem på samme vis (Borre 2001:58).

Issue voting er således funderet i en spatial forståelse af det politiske rum. Det er en grundantagelse, at alle politiske issues udgør en skala af mulige holdningspositioner, udtrykkende en præference for eller imod et givent holdningsobjekt (jf. holdningsteorien), hvor både vælgere og partier kan indtage en given position. Og det er antagelsen, at der bag de enkelte issue positioner ligger politiske værdier eller en ideologi som er styrende herfor, og dermed kan vælgerens placering på en række issues anvendes til at beregnes en ideologisk placering, og ved at sammenligne dette med en ditto for partierne, kan graden af overensstemmelse da beregnes.⁴⁴ I den sammenhæng fordrer afstands- eller nærhedstesens da netop, at vælgerne altid vil foretrække det parti, hvis holdningsposition er tættest på vedkommendes egen: På en tænkt issueskala, hvor 0 angiver den neutrale holdningsposition og hvor enderne angiver henholdsvis den mest positive og mest negative holdningsposition, vil vælgerne ifølge denne teori altid udse sig det nærmeste parti, også selvom det ligger på modsatte side af den neutrale holdningsposition i forhold til vælgeren selv.

Dette er imidlertid ikke tilfældet i en konkurrerende model for issue voting, nemlig *retningsmodellen* (se Rabinowitz & Macdonald 1989; Morris & Rabinowitz 1997; Macdonald & Rabinowitz 1998). I sin mest simple udgave angiver denne model, at frem for at vælge det parti der befinder sig *tættest* på, vil vælgeren i stedet pege på det parti, hvis holdning går *i samme retning* som vælgerens egen. Modellen er udviklet som en kritik af afstandsmodellens forudsætning om, at vælgerne på et givent issue både har en klar opfattelse af egen position samt kan opfatte partiernes ditto som et sæt af ordnede alternativer. I modsætning til nærhedsmodellens meget rationelle udgangspunkt, tager retningsmodellen afsæt i de socialpsykologiske holdningsteorier der fokuserer på holdningers affektive dimension. Den er funderet i en antagelse om, at vælgerne frem for at tænke i afstand først og fremmest tænker eller nærmere

⁴⁴ Der skal ikke gås dybere ind i de metodiske overvejelser i forbindelse med måling af issue voting her. For dette henvises der til Borre (2001).

føler i *dikotomier*, såsom for eller imod, negativ eller positiv eller enig eller uenig. I Den udstrækning at vælgeren da har taget stilling til et givent issue, vil vedkommende have tendens til blot at se det som havende to, modsatte poler, hvor vedkommende selv vil være positiv overfor den ene og negativ overfor den anden (Borre 2001:73).

Modellen fremfører da, at de fleste vælgere forholder sig mere affektivt til politiske issues, og at de vil vælge parti ud fra, hvilket et der mest intenst tilkendegiver holdninger, som er i overensstemmelse med vælgerens egne. Modsat nærhedsmodellen er antagelsen bag retningsmodellen at vælgernes nytte af et givent parti stiger, jo mere ekstremt partiet er placeret i samme retning som vælgeren selv (Thue Nielsen 2007:197). Dog tager modellen forbehold for, at høj grad af ekstremitet kan give bagslag. Det påpeges, at partierne må holde sig inden for en acceptabel grænse - *a region of acceptability* (Macdonald & Rabinowitz 1998:287) - ellers vil de blive straffet af vælgerne, der vil opleve deres ekstremitet som uansvarligt.

Både nærheds- og retningsmodellen giver således et bud på, hvorledes vælgernes holdninger til givne issues har betydning for deres partipræference. Deres vægtning af, om vælgernes adfærd overvejende er affektivt eller kognitivt styret varierer, og de to modeller fordrer derfor forskellige strategier hos partierne. Opfører vælgerne sig i overensstemmelse med nærhedsmodellen, vil partierne søge mod midten for at opsamle flest mulige stemmer, hvor de, hvis vælgerne opfører sig i overensstemmelse med retningsmodellen vil rykke væk fra midten og indtage mere (med ikke for) ekstreme positioner (se Borre 2001:63,74). En central indvending kan imidlertid rettes mod dem begge. Som det er blevet beskrevet, bygger både nærheds- og afstandsmodellen på en logik om, at vælgere og partier hver især har egne politiske mål og interesser som de søger at varetage. Modellerne fordrer da, at jo større grad af overensstemmelse mellem vælger og partis mål, desto højere grad af velvilje over for partiet vil vælgeren udvise. Implicit i dette ligger antagelsen om, at der blandt vælgere og partier vil forekomme betydelige forskelle på, hvilke issue-positioner de indtager. Der forudsættes, at der begge parter holdningsmæssigt vil fordele sig nogenlunde jævnt på issueskalaen. Dette er imidlertid ikke tilfældet på alle typer af issues. Donald E. Stokes (1963) var blandt de første til at fremføre dette. Han satte spørgsmålstejn ved anvendeligheden af den spatiale model med henvisning til, at der faktisk var mange issues, hvor der både blandt vælgere eller partier er høj grad af konsensus om det politiske mål. Han foretog derfor en distinktion mellem det han kaldte *position-issues* og *valens-issues*. Ses der først på position-issues, defineres disse hos Stokes som: "*those that involve advocacy of government actions from a set of alternatives over which a distribution of voter preferences is defined*" (1963:373). Ud fra denne definition er alle issues potentielt position-issues, da der på alle issues findes to ekstremer og et kontinuum i mellem, hvorpå både vælgere og partier kan placere sig. De issues, der imidlertid kan benævnes positi-

on-issues er dem, hvor der så faktisk indtages forskellige positioner. Det er dem, der deler såvel vælgerskaren som politikerne holdningsmæssigt, og hvor der således ikke er enighed om det politiske mål.

Det modsatte gør sig gældende på valens-issues. Valens-issues er dem, hvor der er enighed om målet og hvor stort set alle derfor indtager samme holdningsmæssige position. Ofte anvendte eksempler på valens-issues drejer sig om økonomien. Det er de færres både blandt vælgerne og partierne, der ikke mener at økonomiske vækst, høj beskæftigelse og lav inflation er ønskværdige politiske mål, som der bør stræbes efter. Hvor position-issues da i sin natur er holdningsmæssigt delende, indebærer valens-issues derimod reelt kun én værdi, positiv eller negativ, som deles af det store flertal blandt vælgerne. Hos Stokes defineres denne type issues som: *“those that merely involve the linking of the parties with some condition that is positively or negatively valued by the electorate”* (1963:373). Citatet illustrerer meget godt, at når vi har med valens-issues at gøre, bliver det andre kriterier end graden af overensstemmelse mellem de politiske mål, som vælgerne vurderer partierne ud fra (se Borre 2001:99). Frem for at vurdere partierne på baggrund af deres holdningsmæssige position og dennes overensstemmelse med vælgerens egen, vurderer vælgerne i forbindelse med valens-issues i stedet partierne på baggrund af hvor godt de kan levere, så at sige. Som det netop også var pointen hos Stokes (1963) betyder dette altså, at når vi har med valens-issues at gøre, hvor partiernes konkurrence om vælgerens stemmer altså ikke står om de politiske *mål*, bliver de *midler* hvormed de forskellige partier vil nå det fælles mål samt deres evner til at nå disse helt centrale (for uddybning, se næste afsnit). Det er også netop i den forbindelse, at et valens-issue kan blive til et position-issue. Når der er konsensus om et givent problem, vil konkrete bud på politikker ofte begyndes udformet, og her er der ikke nødvendigvis enighed. Det kan således godt være, at alle er enige om at arbejdsløsheds skal bekæmpes, men der kan være signifikante forskelle på, hvordan man mener, det bedst lader sig gøre.

En anden, meget central implikation i forhold til issue voting-modellerne er, at ikke alle issues er lige vigtige for vælgerne. *Issue-saliens* er det udtryk der anvendes til at beskrive de givne issues, der er vigtigst for en given vælger. Udtrykket angiver, hvor *synligt* et pågældende issue er for vælgeren og dermed hvor signifikant det er. Det er eksempelvis meget muligt, at for en vælger der selv lige har mistet sit arbejde, fremstår bekæmpelsen af arbejdsløshed som vigtigere end bekæmpelse af inflation. Den politiske dagsorden - de politiske spørgsmål, som vælgerne finder vigtigst at forholde sig til - bliver dermed også et kriterium som de foretager deres vurdering af partiernes på baggrund af. Logikken bag nærhedsmodellen, hvor det er graden af overensstemmelse mellem den enkelte vælgerens og partiernes holdningsmæssige position der beregnes på en række af issues, kan overføres til en model for issue-

saliens: Ligesom vælgerne kan have forskellige grader af enighed/uenighed i et givent issue, kan de også variere i deres oplevelse af, hvor vigtigt/uvigtigt det er. Teorien fordrer her, at vælgerne vil have tendens til at blive tiltrukket af et parti, hvor der er stor overensstemmelse mellem vælgerens egen og så partiets dagsorden (Borre 2001:101). Foruden den selvstændige betydning af saliente issues via overensstemmelsen mellem vælgere og partiers dagsorden kan saliente issues også have en mere indirekte betydning for både nærheds- og retningsmodellen. Her er det nærliggende at antage, at saliente issues vil vægte betydeligt højere end ikke-saliente issues, hvor de partier der repræsenterer vælgeren bedst på disse får en fordel. Ligesom vælgerne ifølge retningsmodellen kan tillægge partierne en "straf" for at placere sig for ekstremt kunne man forestille sig en tilsvarende "belønning" for at placere sig tæt på - eller trække i den rigtige retning - på de issues der er særligt vigtige for vælgeren. Et eksempel herpå kan være en vælger, for hvem en stram flygtninge-/indvandrerpolitik står som det vigtigste issue. Vedkommende vil da kunne vælge at stemme på Dansk Folkeparti der tilkendegiver at ville sikre dette, selvom der er flere issues hvor vedkommende er uenig med partiet end enig.

Vælgernes billede af partierne: Image

Det er en central, men dog ikke særlig overraskende præmis i de skitserede modeller, at vælgernes vurdering af partiernes holdningsmæssige position på givne issues, hvilken retning de intenderer at trække politikken i, hvilke politiske problemstillinger der står højest på deres dagsorden samt deres evner at håndtere dette, naturligvis må basere sig på den måde, hvorpå partierne *fremstår* i den enkelte vælgers øjne. Som beskrevet, forudsættes der ofte inden for issue voting, at der findes en objektiv placering af partierne, men samtidig er det klart, at der ikke altid er sammenfald mellem partiernes faktiske politik, dagsorden eller kompetencer og så den måde hvorpå dette opfattes på af vælgerne - ikke mindst grundet intern konkurrence mellem partierne.

Det er således det billede vælgerne har af partierne, der ligger til grund for de vurderinger der foretages af dem og i sidste ende deres præferencer. Det er det *image* partierne har i vælgernes øjne, der har betydning. Her bliver der i den danske vælgeradfærdslitteratur overordnet set skelnet mellem to typer af image, nemlig henholdsvis *policy-image* og *kompetence-image* (Goul Andersen 1999b, 1999c, 2003a). Policy-image referer til det billede vælgerne har af partiernes politik. Det handler om, hvordan vælgerne oplever partiernes politiske standpunkter og målsætninger. Partiernes policy-image er således det, der er udgangspunktet for de to issue voting-modeller, der blev beskrevet i det foregående. Her handler det om, hvilken position vælgerne oplever partierne indtager på en række politikområder. Partiernes kompetence-image drejer sig ikke om det politiske indhold, men derimod om partiernes evner eller

kompetencer til at løse bestemte opgaver, det vil sige til at føre bestemte politikker ud i livet. Vendes der igen tilbage til ovenstående kan man sige, at partiernes kompetence-image er særligt relevant når det drejer sig om valens-issues. Som det blev beskrevet, bliver det på de issues hvor partierne er enige om det politiske mål andre kriterier, hvor ud fra de vurderes af vælgerne. På sådanne issues står konkurrencen mellem partierne ikke på hvad de *vil* politisk, men på hvad de *kan*. Her bedømmer vælgerne således i højere grad partierne på baggrund af de kompetencer de tillægges. I spørgsmålet om bekæmpelse af arbejdsløshed vil de færreste partier tilkendegive, at dette er et dårligt politisk mål, men der kan forekomme stor forskel på, hvilket parti der blandt vælgerne opfattes som det, der bedst ville kunne varetage denne opgave.⁴⁵

Også på politikområder der ikke er præget af høj grad af saliens, må deres kompetence-image dog ligeledes ventes at have en indflydelse på, hvordan partierne vurderes af vælgerne. Kompetence og policy hænger nemlig i vid udstrækning sammen: En vælger kan stå overfor et parti, som har de issues på dagsordenen som er vigtige for vedkommende og som indtager nogenlunde samme standpunkter, men hvis ikke vedkommende tror på, at partiet vil formå at gennemføre de politikker de står for, eller oplever de centrale politikere i partiet som inkompetente, kan det jo ikke repræsentere vælgeren tilfredsstillende. Så vil partiet ikke være i stand til at repræsentere vælgerens synspunkter. På den vis må manglende kompetence som minimum ventes udløse en "straf" på linje med de ekstreme positioner, jf. retningsmodellen, fra vælgernes side.

Når det gælder kompetence-image drager nogle partier fordel af, at have et særligt positivt image på bestemte issues. Traditionelt set har en socialdemokratisk ledet regering blevet opfattet som dem, der bedst kunne varetage velfærdsspørgsmål og omvendt har en borgerlig regering traditionelt set haft et bedre kompetence-image når det gælder økonomiske spørgsmål samt lov og orden (Goul Andersen 2003a). At de forskellige partier således "ejer" bestemte issues i vælgernes øjne, ofte som resultat af deres klassehistorie, indfanges igennem begrebet *issue ownership* (Petrocik 1996, Petrocik, Benoit & Hansen 2003). Som det skal fremgå af næste teoridel bliver netop dette et parameter i partiernes interne konkurrence, hvor de kan spekulere i at få de issues de på dagsordenen som de "ejer" og derfor kan drage fordel af, og samtidig søge at undgå de issues, som de har et dårligt image på eller som modstanderne "ejer".

⁴⁵ Tæt relateret til dette står *troværdighedsimage* som henviser til, i hvilken udstrækning der er overensstemmelse mellem de ord og handlinger der udvises. Begrebet er koblet specifikt til lederen af det politiske parti (Goul Andersen 2007:37) men uanset hvilke repræsentanter der forbindes med lav grad af troværdighed, må dette ventes at have en negativ effekt for partiet - naturligvis stigende i styrke jo mere signifikant repræsentanten er.

Med image-begrebet tilnærmer issue voting perspektivet sig således en central indvending, man kan rette mod det, nemlig at partiernes indflydelse på vælgerne synes at blive overset. Som det er fremgået, bygger perspektivet ganske vist på en fundamental antagelse om partiernes strategiske adfærd. Partierne anerkendes som aktører, hvis udtalte mål er at tiltrække sig så mange stemmer som muligt, og som i forsøget herpå, tilpasser og modificerer deres adfærd (Enelow & Hinich 1984). For at vinde vælgere, vil partierne forsøge at indtage holdningspositioner, der bedst muligt rammer vælgerens præferencer. Således opfattes partierne ikke som statiske elementer, men som aktører, der flytter sig i det politiske rum. Men de betragtes som aktører der først og fremmest reagerer frem for agerer. Partiernes reagerer på vælgerne ved at tilpasse sine politiske standpunkter til deres. Det er kort sagt partierne der løber efter vælgerne.

En sådan forståelse af forholdet mellem partier og vælgere betyder, at issue voting perspektivet kan overse, at partiernes adfærd kan have betydning for vælgerne. For det første kan man påpege, at når partierne flytter holdningsposition for at komme tættere på vælgerne, vil dette alt andet lige virke tilbage på vælgerne selv. Derved ændres jo de positioner, hvor ud fra de vurderer partierne. Men fordi det er vælgerens holdninger der er det analytiske udgangspunkt, rettes der ikke fokus på *konsekvenserne* af partiernes skift. For det andet kan man påpege, at en "løben efter vælgerne" ikke nødvendigvis er partiernes eneste strategi. Som det fremføres med Zaller (1992) og uddybes i følgende afsnit, begrænser partiernes strategiske adfærd sig ikke til at forsøge at *tilpasse* sig vælgerne - partierne forsøger i lige så høj grad at *påvirke* vælgerne.

Dette spørgsmål om, hvem der påvirker hvem, rammer ned i en grundlæggende diskussion i litteraturen om, hos hvem det politiske initiativ ligger. Er det vælgerne eller partierne der er drivkraften bag fornyelse i politikken? I svensk kontekst er man kommet frem til at svaret er, at det primært er partierne (Esaïsson & Holmberg 1996). Dette er efter alt at dømme knap så markant i dansk kontekst, men det er klart, at den politiske elite - navnlig partierne - spiller en ganske betydningsfuld rolle i henhold til vælgerens holdninger og generelle adfærd, hvilket issue voting perspektivet således synes at undervurdere.

Som beskrevet i forbindelse med den spatiale model, udtrykker perspektivet vist i, at vælgerne vil være responsive overfor partiernes budskaber, og med et fokus på image-begrebet er der tydeligvis en forståelse for, at partierne aktivt kan gøre noget for, at vælgerne skal opfatte dem på en bestemt måde. Tilsvarende er *Issue competition* -teorien (se eksempelvis Green Pedersen 2006, 2007) som uddybes i det følgende afsnit, er et eksempel på teorier indenfor issue voting perspektivet, der har specifikt fokus på partierne og deres ageren. Allige-

vel forudsættes partierne i de fleste empiriske efterprøvninger af issue voting at være en konstant (se Borre 2001:78) og ikke som en aktør, der kan influere på vælgerne.

At dette er tilfældet hænger måske sammen med, at issue voting perspektivet beskæftiger sig med holdninger som en uafhængig variabel. Vælgernes holdninger er det analytiske udgangspunkt, og der fokuseres på, hvordan disse stemmer overens med de politiske partier de stemmer på. Hvad der fokuseres knap så meget på er, hvordan disse holdninger dannes. Ifølge Zaller og den litteratur der omhandler politisk overtalelse kan den politiske elite netop være med til at forme vælgernes holdninger. I den udstrækning dette er tilfældet forholder kausalforholdet mellem holdninger og partivalg sig da omvendt.

Med dette udgangspunkt vil det følgende præsentere en række perspektiver på partiernes adfærd, deres motivationer og konsekvenser. Hensigten er, at centrale begreber herfra og fra holdningsteorien afslutningsvist sættes i relation til issue voting i en samlet model.

Teoretiske perspektiver på partiernes adfærd

På samme måde som det er set hos vælgerne, er der også sket markante ændringer i de politiske partiers adfærd. Forandringerne hos vælgerne har stillet partierne overfor en række nye udfordringer, hvoraf den faldende loyalitet fra vælgernes side står som den væsentligste (Mair, Müller & Plasser 2004a:1). Dette har betydet, at de fleste partier i dag står i en situation, hvor deres vælgergrundlag er betydeligt mere usikker.

Forandringer i de sociale strukturer har først og fremmest betydet, at de stærke bånd der tidligere knyttede givne sociale klasser til givne partier, ikke længere eksisterer. Det diskuteres ganske vist, om betydningen af klasse i dag undervurderes (eksempelvis Evans 1999), men det står klart, at klasse førhen var en betydeligt stærkere kollektiv identitetsmarkør, hvorfor den loyalitet mod et givent parti som klassetilhørsforholdet tidligere fordrede, på ingen måde er givet blandt vælgerne i dag. På det individuelle plan har forandringerne betydet, at færre vælgere i dag føler en psykologisk tilknytning til et givent parti. Partiidentifikation er et resultat af en proces, hvor individet tidligt socialiseres til at identificere sig med og føle tilhørsforhold til et givent parti. Men med forandringerne i de sociale strukturer blev også dette ændret. I den forstand kan man sige, at partiernes udfordring i høj grad består i, at de ikke på samme måde som tidligere kan drage fordel af at fremstå som "naturlige repræsentanter" for givne vælgergrupper. Sideløbende hermed er der over tid sket visse forandringer i relation til vælgernes værdier, som ligeledes stiller nye krav til partierne (Mair, Müller & Plasser 2004:5; se også Montero & Gunther 2002:4). Som det tidligere er blevet beskrevet, kunne der op igennem 70'erne spores en ny værdimæssig dimension blandt vælgerne, som kom til udtryk ved fremkomsten af en række af nye politiske sager. Disse nye eller postmaterielle værdier er over

tid blevet saliente for en større del af vælgerskaren, men det har ikke betydet at de gamle eller materielle værdier, og de issues der relaterer sig hertil er blevet overflødige. Vælgerne orienterer sig på begge dimensioner med forskellig vægt og prioritering. Derfor har fremkomsten af den nye dimension betydet, at partierne i dag skal navigere rundt i en vælgerskare, hvis værdi-orientering er betydeligt mere kompleks og heterogen end tidligere.

Det er dog værd at bemærke, at det langt fra er alle forandringer blandt partierne der kan relateres til forandringer i vælgergrundlaget. Umiddelbart synes der at fremstå et kausalforhold, hvor partierne blot søger at tilpasse sig de forandringer der sker på vælgerplanet, men det er svært at afgøre, hvor forandringerne starter. Der er formentlig tale om vekselvirkninger, hvor eksempelvis nye strømninger blandt vælgerne aktiverer givne reaktioner fra partierne som igen virker tilbage på vælgerne. Nogle faktorer er dog fuldstændig uafhængige af både vælgere og partier. Her står massemediernes fremkomst samt den teknologiske udvikling generelt, der har åbnet op for helt nye måder at nå vælgerne på, som en af de mest signifikante. Den lange række af nye kommunikationsmuligheder og deraf kommunikationsformer både kan og bliver flittigt brugt af partierne i strategisk øjemed. Af andre faktorer peges der på institutionelle forandringer såsom reformer af de parlamentariske strukturer, forandringer i partiernes status, samt generelle forandringer i det politiske miljø som eksempelvis forekommer, når nye kollationer dannes (Mair, Müller & Plasser 2004a). Dertil kommer, at de ændrede forhold ikke udgør en udfordring for alle partier. For nogle skaber de muligheder. For det første er der partier, der ligefrem er vokset ud af disse forandringer: At vælgerne ikke længere følte samme binding til de gamle partier, sammen med et skift eller måske nærmere udvidelse (jf. ovenfor) i deres værdimæssige orientering, var det, der skabte et mulighedsrum og derved åbnede op for fremkomsten af en række nye partier, såsom de grønne, i de fleste vestlige lande. For det andet er der potentielt mulighed for de allerede eksisterende partier at drage fordel af, at stemmerne ikke i samme grad er givet på forhånd. I og med at klassernes betydning reduceres og en stadig større middelklasse blandt hvem der ikke eksisterer en forudbestemt tilknytning til eller loyalitet mod et givent parti vokser frem, vokser gruppen af potentielle vælgere for samtlige partier. Særligt er dette tilfældet for de partier, der ikke tidligere havde fat i bestemte sociale grupper.

Om vi står i en situation, der bedst kan karakteriseres som *dealignment*, eller om der de senere år er sket en vis stabilisering omkring nye mønstre, og dermed en *realignment*, er et punkt, der i litteraturen ikke eksisterer konsensus omkring. Dog synes der at eksistere bred enighed om, at partierne i dag er kommet under et pres, som de ikke tidligere var under. Gruppen af nogenlunde faste støtter, som partierne er naturlige repræsentanter for og derfor kan regne med, er blevet betydeligt mindre samtidig med, at denne gruppe såvel som de øvri-

ge vælgere er blevet betydeligt mere fragmenterede og heterogene. Så spørgsmålet bliver da, hvordan partierne håndterer disse forandringer. Dette vil blive uddybet i det følgende.

Partiernes udvikling: Professionalisering og flydende form

Som det er blevet skitseret igennem det foregående, er de politiske partier i dag under et betydeligt hårdere pres i dag end tidligere. De naturlige eller sikre stemmer er i betydelig grad faldet bort, men samtidig er gruppen af potentielle vælgere, som partiet kan appellere til, blevet tilsvarende større. Det betyder på den ene side, at partierne oplever langt større usikkerhed omkring deres opbakning, men på den anden har de i dag langt større mulighed for aktivt at gøre noget med henblik på at tiltrække sig vælgerne. Der er i litteraturen enighed om, at der er sket betydelige ændringer i de politiske partier gennem de seneste årtier. Blandt de to, mest markante ændringer, som kan spores i de fleste vestlige lande er dels en stigende grad af professionalisering af partierne og dels at partierne er blevet mere "flydende" i deres form i takt med, at stemmemaksimering i stigende grad er blevet deres primære strategi. Netop fordi at langt flere i dag er blevet potentielle vælgere, kan partierne med fordel indtage forskellige profiler i forsøget på at tiltrække så mange vælgere som muligt. Dette er begrebsmæssigt blevet indfanget ved, at partierne har ændret karakter hen imod det, der blandt andet er betegnet som *catch-all* partier (Kirchheimer 1966).

Som det ligeledes er fremgået af foregående, er det en udbredt antagelse, at partierne i deres udgangspunkt er rationelle og strategiske aktører, der har til hensigt at opnå givne mål, i intern konkurrence med hinanden. Igennem litteraturen er der blevet peget på tre forskellige, overordnede mål eller typer af adfærd som partierne kan indtage, nemlig henholdsvis *vote-seeking*, *office-seeking* eller *policy-seeking*. Som det ganske tydeligt ligger i begrebet, vil *vote-seeking* partiers mål være at opnå så mange stemmer som muligt. Udgangspunktet er den tidligere nævnte teori af Downs (1957), hvor partierne altså vil placere sig der, hvor der er flest stemmer at hente. *Office-seeking* partier vil derimod søge at opnå embeder og de *policy-seeking* partiers mål er at maksimere sin indflydelse på den politik der skal føres. Tidligere var det opfattelsen, at de politiske partier ville tage karakter af enten at være *vote-*, *office-* eller *policy-seeking*, men i sin vigtige artikel *A behavioral theory of competitive political parties* (1990) fremfører Kaare Strøm at partier som oftest søger alle tre mål (*vote*, *office*, *policy*). Tilsvarende fremfører han, at disse mål både er internt afhængige men samtidig også kan være i intern konflikt. Eksempelvis kan der være en *trade-off* mellem hensynet til *policy* og hensynet til stemmer, og partierne må derfor gøre sig klart, om de stræber efter kort- eller langsigte mål, og i hvilken udstrækning de er villige til at foretage *trade-offs* mellem de forskellige mål. Trods flere eksempler på den kontraproduktive effekt ved ren stemmemaksimerende adfærd,

er der dog ingen tvivl om, at denne dimension er særligt vigtig, idet vælgermæssig opbakning i form af stemmer i høj grad er midlet til at opnå de to andre mål. Særlig vigtig er den blevet i dag, hvor der synes at være bred enighed i litteraturen om at partierne, som trods forskellige motivationer alligevel er blevet relativt mere vote- og/eller office-seeking end policy-seeking (jf. Goul Andersen 2007:34). Det betyder med andre ord at den mere ideologiske dimension, hvor partierne søger at få deres egen politik ført ud i livet eksempelvis i samarbejde med andre partier, er trådt i baggrunden, hvor det at opnå stemmer og komme i regering i dag står som større motivationsfaktor for partiernes adfærd.⁴⁶

I sammenhæng med partiernes større fokus på stemmemaksimering, sammen med det potentielt større vælgergrundlag, er en anden overordnet forandring der kan peges på, at mange partier i dag forsøger at appellere betydeligt bredere end det tidligere var tilfældet. Den tyske politolog, Otto Kirchheimer forudså allerede tilbage i 1966 på, at partierne ville gennemgå en transformation fra de traditionelle, klassebaserede massepartier⁴⁷ og i stigende grad tilnærme sig det han kaldte catch-all partier. Som begrebet afslører, er der her tale om en partitype der er kendetegnet ved, at det forsøger at appellere til hele vælgerkorpset frem for til bestemte sociale grupper. At den gamle arbejderklasse langsomt blev en ny middelklasse, med samme interesser som den gamle middelklasse, var ifølge Kirchheimer en væsentlig årsag til transformationen: Den mindskede sociale polarisering betød mindre politisk polarisering, og de gamle massepartier, eller *weltanschauungs-partier*, var nødt til at modernisere og rationalisere sig og mere snævert at tænke "*in terms of profit and loss of electoral support and policy*" (Krouwel 2006:256). Catch-all partiets forsøg på at appellere så bredt som muligt til vælgerkorpset har dog været på bekostning af weltanschauungs-partiets noget klarere ideologiske kendetegn. Catch-all partiet er karakteriseret ved, at denne dimension er betydeligt nedprioriteret. Fraværet af en entydig ideologisk profil gør det netop muligt for denne type parti at indtage mere varierede roller og dermed appellere til flere - og som beskrevet ovenfor - mere heterogene vælgere.

Et andet karakteristikum ved moderne partier er at de er betragteligt mere centralstyrede og professionelle, end det tidligere var tilfældet (eksempelvis Katz & Mair 1995; Mair 1997:145). I forlængelse af af Kirchheimer's (1966) teori om transformationen hen imod catch-all partiet, har Panebianco (1988) introduceret teorien om the *electoral-professional party*. I dette begreb ligger der en partitype, der er kendetegnet ved at det i stigende grad sætter sin

⁴⁶ Som allerede antyder bør det dog her fremhæves, at stemmer og regeringsdannelse i høj grad også er midler til at opnå et policy mål, og på den vis eksisterer der altså ikke nødvendigvis et modsætningsforhold.

⁴⁷ Før fremkomsten af disse, tog de politiske partier karakter af at være elite-partier. For gennemgang, se Krouwel 2006.

lid til assistance og hjælp fra professionelle, gør brug af de mange nye kommunikationsmuligheder samt ved, at ledelsens rolle er blevet forstærket. I sammenligning med Kirchheimer sætter Panebianco således fokus på partiernes organisering og ændringer heri: Sideløbende med at partierne har været udsat for faldende medlemstal, er de menige partimedlemmers betydning og indflydelse blevet reduceret til fordel for ledelsens styrkede indflydelse og kontrol med partiet.⁴⁸ Som det sættes på spidsen af Mair, Müller & Plasser (2004): *"The parties become their leaders"* (2004:265). Samtidig hermed, er der sket en betydelig udskiftning og forøgelse af partiernes medarbejderstab. Medarbejderne har altid haft endog stor betydning for et partis organisering, men i dag er der en stigende tendens til, at "amatørerne" eller de frivillige, som tidligere blev rekrutteret gennem masseorganisationen i dag erstattes eller i hvert fald suppleres betydeligt af professionelle, som i stedet ansættes på baggrund af den ekspertise de kan yde (Mancini 1999; se også Webb & Kolodny 2006). Partiernes medarbejdere rekrutteres således i højere grad ud fra de særlige tekniske, analytiske, kommunikationsmæssige eller politiske kompetencer og indsigt de kan bidrage med, og som i hvert fald i en vis udstrækning er vigtige i relation til de ændrede betingelser, særligt medierne, som politik i dag bedrives under. Dette kommer blandt andet til udtryk ved, at der er sket en enorm udvikling i partiernes brug af vælgerundersøgelser. Intensiteten og omfanget varierer naturligvis med partiets budget, men de fleste danske partier har i dag egen analyseafdeling, som foretager omfattende undersøgelser af det enkelte partis potentielle vælgergrundlag og de holdninger der karakteriserer dette samt af, hvilke tiltag partiet skal tage, med henblik på at vinde vælgerne over og hindre, at de ender hos konkurrenten. De omfattende undersøgelser laves for partierne af diverse analysevirksomheder, som både laver spørgeskemaundersøgelser samt kvalitative fokusgruppesamtaler, hvor modtagelsen af diverse forslag til nye politikker, som partierne arbejder på, kan blive efterprøvet.⁴⁹ På baggrund af analyser af en række europæiske lande sammenfatter Mair, Müller & Plasser (2004b) partiernes håndtering af de skitserede ændrede betingelser således: *"One response in particular seems pervasive: faced with the demands of this new and uncertain environment, parties have begun to transform themselves more and more into centralized and professional campaigning organizations, in which the scope for the amateur politician has been*

⁴⁸ Dette kan henføres til Katz & Mair's (1995) begreb *kartelpartier* som henviser til, at de politiske partier og stat så at sige er trængt ind i hinanden. Grundet de faldende medlemstal har partierne været nødt til at vende sig mod staten for at skaffe de nødvendige økonomiske ressourcer (1995:15). Partierne er altså blevet mere afhængige af staten og mindre afhængige af civilsamfundet.

⁴⁹ Jf. oplæg af Noa Reddington, personlig rådgiver for Socialdemokraternes formand, Helle Thorning-Schmidt, ved seminaret "Politiske strategier og strategier i politik" 18. juni 2009, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, AAU. Arrangeret af Jørgen Goul Andersen og Sanne lund Clement.

curtailed, and in which the weight and direction of party strategy have tended increasingly to be located within the party leadership as such" (2004b:265).

Om det er ændret adfærd over tid hos vælgerne der er årsagen til ændringerne hos partierne, er som nævnt et kausalforhold der er svært at determinere. Men der er ikke tvivl om, at en svækkelse af de sociale bånd til klasse og parti fra vælgerne side, som den både fordel og ulempe den er, har ændret betingelserne for partierne. At vælgerne er mere "tilgængelige" end tidligere har dog givetvis haft betydning for, at partierne er blevet mere vote-seeking. De er blevet mere optagede af dette mål og af at nå det, og er i forsøget herpå blevet betydeligt mere professionelle og bevidste om de strategier og midler de tager i brug. Større budgetter og flere og mere professionelle ansatte er en del af det maskineri partierne er blevet nødt til at gøre brug af i den stadigt mere aggressive konkurrence om vælgerne stemme. Dette er tilsyneladende sket på bekostning af en mere ideologisk forankring. Et alt for fast punkt er blevet en ulempe. Partierne og navnlig deres ledere, har været nødt til at blive betydeligt mere fleksible og responsive (op.cit:267) i forsøget på at tilpasse sig vælgerskaren.

Issue competition

At de politiske partier er i intern konkurrence med hinanden om først og fremmest den vælgermæssige opbakning, er et af de mest udbredte teoretiske perspektiver til forståelse af partiernes adfærd. Hvor målet for konkurrencen, altså vælgerne stemmer, stort set er det samme i dag som tidligere - som beskrevet ovenfor dog med en vis forstærkning - er der imidlertid sket en forandring i, *hvordan* partierne konkurrerer og hvor hård denne konkurrence er. Ligesom der er sket et skift, hvor vælgerne har bevæget sig fra at være social-strukturelle vælgere eller klassevælgere og til at være issue vælgere, er der tilsvarende sket et skift blandt partierne fra klassekonkurrence til issue konkurrence (jf. Green-Pedersen 2006:220⁵⁰) og da partierne ikke i samme grad som tidligere kan regne med en given vælgergruppe men at langt flere vælgere i stedet er "potentielle" eller "tilgængelige", er konkurrencen blevet hårdere, mere aggressiv og foregår på flere parametre end tidligere.

Tidligere var det sådan, at de politiske partier repræsenterede forskellige klasser i samfundet og var forbundet med dem igennem det klassebestemte partivalg. Partiernes hovedopgave var da at varetage pågældende klassers interesse og dermed indtage policy standpunkter der muliggjorde dette. Partiernes konkurrence bestod således først og fremmest i de positioner de stod for, på relativt få klasse-relaterede, hvilket vil sige socio-økonomiske issues.

⁵⁰ Som det senere skal diskuteres anvender Green-Pedersen først og fremmest betegnelsen *issue competition* til at karakterisere en kamp om at sætte dagsordenen blandt partierne. I nærværende afhandling vil der dog argumenteres for, at konkurrencen om positioner i lige så høj grad bør høre ind under betegnelsen *issue competition*.

Dette var også den centrale forudsætning i Downs' (1957) klassiske teori om partikonkurrence. Det blev i forbindelse med præsentationen af issue voting beskrevet, hvorledes Downs fremførte, at partierne i konkurrence om vælgernes opbakning ville indtage de issue positioner, som kunne skaffe størst mulig opbakning, hvilket langsomt ville trække partierne mod midten hvor de kan appellere til så mange vælgere som muligt.

Det er imidlertid blevet argumenteret for, at frem for at positionere sig på et begrænset antal issues, med afsæt i deres klassemæssige base, fokuserer partierne i dag betydeligt højere grad på at have indflydelse på indholdet af den politiske dagsorden (Green-Pedersen 2006, 2007; Green-Pedersen & Mortensen 2007, 2010). Der er i dag betydeligt flere issues i spil end tidligere, og partiernes konkurrence består således i stigende grad i, hvilke af dem, der skal dominere den politiske dagsorden. Når der tales om "dagsorden" er under den helt centrale antagelse, at både politikerne, medierne og vælgerne kun har plads til at rette deres opmærksomhed mod et begrænset antal sager ad gangen. Det er kort sagt et spørgsmål om allokering af knap opmærksomhed (Green-Pedersen & Mortensen 2010:5-6) og eksempelvis med henvisning til issue ownership, kan det således være afgørende for det enkelte parti, præcist hvilke sager der bliver opmærksomhed omkring. Samtidig har dagsordenen en strukturel dimension. Det issue hierarki den repræsenterer, hvor bestemte issues på et givent tidspunkt fremstår som mest relevante, betyder at de politiske aktører er tvunget til at forholde sig til dem. De kan ikke undlade at forholde sig til de issues, der er fremtrædende på dagsordenen. Af den grund konkurrerer partierne i høj grad om at influere indholdet af den politiske dagsorden.

Dette benævnes *issue competition* (eksempelvis Green-Pedersen 2006, 2007; Green-Pedersen & Mortensen 2007, 2010). Dette perspektiv kan føres tilbage til Robertson (1976) og hans studier af partikonkurrence i Storbritannien. Her kom han frem til, at partierne konkurrerede med hinanden dels ved at forsøge at sætte fokus på de issues, hvor de har vælgerskaren på deres side og dels ved at forsøge at fjerne fokus fra de issues, hvor det er konkurrenten der er på linje med vælgerne. Dette blev efterfølgende begrebsligt udviklet af Budge & Farlie (1983) som gav det betegnelsen "*selektiv vægtning*". Dette har sit tydelige afsæt i den allerede nævnte teori om *issue ownership* (Petrocik 1996, Petrocik, Benoit & Hansen 2003) som påpeger, hvorledes bestemte partier "ejer" bestemte issues. I dette ligger netop, at partierne vil drage fordel af, at der er fokus på de issues, hvor de selv står stærkt eller omvendt på dem, hvor deres konkurrenter står svagt. På tilsvarende vis har partierne interesse i at undgå at de issues, der giver konkurrenterne en fordel, enten fordi de selv står svagt på disse issues eller fordi det er issues, som "ejes" af konkurrenten. På den måde er det også et centralt element i issue-konkurrencen at de politiske partier ved at søge at sætte den politiske dagsorden er med

til at bestemme, hvad de konkurrerende partier skal forholde sig til. Det handler om at tvinge modstanderne til at rette deres opmærksomhed mod issues, de helst ville undgå (Green-Pedersen 2007:609).

Issue konkurrence handler ifølge Green-Pedersen (2006, 2007, se også Green-Pedersen & Mortensen 2007, 2010) basalt set om, at partierne vil lægge vægt på de issues, som gerne så dominere den politiske dagsorden - fordi det er en fordel for dem selv og/eller en ulempe for konkurrenterne. Dette er funderet i en opfattelse af, at opmærksomhed er meget afgørende i politik. Som nævnt kan blot et vist antal issues være i fokus for både politikere, medier og vælgerne ad gangen, og her kan det altså blive afgørende for et parti, netop hvilke issues der er opmærksomhed omkring. Issue-konkurrence kan imidlertid forstås bredere end det umiddelbart udtrykkes hos Green-Pedersen. Her referer begrebet til kampen om dagsordenen, og altså ikke den kamp om issue positioner, som Downs pegede på. Green-Pedersen fremhæver dog positioneringen som et stadigt aktuelt konkurrenceparameter for partierne: *"Party competition today is still about positioning"* (Green-Pedersen 2006:221) men for ham står positionskonkurrencen begrebsmæssigt overfor issue-konkurrencen, om end de ikke gensidigt udelukker hinanden: *"Even though issue competition and positional competition are different forms of competition, they do not exclude each other. Issue competition may easily involve positional competition as well"* (Green-Pedersen 2007:610). Som eksempel på, hvordan de to spiller sammen henviser Green-Pedersen til Riker's (1996) to principper for partikonkurrence, nemlig dominans og spredning (dominance and dispersion): Selvom at vælgerne finder dem vigtige, er der ikke meget at vinde ved at tiltrække opmærksomhed mod issues, hvor alle partier er enige, og partierne vil da flytte opmærksomheden væk fra disse - altså spredningsprincippet. I stedet er det mere fordelagtigt for partierne at tiltrække opmærksomhed mod issues, hvor de er uenige med andre partier og hvor de har vælgerne på deres side (Green-Pedersen 2007:610).

I nærværende afhandling findes det ganske fordelagtigt begrebsligt at adskille de parametre, hvorpå partiernes konkurrence foregår. Dog findes det uhensigtsmæssigt at betegnelsen *issue-konkurrence* anvendes til at karakterisere noget, der burde have en betydeligt mere snæver betegnelse, som det eksempelvis er tilfældet med begrebet selektiv vægtning, og som med rette kunne benævnes dagsordens- eller saliens-konkurrence i stedet. Med henvisning til issue voting perspektivet, hvor vælgernes partipræference både er influeret af graden af overensstemmelse mellem deres og partiernes positioner og deres dagsorden samt af, hvorvidt de oplever, at partierne er kompetente til at varetage dette, er det oplagt at antage, at partiernes konkurrence foregår på samtlige af disse parametre. I den henseende bør betegnelsen issue-konkurrence være en samlet betegnelse for den stigende kompleksitet i partier-

nes konkurrence med politiske issues i fokus. Issue-konkurrence forstås da her mere bredt som partiernes forsøg på at tiltrække sig vælgerne igennem nye og vindende issues (jf. Mair, Müller & Plasser 2004) - både igennem positionering og dagsordensfastsættelse. At issue konkurrencen er vokset kan dermed henføres til at konkurrencen står både om flere og forskelligartede issues, som partierne skal positionere sig på arbejde på enten skabe eller undgå opmærksomhed omkring, alt efter fordelagtigheden i dette.

Strategier til holdningsoverensstemmelse

Ud fra ovenstående kan det sammenfattes, at en central strategi for partierne i kampen om vælgerne opbakning er at forsøge at styre den politiske dagsorden så meget som muligt. Dog, med afsæt i den foregående beskrivelse af issue-vælgeren, må holdninger dog ventes at spille en signifikant større rolle end de umiddelbart tillægges i hvert fald i Green-Pedersens udlægning af issue-konkurrence: Trods en stigende betydning af at kunne fastsætte den politiske dagsorden, og at vælgerne tillægger forskellige issues forskellige betydninger, er det dog i sidste ende partiernes *holdninger* eller positioner på disse issues, der er det afgørende. Partiernes strategier skal dermed også rette sig imod at sørge for så stor overensstemmelse som muligt mellem de holdningspositioner som så mange vælgere som muligt indtager og så dem, de selv står for - og dette særligt på de issues der befinder sig højt på vælgerne dagsorden. Til dette kan de som nævnt gøre brug af to forskellige strategier: De kan enten vælge at være holdningsfølgere eller være holdningsformere.

Ud fra ovenstående kan det sammenfattes, at en central strategi for partierne i kampen om vælgerne opbakning er at forsøge at styre den politiske dagsorden så meget som muligt. Dog, med afsæt i den foregående beskrivelse af issue voting, må holdninger dog ventes at spille en signifikant større rolle end de umiddelbart tillægges i hvert fald i Green-Pedersens udlægning af issue-konkurrence: Trods en stigende betydning af at kunne fastsætte den politiske dagsorden, og at vælgerne tillægger forskellige issues forskellige betydninger, er det dog i sidste ende partiernes *holdninger* eller positioner på disse issues, der er det afgørende. Partiernes strategier skal dermed også rette sig imod at sørge for så stor overensstemmelse som muligt mellem de holdningspositioner som så mange vælgere som muligt indtager og så dem, de selv står for - og dette særligt på de issues der befinder sig højt på vælgerne dagsorden. Til dette kan de groft sagt gøre brug af to strategier: De kan enten vælge at være holdningsfølgere eller holdningsformere.

Som tidligere beskrevet, er det en underliggende antagelse inden for issue voting, at det er de politiske partier, der følger vælgerne. I forsøget på at tiltrække sig så mange vælgere som muligt, vil partierne placere sig holdningsmæssigt, der hvor det findes mest fordelagtigt.

Man kan sige, at der er tale om en defensiv strategi, hvor partierne tilpasser og modificerer deres adfærd, således at den stemmer overens med så mange vælgers præference som muligt. I den henseende er det altså partierne der er *opinion followers*.

Den anden strategi som partierne kan gøre brug af, er at forsøge at påvirke vælgerne, således at deres holdninger tilnærmer sig dem, partiet står for. Partierne kan gøre brug af en langt mere offensiv strategi, og forsøge at være *opinion shapers*. Som allerede diskuteret, kan dette ses i forlængelse af Zaller's teori. Her er udgangspunktet, at vælgerne udsættes for en lang række af informationer og budskaber fra den politiske elite, som danner grundlag for de potentielle holdninger til et givent objekt som den enkelte kan ytre. Hvilken holdning der bliver den endelige, afhænger af den givne kontekst og af, hvilken information individet senest har modtaget. Centralt står her, at vælgerne rent faktisk er modtagelige overfor de politiske budskaber som eliten fremfører. I Zaller's teoretiske univers giver det som beskrevet ikke mening at tale om holdningsskift, da holdninger her er noget der konstrueres ad hoc, men med afsæt i en essentialistisk forståelse af holdninger kan dog sige, at den politiske kommunikation kan være med til at påvirke vælgerens opfattelse af de forskellige argumenter for og imod et givent holdningsobjekt, og derigennem måske ændre deres holdninger. Heri ligger der således også, at politiske holdninger ikke er statiske, men naturligvis *kan* forandres. Det er muligt for de politiske partier at påvirke vælgerne og få dem til at ændre syn på et givent issue. Det er kort sagt muligt for partierne at "overtale" vælgerne til at ændre deres holdninger - eller i hvert fald deres meningstilkendegivelser - sådan som det også demonstreres af Zaller (1992).

Politisk overtalelse kan defineres som: *"a process in which communicators try to convince other people to change their attitudes or behavior regarding a political issue through messages, in an atmosphere of free choice"* (Perloff 2003:34) og foruden Zaller's model findes der en omfattende litteratur om politisk overtalelse og overtalende kommunikation, der beskæftiger sig med, hvordan politiske budskaber under forskellige forudsætninger indvirker på vælgerens holdninger og handlinger (se eksempelvis Gamson 1992; Muntz, Sniderman & Brody 1996; Wood 2000; Perloff 2003; Crano & Prislin 2006; Perloff, Horowitz & Petty 2008). Der vil ikke blive introduceret dybere til denne litteratur her, men det kan nævnes, at på samme vis som Zaller, er det en fællesnævner i litteraturen, at vælgerens interesse, motivation og evner til at forstå politik har betydning for, hvor modtagelige de er overfor politiske budskaber samt hvilke budskaber det drejer sig om. Lav grad af interesse og evner enten generelt eller i forhold til specifikke issues kan betyde, at hovedbudskabet ikke opfanges, men at der i stedet bliver lagt vægt på andre cues, såsom kandidatens fremtoning, gentagelser mv. og i fraværet af egentlige holdninger kan individet blive overtalt af faktorer, der kortvarigt er saliente i den politiske sfære (Perloff, Horowitz & Petty 2008:3745). De motiverede og vidende individer

modtager på sin side i højere grad de politiske budskaber, men kan genkalde sig de argumenter, de finder vigtige, samt gennemtænke de konkrete issues med afsæt i deres egne værdier⁵¹ (op.cit.). Værd at notere er imidlertid, at dele af litteraturen peger på at overtalelse kan gå begge veje: Som det udtrykkes hos Mutz, Sniderman & Brody (1996) "Politics at its core, is about persuasion" (1996:1). Vælgerne overtaler i og for sig også politikerne, der ofte må forholde sig til "folkets vilje" på konkrete issues eller politikker. Her er der dog ikke tale om et bevidst forsøg på overtalelse. Dette synes i højere grad at være tilfældet med de politiske partier, ikke mindst med henvisning til den øgede professionalisering, jf. ovenfor.

Spørgsmålet bliver da, med hvilke midler de politiske partier søger at overtale vælgerne, og her bliver begreberne *priming* og *framing* relevante. Der er tale om to begreber, der er ganske centrale indenfor dagsordenfastsættelsesteori (Agenda setting theory). Denne teoretisering, med sit udspring i McCombs & Shaw's afgørende artikel "The agenda-setting function of mass media" (1972) og har som titlen afslører fokus på massemediernes rolle i fastsættelsen af den politiske dagsorden. Her viste forfatterne, at der kunne findes en klar sammenhæng mellem den grad af vigtighed medierne tillagde et givent issue og så den, henholdsvis vælgerne og politikerne tillagde dem. Det centrale udgangspunkt i dagsordenfastsættelsesteori er da, at det er muligt for medierne at få de issues de selv tillægger betydning til også at blive betydningsfulde for vælgerne og for politikerne. Det er muligt for medierne at *overføre* saliens (eksempelvis Iyengar, Peters & Kinder 1982) og derigennem sætte den politiske dagsorden. Det er dette der kaldes priming. Ved at sætte fokus på givne issues kan medierne influere på, hvilke politiske spørgsmål der er "synlige" eller "tilgængelige" for befolkningen og som de finder vigtige.⁵² Priming kan da defineres som: "*the process in which the media attend to some issues and not others and thereby alter the standards by which people evaluate election candidates*" (Severin & Tankard 1997:258). Hvor priming da firkantet udtrykt handler om, *hvad* befolkningen skal tænke på, handler framing i højere grad om *hvordan* der skal tænke på det (jf. Cohen 1963). Framing, der har sit teoretiske ophav i Goffman (1974) refererer til, hvordan massemedierne skaber en "ramme" for fortolkning af givne issues eller politiske budskaber, og som kan påvirke den måde hvorpå de opfattes på af befolkningen. Entman (1993) definerer framing som følger: "*To frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem defini-*

⁵¹ I den henseende handler politisk overtalelse ikke kun om holdningsskift men også om holdningsbegræftelse.

⁵² Dette kan henføres til Takeshita's (2006:277) pointe om, at saliens har to betydninger. Saliens drejer sig ikke kun om den enkeltes opfattelse af vigtighed men også om hvad der ligger "top of mind".

tion, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described” (1993:52).

I nærværende afhandling afgrænses der fra at inddrage medierne som aktør, omend det anerkendes, at de kan have en selvstændig og til tider også afgørende rolle i relation til de politiske budskaber der går fra den politiske elite og til vælgerne, og derfor kan betragtes som en politisk aktør i sig selv (Cook 1998). De politiske partier er ganske vist i stigende grad blevet afhængige af medierne, men afhængigheden går også den anden vej, hvorved der i høj grad er tale om et gensidigt afhængighedsforhold (Cook 1998; Lund 2002). Som vist med Green-Pedersen i det foregående, er dagsordensfastsættelse da heller ikke noget, der er forbeholdt medierne, men er også en konkret strategi partierne kan gøre brug af. På samme vis kan priming og framing ses som de politiske partiers strategier i kampen om dagsordenen og til at påvirke vælgerne. Foruden at forsøge at sætte fokus på de issues, de ser som mest fordelagtige for dem selv, kan partierne også forsøge at præsentere og vægte givne dimensioner i disse issues på en måde der gør, at vælgerne lader sig overtale og skifter holdning. Medierne kan ganske vist både prime og frame selvstændigt, men i litteraturen fremhæves de politiske partier som de hyppigste og mest synlige afsendere af issue frames (Sniderman 2000; Carmines & Wagner 2006). Her er det relevant, at det også i dansk kontekst er blevet påvist, at det er muligt for de politiske partier at influere vælgerne igennem issue framing (Lecheler, de Vreese & Slothuus 2009; Slothuus 2008, 2010; Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming).

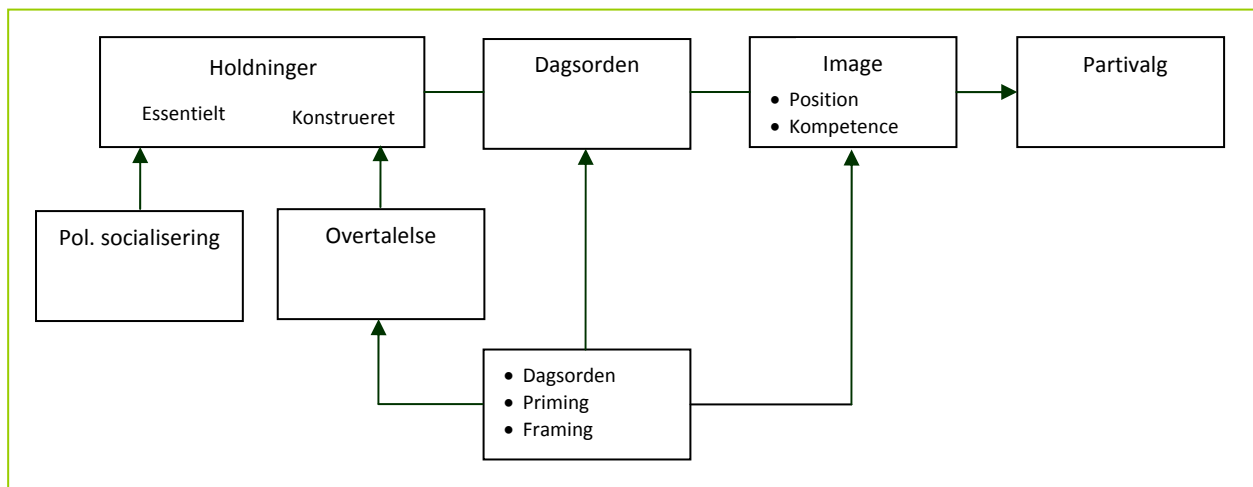
I det foregående er der blevet præsenteret to overordnede strategier, partierne kan tage i brug med henblik på at skabe overensstemmelse mellem egne og vælgernes holdninger. Den første strategi er, at de så vidt muligt søger at tilpasse egne holdninger til vælgernes. Den anden er, at de i stedet forsøger at overtale vælgerne til at ændre deres holdninger. En sådan overtalelse kan foregå ved hjælp af priming og framing fra partiernes side. Igennem deres politiske kommunikation kan partierne dels forsøge at gøre issue hvorpå de selv står godt mere synlige og vigtige for vælgerne, og dels kan de igennem formidling af deres egen forståelse af et givent issue forsøge at få vælgerne til at se det på samme måde. Med henvisning til første teoriafsnit hvor holdninger blev gennemgået, kan partierne altså søge at påvirke de perceptioner hvor ud fra individets evalueringer af holdningsobjektet foregår. Som allerede fremhævet er der efter alt at dømme tale om, at begge typer strategier anvendes simultant og faktisk kan supplere hinanden.

Afsluttende

I dette afsnit samles der afslutningsvist og ganske kort op på afhandlingens teoretiske forståelsesramme. Dette sker med afsæt i nedenstående Figur 4.3. Udgangspunktet er som beskrevet

issue voting perspektivet, men med et mere nuanceret holdningsbegreb samt et forsøg på at inddrage partiernes adfærd i modellens nederste del:

Figur 4.3: En teoretisk forståelsesmodel for vælgernes adfærd

Som modellen viser, er der her tale om en anerkendelse af, at politiske holdninger både kan være essentielle og konstruerede: Et individs politiske grundværdier er et resultat af en socialiseringsproces, og disse værdier vil have indflydelse på de holdninger individet besidder. Dog anerkendes det samtidig, at hvor de holdninger der kan føres tilbage til individets grundværdier er essentielle, kan der være holdninger, der ikke har samme forankring og som er kontekstuel konstruerede. Det er måske her, at vælgerne er mere åben overfor overtalelse fra partiernes side. Denne overtalelse tager form af dagsordensfastsættelse, priming og framing, hvor igennem partierne søger at påvirke vælgernes holdninger. Også både vælgernes dagsorden og det billede de har af partierne - ikke blot af deres holdninger men også deres kompetencer - kan partierne søge at påvirke igennem samme strategier. Som det fremgår af modellen er det således vælgernes holdninger, først og fremmest på de issues, der har høj grad af saliens for dem, der er med til at bestemme deres partivalg. Dette afgøres af, hvilke partier der repræsenterer de saliente issues bedst og om vælgeren vurderer pågældende parti kompetent til at varetage dette. Samtidig kan partierne søge at influere på både de holdninger vælgeren besidder samt vedkommende billede af partiets egne positioner og kompetencer.

Sættes ovenstående i relation til en undersøgelse af vælgernes holdningsskift og partiskift, kunne det betyde, at i udgangspunktet kunne man vente, at vælgernes holdningsskift vil føre partiskift med sig, men samtidig kan partierne både flytte sit eget standpunkt og igennem priming og framing forsøge at flytte vælgernes. Dette undersøges igennem de følgende kapitler sammen med deskriptive analyser af såvel vælgernes som partiernes holdningsstabilitet.

Kapitel 4

Holdningsstabilitet og -skift blandt de danske vælgere

Igennem de seneste 40 år, er der sket store forandringer i vælgernes adfærd, der som beskrevet i det indledende kapitel, først og fremmest kan tilskrives en række strukturelle forandringer i samfundet. Der er tale om, at, vælgernes adfærd gennem årene er blevet mindre forudsigelig og en større grad af foranderlighed, tvivl og skift, karakteriserer processerne omkring deres partivalg. Mere præcist er der tale om, at der siden 1960'erne og 1970'erne har kunnet ses en tydelig tendens til, at vælgerne er mere omskiftelige: Tidspunktet, hvor de beslutter sig for, hvilket parti de vil stemme på, har flyttet sig betydeligt tættere på valgdagen hvilket betyder, at de i højere grad er under indflydelse af valgkampens begivenheder, de føler sig i mindre grad knyttet til ét bestemt parti og ikke mindst ses der en klar forøgelse af andelen af vælgere, der skifter partipræference fra et valg til det næste. Spørgsmålet bliver i denne forbindelse, i hvilken udstrækning dette også omfatter deres politiske holdninger. Det synes nærliggende at antage, eller i hvert fald bør det undersøges, om også vælgernes holdninger er kendetegnet ved samme grad af volatilitet som de øvrige dimensioner af deres adfærd er. Ikke mindst taget i betragtning af den tætte relation mellem vælgernes holdninger og deres partipræference, som den danske issue voting -tradition igennem flere år har dokumenteret (Borre & Goul Andersen 1997; Borre 1999a, 2001, 2007; Thue Nielsen 2003, 2007). I det omfang, at vælgernes holdninger er en af de mest bestemmende faktorer for deres partipræference forekommer det plausibelt, at der side om side med den relativt høje grad af partiskift der kendetegner vælgerne i dag og har gjort det omtrent de sidste 40 år, optræder en tilsvarende høj grad af ustabilitet i vælgernes holdninger. Kort sagt er det centralt at få afdækket, om vælgernes holdninger i dag er lige så ustabile som deres partipræference er.

Dette vil blive undersøgt gennem en indgående analyse af i alt 57 sammenlignelige holdningsspørgsmål fra panelet 2001-2005 (for præsentation af disse spørgsmål, se Tabel 4.2). Ved at summere, hvor holdningsstabile vælgerne er på samtlige disse spørgsmål fra første til anden gang adspurgt, fås et samlet mål på den gennemsnitlige stabilitet. Foruden et overblik over omfanget af holdningsstabilitet og -skift, er det ligeledes relevant at få set nærmere på stabiliteten på de enkelte spørgsmål. Det er oplagt at undersøge, om der findes signifikante forskelle og mønstre i, hvilke typer af holdninger der er forbundet med særlig grad af stabilitet eller skift. Som hjælp til at foretage en sådan analyse, vil der blive taget udgangspunkt i de holdningsdimensioner, der jf. teorikapitlet findes i vælgernes holdninger. De vil være det strukturerende referencepunkt for kapitlets analyser. På den vis vil det først og fremmest blive undersøgt, om der forekommer forskelle i stabiliteten på disse holdningsdimensioner og på de

enkeltspørgsmål de hver især udgøres af. Analyser af de seneste folketingsvalg i Danmark har peget på værdipolitikkens stigende betydning for vælgernes adfærd, ligesom den har plads på deres politiske dagsorden. På den ene side kunne man da vente, at det er de værdipolitiske spørgsmål som vælgerne er sig mest bevidste om og i højere grad har dannet sig en mening om - og som de derfor vil være mest stabile på over tid. På den anden side er det tænkeligt, at det den store opmærksomhed om de værdipolitiske spørgsmål betyder, at det netop er dem vælgerne er mest skiftende på. Ifølge Zaller (1992) har vælgerne ikke én "rigtig" holdning til givne spørgsmål. Disse konstrueres i stedet fra gang til gang, og formes i høj grad af den kommunikation og de budskaber der kommer fra den politiske elite. Med henvisning til såvel teorierne om partikonkurrence på issues og dagsorden må man vente, at det netop er de emner, der er højt på vælgernes dagsorden vil være dem, at partierne konkurrerer hårdest på og som der således er mest kommunikation omkring. Da vil det altså være de emner, som vælgerne udsættes for flest og modstridende budskaber om, og derfor potentielt kan skifte holdning til. Foruden analysen af "fordelingspolitiske" versus "værdipolitiske" spørgsmål er det således også interessant at undersøge, om der er forskel på graden af stabilitet alt efter om der er tale om et emne, der befinder sig på vælgernes dagsorden eller ej. Som beskrevet kan forventningen gå i to retninger: Dels er det tænkeligt, at den bevidsthed om et emne som saliens er udtryk for betyder, at vælgerne i højere grad er stabile, men omvendt kan mange og modstridende budskaber som opmærksomheden medfører betyde, at flere skifter holdning.

Igennem de to foregående kapitler har distinktionen mellem værdier (ideologi), holdninger meninger været central. Teoretisk er der forskel på begreberne, hvor førstnævnte er forbundet med størst grad af stabilitet og sidstnævnte med mindst grad, men metodisk er disse svære at holde adskilt. Det er imidlertid interessant at få klarlagt, om holdningsobjektets abstraktionsniveau har betydning for graden af stabilitet. Med afsæt i den teoretiske ramme kunne det ventes, at i jo højere grad de enkelte holdningsobjekter knytter an til nogle grundlæggende værdier, hvilket her vil sige ideologi, jo mindre vil holdningen hertil ændre sig over tid (se også Niemi & Westholm 1984). Holdninger, hvor objektet er betydeligt mere konkret, vil omvendt ventes at være forbundet med større grad af ustabilitet. Her er det værd at bemærke, at de mest konkrete spørgsmål også ofte er dem, der er mest følsomme overfor ændringer i den politiske sfære. Større ustabilitet vil da ikke nødvendigvis være fordi vælgerne har skiftet holdning, men fordi politikken på det område, objektet relaterer sig til, har ændret sig. Pointen er dog, at i jo tættere vi kommer på vælgernes ideologiske ståsted, desto mindre vil de ventes at flytte sig over tid. Og netop vælgernes ideologiske ståsted er relevant at afdække nærmere. Det vil blive undersøgt, dels i hvilken udstrækning vælgerne er kendetegnet ved en ideologisk tænkning, der strukturerer deres holdninger i form af intern konsistens, og dels hvor stabil

denne er over tid. Dette vil blive gjort ved at se nærmere på de spørgsmål blandt de 57, der er kendetegnet ved et mere abstrakt, ideologisk holdningsobjekt. For overblikkets skyld, og med henblik på at imødegå de metodiske udfordringer der forbundet med at analysere enkeltspørgsmål, og bevæge os væk fra at måle meninger og hen imod holdninger og værdier (ideologi), vil vælgernes tilkendegivelser på disse spørgsmål blive summeret til et indeks.

En dybdegående, deskriptiv analyse af holdningsstabiliteten blandt de danske vælgere er vigtig, idet vores viden herom er forholdsvis begrænset. I amerikansk kontekst findes der en ganske omfattende forskning i holdninger, hvor særligt holdningsstabilitet og -konsistens samt metodiske overvejelser om måling heraf, har været helt centrale emner. Men i dansk kontekst har en tilsvarende forskning i vælgernes holdninger været sparsom. Navnlig når det gælder holdningsændringer på individniveau mangler der viden om de danske vælgere. Langt de fleste holdningsstudier i dansk kontekst har haft fokus rettet mod den samlede opinion og forandringer heri, og dermed altså kun beskæftiget sig med nettoændringer i vælgernes holdninger. Blandt de få undtagelser hører Hans Jørgen Nielsen (1976) samt Lise Togeby (2002, 2004), der begge har studeret bruttoforandringerne i vælgernes holdninger. Samlet set er der dog tale om en begrænset viden, både hvad angår empiriske resultater, teoretiske perspektiver samt metodiske overvejelser om måling af holdninger og stabilitet. De manglende forudgående resultater nødvendiggør nærværende analyser, men udgør samtidig også en udfordring. Det er vanskeligt at foretage en karakteristik af vælgernes holdningsstabilitet når der ikke er et sammenligningsgrundlag, og resultaterne kan dermed fremstå en smule "tomme".⁵³ Dette gælder ikke mindst det summerede stabilitetsmål for de 57 spørgsmål, da der i litteraturen udelukkende er blevet set på enkeltspørgsmål.

Trods dette, har kapitlet til hensigt at undersøge holdningsstabiliteten blandt de danske vælgere. Sigtet er at få kortlagt, i hvilken grad vælgernes holdninger forbliver de samme over tid, i hvilken udstrækning de forandres samt om der forekommer variationer i form af, at bestemte holdninger er forbundet med en særligt høj grad af stabilitet eller ustabilitet. I det følgende vil de metodiske overvejelser om, hvordan holdninger og stabilitet heri måles i nærværende analyser.

⁵³ I det herpå følgende kapitel undersøges det dog, hvordan graden af holdningsstabilitet blandt de danske vælgere har udviklet sig igennem de seneste 30 år, og dette kan således være med til at sætte resultaterne fra dette kapitel i perspektiv.

Holdningsspørgsmål og måling af stabilitet

Analysen af holdningsstabilitet vil som sagt basere på 57 sammenlignelige holdningsspørgsmål fra paneldata 2001-2005 og sigtet er at undersøge, i hvilken udstrækning der er overensstemmelse mellem vælgernes tilkendegivelser på disse holdningsspørgsmål i henholdsvis 2001 og 2005. Spørgsmålene har til hensigt at repræsentere et bredt udsnit af vælgernes politiske holdninger, og knytter an til en lang række af forskellige politiske emner.⁵⁴ Spørgsmål, der ikke har et politisk holdningsobjekt, men eksempelvis i stedet måler mistillid til det politiske system eller politisk identitet, er selvsagt søgt udeladt.

Alligevel er der tale om 57 meget forskellige spørgsmål, hvor ikke alle er lige anvendelige som holdningsmål og til måling af stabilitet. Nogle spørgsmål er som nævnt meget konkrete og stærkt policynære og derfor følsomme over for, om der i perioden 2001-2005 er sket ændringer. For eksempel spørgsmål om offentlige udgifter, der er følsomme over for ændrede udgiftsprioriteringer i forbindelse med regeringsskiftet i 2001. Andre spørgsmål indfanger mere grundlæggende ideologiske standpunkter blandt vælgerne, og andre igen afspejler i højere grad vælgernes perceptioner, eksempelvis af den økonomiske situation, end egentlige politiske holdninger. Slutteligt er spørgsmålene forbundet med en forskellig grad af validitet, og for nogle af spørgsmålene kan betydningen have ændret sig over tid. At der alligevel indledes med at analysere på samtlige 57 spørgsmål skyldes først og fremmest ønsket om at indhente så megen viden om stabiliteten i vælgernes politiske holdninger og synspunkter som muligt.

Et andet vigtigt punkt er forskellen i spørgsmålenes antal svarkategorier. Der er større sandsynlighed for, at en respondent vil give samme svar i både 2001 og 2005 på et spørgsmål, hvor vedkommende erklærer sig mest enig med det ene eller det andet af to modsatrettede udsagn, end på et spørgsmål, med fempunktsskala fra helt enig til helt uenig. Der behøver ikke at ligge holdningsskift i, at en respondent det ene år er "helt enig" i et givent udsagn og det næste "delvist enig". For at undgå en kunstig høj ustabilitet, lægges kategorierne "helt

⁵⁴ Spørgsmålene stammer primært fra fire forskellige spørgsmålsbatterier: Første batteri, hvor respondenterne skal erklære sig mest enig i et af to modsatrettede udsagn, indeholder traditionelle fordelingspolitiske spørgsmål, omhandlende indtægtsudligning, brugerbetaling og statskontrol med erhvervslivet men også et enkelt angående dansk deltagelse i internationale konflikter. Andet batteri omhandler vælgernes syn på det offentliges udgifter til forskellige formål, herunder forsvaret, sundhedsvæsenet, bistand, uddannelse og pension, hvor vælgerne skal angive, om der bruges for mange, for lidt eller passende med penge på de respektive områder. Tredje batteri indeholder spørgsmål, hvor vælgerne skal angive graden af enighed i en række synspunkter kendt fra den offentlige debat, strækkende sig fra spørgsmål om mulighederne for skattelettelse, lønstigninger samt opretholdelse af velfærdsstaten i den nuværende økonomiske situation, til både fordelings- og særligt værdipolitiske spørgsmål vedrørende holdningen til flygtninge og indvandrere, miljø, forskellige gruppers ret til bistand samt global solidaritet. Det sidste batteri består af en række spørgsmål omhandlende vælgernes holdning til EU og til fælles EU politik på visse områder. Her foruden indgår der spørgsmål om respondenternes holdning til skat samt et enkelt der relaterer sig til synet på lov og orden.

enig" og "delvist enig" samt "helt uenig" og "delvist uenig" i denne type spørgsmål sammen, således at disse spørgsmål indeholder tre kategorier: Enig, hverken/eller samt uenig.⁵⁵ Her kan det bemærkes, at der i tidligere undersøgelser af holdningsstabilitet ofte anvendes variable i dikotomiseret form (se eksempelvis Converse & Markus 1979; Niemi & Westholm 1984; Togeby 2002, 2004⁵⁶) hvorfor direkte sammenligning med disse undersøgelser ikke vil blive foretaget.

Vigtigt er det endvidere at få afklaret, hvordan gruppen af respondenter der har svaret "ved ikke" til holdningsspørgsmålene skal behandles.⁵⁷ En mulighed kunne være at behandle "ved ikke" som en svarkategori på linje med de øvrige, således at et skift fra en af de øvrige kategorier til "ved ikke" eller omvendt, regnes som holdningsstabilitet, og at stabile "ved ikke" -svar regnes som holdningsstabilitet. Dette er imidlertid ikke fundet hensigtsmæssigt, da der ikke ville være tale om egentlig holdningsskift eller -stabilitet. For at få en klar kontrast mellem stabile og ustabile holdninger, er "ved ikke" -gruppen udeladt i analyserne af stabiliteten på de enkelte holdningsspørgsmål,⁵⁸ hvilket er i overensstemmelse med de fleste andre analyser (f.eks. Converse & Markus 1979; Niemi & Westholm 1984; Togeby 2002, 2004). I de analyser, hvor der opereres med samlede mål på stabilitet frem for enkeltspørgsmål, er det dog problematisk at udelade gruppen, da det ville betyde et ganske stort bortfald. Hvordan "ved ikke" gruppen da behandles, vil løbende blive beskrevet.

Stabilitetsmål

Et centralt spørgsmål bliver derpå, hvordan holdningsstabilitet skal måles. Her kan der peges på to målingsmuligheder, som findes i litteraturen: For det første kan der beregnes korrelationskoefficienter, og for det andet andelen af stabile svar, dvs. stabilitetsprocenten. Ved korrelationskoefficienter, måles stabiliteten som styrken af sammenhæng mellem respondenternes svar på to forskellige tidspunkter, og her er det primært koefficienten Pearson's r ⁵⁹ men også Gamma der i litteraturen er anvendt (se Converse & Markus 1979; Niemi & Westholm 1984;

⁵⁵ Foruden at undgå en kunstigt høj ustabilitet, synes en vis standardisering af svarkategorier også at være forudsætning for en reel analyse af, om det er bestemte typer holdninger, der er forbundet med særlig grad af stabilitet eller ustabilitet.

⁵⁶ Nielsen 1976 opererer dog også med tre kategorier, men medtager respondenter der har svaret "ved ikke" i hverken/eller-kategorien. Se diskussion i følgende afsnit.

⁵⁷ Ved ikke" udtrykker usikkerhed, som er større på nogle politikområder end andre, fordi vælgerne ikke opfatter dem som vigtige. På sådanne, sidder holdningerne ret løst og kan være inkonsistente. Måske fordi, der i værste er tale om ikke-holdninger, jf. Converse (1964), eller i bedste fald ambivalens jf. Achen (1975) og Zaller (1992).

⁵⁸ Dette er dog ikke tilfældet i analysen af holdningsindekser. Nærmere beskrivelse følger.

⁵⁹ I *The Nature of Belief Systems in Mass Publics* (1964) gjorde Converse brug af Tau-beta som korrelationsmål, mens han i det opfølgende studie sammen med Markus (1979) anvendte Pearson's r , se også eksempelvis Niemi & Westholm).

Togeby 2001, 2004). Ved stabilitetsprocenten fås den procentandel af respondenterne, der tilkendegiver samme holdning på de to tidspunkter.

Der er imidlertid fordele og ulemper forbundet med begge typer stabilitetsmål. Weissberg (1976) påpeger eksempelvis, hvorledes korrelationskoefficienter har problemer med at opfange svarkonsistens i forbindelse med særligt skævt fordelte spørgsmål med få kategorier (1976:352). På konsensussspørgsmål, dvs. spørgsmål, som langt de fleste vælgere har samme holdning til, vil der således ikke forekomme en særligt høj korrelation, selvom de fleste vælgere faktisk giver samme svar på begge tidspunkter. En kritik mod stabilitetsprocenten er til gengæld, at dette mål ikke tager højde for statistisk uafhængighed (Fleiss 2003 [1981]:216-218). Problemet er, at selv ved statistisk uafhængighed vil en del af respondenterne give samme svar begge gange, hvilket kan illustreres ved et eksempel, hvor vi skal se på stabiliteten i vælgernes holdning til, om de ville foretrække bedre service frem for lavere skatter. Nedenstående Tabel 4.1 viser en korrelationsmatrice mellem respondenternes svar i 2001 og 2005:

Tabel 4.1: Antal, der foretrækker lavere skat og bedre service, 2001 og 2005 (pct.).

	Foretrækker lavere skatter	Foretrækker bedre service	Total
Foretrækker lavere skatter	201 (27,7)	133 (18,3)	334 (46)
Foretrækker bedre service	66 (9,1)	326 (44,9)	392 (54)
Total	267 (36,8)	459 (63,2)	726 (100)

Som det kan beregnes af tabellen, er der på dette spørgsmål en stabilitetsprocent på 72,6 pct.⁶⁰ Yderligere beregning viser dog, at der er en ganske stor andel heraf, der kan tilskrives statistisk tilfældighed: Blandt de 27,7 pct., der foretrækker lavere skatter begge år, er de 16,9 pct. udtryk for statistisk uafhængighed, og blandt de 44,9 pct., der foretrækker bedre service, gælder dette de 34,1 pct. Dvs. af de 72,6 pct. stabile svar, kunne de 51 pct. forventes ud fra statistisk tilfældighed alene. Det er dette som korrelationskoefficienter tager højde for, da de netop beregnes ved forskellen mellem den observerede stabilitet og den andel, der forventes at fremkomme med overensstemmende svar ved tilfældighed.

Med fordele og ulemper forbundet med begge typer stabilitetsmål, hvilket bør man da anvende til beregning af holdningsstabilitet? Togeby (2002, 2004) vælger i sine analyser at operere både med stabilitetsprocenten samt forskellige korrelationsmål og dermed foretage en vurdering af stabiliteten på baggrund af det samlede billede, målene giver. I de tilfælde, hvor målene giver forskellige indtryk af holdningsstabiliteten vælger hun dog efter Weissman's anbefaling at benytte stabilitetsprocenten som sit primære mål (2002:272,275, 2004:282-283).

⁶⁰ Andelen der foretrækker lavere skatter både i 2001 og 2005 er 27,7 pct. hvilket lægges sammen med de 44,9 pct. der foretrækker bedre service i begge år.

Dette er også udgangspunktet for nærværende analyser. Manglende variation og deraf manglende statistisk sammenhæng ændrer ikke ved den omstændighed at der ved konsensussspørgsmål er en stor andel respondenter der faktisk mener det samme både i 2001 og 2005 og på den vis er holdningsstabile. Da stabilitetsprocenten således synes at give det intuitivt bedste indtryk af holdningsstabiliteten, vil dette mål også her være det primære. Dog vil også analyserne i udgangspunktet basere sig på en vurdering af begge typer stabilitetsmål. Korrelationskoefficienterne Pearson's r og Gamma medtages som de to traditionelle korrelationskoefficienter, men da Pearson's r reelt ikke er egnet til ordinalskalerede variable og Gammakoefficienten har tendens til at være noget højere end de fleste andre koefficienter (de Vaus 2002:293-294), er Kappa-koefficienten medtaget som et supplement. Kappa er særligt anvendelig til måling af overensstemmelse mellem to besvarelser, da den til forskel fra andre koefficienter ikke blot måler om besvarelser på to forskellige tidspunkter går i samme retning, men måler den præcise overensstemmelse mellem de to svar (Norušis 2005:181-183).

Holdningsstabilitet: Et overblik

Hvordan ser det ud med *omfanget* af holdningsstabilitet blandt de danske vælgere? Det er efterhånden mange år siden at Converse's (1964) fremførte sine kontroversielle konklusioner, og det har længe været bredt accepteret, at vælgerne besidder et politisk forestillingssystem eller ideologi, som er styrende for deres holdninger til konkrete politiske spørgsmål. En vis grad af kohærens og stabilitet i holdningerne er således forventelig. Som beskrevet i det teoretiske kapitel til vælgersiden, er det i dansk kontekst konklusionen, at vælgernes holdninger er præget af en høj grad af stabilitet (Togeby 2002, 2004) men Togeby - og i øvrigt Nielsen (1976) før hende - ser udelukkende på graden af stabilitet på enkeltspørgsmål i relation til givne politiske emner, uden at give et samlet overblik over graden af holdningsstabilitet og -skift. Dette vil være sigtet med nærværende afsnit. Ganske vist er ikke alle spørgsmål der er lige egnede, men det kan give et indledende indtryk heraf, som vil være fundament for den videre analyse.

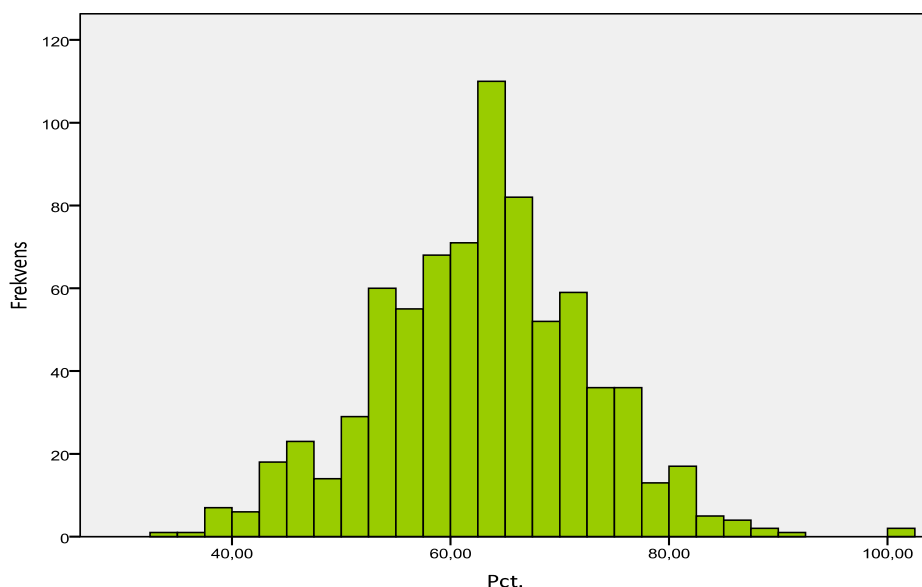
Omfanget af holdningsstabilitet og -skift

I Dette står som et helt centralt spørgsmål i dette kapitel at få besvaret, i hvilken udstrækning de danske vælgere skifter holdninger over tid og i hvilken udstrækning disse holdninger forbliver de samme over tid. For at besvare dette, konstrueres der et samlet mål på, hvor mange ud af de i alt 57 holdningsspørgsmål som vælgerne er henholdsvis stabile og skiftende på fra 2001 til 2005. Som diskuteret ovenfor, giver dette dog anledning til overvejelser om "ved ikke" - gruppen og hvordan den skal behandles. Ud af de 57 spørgsmål, har respondenterne gennem-

snitligt svaret "ved ikke" enten i 2001, 2005 eller i begge år til 3,5 spørgsmål. Blandt de i alt 772 respondenter, er det lidt mere end hver tredje (36,3 pct.), der har givet valide svar på samtlige spørgsmål, og yderligere 15,8 pct. har blot svaret "ved ikke" til et enkelt af spørgsmålene. Omvendt er det knap 8 pct. der har svaret "ved ikke" til 10 eller flere.

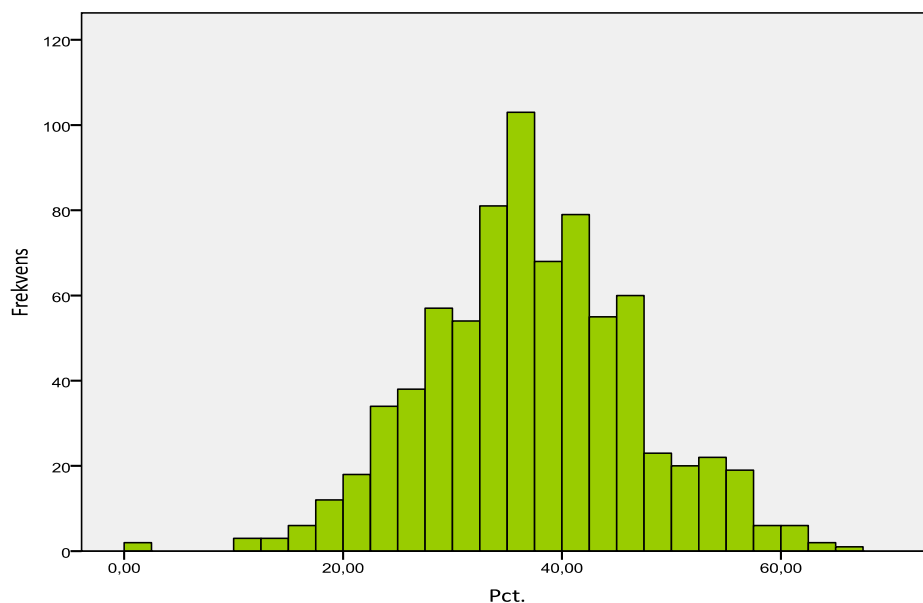
Da "ved ikke"-svar ikke meningsfuldt kan tælle med som hverken som holdningsskift eller holdningsstabilitet, vanskeliggøres en optælling af det samlede antal stabile og skiftende holdninger på rækken af spørgsmål. Ses der bort fra dette problem kan det summeres, at vælgerne i gennemsnit har samme holdning til 33,6 af de 57 spørgsmål svarende til 58,9 pct. og er skiftende på 19,9 svarende til 34,9 pct. De resterende 6,2 pct. er andelen af "ved ikke" svar. Det er imidlertid fundet mere passende at beregne stabiliteten på det antal spørgsmål, som respondenterne faktisk har besvaret, hvilket også er i overensstemmelse med litteraturen om analyse af holdningsstabilitet af enkeltspørgsmål. Dette gøres ved at tælle, hvor mange af holdningsspørgsmålene der er givet valide svar på, og derpå beregne hvor stor en procentdel heraf, der er stabile. Nedenstående Figur 4.1 viser fordelingen for et sådant mål:

Figur 4.1: Fordeling for andel stabile holdninger ud af antal valide svar.

Det fremgår, at på de spørgsmål, hvor de har tilkendegivet deres holdning, er vælgerne gennemsnitligt stabile på 62,8 pct. Dette tal tilkendegiver dermed den gennemsnitlige stabilitetsprocent for samtlige holdningsspørgsmål, jf. afsnittet om stabilitetsmål. Som det kan ses af histogrammet er kun ganske få, der placerer sig i ekstremerne. Værd at bemærke er, at der faktisk er enkelte vælgere, der er stabile på samtlige holdningsspørgsmål. Til gengæld er der ingen, der har skiftet holdning på samtlige spørgsmål. Dette for illustrationens skyld vises ved fordelingen af antal skift:

Figur 4.2: Fordeling for andel skiftende holdninger ud af antal valide svar

Som det også fremgår af Figur 4.2, er der altså ingen af vælgerne, der har skiftet holdning til samtlige spørgsmål fra 2001 til 2005. Den højeste andel holdningsskift er 65,3 pct., hvilket altså svarer til, at den mindste stabilitetsprocent der findes blandt de 772 respondenter er på 34,7 pct.

I den forbindelse kan det bemærkes, at der imod den umiddelbare forventning ikke findes en sammenhæng mellem antallet af spørgsmål, som respondenterne har svaret "ved ikke" til og andelen de har skiftet holdning til. I det omfang, at både "ved ikke" -besvarelser og holdningsskift ses som udtryk for et mindre fastforankret politisk forestillingssystem, hvor vælgeren er bevidst om egne holdninger, er det en nærliggende antagelse, at de vælgere, der tilsyneladende har svært ved at forholde sig til mange af holdningsspørgsmålene, også er dem, der vil være skiftende på mange af de spørgsmål, de så besvarer. Dette er dog ikke tilfældet. Hvor alle vælgere gennemsnitligt er skiftende på 37,2 pct. af de spørgsmål de besvarer, synes dette faktisk at være smule mindre blandt de vælgere, der har svaret "ved ikke" til flest spørgsmål: Blandt de ca. 5 pct. der har svaret "ved ikke" til 14 eller flere af de 57 spørgsmål, er procentandelen af skift blot det 35,3 pct. Dog er der ikke tale om en statistisk signifikant forskel. En Pearson's $r = -0,028$ ($p = .445$) indikerer, at der ikke er en sammenhæng mellem antallet af valide svar og andelen af spørgsmål der er skiftet holdning til.

Igennem ovenstående står det klart, at de danske vælgers politiske holdninger i højere grad bliver de samme over tid end de ændrer sig. Som det er fremgået, er 3/5 af vælgernes holdninger til en række politiske spørgsmål forblevet de samme fra 2001 til 2005, hvor de resterende 2/5 har ændret sig. Dette var dog også hvad man måtte forvente. Man kan indvende, at i den udstrækning af vælgerne menes at besidde et mere eller mindre ideologisk funderet fore-

stillingssystem, der strukturerer deres politiske holdninger, og dermed antages at skabe kontinuitet heri, er der ikke tale om en overvældende høj grad af stabilitet. Som fremført i indledningen, giver det samlede stabilitetsmål ikke alene det nødvendige billede af holdningsstabiliteten blandt de danske vælgere. Som påpeget kan der forekomme stor variation i, hvad spørgsmålene egentlig måler. På de meget policyafhængige spørgsmål kan skift eksempelvis være udtryk for policyændringer foretaget i perioden 2001-2005, frem for egentlige holdningsskift blandt vælgerne. I den forlængelse er der således også tale om, at den gennemsnitlige stabilitet dækker over ganske store variationer, de enkelte spørgsmål imellem. Hvor der for nogle spørgsmål er tale om en stabilitetsprocent på over 80 pct., er der på andre spørgsmål flere vælgerne der har skiftet deres holdning end der er stabile. I de følgende afsnit vil der blive set nærmere på nogle af disse variationer.

Mønstre i holdningsspørgsmålenes stabilitet

Målet er her at undersøge, om der kan findes mønstre i, hvilke typer af spørgsmål vælgerne er særligt holdningsstabile eller -ustabile på. Forudsætningen for en afdækning af eventuelle mønstre er dog, at der skabes et overblik over det store antal af meget forskelligartede holdningsspørgsmål. En løsning på dette er, at tage udgangspunkt i de mønstre, vi allerede ved forekommer i vælgerne holdninger.⁶¹ Som det blev beskrevet i teorikapitlet, er der i dansk valgforskning igennem mange år blevet peget på to hoveddimensioner, som i stigende grad har fået betydning for vælgerne partivalg (Borre 1976, 1995, 1999, 2003; Borre & Goul Andersen 1997; Nielsen 2007; van der Brugge & Voss 2007). Det drejer sig som nævnt dels om en "klassisk" fordelingspolitisk venstre-højre dimension og dels en værdipolitisk venstre-højre dimension. Dog er der i litteraturen ikke enighed om, hvilke indikatorer der bedst indfanger disse to dimensioner, ligesom der ikke er enighed om, hvorvidt der er flere dimensioner - og i så fald hvor mange. Nielsen (2007) diskuterer dette og peger på, at man som minimum må tilføje en EU-dimension, men åbner endvidere op for det han kalder en dimension for humanitær/militær intervention (2007:222). Og Van der Brugge & Voss (2007) præsenterer velfærds-spørgsmål som en selvstændig dimension. Dog er der bred enighed om, at der findes henholdsvis en "fordelingspolitik" og en "værdipolitisk" dimension, der er helt central i vælgerne holdninger, deres måde at orientere sig i det politiske system på og i deres partivalg.

⁶¹ En tilgang til analyse af mønstre i stabiliteten på enkeltspørgsmål, hvor de ikke struktureres på f.eks. holdningsdimensioner som det er valgt her, eller efter politisk tema som ved Togeby (2004) er ikke fundet hensigtsmæssig. Der er tale om alt for meget data til, at der igennem en sådan fremgangsmåde kan skabes det nødvendige overblik - en problemstilling der formentlig også er grunden til, at både danske og udenlandske undersøgelser af holdningsstabilitet (både netto og brutto) som oftest opererer med langt færre spørgsmål.

En afdækning af de dimensioner, der findes i de 57 holdningsspørgsmål foretages i det følgende. Holdningsstabiliteten på disse dimensioner, vil efterfølgende blive analyseret med henblik på at kunne sige noget om, hvorvidt denne ene frem for den anden er forbundet med stabilitet. Derpå anvendes dimensionerne også til at strukturere en analyse af betydningen af saliens samt af henholdsvis abstrakte/ideologiske overfor policykonkrete spørgsmål.

Holdningsdimensioner via faktoranalyse

En faktoranalyse fortæller, om der forekommer mønstre i respondenternes svar på en række spørgsmål ved at se på, om samt hvilke af disse der klynger sig sammen. Antagelsen er, at de spørgsmål der korrelerer med hinanden måler en latent dimension eller faktor. Med sigte på at afdække underliggende dimensioner i vælernes holdninger, er faktoranalyse dermed foretaget på de 57 holdningsspørgsmål, og resultatet fremgår af nedenstående Tabel 4.2.⁶² Da faktoranalysen har det med at overvurdere antallet af reelle faktorer (Stimson 1976), er det ud fra empiriske overvejelser valgt at præsentere en løsning med 5 dimensioner. Med så mange spørgsmål som det er tilfældet her, fremkommer der let et stort antal "småklynger" af spørgsmål der korrelerer med hinanden, og med henblik på at imødekomme dette, er antallet af faktorer altså begrænset. Analysen fremkommer med et Kaiser-Meyer-Olkin mål på .873. Dette mål skal være over .5 og også gerne over .7, da det indikerer i hvor høj grad variablene "klynger" sig sammen og derfor faktisk er egnede til faktoranalyse. Bartlett's test, der viser om der overhovedet er nogen signifikant sammenhæng mellem variablene, fremkommer med en p-værdi på .000:

⁶² Spørgsmål fra 2001-data og med deres oprindelige antal kategorier er her anvendt. Faktoranalysen består af en lang række lineære regressionsanalyser, og derfor er der reelt krav om benyttelse af intervallskalerede variable (de Vaus 2002:186), men det er en udbredt opfattelse, at der kan slækkes på dette krav, således at ordinalskalerede og dikotome variable ligeledes kan bruges.

Tabel 4.2: Faktoranalyse af 57 holdningsspørgsmål, 2001. 5 dimensioner, oblique rotation. Standardiserede regressionskoefficienter, kun værdier over .3 medtaget.

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Off. udg. kultur	.411				
Off. udg. Ulandsbistand	.651				
Off. udg. flygtninge/indvandrere	.667				
Flygt./indv. ret til bistand	-.624				
Færre el. flere flygtninge	.707				
Stramning af flygt./indv. politikken	-.525				
Tillid danskere ctr. fra andre lande	.635				
Indvandring trussel mod national egenart	.785				
Muslimske lande sikkerhedstrussel	.726				
Religion årsag til mere konflikt end fred	.530				
Økonomisk vækst frem for miljø	.474				
Konkurrenceevne frem for miljø	.599				
Prioriteringen af grøn politik	.497				
Hårdere straffe for vold	.645				
Lov og orden: Straf eller forebyggelse	.657				
Øgede grønne afgifter på benzin	-.551				.319
Fædrelandskærlighed i skolerne	.634				.306
Arbejdsløse ønsker ikke at arbejde	.491	-.303			
For mange får sociale ydelser	-.489	-.409			
Sociale reformer		-.451			
Økonomisk lighed: Indtægtsforskelle		.343			
Statskontrol med erhvervslivet		.304			
Mere brugerbetaling		-.466			
Økonomisk hovedstrategi		.372			
Off. udg. understøttelse		-.398			
Off. udg. bistandshjælp		-.354			
Skattelettelser ctr. service		-.578			
Indkomstskat ctr. moms og afgifter		-.401			
Ikke råd til velfærdsstaten		-.370			
Effektivisering af off. sektor		-.507			
Størrelse på off. sektor: skæres el. øges		-.560			
Ikke råd til skattelettelser		.490		.322	
Større skatteprogression		.389			.370
Privatisering bedre og billigere	.337	-.470			
Økonomisk lighed for alle		.361			.328
Arbejde løser integrationsproblem			.323		
DK soldater beskytte menneskerettigheder			.418		
Fire opfattelser af EU-samarbejdet			-.316		
Økonomisk udligning i EU			.459		
Fælles flygtningepolitik i EU			.695		
EU storpolitisk og militær rolle			.727		
EU bekæmpe arbejdsløshed			.422		
Skattelettelser ctr. afdrag statsgæld		-.307	-.453		
Dansk deltagelse i internationale konflikter				.434	
Off. udg. sundhedsvæsenet				.369	
Off. udg. uddannelse				.469	
Off. udg. daginstitutioner				.500	
Off. udg. hjemmehjælp				.471	
Ikke råd til lønstigninger				.561	
Off. udg. folkepension	-.345			.373	
Afskaffe børnecheck til bedrestillede					.343
Statskontrol af private investeringer					.606
Ejendomsværdiskat op indkomstskat ned					.471
Global solidaritet: Jordens ressourcer					.427
Off. udg. Forsvaret					.354
Off. udg. miljøproblemer					-.403
Off. udg. kollektiv transport					

Kaiser-Meyer-Olkin=.873, Bartlett's test=.000.

Forklaret varians: Faktor 1: 17,8 pct., Faktor 2: 7,1 pct., Faktor 3: 4,5. pct., Faktor 4: 3,5 pct., Faktor 5: 3,2 pct.

Tabellen viser således fem dimensioner i vælgernes holdninger. De to første, store dimensioner er konsistente med de allerede nævnte, nemlig henholdsvis en værdidimension og en fordelingsdimension. Som det kan aflæses, består Faktor 1 af værdipolitiske spørgsmål vedrørende eksempelvis miljø, lov og orden, flygtninge og indvandrere og kultur, der har klynget sig sammen. De fire sidste spørgsmål knytter dog ikke entydigt an til denne dimension. Særligt kan der sættes spørgsmålstegn ved, om de to sidste spørgsmål er værdipolitiske, eller i højere grad måler eksempelvis social tillid, men de er alle valgt medtaget med henvisning til at de standardiserede regressionskoefficienter her er højest. På Faktor 2 indgår fordelingspolitiske spørgsmål vedrørende sociale reformer, økonomisk lighed, den offentlige sektors størrelse, prioritering mellem skattelettelser eller bedre service samt sociale ydelser. Også her er der enkelte spørgsmål, der ikke entydigt ligger på denne dimension. Dette gælder særligt på spørgsmålet om de højeste indkomster bør beskattes hårdere end det er tilfældet i dag, men tilknytningen er dog størst til Faktor 2.

De tre øvrige dimensioner er væsentligt mindre i både i antal spørgsmål og forklarende kraft, og er noget sværere at finde en fællesnævner for. Skal der alligevel gøres et forsøg kan man som det første se, at Faktor 3 primært består af spørgsmål omhandlende EU, hvor spørgsmål om respondenternes generelle holdning til EU samt til, hvilke opgaver der bør varetages af EU klynger sig sammen. Denne faktor består af tre øvrige spørgsmål, der ikke omhandler EU. Faktor 4 består af spørgsmål omhandlende det offentlige udgifter til en række områder. Det drejer sig om hvorvidt det offentlige bruger for få, passende eller for mange penge på områder som sundhedsvæsenet, uddannelse, folkepension og hjemmehjælp. Også spørgsmålet om der i den nuværende økonomiske situation er råd til lønstigninger samt om dansk deltagelse i internationale konflikter, indgår her. Det kan her bemærkes, at med undtagelse af sidstnævnte, består denne dimension af "relative" frem for "principielle" eller "ideologiske" spørgsmål. Spørgsmålene om offentlige udgifter er ret policymære, hvor svarene er afhængige af den førte politik og spørgsmålet om lønstigninger er i høj grad et spørgsmål om perception. Det samme er tilfældet med den sidste Faktor 5, som også indeholder et par spørgsmål om offentlige udgifter. Det synes ganske svært at pege på en fællesnævner for de 6 spørgsmål der indgår i denne dimension, der tematisk strækker sig meget bredt. Det sidste spørgsmål i tabellen vedrørende offentlige udgifter til kollektiv transport knytter som det eneste ikke an til en dimension.

Med afsæt i dimensionerne, vil der i næste afsnit blive set nærmere på holdningsstabiliteten. Dette vil blive gjort gennem en analyse af holdningsstabiliteten på de centrale spørgsmål der danner dimensionerne hver især. Det skal bemærkes, at der ikke vil være tale om en afrapportering af stabiliteten på samtlige spørgsmål. Fokus vil ikke ligge på de enkelte

spørgsmål, men i stedet på de mønstre - eller manglen på samme - der i første omgang ses indenfor dimensionerne, og dernæst dimensionerne i mellem.

Stabilitet på den ”værdipolitiske” dimension

Det første der bemærkes når der ses på de værdipolitiske spørgsmål er, at disse er kendetegnet ved ganske store, interne forskelle i stabilitetsgraden. Gennemsnitligt er der for de i alt 19 værdipolitiske spørgsmål tale om en stabilitetsprocent på 63,3 pct., hvilket således indikerer, at vælgerne er en smule mere stabile på de værdipolitiske spørgsmål end gennemsnitligt for samtlige 57 holdningsspørgsmål, hvor stabilitetsprocenten som beskrevet var på 62,8 pct. (jf. afsnittet om omfanget af holdningsstabilitet). Men som det fremgår af følgende Tabel 4.3 dækker dette over store interne variationer:

Tabel 4.3: Gns., mindste og højeste stabilitetsprocent på 19 værdipolitiske spørgsmål. I pct.

	Gns. stabilitetspct.	Mindste stabilitetspct.	Højeste stabilitetspct.
19 værdipolitiske spørgsmål	63,3	43,7	82,4

Tabellen viser, at der er så meget som omkring 40 procentpoint forskel på stabiliteten på de værdipolitiske spørgsmål som vælgerne er mindst stabile på og det som de er mest stabile på. Værd at notere sig er i øvrigt, at der ikke kun er tale om stor forskel de enkelte værdipolitiske emner imellem. Som det vil fremgå i det følgende er der også indenfor emnerne ganske stor forskel på, hvor stabile vælgerne holdninger til det enkelte spørgsmål er.

At de værdipolitiske spørgsmål er forbundet med store forskelle i holdningsstabiliteten illustreres ganske godt når der ses på de fire værdipolitiske spørgsmål, som Ole Borre (2003) fremdrager som centrale indikatorer. De fire spørgsmål, der også alle indgår i den værdipolitiske dimension i Tabel 5.2, har til hensigt at repræsentere forskellige politikområder indenfor værdipolitikken, nemlig udlændingepolitik, miljøpolitik, retspolitik samt slutteligt udenrigspolitik (2003:175-176) og gælder for det første spørgsmålet om indvandring udgør en trussel mod den nationale egenart. For det andet spørgsmålet om økonomisk vækst bør sikres gennem udbygning af industrien, også selvom det kommer i strid med miljøinteresser, for det tredje om voldsforbrydelser bør straffes langt hårdere end i dag. Og som det sidste er der spørgsmålet, hvor respondenterne skal tilkendegive, om der bruges passende med penge på ulandsbistand. Stabiliteten på disse spørgsmål fremgår af følgende Tabel 4.4:

Tabel 4.4: Stabilitet på fire værdipolitiske spørgsmål, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Indvandring en trussel mod egenart	67,7 pct.	.470	.622	.785	(1,7)
Økonomisk vækst frem for miljø	62,2 pct.	.322	.454	.640	(4,0)
Hårdere straffe for vold	80,8 pct.	.357	.511	.818	(1,9)
Off. udg. til ulandsbistand	52,5 pct.	.257	.547	.773	(5,3)

N=731-759.

Anm. N angiver antallet af respondenter, der har tilkendegivet en holdning både i 2001 og 2005, og som stabilitetsmålene dermed er beregnet på. Denne anmærkning medtages ikke fremover.

Tabellen understreger, at der forekommer stor variation i holdningsstabiliteten mellem de værdipolitiske spørgsmål. Som det kan aflæses, er det spørgsmål som flest vælgere er holdningsstabile på, spørgsmålet om hårdere straf for vold. Her er det knap 81 pct. af vælgerne der har samme holdning både i 2001 og 2005, men som forskellen på korrelationskoefficienterne indikerer, er der tale om et konsensusspørgsmål (ca. 85/15) hvilket dermed skal tages med i betragtningen. Der er heller ikke tale om et mønster, da stabiliteten på et andet retspolitisk spørgsmål, hvor respondenterne skal angive, om vedkommende mest går ind for straf eller for forebyggelse er knap så høj: Her er stabilitetsprocenten 62,7 pct.

Det samme synes at være tilfældet i relation til et andet værdipolitisk område, nemlig miljøpolitikken. Spørgsmålet om prioriteringen mellem økonomisk vækst og miljø i Tabel 4.4 ovenfor fremkommer med en stabilitetsprocent på 62,2 pct., men på spørgsmålet hvor prioriteringen står mellem et hensyn til konkurrenceevnen eller til miljøet, er den med blot 54,8 pct. væsentligt lavere:

Tabel 4.5: Stabilitet på spørgsmål om miljø, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Konkurrenceevne frem for miljø	54,8 pct.	.298	.364	.492	(3,8)
Øgede grønne afgifter på benzin	70,2 pct.	.354	.486	.691	(3,5)
Prioritering af grøn politik	60,6 pct.	.340	.465	.655	(4,0)

N=741-745

Som det fremgår af Tabel 4.5, der viser stabiliteten på de øvrige miljøspørgsmål, er vælgerne til gengæld meget stabile når det gælder spørgsmålet om grønne afgifter. Både stabilitetsprocenten samt korrelationsmålene indikerer dette. På spørgsmålet om, hvor højt grøn politik skal prioriteres, er stabiliteten gennemsnitlig.

Holdningen til flygtninge og indvandrere samt islam er den nok mest centrale del af værdipolitikken. Af Tabel 4.4 fremgår det, at spørgsmålet om indvandring som en trussel mod den nationale egenart er forbundet med en relativt høj grad af holdningsstabilitet. Men ses der på de øvrige spørgsmål der knytter an til dette politikområde, er der noget der tyder på, at holdningsstabiliteten også her varierer betydeligt. Som følgende Tabel 4.6 viser, er der tale om relativt høj grad af holdningsskift når det gælder holdningen til økonomiske udgifter til flygt-

ninge og indvandrere samt om de af den siddende regering indførte stramninger af flygtninge-/indvandrerpolitikken⁶³ har været passende, er gået for vidt eller ikke er vidtgående nok:

Tabel 4.6: Stabilitet på øk. spørgsmål om flygtninge/indvandrere samt stramning af politikken, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Off. udg. til flygtninge/indvandrere	60,8 pct.	.368	.541	.741	(7,8)
Samme ret til social bistand som danskere	61,5 pct.	.353	.452	.618	(3,1)
Stramning af politikken	43,7 pct.	.170	.081	.043	(5,8)

N= 712-748

Til gengæld udviser vælgerne i sammenligning en meget høj grad af holdningsstabilitet på spørgsmålet om, hvorvidt muslimske lande betragtes som en sikkerhedstrussel. Som det fremgår af Tabel 4.7 er det her knap 69 pct. af vælgerne, der mener det samme både 2001 og 2005:

Tabel 4.7: Stabilitet på spørgsmål om syn på islam og fædrelandskærlighed i skolerne, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Muslimske lande en sikkerhedstrussel	68,6 pct.	.487	.618	.790	(3,0)
Religion er årsag til mere konflikt end fred	82,4 pct.	.320	.458	.780	(1,6)
Fædrelandskærlighed i skolerne	64 pct.	.440	.597	.744	(14,1)

N= 663-760

Tilsvarende er både spørgsmålet om der i højere grad skal læres fædrelandskærlighed i skolerne og særligt spørgsmålet om, hvorvidt religion er årsag til mere konflikt end fred, er forbundet med stabilitet. Sidstnævnte er med en stabilitetsprocent på 82,4 pct. det spørgsmål, hvor på den største andel vælgere er holdningsstabil. Dette skal dog ses i lyset af, at der er tale om et konsensusspørgsmål (ca. 85/15) hvilket en mere moderat Kappa på .320 da også indikerer.

At vælgernes holdninger til økonomiske udgifter til flygtninge/indvandrere samt særligt holdningen til, om flygtninge-/indvandrerpolitikken er strammet tilstrækkeligt eller ej er skiftet i det omfang der er tilfældet, skal dog ses i lyset af de policy-ændringer der er sket på dette område i perioden 2001-2005. Eksempelvis blev der i 2002 indført en særlig offentlig ydelse til flygtninge/indvandrere der kommer til Danmark. Kontanthjælpen blev for denne gruppe erstattet med den noget lavere starthjælp. Samme år kom en stramning af familiesammenføringsreglerne. Den såkaldte 24-årsregel blev ligeledes indført i 2002 som en ændring af udlændingeloven, og hindrer familiesammenføring mellem udenlandske og danske statsborgere eller andre med dansk opholdstilladelse, hvis en af parterne er under 24 år. Dertil kommer øvrige krav for sammenføring, omhandlende tilknytning, bolig og økonomi. En del af disse skift er dermed givetvis ikke udtryk for at vælgerne har ændret holdning til spørgsmålet,

⁶³ Her spiller det givetvis også ind, at dette spørgsmål refererer til to forskellige regeringer i 2001 og 2005.

men i stedet at politikken har det. En person, der i 2001 eksempelvis syntes at flygtninge-/indvandrerpolitikken var for løs, kan i 2005 synes, at de indgreb der er blevet foretaget er gået for vidt - uden at vedkommende har ændret syn på, at en stram politik er nødvendig.

Stabilitet på den ”fordelingspolitiske” dimension

Hvor det foregående peger på meget stor spredning i de værdipolitiske spørgsmål, er dette ikke helt i samme grad tilfældet for de fordelingspolitiske. Faktoranalysen af de 57 spørgsmål viser, at der er 16 spørgsmål, der knytter an til det, der er konsistent med en fordelingspolitisk dimension, og ses der samlet på disse spørgsmål er der noget der tyder på, at ikke blot er der lidt mindre variation, den gennemsnitlige stabilitet på disse spørgsmål er også lidt lavere. Dette fremgår af nedenstående Tabel 4.8:

Tabel 4.8: Gns., mindst og højeste stabilitetsprocent på 19 værdipolitiske spørgsmål. I pct.

	Gns. stabilitetspct.	Mindste stabilitetspct.	Højeste stabilitetspct.
16 fordelingspolitiske spørgsmål	61,6	48,2 pct.	74,1 pct.

Som det kan aflæses, er den gennemsnitlige stabilitet på de fordelingspolitiske spørgsmål 61,6 pct., hvilket altså er en smule mindre end de 63,3 pct. for de værdipolitiske spørgsmål. Her var der dog ganske vist enkelte konsensussspørgsmål, der var med til at trække gennemsnittet op, men som det skal vise sig, er dette også tilfældet blandt de fordelingspolitiske. Dog ikke i samme grad som de værdipolitiske, hvor variationen i stabiliteten er noget større. Dette fremgår også af Tabel 4.8 hvor det kan ses, at den mindste stabilitetsprocent på et værdipolitisk spørgsmål er 48,2 pct. og den højeste 74,1 pct.

Starter vi med de spørgsmål, der igennem den danske litteratur er blevet anvendt som de mest centrale indikatorer på fordelingsdimensionen, er holdningsstabiliteten dog en smule højere end for samtlige spørgsmål – men fortsat mindre end stabiliteten på de fire centrale værdipolitiske spørgsmål. Ole Borre har igennem mange år, med blot en enkelt udskiftning, arbejdet med samme fire spørgsmål som indikator på en venstre-højre fordelingsdimension (se eksempelvis Borre 1999b:152, 2003:173-175). Det første af de fire omhandler respondenternes holdning til, om sociale reformer i Danmark er gået for langt eller om de bør oprettholdes i mindst samme omfang som nu. Det andet om forskelle i indtægt i Danmark er udjævnet tilstrækkeligt eller om de stadig er for store. Det tredje omhandler hvorvidt staten bør kontrollere og samordne erhvervslivet i mindst samme grad som nu eller om forretnings- og industrifolk i højere grad bør have lov til at bestemme over egne forretninger, og det sidste spørgsmål handler om, hvorvidt høje indtægter bør beskattes hårdere end det er tilfældet i

dag. Ser vi på stabiliteten på disse fire spørgsmål fremgår det, at stabilitetsprocenten gennemsnitligt er 63,1 pct. Dette kan udledes af Tabel 4.9:

Tabel 4.9: Stabilitet på fire fordelingspolitiske spørgsmål, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Sociale reformer	64,9 pct.	.277	.234	.455	(2,5)
Økonomisk lighed: Indtægtsforskelle	63,4 pct.	.324	.314	.545	(3,6)
Statskontrol med erhvervslivet	64,4 pct.	.327	.308	.569	(5,7)
Større skatteprogression	59,8 pct.	.356	.494	.650	(3,2)

N=728-756

Som det fremgår af tabellen, bevæger stabilitetsprocenten på de tre første spørgsmål omkring 64 pct. og korrelationskoefficienterne og stabilitetsprocenterne følges på disse tre nogenlunde ad. På de sidste spørgsmål, hvor stabilitetsprocenten med 59,8 pct. er lidt lavere, er der dog en smule uoverensstemmelse: Her indikerer koefficienterne, at dette spørgsmål er det mest stabile. Ses der på Kappa er der dog tale om en minimal forskel. I den forbindelse kan det i øvrigt nævnes, at dette spørgsmål netop var et af dem, der i faktoranalysen ikke entydigt lagde sig på den værdipolitiske dimension, jf. Tabel 4.2.

Heller ikke blandt de øvrige fordelingspolitiske spørgsmål, der synes at relatere sig til samme, ideologiske aspekt af fordelingspolitikken som de fire ovenfor, er billedet entydigt. Dette fremgår af nedenstående Tabel 4.10:

Tabel 4.10: Stabilitet på fordelingspolitiske spørgsmål, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Økonomisk lighed for alle	58,3 pct.	.275	.339	.500	(3,8)
Brugerbetaling i off. sektor	74,1 pct.	.374	.255	.482	(3,1)
Privatisering bedre og billigere	58,3 pct.	.357	.572	.668	(5,3)

N=731-748

Tabellen viser, at hvor vælgerne holdning til, om indtægtsforskellene i Danmark er udjævnet tilstrækkeligt jf. Tabel 4.9 er ret stabil, er den det til gengæld ikke, når spørgsmålet i stedet formuleres som at komplet økonomisk lighed, uanset uddannelse og beskæftigelse, bør efterstræbes i politik. Her er der flere der har skiftet holdning end der er stabile. Også når det gælder spørgsmålene om brugerbetaling og privatisering er der en forskel – i hvert fald når vi ser på stabilitetsprocenten. På spørgsmålet om, hvorvidt der i højere grad bør indføres brugerbetaling i den offentlige sektor er stabilitetsprocenten så høj som 74,1 pct., hvor den på spørgsmålet hvor vælgerne skal erklære deres enighed i, at mange offentlige aktiviteter kunne udføres både bedre og billigere, hvis de blev overladt til private er 58,3 pct. Ses der på Kappa er forskellen dog minimal, hvilket skal finde sin årsag i, at der blandt vælgerne eksisterer en høj

grad af konsensus om, at der ikke bør indføres brugerbetaling (ca. 70/30). Det kan dog undre, at samme konsensus ikke eksisterer, når der frem for brugerbetaling tales om privatisering.

Til gengæld er der høj grad af stabilitet på spørgsmålet om prioriteringen mellem skattelettelser eller bedre offentlig service. Umiddelbart synes dette spørgsmål at være langt mere relativt end absolut, men det kan indvendes, at det i løbet af perioden 2001-2005 netop har været en ganske fremherskende problemstilling, der har fået en ideologisk dimension:

Tabel 4.11: Stabilitet på spørgsmålet om skattelettelser vs. forbedret service, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Skattelettelser ctr. bedre service	72,6 pct.	.440	.448	.764	(6,0)

N=726

Som det fremgår af Tabel 4.11, er der tale om en stabilitetsprocent på over 70, og det er værd at notere, at dette ikke skyldes at der er tale om konsensussspørgsmål: i 2001 er der tale om noget nær en 50/50 fordeling, hvor dette i 2005 dog har forskudt sig mod 40/60. Dette bekræftes da også af tilsvarende høje og i øvrigt samstemmende korrelationskoefficienter.

Blandt de fordelingspolitiske spørgsmål, der er forbundet med laveste grad af holdningsstabilitet finder vi to spørgsmål, hvor vælgerne skal tage stilling til, hvorvidt der i den nuværende økonomiske situation er råd til skattelettelser samt om der på sigt bliver råd til opretholdelse af velfærdsstaten som vi kender den i dag:

Tabel 4.12: Stabilitet på spørgsmål om økonomisk råderum, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Ikke råd til skattelettelser	49,4 pct.	.191	.239	.338	(7,0)
Ikke råd til velfærdsstaten	54,3 pct.	.270	.346	.482	(6,0)
Offentlige sektors størrelse	48,2 pct.	.230	.425	.581	(3,5)

N=718-745

Som det fremgår af Tabel 4.12 er holdningsstabiliteten på disse tre spørgsmål ganske lav: Kun omkring halvdelen af vælgerne tilkendegiver samme holdning både i 2001 og 2005, og korrelationskoefficienterne, særligt på de to første spørgsmål, er da også ganske lave. At dette er tilfældet skal ses i lyset af, at der netop her er tale om spørgsmål, der i højere grad er perceptions- end egentlige holdningsspørgsmål. Det svar der gives afhænger af, hvordan den økonomiske situation opleves af vælgerne, hvor deres svar ikke udtrykker, eksempelvis om de ud fra et mere ideologisk standpunkt mener, at vi bør bevare velfærdsstaten som den ser ud i dag med en meget høj grad af social sikkerhed, men mere deres opfattelse af, om dette økonomisk er muligt. En opfattelse der kan præges af både den politiske og faglige diskurs. Også spørgs-

målet om den offentlige sektor bør mindskes eller kan vokse, hvor der ligeledes er flere der har skiftet holdning end der er stabile, kan være påvirket af dette.

Stabiliteten på de øvrige dimensioner

I det følgende vil der blive set nærmere på de spørgsmål, der indgår i de tre øvrige holdningsdimensioner faktoranalysen har vist. Den første af disse dimensioner eller spørgsmålsklynger kan primært siges at være en EU-dimension, og samtlige 5 spørgsmål ud af de 57 der omhandler EU, har lagt sig herpå. Dimensionen indeholder dog også spørgsmålet om hvorvidt Danmark skal være parat til at sende soldater i krig for at forsvare menneskerettigheder i andre lande, men det er formentlig i højere grad tilfældigheder end at der her er tale om en subtil udenrigspolitisk dimension, da spørgsmålet eksempelvis om Danmark bør blande sig i internationale konflikter, der ikke direkte berører os, ikke indgår herpå. Det samme kan siges om de to sidste spørgsmål, der har knyttet sig sammen med EU-spørgsmålene, nemlig spørgsmålet om at integrationsproblemerne blandt indvandrere ville løses ved deltagelse på arbejdsmarkedet samt spørgsmålet hvor vælgerne skal prioritere mellem skattelettelser og afdrag på statsgælden - hvor sidstnævntes tilknytning da heller ikke er entydig, jf. Tabel 4.2.

Dimensionen betragtes således som en EU-dimension og ser vi på holdningsstabiliteten på de 5 EU-spørgsmål fremgår det, at der med undtagelse af et enkelt spørgsmål, ikke er tale om en bemærkelsesværdig høj grad af stabilitet. Dette fremgår af følgende Tabel 4.13:

Tabel 4.13: Stabiliteten på spørgsmål om EU, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Økonomisk udligning i EU	54,4 pct.	.300	.389	.513	(6,3)
Fælles flygtningepolitik i EU	60,4 pct.	.242	.308	.485	(7,0)
EU storpolitisk og militær rolle	55,9 pct.	.323	.453	.587	(9,2)
EU bekæmpe arbejdsløshed	66,3 pct.	.255	.293	.540	(4,9)
Opfattelser af EU-samarbejdet	78 pct.	.394	.397	.754	(4,4)

N=701-738

De fire første spørgsmål omhandler bredt respondenternes syn på, hvilke opgaver EU skal varetage, og som det kan aflæses er det her mellem 55-66 pct. der er holdningsstabile. Kappa varierer dog ikke nævneværdigt de fire spørgsmål i mellem.⁶⁴ Noget mere stabile er vælgerne når det gælder deres generelle holdning til EU-samarbejdet, hvilket både stabilitetsprocenten og korrelationskoefficienterne indikerer. Dette spørgsmål er i øvrigt også det, der kan siges at være mest absolut eller ideologisk blandt EU-spørgsmålene.

⁶⁴ De fire spørgsmål om EU's opgaver er bevidst konstrueret som multidimensionale mål - om end de i nærværende analyse viser sig at klynge sig sammen.

Den næste spørgsmålsklynge eller dimension faktoranalysen fremkommer med, er klyngen af spørgsmål om offentlige udgifter. Offentlige udgifter til flygtninge/indvandrere samt ulandsbistand lægger sig sammen med de værdipolitiske spørgsmål, og udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse samt bistandshjælp med de fordelingspolitiske. Men de fleste øvrige spørgsmål om offentlige udgifter klynger sig sammen til denne fjerde dimension og det er kendetegnende, at vælgerne opfattelse af, om der bruges for få, passende eller for mange penge på en række af de områder som det offentlige varetager, er ganske stabil over tid. Dette kan ses af Tabel 4.14:

Tabel 4.14: Stabilitet på spørgsmål om offentlige udgifter, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Off. udg. sundhedsvæsenet	68,3 pct.	.296	.380	.645	(2,5)
Off. udg. folkepension	70 pct.	.410	.447	.744	(8,5)
Off. udg. hjemmehjælp	72,8 pct.	.313	.287	.616	(6,7)
Off. udg. daginstitutioner	63,7 pct.	.318	.378	.627	(10,9)
Off. udg. uddannelse	62 pct.	.267	.319	.573	(5,7)

N=688-753

Som det fremgår, er der en klar tendens til, at på kerneområder indenfor det offentlige, såsom sundhed, hjemmehjælp og folkepension, er omkring 70 pct. af vælgerne stabile i deres holdning. Som vist var stabilitetsprocenten på spørgsmålet om offentlige udgifter til ulandsbistand til sammenligning blot 52,5 pct. Interessant er det, at når det gælder udgifter til daginstitutioner og særligt uddannelse, er opfattelsen dog ikke nær så stabil.

De to sidste spørgsmål, der lægger sig på denne dimension er for det første det allerede nævnte spørgsmål om dansk deltagelse i internationale konflikter og for det andet spørgsmålet om hvorvidt børnechecken bør afskaffes for den rigeste del af befolkningen. Stabiliteten på disse spørgsmål fremgår af Tabel 4.15:

Tabel 4.15: Stabilitet på spørgsmål om internationale konflikter samt børnecheck, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Internationale konflikter	75,8 pct.	.320	.281	.569	(3,5)
Afskaffe børnecheck til bedrestillede	65,4 pct.	.326	.434	.646	(3,1)

N=745-748

Som det fremgår, er der på begge spørgsmål tale om en stabilitetsprocent over den gennemsnitlige. Dette gælder særligt spørgsmålet om deltagelse i internationale konflikter, men ses der på Kappa, er der stort set ikke forskel på holdningsstabiliteten de to spørgsmål.

Den sidste spørgsmålsklynge i faktoranalysen består af en række meget forskellige spørgsmål, hvor den latente dimension de måler, er svær at sætte begreb på. Som det fremgår nedenstående Tabel 4.16 består klyngen af to spørgsmål om offentlige udgifter, to økonomiske

spørgsmål og som sidste et om global solidaritet. Heller ikke når vi ser på stabiliteten på disse spørgsmål, er der umiddelbart et fællestræk:

Tabel 4.16: Stabilitet på spørgsmål om udgifter til omsorgsområder, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Øget statskontrol af private investeringer	56,4 pct.	.340	.406	.535	(22,7)
Ejendomsværdiskat ctr. indkomstskat	64,4 pct.	.215	.304	.489	(8,9)
Global solidaritet: Jordens ressourcer	57,9 pct.	.332	.420	.564	(7,4)
Off. udg. forsvaret	69,3 pct.	.401	.471	.744	(8,9)
Off. udg. miljøproblemer	49,9 pct.	.173	.396	.652	(8,0)

N=597-715

For spørgsmålet om, hvorvidt der bør være øget statskontrol med private investeringer er stabilitetsprocenten blot 56,4 pct. og næsten hver fjerde vælger har enten i 2001, 2005 eller i begge år svaret "ved ikke". Også spørgsmålet om Danmark skal arbejde for en bedre fordeling af jordens ressourcer, også selvom det betyder, at vi må gå ned i levestandard er vælgerne er meget ustabile på - hvilket kan henføres til en tilsvarende ustabilitet på spørgsmålet om udgifter til ulandsbistand. Og hvor holdningen til offentlige udgifter til forsvaret er ganske stabil, på linje med de områder der fremgår af Tabel 5.14, er stabiliteten når det gælder udgifter til miljø meget lav. Dette kan formentlig også tilskrives en vis "Bjørn Lomborg effekt". Det var netop umiddelbart efter første databølge at Lomborg blev ansat som direktør for Institut for Miljøvurdering i februar 2002, og at hans økonomiske tilgang til miljøspørgsmål var særligt i fokus. For de to sidste spørgsmål om hhv. skat og udgifter til forsvaret, er stabiliteten lidt højere.

På tværs af holdningsdimensionerne

Igennem det foregående er der givet indikationer på, at de værdipolitiske spørgsmål er forbundet med større grad af holdningsstabilitet end de fordelingspolitiske. Det er fremgået, at den gennemsnitlige stabilitetsprocent på de 19 spørgsmål, der udgør det, der er konsistent med en værdidimension i vælgernes holdninger, er på 63,3 pct., hvor den for de 16 fordelingspolitiske er på 61,6 pct. Entydige forskelle mellem dimensionerne er dog sværere at pege på. Et fællestræk er som vist, at der indenfor samtlige dimensioner er ganske stor variation de enkelte spørgsmål imellem, som vanskeliggør en egentlig sammenligning mellem primært den fordelings- og værdipolitiske dimension. Af den grund er det centralt at undersøge, om der findes andre stabilitetsmæssige skillelinjer i vælgernes holdninger. I det følgende vil der således blive set på, om henholdsvis saliens samt grad af abstraktion eller "ideologi" i spørgsmålene udgør en sådan.

Saliens: Større eller mindre stabilitet?

Som beskrevet i teorikapitlet, er det ikke alle politiske issues der er lige vigtige for vælgerne. Der vil altid være nogle issues som af forskellige årsager er mere fremtrædende eller saliente for vælgerne og som de også oplever som mere presserende for politikerne at tage sig af. Det er disse issues der udgør vælgernes politiske dagsorden og det er i den forbindelse interessant at undersøge, om der er forskel i holdningsstabiliteten alt efter om der er tale om et issue der er højt på dagsordenen eller ej. Som indledningsvist opridset kan forventningen gå i to retninger. På den ene side er det muligt, at den bevidsthed om et issue som saliens er udtryk for også medfører højere stabilitet simpelthen fordi vælgerne da har en mere ekspliciteret og dermed fast holdning. På den anden side, uanset om det er vælgerne der influerer partierne eller omvendt, må man vente en vis overensstemmelse mellem vælgernes og partiernes dagsorden. Det vil betyde at de issues bliver et konkurrenceparameter for partierne og at vælgerne da alt andet lige udsættes for flere og modstridende budskaber herom, og at der derfor potentielt er flere der skifter holdning (se også Togeby 2004).

Til at undersøge dette, tages der udgangspunkt i de spørgsmål fra 2001-2005 panelet, hvor vælgernes skal angive, hvilke politiske spørgsmål, de finder vigtigst. Der er tale om åbne svarmuligheder, og de har kunnet angive op til 4 politiske spørgsmål. Svarene på disse kan kategoriseres under i alt 9 politiske emner (Goul Andersen, Rathlev, Hansen, Jørgensen & Bruun 2002b; og eksempelvis Goul-Andersen 1999:118, 2003:138), som eksempelvis skat, miljø og indvandring samt en "andet" kategori til at opfange de svar, der ikke kan rummes i de øvrige (for oversigt se nedenstående Tabel 4.17). Ved at summere, hvor mange gange hvert emne nævnes som et af de i alt fire blandt vælgerne, kan der fås en rangliste over emnerne der viser, hvilke der ligger højest på vælgernes dagsorden. Ved at finde de blandt de i alt 57 holdningsspørgsmål der kan anvendes som indikatorer på disse emner (se bilag 1), er det dernæst muligt at undersøge, om vælgerne aggregeret set er mere eller mindre holdningsstabile på de spørgsmål, der er indikatorer på de mest saliente emner.

Nedenstående Tabel 4.17 viser vælgernes politiske dagsorden i både 2001 og 2005, repræsenteret ved de 9 emner samt "andet" kategorien rangordnet efter, hvor mange gange de er blevet nævnt. Som det kan aflæses, tilkendegav de 772 panel-deltagere i 2001 i alt 1982 svar på, hvilke politiske spørgsmål de finder vigtigst - hvilket svarer til, at hver vælger i gennemsnit har peget på ca. 2,5 politiske spørgsmål. I 2005 er dette steget en smule til 2028 svar, svarende til ca. 2,6 i gennemsnit:

Tabel 4.17: Rangliste for dagsordensemner, 2001 og 2005, (pct. af svar).

Dagsorden 2001	Dagsorden 2005
Velfærd (50,7 pct.)	Velfærd (44,3 pct.)
Indvandring (19,9 pct.)	Indvandring (16,4 pct.)
Skat (6,8 pct.)	Arbejdsløshed, arbejdsmarked (8,0 pct.)
Andet (5,5 pct.)	Økonomi i øvrigt (6,3 pct.)
EU, udenrigs- og forsvarspolitik (4,5 pct.)	EU, udenrigs- og forsvarspolitik (6,2 pct.)
Miljø (4 pct.)	Andet (6,06 pct.)
Økonomi i øvrigt (3,3 pct.)	Skat (5,3 pct.)
Arbejdsløshed, arbejdsmarked (3 pct.)	Miljø (5,2 pct.)
Lov og orden (1,7 pct.)	Lov og orden (1,8 pct.)
Betalingsbalance (0,5 pct.)	Betalingsbalance (0,4 pct.)
N=1982 (100 pct.)	N=2028 (100 pct.)

Anm.: Afvigelse fra 100 pct. kan forekomme grundet afrunding.

Som det fremgår, har vælgerne på de 4 år fra 2001 til 2005 ændret deres dagsorden en smule, men både når der ses på top og bund, er det her de samme emner der går igen. Som det mest markante emne står velfærd. I 2001 er det mere end halvdelen af samtlige svar fra vælgerne, der omhandler velfærdsspørgsmålet. I 2005 er andelen faldet en smule, men indtager fortsat en klar førsteplads på vælgerne dagsorden. Man kunne indvende at dette kunne skyldes, at "velfærd" er en ganske bred kategori, hvor også "skat", "arbejdsløshed" "økonomi i øvrigt" samt "betalingsbalance" tilsvarende kunne samles under ét. Men selv da kommer de ikke nær andelen for velfærd. Indvandring kommer i begge år ind på en klar andenplads som det, der optager vælgerne mest. Også når vi frem for at se på samtlige tilkendegivelser udelukkende ser på det politiske spørgsmål vælgerne angiver som det første er det både i 2001 og 2005 disse to emner, der er flest der peger på. Som de emner, der befinder sig nederst, er henholdsvis spørgsmålet om lov og orden samt betalingsbalancen.

Centralt bliver derpå at få besvaret, om der er forskel i stabiliteten på de holdnings-spørgsmål, der kan anvendes som indikatorer på de emner, der ligger henholdsvis i toppen og bunden af dagsordenen. Tabel 4.18 viser således henholdsvis de 9 blandt de 57 holdnings-spørgsmål, der bredt omhandler velfærd samt de 7, der bredt omhandler indvandring:

Tabel 4.18: Emner øverst på vælgerne dagsorden, gns. stabilitetsprocent 2001 2005.

Velfærd	Indvandring
Skattelettelse ctr. service	Færre el. flere flygtninge
Størrelse på off. sektor: skæres el. øges	Stramning af flygt./indv. politikken
Off. udg. understøttelse	Indvandring trussel mod national egenart
Off. udg. bistandshjælp	Tillid danskere ctr. fra andre lande
Off. udg. folkepension	Flygt./indv. ret til bistand
Off. udg. uddannelse	Off. udg. flygtninge/indvandrere
Off. udg. Hjemmehjælp	Arbejde løser integrationsproblem
Off. udg. sundhedsvæsenet	
Off. udg. daginstitutioner	
Skattelettelse ctr. service	
N=1982 (100 pct.)	N=2028 (100 pct.)

Som det fremgår, er den gennemsnitlige stabilitetsprocent for velfærdsspørgsmålene 64,4 pct., hvilket er en smule over gennemsnittet for samtlige 57 holdningsspørgsmål på 62,8 pct. Når det gælder indvandringsspørgsmålene er gennemsnittet dog faktisk lavere end det, for alle spørgsmål. Ser vi på bunden af vælgernes dagsorden, gør modsatte billede sig gældende. Det er ikke muligt at finde spørgsmål der kan anvendes som indikator som holdning til betalingsbalancen eller arbejdsløshed, men der er to, der måler lov og orden. Den gennemsnitlige stabilitet på disse fremgår af nedenstående Tabel 4.19:

Tabel 4.19: Emne nederst på vælgernes dagsorden, gns. Stabilitetsprocent 2001 2005.

Lov og orden
Hårdere straffe for vold
Lov og orden: Straf eller forebyggelse
71,8 pct.

N=745-748

Det fremgår, at den gennemsnitlige stabilitet her er så høj som 71,8 pct., hvilket således er væsentligt over gennemsnittet for samtlige holdningsspørgsmål. Ikke mindst grundet den grove tematisering samt de få spørgsmål der repræsenterer bunden af dagsordenen, er det naturligvis forbundet med en vis grad af usikkerhed, men samlet synes det at pege bekræftende på tesen om, at emner der befinder sig højt på vælgernes dagsorden er forbundet med større grad af ustabilitet end dem, der ikke gør. Ganske vist er stabiliteten lidt højere på velfærdsspørgsmålene end på indvandringsspørgsmålene, hvor det ifølge denne tese burde forholde sig omvendt, men her er der særlige omstændigheder forbundet med indvandringsspørgsmålene, der influerer. Foruden den omstændighed, at der som nævnt har været centrale policyændringer, der alt andet lige påvirker stabiliteten, har netop dette emne også været ganske højt på mediernes (og politikernes) dagsorden i pågældende periode. Dette kunne således også indikere, at jo mere opmærksomhed der er om et issue, desto flere vælgere kan påvirkes til at ændre mening.

Skal der slutteligt vendes tilbage til spørgsmålet om stabiliteten på værdipolitiske og fordelingspolitiske spørgsmål kan man sige, at en undersøgelse af den politiske dagsorden ikke fremkommer med betydelige forskelle. Som det fremgår af Tabel 4.17 består vælgernes dagsorden af både værdipolitiske og fordelingspolitiske spørgsmål, ligesom de begge er repræsenteret i både top og bund. Dog kan man sige, at disse analyser synes at bekræfte, at der er større spredning i de værdipolitiske spørgsmål: Indvandringsspørgsmålene befinder sig som vist under det gennemsnitlige for alle spørgsmål, hvorimod de værdipolitiske spørgsmål om lov og orden befinder sig væsentligt over.

Hvad betyder graden af ideologi i spørgsmålene?

I dette afsnit vil det blive undersøgt, i hvilken udstrækning der forekommer forskel i stabiliteten når de spørgsmål, hvis holdningsobjekt er af mere ideologisk karakter sammenlignes med dem, hvis objekt er mere konkret og policynært. Som allerede beskrevet er det forventningen, at i jo højere grad spørgsmålet er absolut og vedrører den enkeltes værdimæssige grundindstillinger - her defineret som ideologi - desto mere stabil ventes vælgerne at være på det over tid. Converse (1964) fandt i sin tid ganske vist, at det netop var på de abstrakte eller "ideologiske" spørgsmål, at de amerikanske vælgere var særligt holdningsstabile, men et svensk studie af Niemi & Westholm (1984) der sammenligner holdningsstabiliteten blandt amerikanske og svenske vælgere kommer 20 år senere frem til, at dels er holdningsstabiliteten højere blandt de svenske end de amerikanske vælgere,⁶⁵ og dels er de svenske vælgere særligt stabile på netop de spørgsmål, der er mest abstrakte eller ideologiske (1984:74). Sammen med den teoretiske antagelse om, at jo tættere vi kommer på vælgernes ideologiske ståsted, desto mindre vil dette forandre sig over tid, er det altså forventningen, at de holdningsspørgsmål, der vedrører vælgernes grundlæggende overbevisninger vil være mere stabile end de, der er mere policykonkrete. Ganske vist kan man indvende, at i det omfang et givent policyområde har været udsat for håndgribelige ændringer af politikken er det oplagt, og i mange tilfælde mest rationelt, at der forekommer holdningsskift. Omvendt kan man sige, at hvis vælgernes holdninger ikke besad en vis struktur i form af en værdimæssig (ideologisk) forankring, ville der ikke forekomme den store forskel på de to typer spørgsmål.

Med henblik på at afdække, i hvilken udstrækning de spørgsmål, der har et "ideologisk" eller mere abstrakt objekt også er dem, vælgerne er mere stabile på, må der nødvendigvis ske en kategorisering og opdeling af holdningsspørgsmålene, hvor de abstrakte eller ideologiske udskilles fra de policykonkrete. En sådan udskillelse har endvidere den fordel, at vi herved kommer tættere på vælgernes holdninger og stabiliteten heri, hvilket vil være i fokus i det herpå følgende afsnit. For overskuelighedens skyld og med henblik på yderligere sammenligning af de to holdningsdimensioner, vil opdelingen udelukkende ske på baggrund af de spørgsmål, der konstituerer henholdsvis den "fordelingspolitiske" og "værdipolitiske" dimension. Herved ses der altså bort fra de spørgsmål, der udgør de øvrige holdningsdimensioner, hvis teoretiske og empiriske forankring dog heller ikke er nær så veldokumenteret.

Det er dog ikke helt enkelt at foretage en opdeling mellem abstrakte/"ideologiske" og policykonkrete spørgsmål. De spørgsmål, vi her kategoriserer som ideologiske er overord-

⁶⁵ Ifølge Niemi & Westholm (1984), skal forskellen i holdningsstabiliteten blandt amerikanerne og svenskerne dog ikke nødvendigvis findes i en forskel i graden af krystalliserede holdninger, men kan have at gøre med, at partierne i Sverige er bedre til at opstille stabile og konsistente *belief systems* for deres vælgere at overtage (1984:76).

net set kendetegnet ved, at de er absolutte i deres objekt og at de refererer til noget, individet finder ønskværdigt og efterstræbelsesværdigt og som vedrører vedkommendes generelle og grundlæggende overbevisninger og idealer. De spørgsmål, der ikke kategoriseres som ideologiske, er kendetegnet ved at deres holdningsobjekt er mere konkret, og at de i stedet for noget mere absolut, i højere grad refererer til den eksisterende politiske tilstand. Sådanne spørgsmål er derfor også kendetegnet ved, at de er meget følsomme overfor den førte politik og den enkeltes perception. Spørgsmålene om offentlige udgifter skal sættes op eller ned i forhold til nu, er klare eksempler på policy-konkrete spørgsmål, der beviseligt er stærkt følsomme over for policyændringer. Spørgsmål om, hvad Danmark har råd til, har ganske vist en ideologisk farvning, men er eksempler på spørgsmål, der snarere vedrører den enkeltes perception - og den konkrete policy og situation i øvrigt - end de vedrører egentlige holdninger.

En henvisning til den aktuelle situation er dog ikke grund nok til at kategorisere et spørgsmål som ikke-ideologisk. Flere af de spørgsmål, der knytter an til den klassiske fordelingspolitiske venstre-højredimension og kan karakteriseres som ideologiske, indeholder en reference til nutiden. Dette gælder eksempelvis spørgsmålet om forskelle i indtægt i Danmark er udjævnet tilstrækkeligt eller om de stadig er for store. Men det synes nærliggende at pege på, at der blot er tale om en sproglig konvention, med henblik på at gøre spørgsmålene mere forståelige og nærværende, end en reel henvisning til nutiden, hvor respondenterne skal forholde sig til den aktuelle politiske situation. Spørgsmålet henviser først og fremmest til, om den enkelte betragter lighed som noget ønskværdigt. Helt policy-uafhængigt er spørgsmålet dog næppe, og når det eksempelvis gælder spørgsmålet om sociale reformer eller om prioriteringer mellem skattelettelser og serviceforbedringer bliver dette problem en smule større. Dette spørgsmål hører i udgangspunktet til de policykonkrete, men i perioden 2001-2005 kan det siges at er dette et spørgsmål, der har været central på den politiske dagsorden og som har taget ideologisk karakter. Endvidere kan man indvende, at *alle* holdningstilkendegivelser afgives i lyset af den givne politiske kontekst influeret af den enkeltes perception. Omvendt kan der dog argumenteres for, at jo mere policykonkret spørgsmålet er, jo mere må dette ventes at være tilfældet.

I nedenstående Tabel 4.20 er en opdeling af rækken af "værdipolitiske" spørgsmål jf. faktoranalysen i Tabel 4.2 søgt foretaget. Som det fremgår, er de spørgsmål der karakteriseres ved at være af mere "ideologisk" og abstrakt karakter listet i tabellens første kolonne, og i anden kolonne de spørgsmål, der er karakteriseret som policykonkrete:

Tabel 4.20: Opdeling af værdipolitiske spørgsmål, 2001-2005. I pct. samt Kappa.

Abstrakte/ideologiske	Konkrete/policy	Stabilitetspct.	Kappa
Indvandring trussel mod nat. egenart		67,7	.470
Religion årsag til mere konflikt end fred		82,4	.320
Muslimske lande sikkerhedstrussel		68,6	.487
Økonomisk vækst frem for miljø		62,2	.322
Konkurrenceevne frem for miljø		54,8	.298
Straf eller for forebyggelse		62,7	.402
Hårdere straffe for vold		80,8	.357
	Øgede grønne afgifter på benzin	70,2	.354
	Tillid danskere ctr. fra andre lande	60,0	.384
	Prioriteringen af grøn politik	60,6	.340
	Færre el. flere flygtninge	64,6	.419
	Off. udg. kultur	65,7	.389
	Off. udg. ulandsbistand	52,5	.257
	Off. udg. flygt/indvandrere	60,8	.368
	Flygt./indv. ret til bistand	61,5	.353
	Fædrelandskærlighed i skolerne	64,0	.440
	Stramning af flygt./indv. politikken	43,7	.170
	Arbejdsløse ønsker ikke at arbejde	59,1	.350
	For mange får sociale ydelser	59,2	.318

Som det fremgår, er der 7 spørgsmål, der her er udvalgt som ideologiske eller abstrakte. I sammenligning med de 12 spørgsmål, der her er kategoriseret som konkrete, er disse spørgsmål væsentligt mindre policyfølsomme. De er i stedet mere absolutte i deres sproglige udformning, og få afdækket tre aspekter af respondentens grundlæggende, værdipolitiske holdninger, nemlig holdningen til indvandring (islam), miljø samt lov og orden. Blandt de ikke-ideologiske står spørgsmålene der omhandler offentlige udgifter, samt meget konkrete policy-spørgsmål om flygtninge/indvandrere samt miljø, hvor der som beskrevet har været en række ændringer i perioden 2001-2005. Spørgsmålet hvor vælgerne skal tilkendegive deres enighed i, at de har mere tillid til danskere end personer fra andre lande, er ganske vist ikke så policynært som de øvrige, men er udeladt da der formentlig ikke entydigt måler en værdipolitisk orientering, men også social tillid (se eksempelvis Putnam 2000). Det samme kan siges om de to sidste spørgsmål, der da som vist i faktoranalysen heller ikke loadede entydigt sammen med de øvrige værdipolitiske spørgsmål. De sidste, vedrørende sociale ydelser er sammen med spørgsmålet om fædrelandskærlighed i øvrigt berørt af, at en relativt stor andel vælgere der har svaret "ved ikke".

Tabel 4.21 viser sorteringen af de fordelingspolitiske spørgsmål. Det fremgår, at der her er en mere ligelig fordeling af "ideologiske" og policykonkrete spørgsmål. De spørgsmål, der er kategoriseret som ideologiske er dem, der på den ene eller anden vis relaterer sig til spørgsmålet om økonomisk lighed som efterstræbelsesværdig værdi:

Tabel 4.21: Opdeling af fordelingspolitiske spørgsmål, 2001-2005. I pct. samt Kappa.

Abstrakte/ideologiske	Konkrete/policy	Stabilitetspct.	Kappa
Sociale reformer		64,9	.277
Økonomisk lighed: Indtægtsforskelle		63,4	.324
Statskontrol erhvervslivet		64,4	.327
Mere brugerbetaling		74,1	.374
Økonomisk lighed for alle		58,3	.275
Større skatteprogression		59,8	.356
Skattelettelse ctr. Service		72,6	.440
Privatisering bedre og billigere		58,3	.357
	Økonomisk hovedstrategi	59,8	.305
	Off. udg. understøttelse	70,5	.260
	Off. udg. bistandshjælp	61,5	.281
	Ikke råd til skattelettelse	49,4	.191
	Ikke råd til velfærdsstaten	54,3	.270
	Størrelse på off. sektor	48,2	.230
	Effektivisering af off. sektor	57,2	.255
	Indkomstskat ctr. moms og afgifter	68,6	.245

Som det var tilfældet med de værdipolitiske spørgsmål, er de spørgsmål der omhandler offentlige udgifter også her kategoriseret som policykonkrete frem for ideologiske. Det samme gælder de spørgsmål, hvor vælgerne skal angive deres syn på, om der i den nuværende økonomiske situation er råd til skattelettelse samt opretholdelse af velfærdsstaten som vi kender den - der som beskrevet i højere grad er et spørgsmål om perception - og i øvrigt policy - end egentlige holdninger. Det samme kan siges at være tilfældet med de spørgsmål, der omhandler størrelsen på den offentlige sektor. Der kan argumenteres for at disse har et ideologisk præg, men samtidig kan de være stærkt influerede af opfattelsen af den økonomiske situation. I stedet anvendes spørgsmålene om brugerbetaling samt privatisering, der heller ikke kan siges at være helt fri af policy, men som i deres formulering dog i mindre grad synes at referere til den eksisterende tilstand.

Sammenlignes Tabel 4.17 og Tabel 4.18 tydeliggøres det, hvorledes vælgerne er mere stabile i deres værdipolitiske holdninger end deres fordelingspolitiske. Ser vi først på stabilitetsprocenterne kan det beregnes, at gennemsnittet for de mest "ideologiske" fordelingsspørgsmål er på 64,5 pct. hvor det mest for de "ideologiske" værdipolitiske er på 68,5 pct. Da der blandt de værdipolitiske spørgsmål er lidt flere konsensusspørgsmål, er det imidlertid også værd at kaste et blik på Kappa-koefficienterne. Det bekræfter dog blot billedet: Blandt de værdipolitiske spørgsmål er det blot ét spørgsmål, der fremkommer med en Kappa under .300, og dette ligger endda lige på grænsen. På to spørgsmål er overensstemmelsen mellem vælgernes besvarelse i 2001 og 2005 tæt på .500. For de fordelingspolitiske spørgsmål er Kappa knap så høj. Yderligere ser det ud til at den meget store spredning på de værdipolitiske spørgsmål mindskes når vi koncentrerer os om de mere "principielle" eller "ideologiske" spørgsmål. De to

værdipolitiske spørgsmål med lavest grad af stabilitet er blandt dem, der kan karakteriseres som konkrete og policyafhængige.

Men hvordan ser det ud, når vi sammenligner henholdsvis de ideologiske og de konkrete/policynære spørgsmål på tværs af holdningsdimensionerne? Ser vi først på stabilitetsprocenterne på de ideologiske spørgsmål fremgår det, at disse generelt er højere, end det er tilfældet på de konkrete og policyafhængige. En gennemsnitlig stabilitetsprocent på 64,5 pct. for de "ideologiske" fordelingspolitiske spørgsmål og 68,5 for de værdipolitiske, er i begge tilfælde højere end de gennemsnitlige stabilitetsprocenter vi så for samtlige spørgsmål, der lagde sig på de to dimensioner. Sammenligner vi de gennemsnitlige stabilitetsprocenter for henholdsvis "ideologiske" og policykonkrete, bliver forskellen endnu tydeligere. Dette fremgår af følgende Tabel 4.22:

Tabel 4.22: Gns. stabilitetsprocent for værdipolitiske og fordelingspolitiske spørgsmål, fordelt på ideologiske og konkrete spørgsmål, 2001-2005. I pct.

	Ideologiske	Ikke-ideologiske
Værdipolitiske	68,5	60,2
fordelingspolitiske	64,5	58,6

Som det kan aflæses, er den gennemsnitlige stabilitet på de konkrete spørgsmål væsentligt lavere end for de "ideologiske" på begge dimensioner. Særligt på de værdipolitiske spørgsmål er der forskel, men her er stabiliteten på de ikke-ideologiske spørgsmål dog fortsat større end den er på de fordelingspolitiske. Ser vi på Kappa bekræftes det, at de ideologiske spørgsmål er forbundet med stabilitet. Dette ses meget tydeligt for de fordelingspolitiske spørgsmål, hvor alle Kappa-koefficienter med en enkelt undtagelse er under .200 på de policykonkrete spørgsmål. På de værdipolitiske spørgsmål, afspejles de to stabilitetsprocenter på over 80 pct. ikke i tilsvarende meget høje Kappa-koefficienter. Det ses dog alligevel, at Kappa også blandt de disse spørgsmål generelt er højere.

Ovenstående viser således, at de danske vælgere er mest holdningsstabile på spørgsmål med størst grad af ideologisk affarvning. Det var da også forventeligt, at i jo højere grad spørgsmålene relaterer sig til den eksisterende politiske tilstand, desto mere sandsynligt er det, at vælgerne skifter holdning hertil, i takt med at den politiske tilstand og konkrete politikker forandrer sig. Dertil kommer den teoretiske antagelse om, at alle mennesker socialiseres til at besidde en række grundværdier. Disse ændrer sig ikke bare sådan over tid og vil optræde som varige ledetråde for individets holdninger og meninger. I den henseende er det netop de i dette kapitel udskilte spørgsmål, med deres mere abstrakte eller ideologiske karakter, som vælgerne skulle være mest stabile på. Til trods for, at disse spørgsmål omhandler emner, der ved-

rører en bagvedliggende ideologi i vælgernes holdninger, så er det imidlertid værd at diskutere, at de ikke nødvendigvis måler ideologi i sig selv. Dels kan man indvende, at de som løbende diskuteret, både i deres objekt og sproglig udformning tenderer at have en policydimension. Dels kunne man med henvisning til distinktionen mellem værdier (ideologi), holdninger og meninger spørge, om det overhovedet er muligt at tappe "ideologi" fra et enkelt holdnings-spørgsmål. I den henseende kan der argumenteres for, at rækken af udskilte "ideologiske" spørgsmål faktisk i højere grad måler holdninger. I teorikapitlet blev det med henvisning til Aiken (2002) diskuteret, at til en vis grad ville meninger altid ville være holdningernes konkrete udtryksform, men med diskussionen af holdningsobjektets abstraktionsniveau kan man tilføje, at nogle spørgsmål kommer tættere på at indfange holdninger end andre. Dette synes at være tilfældet her. De policykonkrete spørgsmål kan siges at tage karakter af at være meninger, der er mere konkrete, overfladiske og faktisk baseret, hvorimod de "ideologiske", med deres mere abstrakte objekt, synes at tage karakter af at være holdninger.

Ideologisk stabilitet

I dette afsnit vil spørgsmålet om ideologi og vælgernes stabilitet her på blive forfulgt. Det vil blive gjort med afsæt i de spørgsmål ovenfor, der har en ideologisk affarvning og altså menes at være de, der bedst måler vælgernes holdninger. "Ideologi" er ikke noget direkte observerbart, men er som tidligere påpeget de *dispositioner*, hvormed vælgerne foretager objektevalueringer. Det vil sige at det er noget, der ligger bagved holdningerne. En udbredt måde hvorpå "ideologi" er søgt målt er ved holdningernes interne konsistens og ved at lægge dem sammen til indekser. Førstnævnte blev berørt i forbindelse med faktoranalysen der baserer sig på idéen om, at det er en bagvedliggende struktur, der får spørgsmålene til at "klynge" sig sammen og som igen er udtryk for at vælgernes holdninger går i samme retning. Bag sidstnævnte er det tanken, at frem for placeringen på et enkelt holdningsspørgsmål vil vælgernes placering på en række spørgsmål samlet give en indikation på det ideologiske ståsted, der antageligvis ligger bag. Foruden dermed at komme tættere på vælgernes ideologi, har indeksering ydermere den fordel, at det er med til at eliminere den svarusikkerhed der er forbundet med enkeltspørgsmål.

Konstruktion af holdningsindekser

I det følgende vil der således blive konstrueret henholdsvis et "fordelingspolitisk" og "værdipolitisk" indeks på baggrund af de respektive ideologiske spørgsmål. Derved bliver det muligt at undersøge, hvor stabile eller skiftende vælgerne er, når vi frem for enkeltspørgsmål i stedet ser

på noget, der i højere grad tilnærmer sig deres ideologiske ståsted. Spørgsmålene er opsummeret i Tabel 5.23:

Tabel 5.23: "Ideologiske" spørgsmål, fordelingspolitiske og værdipolitiske.

Fordelingspolitiske	Værdipolitiske
Sociale reformer	Indvandring trussel mod nationale egenart
Økonomisk lighed: Indtægtsforskelle	Religion årsag til mere konflikt end fred
Statskontrol erhvervslivet	Muslimske lande sikkerhedstrussel
Mere brugerbetaling	Økonomisk vækst frem for miljø
Økonomisk lighed for alle	Konkurrenceevne frem for miljø
Større skatteprogression	Straf eller for forebyggelse
Skattelettelser ctr. Service	Hårdere straffe for vold
Privatisering bedre og billigere	

Ser vi først på de fordelingspolitiske spørgsmål kan vælgernes svar siges at repræsentere enten en fordelingspolitisk venstreorientering eller højreorientering. Venstreorientering har traditionelt indebåret en vis skepsis mod det privat-kapitalistiske system (Nielsen 1976:122; se også Borre 2003:173), hvilket betyder man ønsker høj grad af lighed, omfordeling via skatterne, velfærdsstat samt kontrol med erhvervslivet. En højreorientering repræsenteres ved de modsatte synspunkter. Rækken af "ideologiske" fordelingspolitiske spørgsmål er dermed omkodet således at venstreorienterede svar får koden 1, højreorienterede svar kodet 5, og neutrale svar får koden 3.⁶⁶ Det betyder således, at jo højere indeksscore, jo højere grad af højreorientering udtrykker respondenterne. De værdipolitiske spørgsmål kan kodet efter samme princip. Varetagelse af miljøinteresser over erhvervslivets, et kritisk syn på straf samt positivt syn på indvandring kan siges at udtrykker en "liberal" eller værdipolitisk venstreorientering, hvor de modsatte synspunkter udtrykker en "autoritær" eller værdipolitisk højreorientering (se også Borre 2003:175).

For at imødegå den omstændighed, at ikke alle respondenter har valide svar på samtlige spørgsmål, er der frem for sumindeks valgt at konstruere indekser beregnet på gennemsnit (se også Nielsen 2007:214,226). Man kunne have valgt at erstatte de manglende værdier med midterværdien eller modus, da gennemsnitsberegning kan betyde, at enkelte ekstreme svar placerer respondenterne som meget højre- eller venstreorienteret. Omvendt vil denne løsning betyde, at en respondent, der eksempelvis er meget højreorienteret på de værdipolitiske spørgsmål vedkommende har besvaret, trækkes kunstigt mod midten på grund af sine "ved ikke"-besvarelser. Der er således valgt at beregne respondenternes gennemsnitsværdi på rækken af henholdsvis fordelingspolitiske og værdipolitiske spørgsmål i både 2001 og 2005, men for at imødegå problematikken med få ekstremværdier, er det sat som kriterium, at gennem-

⁶⁶ I forbindelse med spørgsmålet hvor respondenterne skal prioritere mellem skattelettelser eller bedre service, hvor det blot er to svarkategorier, er disse kodet hhv. 1 og 5.

snittet skal beregnes på minimum 5 valide besvarelser. Respondenter, for hvem dette ikke kan gøres, ekskluderes af analysen.

Holdningskonsistens

Før det undersøges hvordan holdningsstabiliteten ser ud for de to holdningsindekser, skal der først kastes et blik på konsistensen i disse holdninger. Dette kan gøres ved hjælp af reliabilitetsanalyse, som derved også fortæller os, om de enkelte spørgsmål overhovedet er egnede til at indgå i et samlet indeks.

I det omfang at konsistens i holdningerne er en central indikator på, hvorvidt der er en grundliggende ideologi bag vælgernes holdninger, er der noget der tyder på, at de danske vælgeres holdninger har en sådan ideologisk forankring. Dette fremgår af en reliabilitetsanalyse af spørgsmålene både for besvarelser i 2001 og 2005. En sådan analyse angiver netop, hvor konsistente respondenterne er i deres svar, dvs. i hvilken udstrækning deres svar på rækken af spørgsmål har tendens til at gå i samme retning, enten mod venstre eller højre. For at finde ud af, i hvilken grad svaret på det enkelte spørgsmål er konsistent med svarene på de øvrige, er ved at beregne en korrelationskoefficient, item-to-scale koefficienten, der udtrykker det enkelte spørgsmåls sammenhæng med resten af spørgsmålsrækken. Denne skal helst være 0,3 eller højere (de Vaus 2002:184). Den samlede grad af konsistens i rækken tilkendegives via koefficienten Cronbach's Alpha, hvis størrelse er påvirket af de enkelte spørgsmåls konsistens med hinanden. Cronbach's Alpha skal helst skal være over 0,7⁶⁷ (Ibid.).

Ser vi først på de 8 fordelingspolitiske spørgsmål, fremkommer der en Cronbach's Alpha på lidt over .700 for både 2001- og 2005-spørgsmålene. Det indikerer, at vælgernes svar på spørgsmålene i stort omfang går i samme retning. Det fremgår, at de enkelte spørgsmål alle er konsistente med den øvrige spørgsmålsrække:

Tabel 4.24: item-to-scale korrelationer, fordelingspolitiske spørgsmål. 2001 og 2005

	2001	2005
Sociale reformer	.479	.406
Økonomisk lighed: Indtægtsforskelle	.422	.425
Statskontrol erhvervslivet	.359	.389
Mere brugerbetaling	.414	.389
Økonomisk lighed for alle	.300	.341
Større skatteprogression	.395	.448
Skattelettelse ctr. Service	.458	.485
Privatisering bedre og billigere	.473	.428

2001: Cronbach's Alpha=.722, 2005: Cronbach's Alpha=.723

⁶⁷ Styrken af Cronbach's Alpha øges dog af antallet af variable, og de 0,8 skal derfor først og fremmest ses som en tommelfinger-regel.

Tabel 4.24 viser, at samtlige fordelingspolitiske spørgsmål har en item-to-scale korrelation over 0.3. Faktisk er det fleste omkring de .4 eller højere. Det samme ses blandt de værdipolitiske spørgsmål, hvor både Cronbach's Alpha og de fleste item-to-scale korrelationerne er højere:

Tabel 4.25: item-to-scale korrelationer, værdipolitiske spørgsmål. 2001 og 2005

	2001	2005
Indvandring trussel mod nationale egenart	.622	.638
Religion årsag til mere konflikt end fred	.329	.224
Muslimske lande sikkerhedstrussel	.575	.621
Økonomisk vækst frem for miljø	.451	.422
Konkurrenceevne frem for miljø	.467	.432
Straf eller for forebyggelse	.524	.535
Hårdere straffe for vold	.398	.315

2001: Cronbach's Alpha=.758, 2005: Cronbach's Alpha=.747

Som Tabel 4.25 viser, er det eneste spørgsmål, som ikke er konsistent med den øvrige spørgsmålsrække, spørgsmålet om religioner er årsag til mere konflikt end fred. Der er dog her også tale om et spørgsmål, hvorpå svarene kan være problematiske at definere som liberale/værdipolitisk venstreorienteret eller autoritære/værdipolitisk højreorienterede. Enighed i spørgsmålet er her defineret som udtryk for en autoritær eller værdipolitisk højreorientering, men dels vil det ikke være modsætningsfyldt at en person, for en stærk værdipolitisk venstreorientering at være kritisk overfor religion generelt. Og dels kan man argumentere for, at hvor spørgsmålet tidligere måske i højere grad var indikator på en holdning til flygtninge/ indvandrere med muslimsk baggrund, kan en positiv holdning til disse grupper i dag godt eksistere sammen med en kritisk holdning til de begivenheder der finder sted i de muslimske lande de kommer fra. På den baggrund udelades spørgsmålet af indekset.

Samlet peger ovenstående på konsistens i vælgernes holdninger. En venstreorientering på ét fordelingspolitisk eller værdipolitisk spørgsmål betyder oftest også en venstreorientering på de øvrige. I det omfang konsistens i vælgernes svar er indikator på en bagvedliggende ideologi eller holdningsstruktur, der ordner vælgernes holdninger, synes dette således at være tilfældet. Men hvordan ser det ud med stabiliteten. De foregående analyser viste, at vælgerne gennemsnitligt var stabile på 62,8 pct. pct. af alle holdningsspørgsmål. Dette steg dog til 64,5 pct. for de værdipolitiske og 68,5 pct. for de fordelingspolitiske, når vi sorterede de mest policy-konkrete spørgsmål fra. I det følgende vil det blive undersøgt, hvordan stabiliteten ser ud, når vi søger at tage højde for målefejl, og beregner stabilitet på holdningsindekser i stedet.

Stabilitet på holdningsindekserne

Med henblik på at måle stabiliteten i vælgernes ideologiske placering, er der således dannet et "fordelingsindeks" for 2001 og et for 2005, bestående af de 8 spørgsmål som vist i Tabel 4.21. Tilsvarende er der dannet et "værdipolitisk" indeks for begge år, bestående af spørgsmålene i Tabel 5.22, med undtagelse af det ovenfor omtalte spørgsmål vedrørende religioner som årsag til konflikt. Samtlige indekser rangerer fra 1 til 5. 1 udtrykker en klassisk fordelingspolitisk venstreorientering eller en "liberal"/værdipolitisk venstreorientering, hvor 5 udtrykker en fordelings- eller værdipolitisk højreorientering. Som i de foregående analyser kan stabiliteten i vælgernes placering over tid måles som styrken af korrelation mellem indeks 2001 og indeks 2005. Da der her vil være tale om kontinuerte variable er det dog fundet mest hensigtsmæssigt at benytte Pearson's *r* som korrelationsmål, da hverken Kappa eller Gamma da er egnede (se de Vaus 2002:261; Norušis 2005:181-183).

Ser vi først på gennemsnit og spredning på indekserne er det tydeligt, at der *netto* ikke er de store bevægelser i vælgernes placeringer på henholdsvis fordelings- og værdiindekset over fire år. Dette kan aflæses af Tabel 4.26:

Tabel 4.26: Gennemsnit, standardafvigelse og N. Holdningsindekser, 2001 og 2005.

	Fordelingsindeks		Værdiindeks	
	2001	2005	2001	2005
Gennemsnitsscore	3,0	2,8	3,4	3,4
Standardafvigelse	1,07	1,06	1,06	1,04
N	764	763	769	766

Som det fremgår, var gennemsnitsscoren på fordelingsindekset i 2001 3.0, hvor den med 2,8 i 2005 indikerer en lille bevægelse mod venstre. Gennemsnitligt er der derimod ingen ændringer på værdiindekset. I begge år er gennemsnittet 3,4, hvilket således også viser, at der i begge år er tendens til, at vælgerne er mere værdipolitisk højreorienterede end de er det fordelingspolitisk.

Ses der på *bruttostabiliteten* indikerer denne ligeledes, at vælgernes holdninger er meget stabile. Når vi stedet for holdningsskift på de enkelte holdningsspørgsmål ser på ændringer i den ideologiske orientering, som svarene samlet menes at udtrykke, viser det sig, at den enkelte vælgers placering på indekset i 2001 og 2005 er meget tæt på hinanden. Dette viser sig ved ganske høje korrelationskoefficienter på begge indekser, jf. følgende Tabel 4.27:

Tabel 4.27: Korrelation mellem fordelingsindeks 2001-2005 samt værdiindeks 2001-2005. Pearson's *r*

Fordelingsindeks 2001-2005	Værdiindeks 2001- 2005
.704*	.763*

*Signifikant på .000-niveau.

Som det fremgår af tabellen, er der for både fordelingsindekset og værdiindekset tale om korrelationskoefficienter på over .700, hvilket må siges at være ganske højt. Sammenlignes de to fremgår det, at endnu engang er vælgerne en smule mere stabile på værdipolitikken end på fordelingspolitikken. Samlet viser tabellen dog tydeligt, at vælgerne er meget stabile i deres ideologiske ståsted. Dette bekræftes i øvrigt også, når der ses på stabiliteten i vælgernes selvplacering på en venstre/højreskala. På en skala fra 0 til 10, hvor 0 indikerer venstreorientering og 10 højreorientering, skal vælgerne tilkendegive hvor de ville placere dem selv, og når selvplaceringen i 2001 og 2005 sammenlignes, ligger disse overordentligt tæt på hinanden. En højsignifikant Pearson's r på .699⁶⁸ indikerer med al tydelighed, at vælgernes ideologiske placering er endog meget stabil.

Det foregående har vist, at hvor holdningerne til de konkrete spørgsmål af forskellige årsager sidder noget "løse", er vælgerne mærkbart mere stabile på de spørgsmål, der har et "ideologisk" præg. Dette bliver endnu tydeligere når vi samler disse "ideologiske" spørgsmål til indekser. I det omfang vi betragter høj grad af konsistens samt stabilitet på holdningsdimensionerne som indikator på en bagvedliggende holdningsstruktur eller "ideologi" i vælgernes holdninger, tyder alt således på, at denne struktur er endog meget fastforankret. Det tyder i hvert fald på, at der for de danske vælgere hverken er tale om tilfældige tilkendegivelser, uden den store ideologiske fundering eller interne konsistens, sådan som Converse i sin tid fremførte. Eller om løsrevne enkeltholdninger, formet af den givne dagsorden og i den givne kontekst, sådan som issue voting perspektivet til tider kan beskrive det.

Afsluttende

Er vælgerne lige så ustabile i deres politiske holdninger, som de tilsyneladende er det i deres partipræference? Sigtet med dette kapitel har været at kortlægge, om de danske vælgere i dag er nogenlunde stabile i deres holdninger eller om disse i høj grad forandrer sig over relativt kort tid, samt om der er nogen form for mønster i, hvilke typer af holdninger, der er forbundet med en særlig grad af stabilitet eller ustabilitet.

De foregående analyser har vist, at ud af de i alt 57 sammenlignelige holdningsspørgsmål i 2001-2005 panelet, skifter vælgerne gennemsnitligt holdning på 37,2 pct. Dette svarer til, at vælgerne i 2005 har ændret holdning til mere end hver tredje af de holdningsspørgsmål de første gang fik stillet i 2001. Dette tyder umiddelbart på, at vælgerne er meget omskiftelige i deres holdninger, og kan henholdes til andelen af partiskiftere, som netop udgøres af mellem en fjerdedel og tredjedel af vælgerne. Ses der nærmere på holdningsspørgsmå-

⁶⁸ Som det var tilfældet i de tidligere analyser af holdningsstabiliteten, er de der har svaret "ved ikke" ikke medtaget. Dette drejer sig om 21 respondenter.

lene nuancers dette billede dog noget. En opdeling på henholdsvis fordelingspolitiske og værdipolitiske spørgsmål fremkommer med det resultat, at vælgerne synes mere stabile på de værdipolitiske spørgsmål end på de fordelingspolitiske. En nærliggende forklaring ville være en forskel i *saliens*, men gennemgås vælgerne dagsorden i pågældende periode fremgår det, at både et fordelingspolitisk og et værdipolitisk emne er repræsenteret højest på vælgerne dagsorden i form af henholdsvis velfærds- og indvandringsspørgsmålet. Dog gives der alligevel indikationer på, at høj *saliens* er forbundet med større holdningsstabilitet end lav. I hvert fald var den gennemsnitlige stabilitet på både velfærds- og indvandringsspørgsmålet lavere end den var på lov og orden, som befandt sig nederst på vælgerne dagsorden. Når vi opdeler spørgsmålene i dem, der er meget policykonkrete og så dem, der er mere "ideologiske", fremkommer der ligeledes en forskel. I overensstemmelse med konklusionerne fra Niemi & Westholm (1984) om de svenske vælgere, ses der en klar tendens til, at de danske vælgere er mærkbart mere stabile på de holdninger, der er af mere abstrakt eller "ideologisk" karakter.

En indeksering af vælgerne holdninger giver yderligere anledning til at konkludere stabilitet. Det viser sig, at vælgerne venstre-højre placering på henholdsvis et fordelingsindeks og værdiindeks stort set ikke forandrer sig fra 2001 til 2005. Det betyder, at selvom vælgerne måske ændrer holdning på de enkelte spørgsmål, så forbliver deres ideologiske placering stort set den samme over tid. Navnlig når der ses på holdningsindekserne, er der således ikke meget der tyder på, at den i indledningen omtalte volatilitet i vælgerne adfærd også omfatter deres holdninger. Ganske vist ændrer de holdning til på en række enkeltspørgsmål, men når disse enkeltspørgsmål tolkes som udtryk for en ideologisk placering som dermed summeres, flytter de sig ikke ret meget over tid. At holdningsindekserne dermed har så signifikant betydning for vurderingen af stabiliteten hænger netop sammen med den risiko for målefejl, som er forbundet med enkeltspørgsmål. Dette imødegås når der i stedet konstrueres indekser. Og at indekserne giver et dækkende billede af stabiliteten i vælgerne holdningsstruktur bestyrkes blot, når de suppleres med vælgerne tilkendegivelse af eget ideologiske ståsted, som er stort set identisk når de to år sammenlignes.

Vigtigt er det imidlertid at have in mente, at hvor de policykonkrete spørgsmål tenderer en undervurdering af holdningsstabiliteten blandt vælgerne, kan indekseringen tendere en overvurdering. Ingen af dem synes reelt at måle holdninger. Som allerede nævnt kan man pege på, at førstnævnte i højere grad udtrykker meninger hvor sidstnævnte altså udtrykker vælgerne ideologiske standpunkt. Det, der formentlig giver det mest reelle billede af vælgerne holdninger er de "ideologiske" spørgsmål, som blandt andet er oplistet i Tabel 5.20 og stabilitetsmæssigt placerer de sig da også midt i mellem: De er mere stabile end de policykonkrete spørgsmål, men ikke lige så stabile som når de laves til indekser.

Kapitel 5

Holdningsstabilitet og -skift set over tid

Hvordan har holdningsstabiliteten blandt de danske vælgere udviklet sig over tid? Hvor det foregående kapitel var en kortlægning af den individuelle holdningsstabilitet som den tegner sig for vælgerne i dag, vil nærværende kapitel undersøge, hvordan dette ser ud igennem en længere årrække. Dette vil samtidig udgøre en kontekst, som graden af stabilitet i dag kan ses i relation til, og dermed bidrage til tolkningen heraf.

Det vil således blive undersøgt, om vælgerne kan siges at være blevet mere eller mindre stabile i deres holdninger over tid. På den ene side er det nærliggende at antage, at graden af stabilitet er steget nogenlunde støt i takt med at den politiske viden, interesse og kompetence blandt vælgerne er det. Som beskrevet flere steder, er der gennem årene sket massive forandringer siden Michigan-skolens ideologisk uskyldige og reelt holdningsløse vælgere, som også syntes at tegne sig i dansk kontekst (Nielsen 1974): I *The Nature of Belief Systems in Mass Publics* (1964) finder Converse frem til, at de amerikanske vælgere i 1950'erne var kendetegnet ved så lav grad af stabilitet og konsistens, at der ikke var tale om genuine politiske holdninger, men nærmere det, han betegnede som "ikke-holdninger". Dette billede bekræftes 15 år senere, da han sammen med Markus (1979) finder, at holdningsstabiliteten på mange måder var lige så lav i 1970'erne som i 1950'erne. Nielsen (1976) drog stort set de samme konklusioner om de danske vælgere i 1970'erne og deres holdningsstabilitet, og også han diskuterede holdningernes ægthed: Var det holdningerne der bestemte partivalget eller parti-valget der bestemte holdningerne? Hvor Nielsen dengang kom frem til at sidstnævnte var tilfældet, ser billedet noget anderledes ud i dag. Ingen sætter længere spørgsmålstejn ved om vælgerne besidder politiske holdninger, hvilket det foregående også peger bekræftende på, og i det omfang at der netop er sket en udvikling i vælgernes politiske bevidsthed i form af højere grad af konsistente politiske holdninger, er det forventeligt at der er sket en stigning i holdningsstabiliteten over tid.

På den anden side er det tænkeligt, at en sådan stigning ikke vil forekomme. For det første er det muligt, at en kognitiv mobilisering (jf. (Dalton 1984, 2000, 2007; Dalton, Flanagan & Beck 1984) og stigende ideologisk tænkning og faldende partitilknytning så at sige ophæver hinanden. Som tidligere beskrevet var det en central pointe i Michigan-modellen, at de fleste vælgere på dette tidspunkt slet og ret overtog partiernes politiske holdninger, og hvor dette kan tænkes at have givet en vis stabilitet, vil denne falde i takt med, at vælgerne løsriver sig fra partierne. Er dette tilfældet, vil der formentlig ikke ses den store forskel i stabiliteten på tværs

af panelerne - om end årsagen hertil ifølge en sådan tese vil være ganske forskellig. For det andet er det muligt, at en kognitiv mobilisering af befolkningen også betyder en stigning i andelen der skifter holdning i den forstand, at der forekommer situationer hvor det netop er mest rationelt at skifte holdning. Dette gælder særligt på de policynære spørgsmål, hvor der forekommer forandringer i den politiske kontekst. For det tredje er det et centralt argument i nærværende afhandling, at man ikke kan se vælgerne isoleret fra partierne. Det er blevet beskrevet, hvorledes der sideløbende med udviklingen i vælgeres adfærd er sket en tilsvarende udvikling i partiernes. En øget og hårdere konkurrence partierne imellem, som resultat af det løsne bånd mellem partier og vælgere, har samtidig betydet øget *omskiftelighed* blandt partierne. Partierne skifter i højere grad holdningspositioner og arbejder på at få givne vælgergrupper til at opfatte dem som kompetente til at varetage bestemte politiske mærkesager. Pointen er, at i det omfang at vælgerne er modtagelige overfor de politiske budskaber partierne afsender, kan øget omskiftelighed i disse budskaber således tænkes at have indflydelse på graden af holdningsstabilitet blandt vælgerne.

Paneldata fra 1971-1973, 1987-1988 samt det allerede beskrevne fra 2001-2005, vil udgøre datagrundlaget for en analyse af udviklingen i den individuelle holdningsstabilitet blandt de danske vælgere. Der må dog nødvendigvis tages højde for, at tiden mellem bølgerne er ganske forskellig for de tre sæt paneldata, hvilket også gælder for antallet af holdningsspørgsmål der er medtaget i begge bølger, og som stabiliteten dermed vurderes på baggrund af. Begge dele har betydning for panelernes sammenlignelighed. Første panel består som allerede beskrevet af tre bølger: De to første er en henholdsvis for- og eftervalsundersøgelse omkring folketingsvalget d. 21/9 1971, og den sidste er gennemført efter folketingsvalget d. 4/12 1973, og består af en delmængde af de respondenter, der deltog i de to første bølger i 1971. De 11 holdningsspørgsmål, der anvendes i nærværende analyse af holdningsstabiliteten i 1970'erne er fra første og tredje bølge,⁶⁹ og der er således mere end 2 år og 3 måneder imellem de i alt 533 respondents første og anden holdningstilkendegivelse. For andet panel er tiden mellem første og anden bølge væsentligt kortere. Første bølge blev foretaget i september 1987 og den anden i maj 1988 efter folketingsvalget d. 10/5, og der er 15 sammenlignelige holdningsspørgsmål, der anvendes i analysen. Længst tid mellem bølgerne er der i det sidste panel. Første bølge blev foretaget i december 2001 til marts 2002, efter folketingsvalget i november 2001, og anden bølge i februar 2005 til august 2005, efter folketingsvalget 8/2 2005, og panelet består af i alt 670 respondenter. At der ikke er lige lang tid mellem første og anden bølge for panelerne betyder dermed, at stabiliteten for de tre tidspunkter ikke bliver beregnet

⁶⁹ Anden bølge indeholder primært spørgsmål til belysning af beslutningsprocessen og påvirkningerne i selve valg situationen, og dermed ikke egentlige holdningsspørgsmål.

på samme grundlag. Det er nærliggende at antage, at jo længere tid der går, desto større er sandsynligheden for, at respondenterne har skiftet holdning, og dermed vil det være forventeligt, at 1987-1988-panelet er det, hvor stabiliteten er højest. Det samme gælder forskellen i antallet af holdningsspørgsmål, der går igen i både første og anden bølge for de tre paneler.

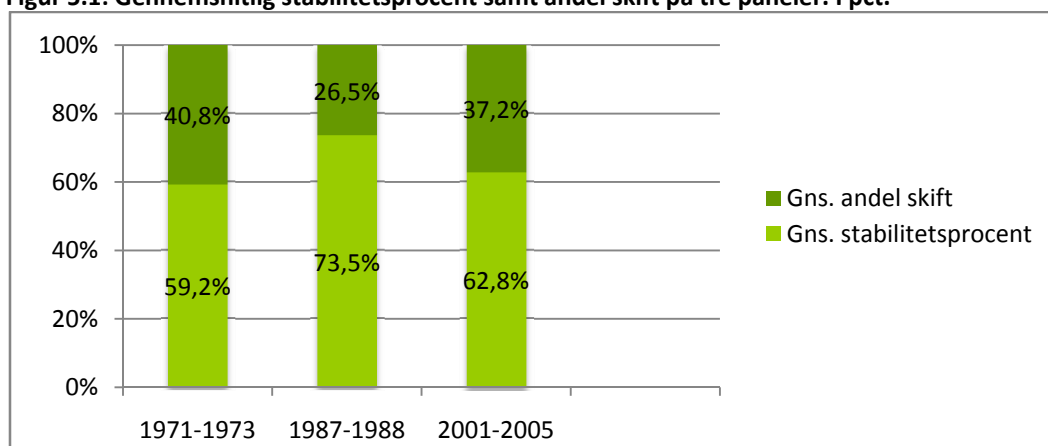
I gennem kapitlet må der således tages højde for forskellen i tiden mellem panelernes bølger, når den individuelle holdningsstabilitet analyseres over tid. Først gives der et kort overblik over udviklingen i det samlede omfang af holdningsstabilitet. Dernæst ses der nærmere på henholdsvis 1971-1973 samt 1987-1988 panelet og de sammenlignelige holdningsspørgsmål der indgår i panelerne hver især. Afslutningsvist vil der gives en samlet vurdering af udviklingen i holdningsstabiliteten blandt de danske vælgere.

Udviklingen i holdningsstabiliteten: Et overblik

Sigtet er at give et overblik over holdningsstabiliteten som den tegner sig i de tre tidsperioder, som panelerne repræsenterer. Som allerede beskrevet, er der ganske vist forskel i tiden mellem første og anden holdningstilkendegivelse for de tre paneler samt forskel i, på hvor mange spørgsmål, den gennemsnitlige stabilitetsprocent samt andel skift kan beregnes på baggrund af, hvilket i høj grad vanskeliggør en sammenligning af *omfanget* af stabilitet. I det følgende vil der for informationens skyld alligevel opstilles en grafisk fremstilling af den gennemsnitlige stabilitet samt andel holdningsskift for perioderne (begge dele beregnet som beskrevet i det foregående kapitel), med henblik på sammenligning. Det gøres dog med bevidstheden om, at dette nødvendigvis må følges op af en nærmere undersøgelse og sammenligning af stabiliteten på de enkelte holdningsspørgsmål.

Nedenstående Figur 5.1 den gennemsnitlige stabilitetsprocent samt andel holdningsskift på rækken af sammenlignelige holdningsspørgsmål i de tre paneler, og som forventet er det på 1987-1988 panelet at vælgerne udviser højeste grad af stabilitet:

Figur 5.1: Gennemsnitlig stabilitetsprocent samt andel skift på tre paneler. I pct.

Det kan aflæses, at den gennemsnitlige stabilitet på 1987-1988 panelet er hele 73,5 pct. med en tilsvarende gennemsnitlig andel skift på blot 25,9 pct. At stabiliteten er højest på dette panel skal i høj grad tilskrives den omstændighed, at der her er tale om den korteste tid mellem panelets to bølger. Som allerede diskuteret betyder den korte tid, at sandsynligheden for holdningsskift blandt vælgerne er markant lavere her. Det betyder samtidig også, at der er flere vælgere, der faktisk tilkendegiver valide svar begge gange adspurgt. Således er det gennemsnitlige antal spørgsmål, som vælgerne svarer "ved ikke" til blot 0,7 på 1987-1988 panelet, mod henholdsvis 1,1 og 3,5 for 1971-1973 og 2001-2005 panelerne. Da 2001-2005 panelet er det, hvor der er længst tid mellem bølgerne, indikerer dette således, at jo længere tid der går, desto større er sandsynligheden for, at vælgerne svarer "ved ikke" på holdningsspørgsmålene.

Men er der noget der tyder på større eller mindre grad af stabilitet over tid? Ses der bort fra 1987-1988 panelet, og udelukkende sammenligner første og sidste panel, er der en lille forskel i stabiliteten som taler for en generel stigning. Med gennemsnitlige stabilitetsprocenter på henholdsvis 59,2 pct. og 62,8 pct. er der ganske vist blot tale om en forskel på 3,6 procentpoints, men dette skal også ses i lyset af, at der gået ca. et år mere mellem første og anden bølge i 2001-2005 panelet end 1971-1973 panelet. Dette kunne umiddelbart indikere, at de politiske holdninger blandt vælgerne faktisk er blevet mere stabile over tid, i takt med de politiske kompetencer er øget, og at denne stabilitet ikke er blevet "spist" af stigende ustabilitet blandt partierne.

Hvad der imidlertid problematiserer en konklusion om, at vælgernes holdningsstabilitet er steget støt (lineært) over tid er, at forskellen på de to paneler faktisk er ret begrænset, samt at der er så stor en forskel på 2001-2005 og 1987-1988 panelet som det er tilfældet. Som det også kan aflæses af Histogram 6.1, er der tale om en forskel i stabiliteten på hele 11,3 procentpoints - hvoraf det hele næppe kan tilskrives den ellers ikke ubetydelige forskel i tiden mellem panelernes bølger. For at opnå dybere indsigt i udviklingen over tid, er første skridt således at kigge nærmere på stabiliteten på de enkelte holdningsspørgsmål for henholdsvis 1971-1973 og 1987-1988 panelet.⁷⁰ Dette vil blive gjort i det følgende, hvor der ligeledes vil blive fokuseret på de spørgsmålstyper der blev fremdraget i det forrige kapitel, med henblik på at sige noget om udviklingen i stabiliteten i disse. Er der eksempelvis noget der tyder på, at der for de tidligere paneler er de fordelings- frem for værdipolitiske spørgsmål der er mest stabile - og findes der samme forskel på de mere policykonkrete spørgsmål og så de mere ideologiske, sådan som vi fandt det på 2001-2005 panelet? Tilsvarende vil der blive set på betydningen af

⁷⁰ Alle holdningsspørgsmål i 1971-1973 samt 1987-1988 panelerne er blevet behandlet på samme vis som beskrevet i kapitel 5 i forbindelse med analyse af 2001-2005 panelet. Det være sig omkodning af variable ((dvs. sammenlægning af kategorier), fremgangsmåde for beregning af gennemsnitlig stabilitet samt stabilitet på de enkelte spørgsmål.

saliens. I endnu højere grad end på 2001-2005 panelet, vil der her være tale om en tentativ analyse. For det første kategoriseres emnerne anderledes på begge disse paneler (se Dansk Data Arkiv 1991, 1994). Dette er dog ikke det store problem. Det ikke er udviklingen i dagsordenen over tid der er i fokus her, hvorfor sammenligneligheden ikke er nødvendig. For det andet er der tale om langt færre holdningsspørgsmål, hvorfor emnerne vanskeligt lader sig måle. For det tredje er der det problem med 1987-1988 panelet, at der kun spørges til vælgerens dagsorden i 1987. På disse præmisser, vil der blive set på, om et spørgsmåls saliens har betydning for graden af stabilitet.

Holdningsstabilitet i 1970erne

I 1971-1973 panelet findes der i alt 11 holdningsspørgsmål, som er blevet stillet til respondenterne både i 71 og 73-bølgen. Der er således tale om betydeligt færre spørgsmål end det var tilfældet med 2001-2005 panelet, hvilket dels betyder, at den stabilitet som her undersøges og beregnes, både den gennemsnitlige og når der deles op på spørgsmålstyper, må ventes at være forbundet med større usikkerhed, og dels at færre politikområder er repræsenteret. Eksempelvis er det hele 4 ud af de 11 spørgsmål der omhandler EU (Europæisk Fællesskab), da dette var det dominerende stridsspørgsmål ved folketingsvalget i 1971 (Worre 1976b:16), og det derfor både i 1971 og igen i 1973 var centralt at få afdækket vælgerens holdning hertil. Som det vil fremgå, omfatter de resterende 6 spørgsmål vælgerens holdninger til eksempelvis økonomisk lighed, større skatteprogression samt radio- og TV-censur. I det følgende blive set nærmere på holdningsstabiliteten på de 11 spørgsmål, ligesom det vil blive undersøgt, om der det lille antal spørgsmål til trods, alligevel er noget der indikerer mønstre heri.

Som beskrevet, er den gennemsnitlige stabilitet for samtlige 11 spørgsmål 59,2 pct. Det betyder omvendt, at vælgerne i 1970erne gennemsnitligt skiftede holdning til næsten 41 pct. af de stillede spørgsmål i løbet af ca. 2,5 år. Også her dækker gennemsnittet over betydelige variationer, de enkelte spørgsmål i mellem, men spredningen er dog ikke nær så stor som det var tilfældet på 2001-2005 panelet. I de fleste tilfælde peger rækken af stabilitetsmål generelt i samme retning: Når stabilitetsprocenten er høj er Kappa og de øvrige korrelationskoefficienter det også. Dette er dog ikke helt tilfældet når det gælder det holdningsspørgsmål, der ifølge stabilitetsprocenten er det, der er forbundet med højeste grad af stabilitet. Faktisk det modsatte, som det fremgår af nedenstående Tabel 5.1:

Tabel 5.1: Spørgsmål, forbundet størst og mindst grad af stabilitet, 1971-1973. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
I klemme ift. store organisationer	73,7	.131	.151	.356	(9,6)
Meld os ud af NATO	62,9	.382	.469	.642	(10,9)

N=475-482

Det spørgsmål, hvor den største andel vælgere har givet samme svar både i 1971 og 1973 er det, hvor vælgerne skal tilkendegive graden af enighed i, at den enkelte ofte kommer i klemme i forhold til de store organisationer - men ses der på Kappa koefficienten, er den faktisk lavest på netop dette spørgsmål. Dette skyldes, at der her er tale om et konsensusspørgsmål, hvor der både i 1971 og 1973 er omkring 80 pct. af vælgerne der erklærer sig (helt eller delvist) enig. Også de øvrige korrelationskoefficienter, der ligeledes tager højde for statistisk uafhængighed, indikerer lav grad af stabilitet, men det ændrer dog ikke ved, at en stor andel vælgere faktisk tilkendegiver samme holdning både i 1971 og 1973. Det spørgsmål, som Kappa og de øvrige korrelationskoefficienter tilkendegiver som det, der er størst stabilitet på, er spørgsmålet om Danmark skal melde sig ud af NATO. Også stabilitetsprocenten indikerer dette, da den med 62,9 pct. her er den næsthøjeste blandt alle spørgsmål.

Mønstre i 1971-1973-holdningsspørgsmålene

Med blot 11 spørgsmål er det umiddelbart svært at undersøge, om der er signifikante mønstre som indikerer, at nogle spørgsmålstyper end andre er forbundet med særlig grad af holdningsstabilitet eller ustabilitet. Som det var tilfældet på 2001-2005 data, foretages der dog alligevel en faktoranalyse med henblik på at få klarlagt eventuelle holdningsdimensioner i spørgsmålsrækken. Faktoranalysen udføres stort set på samme vis som i det foregående, dog er det på grund af det lave antal spørgsmål ikke her nødvendigt at arbejde med et begrænset antal spørgsmål.

Det kan indledningsvist siges at faktoranalysen fremkommer med et Kaiser-Meyer-Olkin mål på .785, som indikerer, at variablene "klynger" sig sammen og derfor faktisk er egnede til faktoranalyse og Bartlett's test indikerer med en p-værdi på .000, at der er signifikant sammenhæng mellem variablene. Dernæst, som det kan aflæses af nedenstående Tabel 5.2, fremkommer der tydeligt tre dimensioner⁷¹ i de 11 spørgsmål:

⁷¹ Med "eigenvalues" på mindst 1. Eigenvalues summerer til antallet af variable og fortæller noget om, hvor stor en andel af variationen, hver enkelt dimension forklarer.

Tabel 5.2: Faktoranalyse af 11 holdningsspørgsmål, 1971. Oblique rotation. Standardiserede regressionskoefficienter, kun værdier over .3 medtaget

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Ud af NATO	.573		
EF: uforenelig med dk demokrati	.753		
EF: National uafhængighed	.836		
EF: Udenlandsk kapital indflydelse	.628		
EF: Økonomisk fordel	.773		
Statskontrol med private investeringer		.626	
Større skatteprogression		.792	
Økonomisk lighed for alle		.692	
I klemme ift. store organisationer			.739
Radio og TV: Yderliggående synspunkter			.610
Stærk mand			.739

Kaiser-Meyer-Olkin= .798, Bartlett's test=.000

*Forklaret varians Faktor 1: 27,2 pct., Faktor 2: 12,3 pct., Faktor 3: 10,4 pct.

Den første faktor eller dimension som analysen udskiller, indeholder den række af spørgsmål, der måler vælgernes holdning til EF samt spørgsmålet om, hvorvidt Danmark skulle melde sig ud af NATO. Sammenlagt forklarer denne dimension 27,2 pct. af variansen i vælgernes holdninger. Den kan sidestilles med den i kapitel 5 beskrevne EU-dimension, og som det ligeledes var tilfældet der, er der også på denne række af spørgsmål variation i stabiliteten på de enkelte spørgsmål. Dette fremgår af følgende Tabel 5.3:

Tabel 5.3: Stabilitet på EF- og NATO-spørgsmål, 1971-1973. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Meld os ud af NATO	62,9	.382	.469	.642	(10,9)
EF: uforenelig med dk demokrati	51,1	.251	.343	.461	(19,1)
EF: National uafhængighed	58,9	.317	.404	.577	(10,9)
EF: Udenlandsk kapital indflydelse	58,3	.222	.300	.449	(9,9)
EF: Økonomisk fordel	54,5	.278	.359	.502	(9,8)

N=431-481

Som det fremgår, er vælgerne væsentligt mindre stabile i deres holdning til, om EF er uforeneligt med dansk demokrati end det er tilfældet på spørgsmålet om medlemskab af EF vil betyde en vis opgivelse af den nationale uafhængighed, hvilket ses både af stabilitetsprocenten og korrelationskoefficienterne. Til gengæld er spørgsmålet om udmeldelse af NATO som beskrevet det, som vælgerne er mest stabile på.

Den anden dimension faktoranalysen udleder, er konsistent med en fordelingspolitisk dimension. Som det fremgår af Tabel 5.2, består dimensionen af tre spørgsmål, der alle kan siges at være indikatorer på vælgernes fordelingspolitiske orientering. Den gennemsnitlige stabilitetsprocent for de tre spørgsmål er 58,5 pct., hvilket er en lille smule under gennemsnittet for samtlige holdningsspørgsmål i 1971-1973 panelet. Det er også en smule mindre end gennemsnittet for samtlige 16 værdipolitiske spørgsmål fra 2001-2005 panelet, der var på 61,6 pct. Dette indikerer igen en lille stigning over tid - men det er værd at bemærke, at også for

2001-2005 panelet var det kendetegnende, at stabiliteten på de fordelingspolitiske spørgsmål lå under gennemsnittet. Stabiliteten på de tre fordelingspolitiske spørgsmål fra 1971-1973 panelet hver især kan aflæses af Tabel 5.4:

Tabel 5.4: Stabilitet på fordelingspolitiske spørgsmål, 1971-1973. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Statskontrol med private investeringer	59,8	.270	.370	.537	(10,3)
Større skatteprogression	55,9	.194	.257	.453	(3,8)
Økonomisk lighed for alle	59,8	.270	.370	.537	(10,3)

Som det fremgår, er det spørgsmålet om høje indtægter bør beskattes hårdere end det er tilfældet i dag (skatteprogression), som trækker gennemsnittet for de fordelingspolitiske spørgsmål ned. Hvor stabilitetsprocenten på 55,9 pct. er ikke er blandt de laveste, tilkendegiver en Kappakoefficient på .194 til gengæld at dette spørgsmål, næsteften spørgsmålet om at den enkelte ofte kommer i klemme i forhold til de store organisationer, er det, der er forbundet med størst grad af ustabilitet. Det er nærliggende at forklare ustabilitet på netop dette spørgsmål med de politiske begivenheder der fandt sted i pågældende periode: Det var netop op til valget i 1973 at Glistrup vandt frem - ikke mindst på sin massive kamp for lavere skat - og det synes naturligt, at dette har forårsaget en del holdningsskift fra 1971 til 1973. De to øvrige fordelingspolitiske spørgsmål, jf. Tabel 5.4 vedrørende statskontrol med private investeringer samt hvorvidt man i politik bør bestræbe sig på at skaffe alle samme økonomiske vilkår, er begge med 59,8 pct. et nøk højere end den gennemsnitlige stabilitetsprocent - og i øvrigt nogenlunde på højde med tilsvarende spørgsmål i 2001-2005 panelet.

Den sidste dimension kan med god vilje siges at ækvivalere en værdipolitisk dimension (jf. kapitel 5:8-10, 14ff), og indeholder, som det var tilfældet med den fordelingspolitiske, tre spørgsmål. Det første er allerede præsenteret og omhandler vælgernes enighed i, at den enkelte ofte kommer i klemme i forhold til de store organisationer. Det andet omhandler vælgernes enighed i, at henholdsvis at radio og TV burde tie yderliggående synspunkter ihjel og det sidste om det ville være fornuftigt at lade en stærk mand gribe magten i en økonomisk krisesituation. Ingen af de tre måler traditionelle værdipolitiske emner som de, der blev præsenteret i forrige kapitel, eksempelvis udlændingepolitik, miljøpolitik, retspolitik eller udenrigspolitik (jf. Borre 2003:175-176), men der kan argumenteres for, at med lidt god vilje tapper spørgsmålene en "autoritær-liberal" dimension i vælgernes holdninger:

Tabel 5.5: Stabilitet på værdipolitiske spørgsmål, 1971-1973. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gam- ma	(Ved ikke)
I klemme ift. store organisationer	73,7	.194	.257	.453	(9,6)
Radio og TV: Yderliggående synspunkter	61,9	.336	.388	.578	(5,4)
Stærk mand	57,7	.285	.366	.530	(6,9)

N=478-504

På baggrund af ovenstående Tabel 6.5 kan det beregnes, at den gennemsnitlige stabilitetsprocent for de tre værdipolitiske spørgsmål er så høj som 64,4 pct., og som det var tilfældet på 2001-2005 panelet er der også her større spredning på de værdipolitiske spørgsmål i sammenligning med de fordelingspolitiske. Begge dele skal dog primært tilskrives det første spørgsmål, hvor Kappa til gengæld er meget lav. Uden dette, er stabilitetsprocenten for de to øvrige værdipolitiske spørgsmål ikke forskellig fra de fordelingspolitiske, men noget tyder på, at Kappa-koefficienterne generelt er en smule højere her. Dette er i overensstemmelse med analyserne af 2001-2005 panelet. Her var vælgerne tydeligvis mere stabile i deres værdipolitiske holdninger end de fordelingspolitiske. På 1971-1973 panelet er der dog tale om så få spørgsmål, at der næppe kan siges at være mere end indikationer på, at det ligeledes er tilfældet her.

I endnu højere grad bliver der tale om indikationer når der ses på saliens. Som det var tilfældet på 2001-2005 panelet er vælgerne også på 1971-1973 panelet blevet bedt angive 4 problemer, de finder vigtige. Disse og deres rangorden fremgår af Tabel 5.6.⁷²

Tabel 5.6: Rangliste for dagsordensemner, 1971 og 1973, (pct. af svar).

Dagsorden 1971	Dagsorden 1973
Sociale problemer (26,8 pct.)	Nationaløkonomi (25 pct.)
Nationaløkonomi (12,5 pct.)	Udenrigspolitik (19,7 pct.)
Boligproblemer (11,9 pct.)	Sociale problemer (14,6 pct.)
Forurening og trafik (11,1 pct.)	Boligproblemer (11,9 pct.)
Udenrigspolitik (9,7 pct.)	Offentlige indtægter og udgifter (11,8 pct.)
Offentlige indtægter og udgifter (9,4 pct.)	Forurening og trafik (7,5 pct.)
Uddannelse og kultur (8,1 pct.)	Uddannelse og kultur (4,6 pct.)
Erhverv og arbejdsmarked (5,3 pct.)	Erhverv og arbejdsmarked (1,9 pct.)
Andet (2,9 pct.)	Andet (1,9 pct.)
Politikere og partier (2,4 pct.)	Politikere og partier (1,3 pct.)
N=1001 (100 pct.)	N=1182 (100 pct.)

Anm.: Afvigelser fra 100 pct. grundet afrunding

Som det kan aflæses af tabellen synes der at være lidt større variation i vælgeres politiske dagsorden i 1971-1973 end det var tilfældet i 2001-2005 jf. forrige kapitel, og dette til trods for, at der som flere gange fremhævet er kortere tid mellem panelerne. Som det fremgår, er spørgsmålet om den nationale økonomi højt placeret på vælgeres dagsorden i begge år, hvilket ikke er overraskende, når den oliekrise, denne periode var berørt af, tages i betragtning.

⁷² Som sagt adskiller kategorierne sig fra dem, der er for 2001-2005 panelet (se Dansk Data Arkiv 1994).

Fra 1971 til 1973 kommer dette spørgsmål øverst på dagsordenen, hvor spørgsmålet om sociale problemer falder fra en førsteplads til en tredjeplads. Og spørgsmålet om udenrigspolitik går fra en femteplads i 1971 til en andenplads på de knap 2 år mellem panelerne, hvilket tydeligvis har sin sammenhæng med den danske EF-afstemning i 1972.

Da der på dette panel blot er 11 holdningsspørgsmål, er det vanskeligt at undersøge, om det er spørgsmål højest på dagsordenen som vælgerne er mest ustabile på. Sammenlignes Tabel 5.3, 5.4 og 5.5 synes der dog at kunne peges på, at de udenrigspolitiske samt økonomiske spørgsmål gennemsnitligt er forbundet med mindre stabilitet end det er tilfældet med de tre værdipolitiske spørgsmål. Da både udenrigspolitik og nationaløkonomi er højt på vælgerne dagsorden giver det anledning til en tentativ konklusion om, at vi her ser samme mønster som på 2001-2005 panelet. Nemlig at vælgerne optræder mere ustabile på de spørgsmål, der er højest på deres dagsorden.

Således viser det foregående, at vælgerne var en smule mindre stabile i deres holdninger i 70erne end det er tilfældet i dag - hvilket dog synes lidt mere udpræget, når tidsforskellen mellem første og anden bølge tages i betragtning. Som det var tilfældet på 2001-2005 panelet er der noget der tyder på, at også i 70erne var vælgerne lidt mere stabile på de værdipolitiske end de fordelingspolitiske. Da de 11 holdningsspørgsmål i højere grad kan karakteriseres som abstrakte eller ideologiske, er det umiddelbart svært at vurdere, om der også her er lige så stor forskel på denne type spørgsmål og så de mere policykonkrete, sådan som det var tilfældet på 2001-2005 panelet. Det er dog nærliggende at antage, at ifald der havde været flere policy- eller kontekstafhængige spørgsmål i 1971-1973 panelet, ville den gennemsnitlige holdningsstabilitet været lavere- og afvigelsen fra 2001-2005 panelet dermed større.

Holdningsstabilitet i 1980erne

Hvordan ser det så ud med holdningsstabiliteten i 1980erne? De indledende analyser har ikke overraskende peget på, at det er på 1987-1988 panelet, at den højeste grad af stabilitet er at finde. Dette hænger som beskrevet sammen med det meget korte tidsrum mellem første og anden undersøgelsesbølge, som alt andet lige må ventes at reducere sandsynligheden for holdningsskift. Alligevel vil der også her blive se nærmere på denne stabilitet og om det er muligt at pege på mønstre i, hvilken type spørgsmål, hvorpå vælgerne er særligt stabile eller ustabile.

Fra 1987-1988 panelet er der udvalgt 15 holdningsspørgsmål, som er stillet i både 1987 og 1988. Der er dels tale om en spørgsmålsrække, hvor vælgerne skal erklære graden af enighed i forskellige udsagn, eksempelvis vedrørende sociale nedskæringer, NATO, indvan-

dring samt vækst, og dels om en række spørgsmål, hvor vælgerne skal prioritere mellem to forskellige udsagn, primært vedrørende fordelingspolitik. Derudover indeholder 1987-1988 panelet et spørgsmålsbatteri på 11 spørgsmål vedrørende gensplejsning. Til trods for at samtlige spørgsmål både indgår i 1987 og 1988, er det dog valgt kun at medtage to af dem i de videre analyser. Dette skyldes, at de øvrige spørgsmål ikke synes at måle reelle politiske holdninger, men i højere grad etiske overvejelser og viden om gensplejsning samt frygt for herfor.

Den gennemsnitlige stabilitetsprocent for de 15 holdningsspørgsmål er som det fremgik af Figur 5.1 så høj som 73,5, hvilket omvendt betyder, at vælgerne gennemsnitligt skifter holdning på blot 26,5 pct. af de spørgsmål, som de har givet valide svar på. Som det sås på 1971-1973 panelet, er der heller ikke her så stor spredning i stabiliteten som det var tilfældet på 2001-2005 panelet. Blot 4 ud af de 15 spørgsmål har en stabilitetsprocent under 70 pct., hvoraf to er på henholdsvis 68,4 pct. og 69,7 pct., og for to spørgsmål er den over 80 pct. Og i de fleste tilfælde følges stabilitetsprocenten og korrelationskoefficienterne ad, når det gælder graden af stabilitet på de enkelte spørgsmål. Dette kan ses af nedenstående Tabel 5.7, der viser de spørgsmål, der er forbundet med højeste og laveste grad af stabilitet:

Tabel 5.7: Spørgsmål forbundet størst og mindst grad af stabilitet, 1987-1988. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Nationalisering: Bank og industri privat eje	83,5	.507	.278	.436	(4,9)
Holdning til EF	82,9	.668	.656	.906	(13,4)
Gensplejsning: Forbud	59,5	.328	.424	.590	(4,9)

N=580-637

Tabellen viser, at det spørgsmål, der når begge stabilitetsmål tages i betragtning er forbundet med størst grad af holdningsstabilitet, er det spørgsmål, hvor vælgerne skal tilkendegive deres holdning til, om Danmark fortsat skal være medlem af EF eller ej. Her er stabilitetsprocenten så høj som 82,9 pct. og Kappa-værdien, som er den højeste af alle - og så de øvrige paneler taget i betragtning - er .668. Stabilitetsprocenten er en lille smule højere på spørgsmålet hvor vælgerne skal tilslutte sig enten udsagnet om at staten bør overtage banker og industri, eller om dette stadig bør være i privat eje, men her er Kappa og de øvrige korrelationskoefficienter ikke nær så høje. Igen skyldes dette at spørgsmålet er et, hvorpå langt de fleste vælgere er enige: Knap 80 pct. både i 1987 og 1988 er enige i det andet udsagn - og lidt mere end samme procentdel er altså holdningsstabil. Det spørgsmål, som flest vælgere er ustabile på, er spørgsmålet hvorvidt gensplejsning skal forbydes. Som det fremgår af tabellen er det blot 59,5 pct. der mener det samme både første og anden gang adspurgt og også Kappa-værdien er her den laveste med .305. Sammenlignes der med spørgsmålene på de to øvrige paneler, er stabiliteten dog ikke i den lave ende.

Mønstre i 1987-1988-holdningsspørgsmålene

I det følgende vil der blive set på, om der er mønstre i stabiliteten. Som i det foregående vil det blive undersøgt om der er forskel i stabiliteten på fordelingspolitiske og værdipolitiske holdninger samt om der er noget der indikerer, at der på 1987-1988 panelet er forskel på de mere ideologiske spørgsmål og så de mere policykonkrete. Også her, gøres dette med udgangspunkt i en faktoranalyse af de 15 holdningsspørgsmål. Resultatet kan ses i Tabel 5.8, hvor Bartlett's test og KMO-værdien indikerer, at der er signifikant sammenhæng mellem variablene og at disse klynger sig sammen:

Tabel 5.8: Faktoranalyse af 15 holdningsspørgsmål, 1987. Oblique rotation. Standardiserede regressionskoefficienter, kun værdier over .3 medtaget.

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
Militærudgifter skæres ned	-.654			
Økonomisk lighed: Indtægtsforskelle	.569			
Statskontrol med erhvervslivet	-.469			
Medarbejderindflydelse	.541			
Sociale nedskæringer for vidt	.695			
Holdning til EF	-.760			
Ud af NATO	.730			
Landbrugets forurening	.535			-.318
Flygtninges levevis		.805		
Indvandrere en trussel		.853		
Vækst versus miljø		.311		
Gensplejsning: Vigtigt at være med			.789	
Gensplejsning: Forbud			.837	
Sociale reformer				.598
Nationalisering: Bank og industri privat eje				.662

Kaiser-Meyer-Olkin= .801, Bartlett's test=.000

Forklaret varians Faktor 1: 24,4 pct., Faktor 2: 11 pct., Faktor 3: 8,4 pct., Faktor 4: 6,9 pct.

Som det fremgår, udskiller faktoranalysen i alt fire faktorer eller holdningsdimensioner⁷³. Ses de på den første faktor og de spørgsmål den udgøres af, så kan denne siges at ækvivalere en "fordelingspolitisk" dimension i vælgernes holdninger. Værd at bemærke er dog, at spørgsmålene om EF og NATO også indgår her, hvor disse på de foregående paneller udgjorde en selvstændig dimension. Også spørgsmålet om der bør sættes en stopper for landbrugets forurening klynger sig sammen med de fordelingspolitiske spørgsmål - og faktisk også loader på Faktor 4, selvom det tematisk set burde loade på Faktor 2, som netop tilsvarende en værdipolitisk dimension. På denne faktor eller dimension indgår der tre spørgsmål: Det første omhandler vælgernes holdning til, om flygtninge primært bør indordne sig eller har ret til at bevare egen kultur, det andet om indvandring udgør en trussel mod den nationale egenart og det sidste spørgsmål omhandler prioriteringen mellem hensynet til økonomisk vækst og så miljøet.

⁷³ Også her med eigenvalues på mindst 1.

Når Faktor 1 og 2 sammenlignes, fremkommer det overraskende resultat, at det på 1987-1988 panelet er de fordelingspolitiske spørgsmål, der er forbundet med størst grad af stabilitet. Både på 1971-1973 og særligt 1 2001-2005 panelet var det tydeligvis de fordelingspolitiske spørgsmål, som vælgerne er mest stabile på. Men på 1987-1988 panelet er dette tilsyneladende omvendt. Af nedenstående Tabel 5.9, der viser stabiliteten på de 8 spørgsmål fra Faktor 1 kan det summeres, at den gennemsnitlige stabilitetsprocent på disse spørgsmål er 75,3 pct.:

Tabel 5.9: Stabilitet på fordelingspolitiske spørgsmål, 1987-1988. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Militærudgifter skæres ned	76,8	.557	.471	.748	(2,2)
Økonomisk lighed: Indtægtsforskelle	70,8	.438	.358	.637	(4,5)
Statskontrol med erhvervslivet	68,4	.401	.365	.642	(6,0)
Medarbejderindflydelse	76,2	.540	.440	.735	(5,2)
Sociale nedskæringer for vidt	74,1	.465	.524	.800	(5,1)
Holdning til EF	82,9	.668	.656	.906	(13,4)
Ud af NATO	77,3	.466	.551	.872	(7,5)
Landbrugets forurening	76,0	.333	.416	.721	(3,0)

N=580-655

Som det fremgår, er stabiliteten på disse spørgsmål ret høj, men der forekommer visse forskelle. Ses der på stabilitetsprocenten, er spørgsmålet vedrørende større statskontrol med erhvervslivet det, hvor færrest vælgere har en stabil holdning. Kappa, der ganske vist også er lav på dette spørgsmål, er dog endnu lavere på spørgsmålet om landbrugets forurening. Her er stabilitetsprocenten til gengæld høj – og uoverensstemmelsen skal igen finde sin forklaring i, at der er tale om et spørgsmål, som de færreste kan erklære sig uenige i: Derfor er det i 1987 da også hele 75,2 pct. af vælgerne der er helt eller delvist enige i, at der bør sættes en stopper for landbrugets forurening og i 1988 var det 77,8 pct. Blandt de spørgsmål, hvorpå vælgerne er mest stabile findes spørgsmålet om holdningen til EF, til militærudgifter, medarbejderindflydelse samt NATO.

Ses der på spørgsmålsrækken i Tabel 5.9 er der ikke noget der peger bekræftende på, at de spørgsmål, der har en "ideologisk" eller principiel karakter mere stabile. Spørgsmålene om økonomisk lighed, statskontrol samt sociale nedskæringer er nogen, der kan siges at måle en mere ideologisk orientering i vælgernes holdninger, hvorimod spørgsmålet om militære udgifter er mere afhængigt af den førte politik - og sammenlignes de, er det faktisk sidstnævnte der er forbundet med størst grad af stabilitet. Her skal det dog tages i betragtning, at der blot er tale om et enkelt spørgsmål, ligesom holdningen til udgifter til militæret også kan tappe en mere principiel holdning til militæret hos vælgerne.

Det er til gengæld tydeligt, at den gennemsnitlige stabilitetsprocent på 75,3 pct. trækkes op af de spørgsmål, hvor det netop kan diskuteres om de reelt måler fordelingspolitik.

Både spørgsmålet om landbrugets forurening samt om holdningen til EF- og NATO-medlemskabet. Undlades disse, fremkommer der en gennemsnitlig stabilitetsprocent for de øvrige spørgsmål på 73,2 pct. Værd at bemærke er dog, at dette fortsat er højere end den gennemsnitlige stabilitet for de værdipolitiske spørgsmål, som kan ses af følgende Tabel 5.10:

Tabel 5.10: Stabilitet på værdipolitiske spørgsmål, 1987-1988. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Flygtninges levevis	72,8	.514	.448	.688	(4,0)
Indvandrere en trussel	74,5	.519	.560	.814	(3,0)
Vækst versus miljø	69,7	.338	.381	.665	(5,4)

N=634- 650

Det skal naturligvis tages i betragtning at der her blot er tre spørgsmål, men der er alligevel noget der tyder på, at 1987-1988 panelet skiller sig ud på dette punkt. Som det fremgår, er der heller ikke særlig stor variation i stabiliteten på de tre spørgsmål, hvor det både på 1971-1973 samt 2001-2005 panelet netop var blandt de værdipolitiske spørgsmål, at stabiliteten svingede mest. Spørgsmålet, hvor vælgerne skal prioritere mellem økonomisk vækst og miljø er det, hvorpå stabiliteten er lavest. De to spørgsmål vedrørende flygtninge/indvandrere er nogenlunde lige stabile - og begge ligger de omkring gennemsnittet for samtlige holdningsspørgsmål i 1987-1988 panelet.

De to sidste faktorer, som faktoranalysen fremkommer med, jf. Tabel 5.7, indeholder hver især to spørgsmål. Faktor 3 indeholder de to spørgsmål vedrørende vælgernes holdning til gensplejsning, og Faktor 4 indeholder to spørgsmål, der umiddelbart ville forventes at knytte an til den fordelingspolitiske dimension (Faktor 1) men som i stedet har klynges sig sammen og udgør en selvstændig dimension. Dette gælder for det første spørgsmålet om vi er gået for langt med sociale reformer i Danmark, og for det andet spørgsmålet om banker og industri bør overtages af staten eller bevares som privat eje. Stabiliteten på disse spørgsmål fremgår af Tabel 5.11 nedenfor:

Tabel 5.11: Stabilitet på spørgsmål om gensplejsning, sociale reformer samt nationalisering af banker og industri, 1987-1988. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
<i>Faktor 3:</i>					
Gensplejsning: Vigtigt at være med	63,7	.305	.403	.618	(4,9)
Gensplejsning: Forbud	59,5	.328	.424	.590	(4,9)
<i>Faktor 4:</i>					
Sociale reformer	77,0	.363	.281	.525	(3,1)
Nationalisering: Bank og industri privat eje	83,5	.507	.278	.436	(4,9)

N=637-649

Ser vi først på Faktor 3 fremgår det, at der ikke forekommer den store forskel i stabiliteten på de to spørgsmål. Stabilitetsprocenterne indikerer at vælgerne er lidt mere stabile på spørgsmålet om at det er vigtigt at være med, mens Kappa viser at der ikke er forskel. Her er det i øvrigt værd at notere sig, at begge spørgsmål kan siges at være mere policykonkrete end ideologiske, og den relativt lave grad af stabilitet på dem taler således også her bekræftende for resultaterne i forrige kapitel; nemlig at vælgerne er mere holdningsskiftende på de spørgsmål, der er mest policykonkrete, og dermed følsomme overfor en skiftende politisk kontekst. Stabiliteten er tydeligvis højere, når vi ser på spørgsmålene i Faktor 4, der begge ligger blandt de højeste af de i alt 15 holdningsspørgsmål, i 1987-1988 panelet. Værd at bemærke er dog, at Kappaværdien ikke helt synes at tilsvare den høje stabilitetsprocent på spørgsmålet om sociale reformer.

Også på 1987-1988 panelet kan betydningen af saliens berøres - dog endnu mere overfladisk end i det foregående. Dette skyldes, at panelet adskiller sig fra de to øvrige, dels ved at respondenterne her blot bedes angive tre frem for fire svar og dels ved, at dagsordensspørgsmålet kun stilles i 1987 og altså ikke i 1988 (se Dansk Data Arkiv 1991). Dagsordensemnerne og deres rangering for 1987 kan ses af nedenstående Tabel 5.12:

Tabel 5.12: Rangliste for dagsordensemner, 1987 (pct. af svar).

Dagsorden 1987
Nationaløkonomi (50,1 pct.)
Forurening og trafik (14 pct.)
Sociale problemer (11,9 pct.)
Andet (10,9 pct.)
Boligproblemer (3,5 pct.)
Udenrigspolitik (3,1 pct.)
Offentlige indtægter og udgifter (2,8 pct.)
Politikere og partier (2,7 pct.)
Uddannelse og kultur (0,7)
Erhverv og arbejdsmarked (0,2)
N=1241 (100 pct.)

Anm.: Afvigelse fra 100 pct. kan forekomme grundet afrunding.
Kategorien "andet" indeholder her spørgsmålet om genteknologi.

Som det fremgår, er det som i 1973 også i 1987 nationaløkonomien der står højest på vælgerne dagsorden, og dette endda meget markant. Interessant er det, at forurening kommer ind på en andenplads og at spørgsmål om erhverv og arbejdsmarked, uddannelse og kultur, politikere og partier, offentlige indtægter og udgifter, udenrigspolitik samt boligproblemer er spørgsmål, som en ganske lille andel af vælgerne peger på. Også her er det problematisk at udpege holdningsspørgsmål, der tapper disse emner, med henblik på at afdække saliens betydning for stabiliteten. Gennemgå de 15 spørgsmål er der ikke umiddelbart meget der indi-

kerer, at saliens har indflydelse. Spørgsmålet om miljø versus vækst er dog forbundet med lidt større ustabilitet end det gennemsnitlige, men det er spørgsmålet om landbrugets forurening eksempelvis ikke. Til gengæld er spørgsmålene om gensplejsning blandt dem, som vælgerne har skiftet mest holdning til. Netop dette emne kan knyttes an til Folketingets vedtagelse af verdens første genteknologilov i 1986 samt beslutningen om en styrkelse af den offentlige debat på området året efter. Dette kunne indikere, at selvom emnet ikke er højt på *vælgernes* politiske dagsorden, påvirkes de af kommunikationen i den politiske elite.

Afsluttende

De foregående analyser peger på meget høj grad af stabilitet blandt vælgerne, når dette ses indenfor en kortere tidshorisont. På det lille års tid der går mellem første og anden bølge i 1987-1988 panelet, skifter vælgerne gennemsnitligt holdning på omtrent 25 pct. af de stillede spørgsmål, og er omvendt stabile på ca. 75 pct., hvilket i sammenligning med de øvrige paneler er meget højt. I og for sig er dette ikke overraskende. Det må antages, at jo længere tid der går mellem første og anden gang adspurgt, desto større er sandsynligheden for holdningsskift. Dette kan så have forskellige årsager. En årsag er, at jo længere tid der går, desto mere vil den politiske kontekst og første politik kunne have ændret sig. Det samme gælder vælgerne selv. Jo længere tid der går, desto større er muligheden for, at vælgeren reelt ændrer holdning. Enten pga. de påvirkes af den politiske kommunikation eller af andre årsager bevæger sig væk fra deres oprindelige standpunkt.

På 1971-1973 panelet er der ganske vist kun knap 2 år mellem panelerne. Alligevel ser det ud til, at dette panel er det, hvor vælgerne er mest ustabile. Dette har tydeligvis sin sammenhæng med de store politiske forandringer der prægede perioden. Men om det var nye adfærds- og holdningsmæssige strømninger blandt vælgerne der skabte et mulighedsrum for fremkomsten af nye partier, eller om det i højere grad var forandringer på det politiske plan, også globalt set, der hjalp dette på vej - eller formentlig et samspil - kan ikke afgøres her. Det samme gælder årsagen til den øgede holdningsstabilitet. At ustabiliteten er større på 1971-1973 panelet end 2001-2005 panelet på trods af forskellig tid mellem bølgerne kunne umiddelbart pege bekræftende på en antagelse om større politiske kompetencer blandt vælgerne i dag end den gang. Der er dog tale om en meget moderat udvikling i holdningsstabiliteten og dette til trods for, at 1971-1973 netop var en meget ustabil periode. Dog kan det være under indflydelse af, at den politiske kommunikation ventes at være blevet mere massiv over tid.

På 1971-1973 panelet gives der endvidere indikationer på, at også i 70'erne var vælgerne lidt mere stabile på de værdipolitiske end de fordelingspolitiske spørgsmål. Omvendt forholder det sig på 1987-1988 panelet. Det adskiller sig også ved, at de fordelingspolitiske

spørgsmål her er forbundet med større grad af stabilitet end de værdipolitiske, hvor det på de to andre paneler forholdt sig omvendt. Tages den korte tid mellem første og anden bølge i betragtning kunne det give indikationer på, at på kort sigt er vælgerne nogenlunde lige stabile i de to holdningsdimensioner - formentlig med lidt større stabilitet i de fordelingspolitiske, men at disse over tid er dem, de oftest skifter holdning til, hvorimod de værdipolitiske forbliver lidt mere stabile.

Teserne om spørgsmålenes abstraktion eller "ideologiske" præg samt ombetydningen af saliens, er noget det på begge paneler kun kan gisnes om. På 1971-1973 panelet er samtlige 11 holdningsspørgsmål i højere grad "ideologiske" og på 1987-1988 fremkommer der et tvetydigt resultat. Det samme gælder saliens. Med god vilje gives der på 1971-1973 panelet indikationer på, at jo lavere saliens desto højere stabilitet. På 1987-1988 panelet kan dette ikke umiddelbart ses, men spørgsmålet om gensplejsning kunne indikere, at mængden af kommunikation i den politiske elite kan betyde at vælgerne ændrer holdning - også selvom det er på et område, der tilsyneladende ikke er vigtig for dem.

Kapitel 6

Hvem skifter holdning og hvem er stabile?

I hvilken udstrækning er holdningsstabilitet og -skift isolerede fænomener, og i hvilken udstrækning hænger de sammen med andre, sociale og politiske egenskaber? Er det sådan, at de vælgere, der er mest tilbøjelige til at ændre politiske holdninger, primært er at finde indenfor givne aldersgrupper, uddannelseskategorier eller partipræferencer - og hvordan ser det ud for de vælgere, der stort set aldrig skifter holdning? I dette kapitel vil der blive set nærmere på, hvad der kendetegner henholdsvis de holdningsmæssigt stabile og ustabile vælgere: Hvem er det, der i høj grad udtrykker forskellige holdninger over tid, og hvem er det, der tilsyneladende har meget faste overbevisninger? Der vil ikke være tale en afdækning af samtlige faktorer, der får vælgerne til at skifte holdning, men derimod en undersøgelse af, hvad der karakteriserer henholdsvis de stabile og ustabile vælgere.

Når empiriske studier af politiske holdninger gennemgås, er det tydeligt, at der forskellige sociale grupper imellem forekommer store variationer i, hvem der mener hvad. Dette gælder eksempelvis køn. Nogle gange har litteraturen fremhævet, at kvinder er mere modtagelige overfor overtalende budskaber end mænd (Briñol & Petty 2005:600), og danske studier har peget på, hvordan politiske overbevisninger i høj grad opdeler kønnene. Kvinder er ideologisk set mere venstreorienterede end mænd, hvilket også sætter sig igennem i deres partipræference, som generelt ligger mere til venstre end mændenes (se Andersen 1997:61ff., Andersen & Goul Andersen 2003:189-190). Og i forhold til eksempelvis velfærdsstaten er det tydeligt, at kvinder bakker væsentligt mere op om denne og i højere grad prioriterer velfærd i form af bedre kvalitet og service, end det er tilfældet blandt mændene (egne beregninger på 2005-valgdata, se også Borre & Goul Andersen 1997:184). Af disse grunde er det relevant at få undersøgt, om der forekommer kønsforskelle, når det gælder graden af holdningsstabilitet og -skift.

Det samme er relevant i forhold til alder. I politologien og den politiske sociologi er alder en signifikant faktor, når det drejer sig om at forklare politiske holdninger, politisk kultur, politisk identitet og partivalg. Empiriske studier har eksempelvis ofte peget på, hvorledes yngre aldersgrupper er væsentligt mere venstreorienterede end de ældre (Andersen 1999; Andersen & Goul Andersen 2003:194-200), og at der ligeledes er betydeligt forskelle i aldersgruppernes værdier (Gundelach & Riis 1992; Gundelach 2002). Én forklaring på forskellene er den såkaldte *livscyklusforklaring* (se Andersen, Christensen, Langberg, Siim & Torpe 1993:151; Rathlev 2007:109ff), som baserer sig på tesen om, at politiske holdninger, identiteter og den politiske

deltagelse forandres gennem livet, og er i henhold til den livsfase, man befinder sig. Væsentligt mere udbredt er dog tesen om, at politiske holdninger og -identiteter er udtryk for en bestemt socialisering eller læring, der sker i ungdommen og den tidlige voksenalder. Som beskrevet i teorikapitlet grundlægges den politiske tænkning i disse formative år, som får stor betydning for de politiske holdninger og den adfærd, man udviser som voksen (Niemi & Hepburn 1995:7-16). Dette kaldes også for generationsforklaringen (eksempelvis Andersen, Christensen, Langberg, Siim & Torpe 1993:151; Rathlev 2007:109ff.), hvor det antages, at forskellige generationer er bærere af specifikke kendetegn, som vil præge den og deres politiske orientering, og her står Inglehart (1971, 1977) og hans teori om *den stille revolution* som en klassiker. Ud fra et socialiseringsperspektiv er der altså tale om, at den politiske identitet og tænkning primært dannes igennem ungdommen for så i højere grad at rodfæste sig igennem voksenlivet. Det samme gælder de politiske holdninger, og denne proces kaldes af Jennings (1987) for *holdningskrystallisering* (se også Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960; Sears & Levy 2003). Pointen er, at politiske holdninger er mest omskiftelige i ungdommen, men at disse stabiliserer sig med alderen, hvilket også bekræftes, når der ses på graden af partiskift: Her viser det sig, at de yngste vælgere (18-29 år) tydeligt er dem, der er mest tilbøjelige til at skifte parti, hvor dette falder lineært i takt med, at alderen stiger (se Hansen, Slothuus & Claes de Vreese 2007). Ud fra et konstruktivistisk perspektiv ventes de ældre også at være mere modstandsdygtige overfor overtalende budskaber og argumenter. På den baggrund er det således forventningen til de empiriske analyser, at der blandt de yngre aldersgrupper vil vise sig langt større andel holdningsskift end det er tilfældet blandt de ældre.

På samme vis er det tænkeligt, at der forekommer forskel i holdningsstabiliteten, når der ses på uddannelsesgrad. Hvor den internationale litteratur i højere grad afskriver uddannelses betydning for den politiske holdningsdannelse og partivalget (se eksempelvis Dalton 2002a, 2000b), er dette ikke tilfældet i dansk kontekst, hvor flere empiriske resultater viser, at personer med en længere uddannelse er mere venstreorienterede - særligt på den værdipolitiske (autoritære-liberale) dimension - og i højere grad stemmer på partier til venstre for midten, end det er tilfældet for personer med kortere uddannelse (se Borre & Goul Andersen 1997:176; Borre 1999c; Andersen & Goul Andersen 2003:200ff., Stubager 2007). Også her findes der stor støtte til en socialiseringsforklaring: Et uddannelsesforløb, som netop gennemføres i de formative år, vil nødvendigvis være med til at forme et individ og udstyre det med nogle værdier, der kan være med til at påvirke den politiske tænkning. Pointen er, at uddannelsesinstitutionerne er kendetegnet ved bestemte værdisæt, som personer, med ingen eller en korterevarende uddannelse således ikke præges af i samme grad. Dertil kommer en mere kognitiv forklaring på uddannelses effekt, hvor der lægges vægt på den positive virkning, uddan-

nelse har på individers videns- og sofistikeringsniveau. Ifølge denne forklaring øger uddannelse individets viden og evne til refleksion, hvilket igen medfører, at de med højere uddannelse udvikler mere liberale (venstreorienterede) politiske værdier og holdninger (eksempelvis Stephens & Long 1970).

Umiddelbart kan man igen indvende, at uddannelses betydning for, hvilke politiske holdninger der udvikles ikke behøver at være ensbetydende med en forskel i, hvor stabile disse holdninger er. Her kan der dog henvises til Zaller (1992). Som beskrevet i teorikapitlet er det en central præmis hos ham, at den individuelle såvel som masseopinionen er drevet af den kommunikation, der foregår i den politiske elite. En pointe er dog også, at forskellige individer vil blive påvirket af elitediskursen på forskellig vis. De individer, der er mest kognitivt engagerede og politisk opmærksomme, vil være dem, der udsættes for flest og dermed også modstridende politiske budskaber. Omvendt er det også dem, der er mest modstandsdygtige overfor politiske budskaber og argumenter, der er i modstrid med deres politiske prædispositioner. Hvor individer med begrænset politisk opmærksomhed både vil acceptere budskaber der er i overensstemmelse og i modstrid med deres prædispositioner, er de politisk opmærksomme bedre til at forstå sammenhængen mellem budskabet og egne politiske prædispositioner. De tænker mere over deres egne politiske holdninger og har et mere konsistent lager af overvejelser, som også vil sætte sig igennem som større grad af konsistens i deres holdningstilkendegivelser.

Ud fra dette ville forventningen være, at de vælgere, der er mest politisk opmærksomme og engagerede, også vil være dem, som har størst grad af holdningsstabilitet (se Niemi & Westholm 1984). Det er da også typisk disse vælgere, der også er mest tilbøjelige til at være issue vælgere (Borre 2001:131), og derfor kan forventes at besidde størst grad af rationalitet samt er mest bevidste om egne holdninger (Hansen, Slothuus & de Vreese 2007). Omvendt kunne man med henvisning til Zaller (1992) indvende, at selvom de mindst politisk opmærksomme oftere vil acceptere budskaber, der er i modstrid med deres prædispositioner, vil de også være dem, der i mindst grad lægger mærke til den politiske kommunikation og de ændringer heri, der kan føre til ændringer i deres lager af overvejelser, og slutteligt til ændringer i deres holdninger - eller de svar de giver. Dog er det en pointe hos Zaller, at dette afhænger af intensiteten i budskaberne, som påvirker forskelligt på tværs af opmærksomhed: De mindst politisk bevidste er mest følsomme overfor et intenst informationsflow, de middelopmærksomme er det når intensiteten er middel, og de meget opmærksomme når informationen har et meget svagt partipolitisk eller ideologisk fundament.

Da Zaller's model netop afhænger af intensiteten af budskaber og om disse går i samme eller modsatrettet retning, kan forventningen ikke være entydig. Dette ville kræve en afdækning af den konkrete kontekst og af partierne som afsendere. Alligevel findes det rele-

vant at undersøge, om der forekommer forskel i holdningsstabiliteten for de vælgere, der er meget politisk opmærksomme og de, der ikke er. Zaller (1992) definerer begrebet som den faktuelle viden om politiske forhold, så i indeværende analyser vil der gøres brug af 6 faktuelle spørgsmål fra 2001-2005 panelet til måling af respondenternes politiske viden.⁷⁴ Rigtige svar på spørgsmålene summeres til et indeks, rangerende fra 0 til 6, hvor 0 indikerer, at ingen spørgsmål er besvaret rigtigt, mens 6 indikerer, at alle er korrekt besvaret.⁷⁵ En anden indikator er, i hvilken udstrækning vælgerne holder sig orienteret om politik. Det må forventes at være en forudsætning for den politiske viden, at vælgerne holder sig orienteret og opdateret om, hvad der sker på det politiske felt. Til dette anvendes det spørgsmål fra 2001-2005 panelet, hvor respondenterne skal tilkendegive, hvor mange dage om ugen vedkommende læser avis.⁷⁶ Graden af politisk interesse medtages tillige som indikator på politisk opmærksomhed. Zaller understreger ganske vist, den faktiske viden ikke må forveksles med opmærksomhed, men det er muligt, at jo større interesse man har i politik, i jo større grad vil man være bevidst om egne holdninger og dermed måske være mere stabil. Niemi & Westholm (1984) fandt netop, at dette havde betydning. Man kan diskutere, om disse indikatorer er tilstrækkelige til at indfange den dimension af *political awareness*, der omhandler den enkeltes evne til og kognitive engagement i at forstå politik. Her kan uddannelsesgraden - med reference til den kognitive forklaring på uddannelsens betydning givetvis ses som en proxy herpå. Som minimum må det siges at være en indikator på vælgerens *potentiale* for at være politisk opmærksom.

Ud over køn, alder og uddannelse samt politisk viden og interesse, vil det som en sidste "blok" af faktorer blive undersøgt, om der forekommer forskel i holdningsstabiliteten for vælgere, med forskellige politiske orienteringer. Det vil således blive undersøgt, om de vælgere, der er henholdsvis mest stabile og ustabile, kommer fra bestemte partier. Tilsvarende vil det blive undersøgt, om der er forskel i stabiliteten for vælgere, der har forskellige ideologiske positioner. Her vil der blive gjort brug af de to indekser, der blev præsenteret i kapitel 4; henholdsvis fordelingsindekset og værdiindekset, hvor det vil blive undersøgt, om kombinationen af venstre-højre placeringer herpå, har betydning for holdningsstabiliteten. Indekserne rangerer begge fra 1 til 5, og når værdier på 2,5 eller lavere kodes som en venstreorientering og

⁷⁴ I vidensspørgsmålene skal respondenterne svare på, hvilke partier der sidder i regering, hvor mange medlemmer folketinget består af, hvor mange lande der er i EU, på hvilket område de oftest udgifter er størst og slutteligt hvilket parti tre forskellige folketingspolitikere tilhører.

⁷⁵ Spørgsmålet, hvor respondenterne skal angive, hvilke partier der er i regering består reelt af 11 dikotome spørgsmål, hvor der for hvert parti er angivet, om respondenterne har nævnt dette eller ej. Dette omkodes til én dikotom variabel der angiver, om respondenterne har kunnet udpege Venstre og De konservative (og kun disse) eller ej. Også de øvrige spørgsmål dikotomiseres: 1 gives for rigtig besvarelse og 0 til forkerte og "ved ikke" svar.

⁷⁶ Man kunne have inddraget spørgsmålene om, hvor ofte der ses nyhedsudsendelser i TV (TV Avis, Nyhederne eller Deadline), men her spørges der specifikt til brugen af nyhedsudsendelser under valgkampen, hvorfor de her fravælges.

værdier over 2,5 som en højreorientering, fås der fire ideologiske typologier. Disse typologier tilsvarende på mange måder dem, som Borre (2003:178-179) er fremkommet med; ideologisk venstre, gamle socialister, grønne borgerlige og ideologisk højre (se også Van der Brugge & Voss 2007:147), men da de to holdningsindekser i nærværende afhandling er konstrueret af henholdsvis 8 og 7 items, mod Borres 4 i hvert indeks, opnås der her et ganske andet resultat. Eksempelvis finder Borre, at der i 2001 er 32 pct. af vælgerne, der kan karakteriseres som *ideologisk højre*, dvs. som placerer sig til højre på begge dimensioner, hvor det på indeværende dimensioner viser sig at være så meget som 50,2 pct. Spørgsmålenes betydning for typologiernes frekvensfordeling er således åbenlys, og der kunne foretages kritisk diskussion heraf. Dog bruger Borre primært typologierne til at se den relative udvikling heri, og heller ikke her, er det de absolutte tal, der er interessant, men hvordan holdningsstabiliteten ser ud indenfor typologierne.

Foruden målet på vælgernes todimensionelle ideologiske position, er det slutteligt relevant at se på, om deres følelse af tilknytning til et bestemt parti, har betydning for holdningsstabiliteten. I den tidlige vælgeradfærdsteori blev partiidentifikationen i høj set som det, der så at sige stabiliserede vælgerne - ikke mindst fordi vælgerne mere eller mindre overtog de politiske standpunkter pågældende parti stod for (jf. Converse 1964). Også nyere undersøgelser fremfører endvidere, at partiloyale besidder mere konsistente og faste holdninger, fordi de er mere tilbøjelig til at lytte til deres parti, og de holdninger partiet står for i givne politiske sager (Sniderman & Bullock 2004). Om dette er tilfældet blandt de danske vælgere skal således undersøges.

I det følgende vil der således blive foretaget empiriske analyser af en række faktoreres betydning for den individuelle holdningsstabilitet blandt de danske vælgere. Analyserne vil blive gennemført på baggrund af 2001-2005 panelet, hvor samtlige uafhængige variable vil være egenskaber ved respondenterne, som de ser ud i 2001.⁷⁷ Det er selvsagt umuligt at pege på hvornår respondenterne præcis ændrer holdning til et givent politisk spørgsmål, men de egenskaber de besidder i 2001, må forventes at have større betydning for sådanne skift end de egenskaber, de besidder i 2005. Den afhængige variabel er holdningsstabilitet, og her vil der først og fremmest blive gjort brug af målet for andelen af ustabile enkeltspørgsmål, jf. kapitel 4 (se Figur 2). Dette mål er beregnet som procentandelen af ustabile holdninger ud af det antal

⁷⁷ Med undtagelse af rækken af vidensspørgsmål samt avislæsning der kun stilles i 2005. Men som de øvrige baggrundsvariable er det antagelsen, at de ikke ændrer sig mærkbart fra 2001 til 2005. Det vidensniveau en person besidder i 2005 menes ikke at være mærkbart bedre eller dårligere end niveauet knap 4 år forinden, navnlig ikke, når der konstrueres indeks. Man kan selvfølgelig indvende, at uddannelsesniveau kan øges betydeligt i løbet af de pågældende år, men da vil der højst sandsynligt være en alderseffekt.

af de 57 sammenlignelige holdningsspørgsmål, som respondenterne har givet valide svar på. Det vil sige, jo større andel, jo mere holdningsstabil er man. Som alternative afhængige variable inddrages de allerede præsenterede indekser for en henholdsvis fordelings- og værdidimension i vælernes holdninger, der begge rangerer fra 1 til 5. Ustabiliteten vil her blive beregnet som forskellen på indekxsværdien 2001-2005, hvor det gælder, at desto større forskellen er, i desto højere grad har respondenter skiftet ideologisk holdningsposition. Forskellen kan dog både være positiv og negativ, alt efter om vælgerne holdningsmæssigt har bevæget sig mod højre eller venstre. For at få et mål, hvor graden af ustabilitet går fra lav mod høj, frem for afvigelse fra 0 på begge sider, omdannes negative værdier til positive ved at gange dem med -1. Dermed fås to *ustabilitetsindekser*, der indikerer, hvor meget vælgeren har bevæget sig, men altså ikke i hvilken retning.

Da de tre afhængige variable således er intervalskalerede, hvorimod de uafhængige med få undtagelser er ordinalskalerede, er den mest oplagte metode til analyse af sammenhængen mellem holdningsstabilitet og de enkelte faktorer, at anvende *Multiple Classification Analysis* (MCA, se Lolle 2008), der er blanding af en varians- og regressionsanalyse, og netop egnet til undersøgelse af en række uafhængige, kategoriske variables effekt på en intervalskaleret, afhængig variabel. MCA har den fordel, at den kan sige noget om de enkelte kategoriers afvigelse fra gennemsnittet, både før og efter justering fra effekten fra de andre kategorier, ligesom den oplyser om både den bivariate og multivariate sammenhæng mellem de uafhængige og den afhængige variabel.⁷⁸ MCA kan på mange måder betragtes som ækvivalent til multipel regressionsanalyse med dummyvariable, men hvor sidstnævnte ikke fremkommer med et mål på de enkelte variables effekt (men kun kategoriernes), fremkommer MCA altså med de tolkningsvenlige Eta- og Betakoefficienter,⁷⁹ der udtrykker de uafhængige variables henholdsvis bivariate og kontrollerede effekt. MCA-analysen gennemføres via ANOVA F test (se eksempelvis Agresti & Finlay 1999:443-444; de Vaus 2003:277-278), da denne netop tester forskellen i gennemsnit for kategorier med mere end to grupper.⁸⁰

⁷⁸ At der ikke er valgt at anvende lineær regression - til trods for at der er tale om en intervalskaleret afhængig variabel, og at der flere steder i litteraturen accepteres ordinalskalerede variable som uafhængige - skyldes forventningen om ikke-lineære sammenhænge mellem holdningsstabilitet og flere af de opstillede faktorer. Dette ville af gode grunde ikke kunne opfanges i den lineære regressionsanalyse. Her er fordelene ved MCA, at linearitet ikke er en forudsætning. I analyserne transformeres variablene, således at effekten fremstår lineær, men hvor vi altså ikke kan tolke på sammenhængens retning, men blot styrke.

⁷⁹ I MCA kan Beta indtage en værdi mellem 0 og 1, og kan således ikke som i vanlige regressioner blive negativ, hvilket hænger sammen med forklaringen givet i fodnoten ovenfor.

⁸⁰ Princippet i denne metode er, at man sammenligner variansen indenfor de enkelte grupper med variansen grupperne imellem. Er forskellen i variansen *mellem* grupperne større end variansen *indenfor* grupperne, antager vi, at grupperne er forskellige fra hinanden. ANOVA tester således en nul-hypotese om, at der ingen forskel mellem grupperne er, ved at estimere F ratios: F ratio

Analyserne vil blive gennemført på den måde, at de tre beskrevne "blokke" af faktorer, der muligvis kan have betydning for graden af holdningsstabilitet, analyseres i hvert sit afsnit. Her opstilles der en model, hvor hver bloks faktorer indgår, men hvor der vil blive kommenteret på dem enkeltvis. Slutteligt vil der blive opstillet en samlet model, hvor alle faktorer indgår. Dette har to formål: For det første har det til hensigt at fungere som kontrolanalyse, da det er relevant at få afdækket, om eventuelle sammenhænge også er at finde, når der kontrolleres for effekten fra de øvrige faktorer. Omvendt er det lige så interessant at se på, om der kan være tale om, at faktorerne fungerer som *suppressors* (Agresti & Finlay 1999:368) for hinanden, således at signifikante sammenhænge vil forekomme, når effekten fra givne faktorer fjernes. For det andet giver en og kort gennemgang af sådanne modeller et ganske godt overblik over kapitlets resultater, og kan derved fungere som en form for opsummering af, hvilke faktorer der har betydning for holdningsstabiliteten, og hvor stor en effekt faktorerne samlet har.

Køn, alder og uddannelse

Som beskrevet i indledningen, er køn alder samt uddannelsesniveau centrale, strukturelle forklaringer på vælgernes adfærd og politiske tænkning. At de har betydning for, hvilke politiske holdninger der besiddes, er der således ikke megen tvivl om. Dette har empiriske studier ofte påvist. Til gengæld er deres betydning, når det gælder *stabiliteten* i disse holdninger knap så markant. Dette fremgår af nedenstående model i Tabel 6.1. Den øverste del af modellen viser den gennemsnitlige ustabilitet for hver kategori i variablene: Kolonnen til venstre angiver det ukontrollerede gennemsnit, og den højre viser det kontrollerede. Nederste del af modellen viser variabel- frem for kategorieffekter. Til venstre angiver Eta-koefficienten den bivariate effekt fra den enkelte variabel hvor Beta-koefficienten angiver effekten kontrolleret for de øvrige variables effekt:

defineres som følger: $F = \frac{\text{mellem-grupper_varians}}{\text{indenfor-grupper_varians}}$ Er $F = 1$, godtages nul-hypotesen, men er F sig-

nifikant større end 1, afvises den. Dog kan vi via F testet ikke være sikker på, hvilke grupper der har signifikant forskellige gennemsnit. Dette kan undersøges ved en såkaldt *post hoc comparison*, hvor der her vælges *Scheffe's test*, der viser os, hvilke "gruppear" der er tilstrækkeligt forskellige til, at der ikke er tale om stikprøvefejl. Denne test er mindre "konservativ" end eksempelvis Bonferroni, der er blandt de mest "konservative". Derfor gennemføres analyser med begge for at sikre ikke alt for store afvigelser. Er dette ikke tilfældet, er det Scheffe's, der afrapporteres.

Tabel 6.1: Holdningsstabilitet fordelt på køn, alder og uddannelse, 2001. Ukontrollerede og kontrollerede gennemsnit samt Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Gennemsnit	Gennemsnit kontrolleret
Køn		
Mand	37,9	37,8
Kvinde	36,2	36,4
Alder		
18-29 år	39,0	38,7
30-39 år	38,5	38,5
40-49 år	36,1	36,3
50-59 år	37,0	37,0
60 år og ældre	36,7	36,5
Erhvervsuddannelse		
Ingen erhvervsuddannelse	37,6	37,7
Grundlæggende eller afsluttet	38,5	38,4
Kort eller mellemlang videregående	35,0	35,2
Lang videregående	35,4	35,3
	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.087**	.071*
Alder	.101ns	.096ns
Uddannelse	.157***	.151***
R ²		0,039

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Ses der først på køn, forekommer der flere interessante resultater. Af den nederste del af modellen fremgår det, at køn har en ganske svag, men faktisk signifikant effekt på holdningsstabilitet - både ukontrolleret og kontrolleret for alder og uddannelse. Ses der på gennemsnittene øverst i modellen fremgår det endvidere, at det er mændene der er de mest holdningsskiftende: Hvor mænd gennemsnitligt har skiftet holdning på knap 38 pct. af de holdningsspørgsmål, de har besvaret i 2001 og 2005, så er tallet for kvinderne med 36 pct. altså lidt mindre. Det er i den forbindelse interessant at påpege, at denne kønsforskel i holdningsstabiliteten udelukkende findes på fordelingspolitikken. Ses der på, hvor meget hhv. mænd og kvinder flytter sig fra 2001 til 2005 på de to holdningsindekser (jf. kapitel 4) fremgår det, at hvor der ikke forekommer den store forskel på værdipolitikken, er mændene altså mere tilbøjelige end kvinderne til at flytte standpunkt fordelingspolitisk. Dette kan ses af nedenstående Tabel 6.2:

Tabel 6.2: Gns. stabilitet på fordelingsindeks og værdiindeks, fordelt på køn, 2001.

	Fordelingsindeks forskel 2001-2005			Værdiindeks forskel 2001-2005		
	Gennemsnit	N	Standard-afvigelse	Gennemsnit	N	Standard-afvigelse
Mænd	0,69	433	0,58	0,55	433	0,49
Kvinder	0,56	324	0,50	0,52	331	0,47
Total	0,63	757	0,54	0,54	764	0,48

Fordelingsindekset: F test: p=.002. Værdiindekset: F test: p=.486.

Som påpeget i kapitel 4, har bevægelserne fra 2001 til 2005 på de to holdningsindekser generelt været minimale: Indekserne rangerer begge fra 1 til 5, og som det kan aflæses, flytter vælgerne sig blot lidt mere end en halv værdi i gennemsnit. Men som det også kan aflæses, flytter mændene sig med et gennemsnit på 0,69 mod kvindernes 0,56; altså lidt mere på fordelingspolitikken - og faktisk også på værdipolitikken, om end der her er tale om meget små forskelle.

Om dette giver anledning til en entydig konklusion om, at kvinder er mere holdningsstabile end mænd kan dog diskuteres. Foruden at der er tale om ret små forskelle, viser det sig nemlig også, at selvom kvinder er mere stabile på de holdningsspørgsmål, de faktisk besvarer, så viser yderligere analyse, at de også mere tilbøjelige end mænd til at svare "ved ikke". Hvor mænd gennemsnitligt har svaret "ved ikke" til 2,5 ud af de i alt 57 holdningsspørgsmål, er dette tal med 4,9 knap dobbelt så højt for kvinderne. Og her indikerer en t-test med $p=.000$, at der er tale om en forskel, der er signifikant.

Hvor køn således har en lille effekt på holdningsstabilitet, forekommer der til gengæld ikke signifikante aldersforskelle. Når der kigges ned over gennemsnittene for de fem aldersgrupper i øverste del af Tabel 6.1, kunne det umiddelbart pege bekræftende på en tese om, at holdningsstabiliteten stiger med alderen. Det fremgår nemlig, at den gennemsnitlige andel holdningsskift er højest for de yngste aldersgrupper, men tilsyneladende stabiliserer sig nogenlunde for de ældre, dog med en tendens til at stige en smule igen for de ældste. Der er dog altså ikke tale om signifikante forskelle mellem grupperne: Trods det, at de gennemsnitligt skifter holdning til et par spørgsmål mere end gennemsnittet for alle vælgere, adskiller de yngste vælgere sig ikke signifikant fra nogen af de øvrige grupper. Heller ikke fra de 40-49årige, der ellers er de mest stabile.⁸¹ Vælgere i denne aldersgruppe har gennemsnitligt skiftet holdning på lidt mere end 36 pct. af de holdningsspørgsmål, de har besvaret. Men her er der altså heller ikke tale om, at gruppen er signifikant mere stabile.

At der ikke forekommer sammenhæng mellem holdningsstabilitet og alder bekræftes blot når stabiliteten på holdningsindekserne anvendes som afhængige variable. I begge tilfælde fremkommer en F-test med insignifikante p-værdier (hhv. $p=.732$ og $p=.262$), der således indikerer, at der ikke er forskel i, hvor stabile de unge, midaldrende eller ældre er i deres fordelingspolitiske og værdipolitiske orientering over tid. Hvor der til gengæld forekommer en aldersforskel, er når vi ser på graden af "holdningsløshed". Når det gennemsnitlige antal spørgsmål ud af de 57 holdningsspørgsmål, som vælgerne har svaret "ved ikke" til, enten i

⁸¹ Analyser foretaget ved hjælp af Sheffe's post hoc, der ved parvis sammenligning af grupperne viser, at ingen af dem adskiller sig signifikant.

2001, 2005 eller begge år, er det tydeligt, at de ældste her er mest tilbøjelige til ikke at kunne udtrykke en holdning:

Tabel 6.3: Gns. antal "ved ikke" svar fordelt på alder, 2001.

	Gennemsnit	N	Standardafvigelse
18-29 år	2,9	75	5,2
30-39 år	2,2	140	3,3
40-49 år	2,8	163	4,3
50-59 år	3,1	170	5,6
60 år og ældre	5,6	224	8,9
I alt	3,6	772	6,3

Anova F test: $p=.000$

Som det fremgår af Tabel 6.3, skiller den ældste aldersgruppe sig meget tydeligt ud: De vælgere, der er 60 år og ældre, har gennemsnitligt svaret "ved ikke" til knap 6 ud af de i alt 57 holdningsspørgsmål. F testet viser, at gruppernes gennemsnit er signifikant forskellige, og yderligere parvis test peger på, at det netop er de 60årige og ældre, der adskiller sig signifikant (på .05-niveau). For samtlige øvrige aldersgrupper er gennemsnittet betydeligt lavere, og det er værd at bemærke, at de yngste vælgere på ingen måde skiller sig ud. Sammenholdes dette med Tabel 6.1, giver dette indikationer på en polarisering blandt den ældste aldersgruppe. På den ene side er det blandt denne gruppe, at der findes flest "betonstabile", der kun skifter holdning på en meget lille andel af spørgsmålene, hvorved den gennemsnitlige ustabilitet her er blandt den laveste. På den anden side kan man også se, at der i sammenligning med de 40-59årige er flere ældre, der begynder at skifte holdning til mange af holdningsspørgsmålene. Denne polarisering understreges af en relativt høj standardafvigelse jf. Tabel 6.3, ligesom det høje antal "ved ikke" svar tilkendegiver, at der blandt de ældre er en gruppe, der så at sige mister fornemmelsen for eget politiske ståsted.

Den foregående analyse viser altså ganske overraskende, at der ikke findes aldersforskelle når det gælder hvor stabile vælgere er i deres politiske holdninger. Umiddelbart kunne gennemsnittene pege bekræftende på Jennings' (1987) teori om holdningskrystallisering, da ustabiliteten falder i takt med, at alderen stiger, men som påpeget er dette dog ikke signifikant. Det er værd at bemærke, at der synes at være en smule mere belæg for en polarisering og stigende "holdningsløshed" blandt de ældste vælgere: I denne gruppe har vi dem, der har etableret deres politiske identitet og standpunkter, og for hvem disse er meget stabile, men samtidig har vi den gruppe af ældre, der i højere grad begynder at optræde ustabile: Enten i form af, at deres holdningstilkendegivelser begynder at skifte mere, eller fordi de ikke længere kan eller ønsker at ytre deres politiske holdninger. Dette giver støtte til en tese om en kurvelineær sammenhæng, hvor det netop er de yngste og de ældste, der er mest tilbøjelige til at skifte holdning (se Visser & Krosnick 1998).

Ses der som det sidste på uddannelse, kan det af Tabel 6.1 aflæses, at denne faktor er den af de tre, der har størst effekt på holdningsstabilitet. Der er ganske vist tale om en svag effekt, både ukontrolleret samt kontrolleret for køn og alder, men som det kan ses af tabellen, varierer den gennemsnitlige stabilitet med længden af erhvervsuddannelse. Det fremgår, at der er omtrent 2-3 procentpoint forskel i stabiliteten, når personer med erhvervsfaglig sammenlignes med dem, der har en videregående uddannelse. Særligt er det personer med en grundlæggende eller afsluttet erhvervsuddannelse, der skiller sig ud som holdningsskiftende. For denne gruppe er den gennemsnitlige holdningsstabilitet på 38,5 pct., og parvis sammenligning af gruppernes gennemsnit viser da også, at denne gruppe adskiller sig signifikant (på .05-niveau) fra de øvrige grupper - med undtagelse af gruppen af vælgere, uden erhvervsuddannelse. Ses der bort fra denne gruppe, kunne det umiddelbart pege på en lineær sammenhæng mellem uddannelsesgrad og holdningsstabilitet, hvor jo højere uddannelse man har, desto mere stabil i sine holdninger bliver man. Dog ville man da vente, at højest uddannede ville skille sig mere ud. Her indikerer gennemsnittene faktisk, at personer med kort eller mellemlang uddannelse er mindre holdningsskiftende end dem med lang videregående uddannelse. Der er dog tale om så minimale forskelle, at der heller ikke synes at være støtte til en tese om kurvelineær sammenhæng.

Som det var tilfældet med køn, er det også her tilsyneladende fordelingspolitikken, der deler vandene. Det er tydeligt, at hvor uddannelse ikke har betydning for, i hvilket omfang man skifter i sin værdipolitiske orientering over tid (F-test: $p=.386$), så er der betydelige forskelle, når der ses på fordelingspolitikken (F-test: $p=.002$). Det viser sig nemlig, at vælgerne med en kort eller mellemlang videregående uddannelse tydeligvis er dem, der er mest stabile i deres fordelingspolitiske orientering, hvor de vælgere, der har en grundlæggende eller afsluttet erhvervsuddannelse, klart er mest skiftende. Det er da også netop disse to grupper, der adskiller sig signifikant fra hinanden - men ikke fra de øvrige grupper.

Det viser sig således, at uddannelse har en betydning for graden af holdningsskift. I alle tilfælde er der dog tale om meget små forskelle. Som det var tilfældet med både køn og alder, har også erhvervsuddannelse tilsyneladende større betydning for vælgernes "holdningsløshed" end deres holdningsstabilitet: Her er der en tydelig tendens til, at antallet af "ved ikke" svar falder i takt med at uddannelsesniveautet stiger, og gennemsnitsforskellene er noget større, end det er tilfældet i forbindelse med holdningsstabiliteten. Særligt vælgerne uden uddannelse skiller sig ud ved gennemsnitligt at svare "ved ikke" til lidt mere end 5 ud af de 57 holdningsspørgsmål, hvor dem med lang videregående uddannelse svarer "ved ikke" på halvt så mange (F-test: $p=.007$).

Samlet set viser modellen i Tabel 6.1 med stor tydelighed, at de tre faktorer samlet set har en forsvindende lille betydning for, om man er holdningsstabil eller ej. En yderst beskeden R^2 på 0,039 betyder, at køn, alder og uddannelse tilsammen forklarer så lidt som knap 4 pct. af variansen i holdningsstabilitetsmålet. Det synes at være et ganske overraskende resultat: Uanset om der ses på andel spørgsmål vælgeren har skiftet holdning til eller bevægelser på holdningsindekserne, så har køn, alder og uddannelse stort set ingen betydning.

Politisk opmærksomhed eller interesse

Det foregående viser, at de klassiske, strukturelle faktorer har meget begrænset betydning for holdningsstabiliteten - men hvordan ser dette ud, når vi i stedet ser på politisk opmærksomhed? Som fremført i kapitlets indledning, kan der ud fra Zaller's (1992) teori ikke opstilles entydige forventninger til politisk opmærksomheds betydning for stabiliteten, ikke mindst grundet teoriens dynamiske og ganske kontekstafhængige element. Men til trods for, at betydningen af elitekommunikation og vælgernes evne til at sortere i dette ikke undersøges her, er det alligevel interessant at se på den del af teorien, der fordrer, at vælgernes opmærksomhed på politik er en differentieringsmekanisme, som dermed kan have betydning for, hvor stabile eller skiftende de er i deres holdninger. Nedenstående Tabel 6.4 viser således den effekt, politisk viden og avislæsning⁸² samt interesse i politik har på holdningsstabilitet.

Som allerede diskuteret, er det en pointe hos Zaller, at politisk interesse og politisk bevidsthed ikke må forveksles. I den forbindelse er det dog interessant at fremhæve, at hvor de to mål på politisk bevidsthed stort set ingen betydning har for holdningsstabiliteten, så er politisk interesse tilsyneladende den faktor, der er af størst betydning:

⁸² Her omkodet til 4 kategorier, således at der er observationer nok i hver celle til at foretage ANOVA F-test.

Tabel 6.4: Holdningsustabilitet fordelt på politisk viden, avislæsning og interesse i politik, 2001. Ukontrollerede og kontrollerede gennemsnit samt Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Forventet gennemsnit	Forventet gennemsnit kontrolleret
Politisk viden, indeks 0-6		
Vidensniveau 0	35,1	33,2
Vidensniveau 1	37,9	37,0
Vidensniveau 2	37,6	36,7
Vidensniveau 3	36,6	36,6
Vidensniveau 4	36,2	36,4
Vidensniveau 5	38,2	38,7
Vidensniveau 6	36,4	37,1
Avislæsning		
Hver dag	36,9	37,0
5-6 dage om ugen	37,2	37,1
3-4 dage om ugen	36,0	35,9
1-2 dage om ugen eller mindre	37,9	37,6
Interesse i politik		
Lidt eller slet ikke interesseret	39,1	39,5
Noget interesseret	36,9	36,8
Meget interesseret	35,4	35,2
	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Politisk viden	.098ns	.118ns
Avislæsning	.052ns	.043ns
Interesse i politik	.138***	.163***
R ²		0,034

Som det kan aflæses af tabellen, har hverken graden af viden om politik eller graden af avislæsning nogen som helst indvirkning på, hvor holdningsstabile eller -skiftende vælgerne er, hverken når der ses på de ukontrollerede eller kontrollerede koefficienter. Ses der først på politisk viden og den gennemsnitlige ustabilitet for de enkelte kategorier, så viser tabellen, at disse stort set ikke varierer for vælgere med forskelligt politisk vidensniveau. Som det fremgår, er den største forskel mindre end 2 procentpoint. Faktisk ser det ud til, at det er de vælgere, der slet ikke har svaret rigtigt på nogen af de 6 vidensspørgsmål er dem, der har den laveste gennemsnitlige holdningsustabilitet. Også de mest vidende har lav grad af ustabilitet, men det er dem, der har svaret rigtigt på 5 ud af 6 spørgsmål, der har den højeste ustabilitet. Men disse forskelle skyldes ren tilfældighed. Analyserne viser nemlig, at ingen af dem kan siges at være signifikant forskellige fra hinanden. Det er de til gengæld, når der ses på "ved ikke" svar:⁸³ En score på 0 på vidensindekset er ikke så meget et resultat af forkerte svar, som det er resultat af, at vælgeren har svaret "ved ikke" på vidensspørgsmålene, hvorfor denne gruppe adskiller sig signifikant fra de andre. Heller ikke i forbindelse med avislæsning er det muligt at pege på et mønster. De, der læser avis 1-2 gange ugentligt eller mindre, er også dem, der har den høje-

⁸³ Anova F test: p=.000, Scheffe's Post Hoc Test.

ste ustabilitet, men dem der læser avis 3-4 gange om ugen er mere stabile både end dem, der læser avis 5-6 gange om ugen eller hver dag.

Hverken viden eller avislæsning har således betydning for, hvor mange ud af de 57 holdningsspørgsmål vælgerne har skiftet holdning på. Heller ikke når de to indekser inddrages som alternative afhængige variable, ændres billedet. Ingen af de to faktorer har en signifikant effekt.⁸⁴ Det har til gengæld interesse i politik. Som det kan aflæses af Tabel 6.4, har vælgerens interesse i politik, særligt når effekten fra viden og avislæsning fjernes, en signifikant effekt på, hvor holdningsstabil vedkommende er. Tendensen er klart, at de mindst interesserede er de mindst stabile, og denne gruppe er da også den, hvis gennemsnitlige stabilitet adskiller sig signifikant fra de to øvrige grupper (Scheffe's: $p=.023$ og $p=.001$): Hvor de vælgere, der er meget interesseret i politik gennemsnitligt skifter holdning til 35,4 pct. af de besvarede holdningsspørgsmål, så skifter de vælgere, der kun er lidt eller slet ikke interesserede i politik holdning til 39,1 pct.

Graden af interesse i politik har altså en betydning for, hvor holdningsstabil man er, hvor andelen af holdningsskift falder i takt med at interessen for politik stiger. Samme tendens ses på fordelings- og værdiindekset - om end det ikke er signifikant på .05 niveau:

Tabel 6.5: Gns. stabilitet på fordelingsindeks og værdiindeks, fordelt på politisk interesse, 2001.

	Fordelingsindeks forskel 2001-2005			Værdiindeks forskel 2001-2005		
	Gennem- snit	N	Standard- afvigelse	Gennem- snit	N	Standard- afvigelse
Kun lidt eller slet ikke interesseret	0,70	181	0,59	0,61	187	0,48
Noget interesseret	0,59	375	0,53	0,52	375	0,49
Meget interesseret	0,66	200	0,54	0,51	201	0,47
Total	0,63	756	0,55	0,54	762	0,48

Fordelingsindekset: F test: $p=.054$. Værdiindekset: F test: $p=.070$.

Som det fremgår, er det på fordelingspolitiske indeks de vælgere, der er mindst interesserede i politik, der har bevæget sig mest fra 2001 til 2005. Mindst bevægelse ses hos de moderat interesserede, hvor ustabiliteten stiger en smule igen for de mest interesserede. Dette er dog knapt signifikant på et 0.05-niveau. Endnu mindre betydning har politiske interesse for bevægelser på værdiindekset, men her tyder en sammenligning af gennemsnittene til gengæld på en lineær sammenhæng, hvor det er de mindst politisk interesserede, der ligeledes har ændret deres værdipolitiske orientering.

Som de øvrige faktorer ser det dog ud til, at graden af interesse har større betydning for omfanget af "ved ikke" svar end for stabiliteten (F-test: $p=.000$). De vælgere, der kun er lidt eller slet ikke interesserede i politik, er tilsyneladende også dem, der har dannet sig en hold-

⁸⁴ F-test: Politisk viden: Fordelingsindeks $p=.224$, værdiindeks $p=.562$. Avislæsning: Fordelingsindeks $p=.413$, værdiindeks $p=.269$.

ning til færrest politiske holdningsobjekter - i al fald er de dem, der er mest tilbøjelige til at svare "ved ikke". Denne gruppes gennemsnitlige antal "ved ikke" svar adskiller sig signifikant fra de middel eller meget interesserede (Scheffe's: $p=.000$ i begge tilfælde).

Samlet set viser modellen i Tabel 6.4, at heller ikke politisk opmærksomhed eller interesse har betydning for vælgernes holdningsstabilitet - og igen hverken for kvantiteten, i form af antallet af holdningsskift, eller kvaliteten i form af ideologiske bevægelser.

Den politiske orientering

Som nævnt er det interessant at undersøge, om det er vælgere med bestemte politiske orienteringer og tilhørsforhold, der er henholdsvis mest stabile og ustabile. Umiddelbart ser det heller ikke ud til, at den politiske orientering har den store effekt. Dette fremgår af Tabel 6.6.

Tabel 6.6: Holdningsustabilitet fordelt på politisk viden, avislæsning og interesse i politik, 2001. Ukontrollerede og kontrollerede gennemsnit samt Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Forventet gennemsnit	Forventet gennemsnit kontrolleret
Partipræference		
Socialdemokraterne	37,6	38,3
Radikale Venstre	35,8	36,0
Konservative	37,2	36,3
CD	41,2	40,5
SF	34,4	36,9
DF	35,6	34,9
Kristendemokraterne	37,6	37,0
Venstre	37,9	37,0
Enhedslisten	32,2	36,0
Partitilknytning		
Partitilknyttet	37,2	37,1
I tvivl	37,5	37,7
Ikke partitilknyttet	36,8	36,8
Ideologisk typologi		
Venstre-venstre	31,5	31,2
Venstre-højre	37,5	37,0
Højre-venstre	38,5	38,5
Højre-højre	37,7	38,0
	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Partipræference	.144*	.113ns
Partitilknytning	.030ns	.026ns
Ideologisk typologi	.220***	.234***
R^2		0,061

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Som det fremgår, betyder vælgernes grad af tilknytning til et givent parti ikke noget for holdningsstabiliteten. Dette står i kontrast til de teorier, der anfører, at de partiloyale vælgere er mere tilbøjelige til at få mere konsistente og stabile holdninger, fordi de lytter til deres parti og dets holdninger i politiske sager (jf. Sniderman & Bullock 2004). Heller ikke partivalg betyder umiddelbart noget. Udtages de mindre partier som CD, Fremskridtspartiet, Enhedslisten og

Kristeligt Folkeparti, som er nødvendigt for at foretage ANOVA F-test, der kræver mindst 30 observationer i hver celle, viser det sig dog, at der eksisterer signifikante forskelle i den gennemsnitlige holdningsstabilitet. Som det fremgår, er henholdsvis Enhedslistens og SFs vælgere dem, der med en gennemsnitlig andel på henholdsvis 34,4 pct. og 32,2 pct. er mindst tilbøjelige til at skifte holdning, ligesom også Dansk Folkepartis vælgere er forholdsvis holdningsstabile. I modsatte ende findes de vælgere, der har stemt på Socialdemokratiet og Venstre, der begge placerer sig en smule over den gennemsnitlige andel skift. Nogenlunde samme mønster ses, når det gælder vælgernes skift i ideologisk position, målt som placeringsforskel 2001 og 2005 på de to holdningsindekser. Hvor der på fordelingsindekset ganske vist ingen signifikant forskel forekommer (F test: $p=.125$), er det alligevel SFs vælgere, der har flyttet sig mindst fordelingspolitisk fra 2001 til 2005. Dansk Folkepartis, Konservatives og navnlig Radikale Venstres vælgere er dem, der har flyttet sig mest. På værdiindekset er der til gengæld tale om signifikante forskelle (F test: $p=.028$). Også her er det blot lille variation for SFs vælgere, men den er faktisk mindre for de radikale vælgere. Det indikerer, at de radikale vælgere fra 2001 til 2005 er blevet mere usikre på deres fordelingspolitiske ståsted, men til gengæld er blevet mere sikre på deres værdipolitiske. Dette synes at hænge sammen med den udvikling, der sås i partiet i samme periode. Her markerede partiet sig meget klart på værdipolitiske spørgsmål, navnlig indvandringsspørgsmålet, mens den økonomiske politik gled mere i baggrunden og langsomt gav anledning til intern uenighed om partiets kurs.

At der gives indikationer på, at SFs og Enhedslistens vælgere er dem, der er mest holdningsstabile understøttes, når der ses på vælgernes ideologiske placering på de to holdningsindekser. Her viser det sig, at de vælgere, der holdningsmæssigt placerer sig til venstre både på fordelingsindekset og holdningsindekset, er dem, der er mest holdningsstabile. Dette kan ses den gennemsnitlige andel holdningsskift, fordelt på todimensionale ideologiske orientering i Tabel 6.6. Som det fremgår, er de vælgere, der har placeret sig til venstre både på fordelingsindekset og på værdiindekset dem, der er mest stabile: Her er den gennemsnitlige andel skift blot knap 32 pct., hvor den for de vælgere, der ideologisk set placerer sig til højre på begge indekser, er knap 39 pct. Disse grupper adskiller sig da også signifikant fra hinanden – ligesom de venstre-venstre orienterede adskiller sig som mindre holdningsskiftende i forhold til de to øvrige typologier.

Nogenlunde samme mønster tegner sig, når der ses på vælgernes ideologiske ustabilitet (forskul på 2001- og 2005-holdningsindeksplaceringer). På begge indekser er det de venstre-venstre orienterede, der har den mindste gennemsnitlige score på indekserne, og dermed synes at være de mest stabile, men som det fremgår af følgende Tabel 6.7, fremkommer der væsentlige forskelle i tendensen for de to indekser:

Tabel 6.7: Gns. holdningsstabilitet på fordelingsindeks og værdiindeks 1-5, fordelt på todimensional ideologisk orientering, 2001.

	Fordelingsindeks forskel 2001-2005			Værdiindeks forskel 2001-2005		
	Gennemsnit	Standardafvigelse	N	Gennemsnit	Standardafvigelse	N
Fordelingspolitisk venstre og værdipolitisk venstre	0,45	0,53	92	0,40	0,43	92
Fordelingspolitisk venstre og værdipolitisk højre	0,56	0,47	192	0,58	0,49	191
Fordelingspolitisk højre og værdipolitisk venstre	0,68	0,67	94	0,57	0,52	94
Fordelingspolitisk højre og værdipolitisk højre	0,76	0,55	377	0,55	0,47	380
I alt	0,63	0,55	755	0,54	0,48	757

Fordelingsindekset: Anova F test: $p=.000$. Værdiindekset: Anova F test: $p=.024$.

I forbindelse med begge indekser er det ikke overraskende de venstre-venstre orienterede, der har de laveste gennemsnit. Interessant er det imidlertid, at på fordelingsindekset er de vælgere, der placerer sig til venstre fordelingspolitisk men til højre værdipolitisk (gamle socialister), tilsyneladende lige så stabile som de venstre-venstre orienterede: Hvor de venstre-venstre orienterede adskiller sig signifikant fra de øvrige to grupper, gør det det altså ikke fra venstre-højre orienterede ($p=.518$). De venstre-højre orienterede er til gengæld signifikant mere stabile end de grønne borgerlige ($p=.035$) og er tæt på at være det i forhold til de højre-højre orienterede ($p=.066$). Men hvor de gamle socialister er meget stabile på fordelingspolitikken, er de til gengæld de mest ustabile på værdipolitikken. Som det fremgår af tabellen, har de her det højeste gennemsnit, hvilket betyder, at de, der i 2001 kunne karakteriseres som fordelingspolitisk venstreorienterede og værdipolitisk højreorienterede, er dem, der fra 2001 til 2005 har flyttet sig mest på de værdipolitiske spørgsmål. Der er dog ikke tale om signifikante forskelle mellem grupperne: Det er blot de venstre-venstre orienterede, der er signifikant mere stabile end de øvrige grupper.

Hvor partivalg synes at have en lille betydning for graden af holdningsstabilitet, betyder vælgerens følelse af tilknytning til et givent parti til gengæld intet. Der er ikke noget der indikerer, at graden af stabilitet stiger i takt med at vælgerens følelse af partitilknytning gør det - eller omvendt - ligesom der for den sags skyld heller ikke er indikationer på, at det skulle være de tvivlende, frem for de bekendtgjorte tilhængere eller ikke-tilhængere. En F-test viser, at gruppernes gennemsnitlige andel skift ikke varierer signifikant fra hinanden ($p=.813$), og det gør de heller ikke, hvis man i stedet ser på graden af stabilitet på holdningsindekserne: På det mål, der angiver forskellen på indeksplacering 2001 og 2005, fremkommer der for fordelingsindekset en $p=.465$ og for værdiindekset $p=.892$.

De foregående analyser viser således, at partipræference og i lidt højere grad den todimensionale ideologiske orientering har en mindre betydning for omfanget af ustabilitet. I

begge tilfælde er der dog tale om ganske små forskelle kategorierne imellem - og effekten fra partipræference forsvinder, når der kontrolleres for ideologisk typologi. Partitilknytning har til gengæld ingen betydning. Samlet set forklarer disse tre faktorer ca. 6 pct. af variansen i holdningsstabilitet, hvilket altså er det samme om de to øvrige modeller til sammen, men fortsat ret beskedent. Til gengæld er der for første gang tale om faktorer, der ikke har større betydning for antallet af "ved ikke" svar end for holdningsstabiliteten. Faktisk viser det sig, at ingen partis vælgere kan udpeges som særligt tilbøjelige til at svare "ved ikke" ($p=.254$), ligesom der heller ikke er forskel på tværs af ideologisk orientering ($p=.881$).

En samlet model

På baggrund af det foregående er det ikke muligt at pege på særlige mønstre i, hvilke vælgere der har særlig tendens til at skifte deres politiske holdninger, og hvem der ikke har. Holdningsforskelle på tværs af den sociale baggrund, politisk viden, interesse og standpunkt har været minimale, og heller ikke når der differentieres for stabiliteten på henholdsvis fordelingspolitiske og værdipolitiske spørgsmål, forekommer der den store forskel. I det følgende vil alle faktorer blive samlet i én model. Sigtet er at få opsummeret og kontrolleret de resultater, som det foregående peger på. Det drejer sig om, hvilke faktorer ser ud til at have størst betydning for holdningsstabiliteten, hvordan dette ser ud når der kontrolleres for de øvrige faktorer, samt om der er faktorer, der fungerer som suppressor for hinanden. Dette kan besvares via nedenstående Tabel 6.8, hvor kun variabeleffekter - og ikke kategorieffekter er medtaget.

Tabel 6.8: Holdningsstabilitet fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.087*	.040ns
Alder	.104ns	.109ns
Uddannelse	.157***	.109ns
Politisk viden	.098ns	.114ns
Avislæsning	.039ns	.050ns
Interesse i politik	.136***	.110*
Partipræference	.147*	.135ns
Partitilknytning	.023ns	.058ns
Ideologisk typologi	.218***	.215***
R^2		0,122

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Denne model, hvor samtlige faktorer indgår viser, at disse tilsammen forklarer omtrent 12 pct. af variansen i holdningsstabilitet ($R^2=.119$), hvilket på ingen måde er et imponerende resultat. Den viser yderligere, at ved kontrol for de øvrige "blokke" af faktorer, forsvinder den i forvejen svage effekt fra køn fuldstændig. Og mere overraskende: Det samme sker for uddannelse. Som det fremgår, er Beta-koefficienten væsentligt reduceret i sammenligning med Eta-

koefficienten, og den er ikke længere signifikant på et .05-niveau, og ved at indsætte variablene en ad gangen kan det ses, at det igen er den todimensionale ideologiske orientering, der har betydning. Dette skyldes, at sammenhængen mellem uddannelse og stabilitet kun findes blandt de venstre-venstre orienterede og blandt de venstre-højre orienterede, men ikke blandt de to andre grupper. Fjernes effekten fra ideologisk orientering, mister uddannelse dermed sin signifikans.

De to eneste faktorer, der i den samlede model ser ud til at have betydning for holdningsstabiliteten er således interesse i politik - hvor Beta dog må siges at være af beskeden størrelse - og så den ideologiske orientering. Det altså er det, der kan fortælle os mest om, hvor stabil den enkelte vælger er i sine holdninger.

Enkeltspørgsmål

Det forekommer ganske overraskende, at de faktorer, der normalt fungerer som skillelinjer i vælgernes holdninger, adfærd og identitet tilsyneladende kun har yderst ringe betydning for deres holdningsstabilitet. En umiddelbar indvending kunne være, at det er de anvendte holdningsstabilitetsmål der udgør forklaringen. Dette kunne navnlig være en indvending overfor det mål, der angiver, hvor stor en andel af de besvarede holdningsspørgsmål respondenterne har skiftet holdning til. Dette mål udgøres af et ganske stort antal spørgsmål, der både er meget forskelligartede (jf. diskussion om måling af holdninger), og som varierer betydeligt i graden af stabilitet. Pointen er, at der er risiko for, at målet indeholder så meget, at det reelt intet siger. Men var dette tilfældet, burde de to mål, der angiver graden af ustabilitet på henholdsvis den fordelingspolitiske og værdipolitiske dimension, vise et betydeligt andet resultat. Disse mål udgøres af henholdsvis 8 og 7 holdningsspørgsmål, der tilmed er solide i den forstand, at de er mere "ideologiske" og mindre policykonkrete end de øvrige spørgsmål. Endvidere er det her ikke bevægelser på de enkelte spørgsmål, men derimod den samlede venstre- eller højredrejning respondenterne har foretaget, der måles. Derfor argumenteres der for, at disse mål i højere grad måler, om vælgerne ændrer deres ideologiske ståsted og ikke blot deres enkelte holdninger eller meninger. Men heller ikke variationer i disse mål kan forklares ved de gennemgåede faktorer. Af den grund, og for at teste holdbarheden af ustabilitetsmålene, findes det relevant at kigge nærmere på holdningsstabiliteten på enkeltspørgsmål og på, i hvilken udstrækning der forekommer variationer i denne på tværs af køn, alder, uddannelse, politisk viden, avislæsning, interesse, partipræference, tilknytning samt ideologisk typologi.

De første spørgsmål, der skal undersøges, er dem, som i kapitel 4 blev udpeget, som dem vælgerne var mest ustabile på. De spørgsmål, der er forbundet med flest holdningsskift kunne umiddelbart også ventes at være dem, hvorpå der ville forekomme størst forskelle i,

hvem der har skiftet. Dvs. at det er bestemte grupper, der har flyttet sig på pågældende spørgsmål, eksempelvis grundet effektiv kommunikation fra et givent parti, der appellerer til gruppen, hvor andre ikke har været modtagelige og er forblevet stabile. Et sådant spørgsmål kunne være det, der omhandler hvorvidt flygtninge-/indvandrerpolitikken er strammet tilstrækkeligt eller ej (43,7 pct. skift). Også spørgsmålet om den offentlige sektors størrelse (43,7 pct. skift), og om der er råd til skattelettelser (49,4 pct.) og (47,3 pct.) lønstigninger, samt slutteligt om udgifter til miljø er for store eller små, er spørgsmål, hvor vælgerne i størst omfang har skiftet holdning, og som samtidig endda har præget den politiske dagsorden i perioden 2001-2005. De afhængige variable er dikotome (har skiftet holdning, har ikke skiftet holdning), og da det er muligt at behandle sådanne variable som intervallskalerede, fortsættes der for sammenlignelighedens skyld med at anvende MCA-analyser af de 9 faktoreres effekt på holdningsskift. Som det fremgår af de følgende tabeller, er effekterne dog også her yderst begrænset.

Den første tabel viser effekten på, at vælgerne har skiftet holdning til, at flygtninge-/indvandrerpolitikken er strammet for lidt, for meget eller tilpas og som det kan aflæses, er der ikke en eneste af faktorerne der har signifikant betydning - hverken ukontrolleret eller kontrolleret:

Tabel 6.9: Holdningsskift på stramning af flygtninge-/indvandrerpolitik fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.008ns	.003ns
Alder	.088ns	.102ns
Uddannelse	.085ns	.100ns
Politisk viden	.102ns	.124ns
Avislæsning	.029ns	.022ns
Interesse i politik	.042ns	.034ns
Partipræference	.152ns	.145ns
Partitilknytning	.021ns	.028ns
Ideologisk typologi	.097ns	.070ns
R ²		0,059

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Dog er det centralt at fremhæve, at der her er tale om et yderst policy- og kontekstafhængigt spørgsmål. I 2001 er ordlyden på spørgsmålet: *"Den tidligere regering gennemførte en række stramninger af flygtninge-/indvandrerpolitikken. Mener De, at disse stramninger var passende, gik for vidt, eller var de ikke vidtgående nok?"* I 2005 var formuleringen i stedet: *"Fogh-regeringen har gennemført en række stramninger af flygtninge-/indvandrerpolitikken. Mener du, at disse stramninger har været passende, er de gået for vidt eller har de ikke været vidtgående nok?"* Der er således tale om spørgsmål, der relaterer sig til hver sin regering. Til trods for, at det er stramningerne, vælgerne skal forholde sig til, kan der for det første være det pro-

blem, at deres syn på de to regeringer vil påvirke deres svar. For det andet har indvandrerpolitikken klart har ændret sig i den pågældende periode, hvorved det kan være disse ændringer og ikke holdningsændringer, der opfanges ved spørgsmålet.

Ses der på spørgsmålet, hvor respondenterne har tilkendegivet, om den offentlige sektor bør mindskes eller øges, eller om den har en tilpas størrelse, ser det dog ikke ud til, at dette er forklaringen på, at faktorerne ingen effekt har. Som det kan aflæses af Tabel 6.10, har de udvalgte sociale og politiske baggrundsvARIABLE heller ikke her betydning for, om vælgerne har skiftet holdning:

Tabel 6.10: Holdningsskift på offentlig sektors størrelse fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.024ns	.049ns
Alder	.070ns	.071ns
Uddannelse	.071ns	.069ns
Politisk viden	.065ns	.070ns
Avislæsning	.071ns	.059ns
Interesse i politik	.070ns	.053ns
Partipræference	.087ns	.103ns
Partitilknytning	.071ns	.090ns
Ideologisk typologi	.052ns	.032ns
R ²		0,038

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Heller ikke på spørgsmålene, hvor respondenterne har tilkendegivet, om der i den nuværende økonomiske situation er råd til hhv. skattelettelser og lønstigninger, fremkommer der de store resultater. Som det fremgår af Tabel 6.11, har viden om politik dog en signifikant betydning for holdningsskift i forbindelse med skattelettelser:

Tabel 6.11: Holdningsskift på råd til skattelettelser fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.041ns	.048ns
Alder	.077ns	.096ns
Uddannelse	.067ns	.036ns
Politisk viden	.174**	.169**
Avislæsning	.042ns	.056ns
Interesse i politik	.060ns	.040ns
Partipræference	.153ns	.127ns
Partitilknytning	.056ns	.061ns
Ideologisk typologi	.119ns	.079ns
R ²		0,075

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Nærmere undersøgelse viser også her, at der ikke er et særligt mønster i dette. Det er dem med størst viden, der har skiftet mest (score på 6) - men et tæt på tilsvarende niveau af skift ses hos dem, der har næstmindst viden (score på 1).

På samme vis, som det ses af Tabel 6.12, har partipræference som den eneste faktor signifikant betydning for, om man har skiftet holdning til, om der i den nuværende økonomiske situation er råd til lønstigninger. Her viser det sig, at det især er konservative vælgere og dem, der i 2001 stemte på Venstre, der har ændret holdning i perioden 2001-2005:

Tabel 6.12: Holdningsskift på råd til lønstigninger fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.016ns	.004ns
Alder	.098ns	.101ns
Uddannelse	.058ns	.075ns
Politisk viden	.084ns	.101ns
Avislæsning	.036ns	.044ns
Interesse i politik	.097ns	.092ns
Partipræference	.157*	.174*
Partitilknytning	.033ns	.044ns
Ideologisk typologi	.038ns	.043ns
R ²		0,075

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Det sidste spørgsmål, der også er forbundet med høj grad af holdningsustabilitet er spørgsmålet om udgifter til miljøproblemer (49,9 pct. skift). Som det kan aflæses af den følgende Tabel 6.14, er den eneste faktor, der har signifikant betydning herfor politisk interesse. Det viser sig, at det er de vælgere, der er mest interesserede i politik, der også er dem, der er mest tilbøjelige til at skifte holdning på dette spørgsmål:

Tabel 6.14: Holdningsskift på udgifter til miljø fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	,023ns	,024ns
Alder	,100ns	,084ns
Uddannelse	,102ns	,095ns
Politisk viden	,108ns	,114ns
Avislæsning	,126*	,129*
Interesse i politik	,053ns	,052ns
Partipræference	,137ns	,146ns
Partitilknytning	,012ns	,020ns
Ideologisk typologi	,073ns	,075ns
R ²		0,073

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

På de spørgsmål, der er forbundet med størst grad af ustabilitet, findes der således heller ikke noget mønster i, hvilke vælgergrupper der er stabile eller skiftende. Lidt bedre ser det faktisk ud, når det drejer sig om de spørgsmål, hvorpå vælgerne er mest stabile. Dette fremgår af nedenstående Tabel 6.15, hvor der ses på stabiliteten på spørgsmålet om højere straf for vold:

Tabel 6.15: Holdningsskift på højere straf for vold fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.040ns	.047ns
Alder	.048ns	.034ns
Uddannelse	.156***	.068ns
Politisk viden	.135**	.104ns
Avislæsning	.058ns	.050ns
Interesse i politik	.100**	.044ns
Partipræference	.226***	.174*
Partitilknytning	.026ns	.026ns
Ideologisk typologi	.263***	.200**
R ²		0,120

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Som det kan aflæses, har både uddannelse, viden, partipræference og ideologisk typologi betydning, når det gælder holdningsskift på spørgsmålet om højere straffe for vold (19,2 pct. skift). Det er de vælgere, der har mindst viden, der har stemt på DF, der placerer sig til venstre fordelingspolitisk men højre værdipolitisk (gammelsocialisterne) eller til højre på begge samt er mindst interesseret i politik, der er de mest stabile. Også når det gælder holdningsskift på spørgsmålet om, hvorvidt religion fører til konflikt (17,6 pct.), er der signifikante forskelle på, hvem der skifter, og hvem der er stabile. Dette fremgår af Tabel 6.16, hvor det kan ses, at både partipræference og ideologisk typologi har betydning. Også viden har en mindre effekt, men denne forsvinder ved kontrol. Også her er det Dansk Folkepartis vælgere og gammelsocialisterne, der er mest stabile:

Tabel 6.16: Holdningsskift på højere straf for vold fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.014ns	.019ns
Alder	.051ns	.060ns
Uddannelse	.139*	.081ns
Politisk viden	.125ns	.128ns
Avislæsning	.069ns	.083ns
Interesse i politik	.083ns	.092ns
Partipræference	.218***	.187**
Partitilknytning	.068ns	.046ns
Ideologisk typologi	.214***	.203***
R ²		0,123

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Helt entydigt er mønsteret dog ikke. Tabel 6.17 viser holdningsskift på spørgsmålet om udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse, som ligeledes er et af dem, som færrest vælgere har skiftet holdning til (29,5 pct. skift). Som det fremgår, er der ikke en eneste af faktorerne, der har signifikant betydning:

Tabel 6.17: Holdningsskift på udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.003ns	.017ns
Alder	.042ns	.034ns
Uddannelse	.039ns	.034ns
Politisk viden	.124ns	.133ns
Avislæsning	.044ns	.045ns
Interesse i politik	.038ns	.070ns
Partipræference	.098ns	.111ns
Partitilknytning	.028ns	.013ns
Ideologisk typologi	.029ns	.065ns
R ²		0,035

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Ved gennemgang af samtlige, øvrige holdningsspørgsmål, er tendensen den samme. Ved nogle spørgsmål er det viden, ved andre interesse, partipræference eller ideologisk typologi, der har en betydning. I de fleste tilfælde er det blot en enkelt eller to faktorer, der har betydning, og generelt forklarer de en yderst lille del af variansen. På den vis fremkommer der i forbindelse med de enkelte spørgsmål samme tendens som ved de tre holdningsstabilitetsmål.

Afsluttende

Det mest bemærkelsesværdige i dette kapitel må siges at være, at vi stort set ikke har kunnet forklare holdningsstabilitet og ustabilitet. De faktorer, der normalt optræder som skillelinjer blandt vælgerne, og som har betydning for de holdninger de besidder, har tilsyneladende ingen betydning når det gælder stabiliteten i disse holdninger.

Som det er fremgået igennem analyserne, varierer holdningsstabiliteten i meget begrænset omfang på tværs af køn og alder - variationer der forsvinder i den samlede model. Alder viser sig overraskende nok slet ingen betydning at have. I overensstemmelse med teorier om politisk socialisering og holdningskrystallisering (jf. Jennings 1987) gives der ganske vist indikationer på, at de yngste er lidt mere ustabile i deres politiske holdninger end de ældre, men dette er ikke signifikant.

Heller ikke de faktorer, der beskriver vælgerens politiske opmærksomhed og kompetencer giver et entydigt billede af, at dette har en betydning for, hvor stabile vælgerens holdninger er. Man ville umiddelbart vente, at jo mere informerede vælgerne var, desto mere sikre ville de være på egne holdninger og desto vanskeligere ville disse lade sig ændre. Der er imidlertid ikke de store indikationer på dette. Der er som vist ingen sammenhæng mellem, hvor meget vælgerne ved om politik, og så hvor meget deres holdninger varierer over tid. Interessen for politik viser sig dog at have en svag om end signifikant effekt. Jo mindre interesserede vælgerne er i politik, desto mere skifter de holdning. Dog kan et gennemsnit på 39,1 pct. af

holdningsspørgsmålene for de mindst politisk interesserede mod et gennemsnit på 35,4 pct. for de mest politisk interesserede ikke siges at udtrykke en overvældende forskel.

Sammen med vælgernes ideologiske placering, er interesse imidlertid den faktor, hvor de største variationer forekommer. Som det er fremgået, har hverken partivalg eller -tilknytning en signifikant effekt. Før kontrol for de øvrige faktorer sås en tendens til, at de vælgere, der stemte på Enhedslisten og SF, var de mest holdningsstabile, men dette forsvinder, når ideologisk orientering inddrages. Partitilknytning har derimod ingen betydning. Også dette går imod den umiddelbare forventning. Nogle steder i litteraturen fremhæves partitilknytning netop som en stabiliserende faktor: De partitilknyttede vælgere vil være tilbøjelige til at følge *cues* fra sit parti, hvorfor deres holdninger over tid vil være mere stabile og konsistente (jf. Sniderman & Bullock 2004). Analysernes resultater peger dog ikke i den retning.

Årsagen til, at der ikke kan peges på mønstre i stabiliteten, kan der blot gisnes om. Det er dog nærliggende at vende sig mod Zaller's (1992) teori. Som det netop er pointen hos Zaller, kunne det foregående tyde på, at holdningsskift er noget så specifikt kontekst- og individafhængigt, at den måde, hvorpå det er søgt belyst her, ikke giver megen mening. I nærværende kapitel er der udelukkende set på egenskaber hos den enkelte vælger, men hos Zaller er det en vigtig pointe, at disse personlige egenskaber spiller sammen med intensiteten og karakteren af de budskaber, som den politiske elite fremfører. For denne tolkning taler, at på nogle holdningsspørgsmål var det de mest vidende og interesserede der var mest stabile og i andre de mindst vidende og interesserede. Men som det er fremgået, er der i alle tilfælde tale om meget begrænsede effekter.

At der forekommer (mindre) variationer på tværs af parti og ideologisk orientering kunne tyde på, at de politiske partier har en indflydelse på vælgernes holdninger og stabiliteten heri. Det sås eksempelvis, at det netop er de vælgere, der har stemt på Konservative og Venstre, der har skiftet holdning til, om der i den nuværende økonomiske situation er råd til lønstigninger. Tilsvarende er det Dansk Folkepartis vælgere, der er mest stabile på spørgsmålet om højere straffe.

Samlet kunne det give indikationer på, at man netop ikke kan se vælgernes holdningsstabilitet og -skift isoleret fra partiernes kommunikation og adfærd. Partiernes holdningsskift og effekterne af disse analyseres i de følgende kapitler.

Kapitel 7

Holdningsskift og partiskift

I hvilken udstrækning forekommer der en sammenhæng mellem holdningsstabilitet og partiskift? Hvor de foregående kapitler har undersøgt graden af holdningsstabilitet blandt vælgerne, hvordan den har udviklet sig over tid, samt givet en karakteristik af de særligt holdnings-ustabile, vil dette kapitel rette fokus mod partiskift, og dermed det centrale spørgsmål i nærværende afhandling. Det vil blive undersøgt, om der er en sammenhæng mellem partiskift og holdningsskift.

I den tidlige valgforskning, hvor partiidentifikationsmodellen til forståelse af vælgernes adfærd var fremherskende, viste studier, at den almindelige vælger i bund og grund ikke besad noget, der kunne siges at være reelle holdninger, og partivalget var bestemt af en affektiv tilknytning (Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960; Converse 1964, se også Converse & Markus 1979). For den på dette tidspunkt lille gruppe af partiskifttere, betød deres manglende loyalitet mod et politisk parti, at de blev karakteriseret som partimæssige "floaters". Også de efterfølgende modeller i vælgeradfærdsforskningen lagde vægt på det manglende bånd mellem vælgere og partier som årsag til illoyaliteten. Det sociale tilhørsforhold blev længe betragtet som den bestemmende faktor i vælgernes partivalg, men svækkelse af de sociale strukturer, her navnlig klassetilhørsforhold, betød en svækkelse af de ellers så stærke bånd mellem det sociale og partipolitiske tilhørsforhold - hvilket dermed åbnede op for en højere grad af vælgermobilitet. Indenfor rammen af disse modeller, ville det være svært at opstille en klar forventning til en sammenhæng mellem holdningsstabilitet og partiskift. På den ene side kunne man forvente, at de vælgere, der var særligt skiftende mellem partier, også ville være dem, der havde særligt omskiftelige holdninger, men omvendt var det netop et flertal af vælgere, der ikke besad stabile og konsistente holdninger.

I dag er det imidlertid også en anden forståelse af vælgernes adfærd, der er gennemgående. Vælgerne som nogenlunde rationelle, er den grundmodel, som er fremherskende i særligt dansk og øvrig nordisk valgforskning, hvor øget uddannelsesgrad, øget politisk viden og interesse (en proces af kognitiv mobilisering, jf. f.eks. Dalton 1984) over tid udvaskede billedet af de "ideologisk uskyldige" vælgere. Som de foregående kapitler har peget på, besidder de danske vælgere i dag i vid udstrækning konsistente politiske holdninger, og flere studier indikerer, at disse holdninger har stor betydning for partivalget (Borre & Goul Andersen 1997; Borre 1999a, 2001, 2007; Thue Nielsen 2003, 2007). Inden for rammen af den model, som issue voting-teorierne opstiller, stemmer vælgerne på det parti, der bedst repræsenterer deres hold-

ninger på de politiske issues, der er vigtige for dem. Issue voting teorierne fordrer, at vælgerne vil pege på det parti, de oplever bedst kan varetage de politiske standpunkter de selv står for, enten ved at vælge det parti, hvis holdningsmæssige placering er tættest på deres egen (nærhedsmodellen, se Budge & Farlie 1983; Enelow & Hinich 1984) eller ved at stemme på det parti, der mest ekstremt trækker i den retning, hvor vælgerens eget synspunkt ligger (retningsmodellen, se Rabinowitz & Macdonald 1989; Morris & Rabinowitz 1997). Som en central del af issue voting-teorierne står dog saliens. Det er ikke alle politiske spørgsmål, der er lige vigtige for den enkelte vælger, og vælgerens opfattelse af, hvad der er vigtige politiske spørgsmål forandres over tid. Uanset hvilken teori om hvordan vælgernes dagsorden konstrueres; om man mener den dannes af den elite-drevne politiske kommunikation eller ej, jf. Zaller (1992), er der i litteraturen dog bred enighed om, at det er de politiske spørgsmål, der er vigtige for vælgeren, der er afgørende. Det betyder, at det er disse spørgsmål, vælgerens holdning hertil samt opfattelse af partiernes placering eller kompetence i forhold hertil, der får størst betydning for partivalget i sammenligning med ikke-saliente spørgsmål.

I en sådan model, vil partiskift først og fremmest tolkes som værende udtryk for ændrede holdninger blandt vælgerne. I det øjeblik en vælger oplever at et andet parti bedre kan varetage de issues, som er vigtige for vedkommende, vil det da være oplagt at skifte. En vælger, der eksempelvis synes skattetrykket er blevet for højt og ønsker skattestop eller sænkning, skifter til Venstre eller De Konservative og en vælger, der eksempelvis oplever en forringelse af velfærden og ønsker dette ændret, skifter over til Socialdemokratiet. Det vil sige, vælgerne skifter holdning, derfor skifter de parti - og i det perspektiv vil en sammenhæng mellem graden af holdningsskift og partiskift umiddelbart være forventelig. Særligt, hvis der er tale om skift på emner, der er vigtige for vælgeren.

I en rationel vælgeadfærdsmodel er det således oplagt at vente, af i jo højere grad vælgeren har skiftet holdning desto større er chancen for, at vedkommende vil se sig om efter et nyt parti. I en alternativ model, hvor partierne medregnes som aktører, er en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift dog ikke nødvendigvis forventningen. I en model, hvor også partierne bevæger sig rundt, er partiskift ikke nødvendigvis et resultat af at vælgerne har skiftet holdning, men kan lige så vel skyldes, at partierne har det. I de tilfælde, hvor partierne skifter position på givne issues, kan dette for den rationelle vælger, hvis holdninger er forblevet de samme, betyde skift til et andet parti, der nu ser ud til bedre at kunne repræsentere vedkommendes holdninger.

Dette kapitel vil da afdække, i hvilken udstrækning forandringer i vælgernes holdninger kan forklare, at de skifter fra et parti til et andet mellem valgene, og vil bestå af tre, overordnede dele. I den første del vil sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift blive

undersøgt nærmere. Der vil være tale om en undersøgelse af det bivariate forhold samt elaborering på den række af vælgerkarakteristika, der blev analyseret i forrige kapitel. Det er tænkeligt, at en eventuel sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift vil fremkomme blandt nogle vælgergrupper og ikke andre. Som det fremhæves af Borre (2001:131) er det til eksempel de mest vidende og interesserede vælgere, der er issue vælgere. Ud fra den rationelle issue voting inspirerede model, der ikke indbefatter partierne, ville man da vente, at sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift navnlig vil vise sig blandt disse vælgere. I en model, hvor partierne inddrages, ville forventningen med inspiration fra Zaller (1992) dog være knap så entydig. I begge tilfælde ville forventningen dog være, at der ville forekomme interne forskelle i vælgerskaren. Derfor vil der blive set på, om sammenhængen forekommer blandt nogle grupper af vælgerne men ikke andre.

Anden del vil undersøge betydningen af saliens. Først vil der blive set på den direkte effekt af vælgerens politiske dagsorden og forandringer i denne over tid. Nærmere betegnet vil det blive undersøgt, om et skift i de politiske emner, vælgeren finder vigtig, har sin sammenhæng med deres partiskift. Dernæst vil der blive set på den betingede effekt af vælgerens dagsorden. Frem for skift i enten holdninger eller dagsorden, vil der her blive set på, om det er når vælgerne skifter holdning til emner, de finder vigtige, at dette kan føre til partiskift. Det vil således blive undersøgt, om skift på saliente holdningsspørgsmål øger vælgerens sandsynlighed for partiskift. Sidste del i kapitlet vil indeholde en undersøgelse af, hvordan en eventuel sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift har tegnet sig over tid.⁸⁵

Partiskift vil i disse analyser udgøre den afhængige variabel.⁸⁶ Der er tale om en dikotom variabel, hvor de vælgere, der har stemt på et andet parti i 2005 end det de stemte på i 2001, defineres som partiskifttere, og de som har stemt på samme parti begge år som partistabile.⁸⁷ Som det primære mål på holdningsustabilitet anvendes det mål som tilkendegiver, hvor stor en procentandel af rækken af holdningsspørgsmål i 2001-2005 panelet, respondenterne har skiftet holdning til.⁸⁸ I første del af analysen suppleres dette med vælgerens bevægelser på

⁸⁵ Her vil der ikke blive set på betydningen af saliens. Dels kan dette ikke lades sig gøre på 1987-1987 panelet, hvor der kun spørges til dagsorden i 1987, og dels giver lille N særligt på 1971-1973 panelet give problemer med at gennemføre sådanne analyser.

⁸⁶ Perspektivet er dermed, med henvisning til et issue voting-perspektiv, at det først og fremmest må være vælgerens holdningsskift der forårsager deres partiskift end det omvendte scenarie.

⁸⁷ Ud af de 772 respondenter der findes i paneldata 2001-2005 er det her blot de 715 der analyseres på, da der blot medtages de, der stemte ved begge valg (jf. Nielsen & Thomsen 2003). De resterende har således enten ikke stemt, vil ikke oplyse partivalg, stemte blankt eller havde ikke stemmeret, enten ved det ene eller begge valg. Den ene, der stemte på Fremskridtspartiet i 2001 og som ikke kunne stemme på dem i 2005, er kategoriseret som partiskifter.

⁸⁸ Som tidligere påpeget beregnes denne "ustabilitetsprocent" blot på antallet af holdningsspørgsmål, som respondenterne har givet valide svar på. Dette gøres, således at "ved ikke" svar ikke medtælles som enten stabile eller ustabile holdninger (se kapitel 5 for uddybende beskrivelse heraf).

de to holdningsindekser, der tilsvarende en henholdsvis fordelings- og værdidimension, og således anvendes som mål på effekten af "ideologisk skift" på partiskift. Som beskrevet i forrige kapitel, beregnes ustabiliteten på disse indekser som forskellen på indeksværdien i henholdsvis 2001 og 2005. For vælgere, der har bevæget sig til venstre, vil indeksværdien være negativ og for vælgere der har bevæget sig mod højre positiv, så for at få et brugbart mål, hvor jo højere værdi jo højere grad af ustabilitet, ganges de negative værdier med -1.

Til elaborering og kontrol af den bivariate sammenhæng mellem partiskift og holdningsskift, inddrages som nævnt de tre "blokke" af faktorer, der blev præsenteret i forrige kapitel.⁸⁹ Den første blok er tre baggrundsvARIABLE, køn, alder og uddannelse, som vi igennem litteraturen ved, er differentierende for vælgernes politiske identitet, overbevisninger og adfærd. Anden blok består af politisk interesse, et vidensindeks (0-6) der indikerer vælgernes politiske viden samt avislæsning, som er tænkt som indikatorer på politisk opmærksomhed, jf. Zaller (1992). Sidste blok består af tre mål på vælgernes politiske orientering. Det drejer sig om graden af partitilknytning, samt partipræference og vælgernes todimensionale ideologiske orientering.⁹⁰ Af forrige kapitel fremgik det ganske vist, at stort set ingen af faktorer havde betydning for, hvorfor nogle vælgere i høj grad skifter politiske holdninger, mens andre fremstår endog ganske holdningsstabile, men i dette kapitel vil det blive undersøgt, i hvilken udstrækning en eventuel sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift varierer her indenfor.

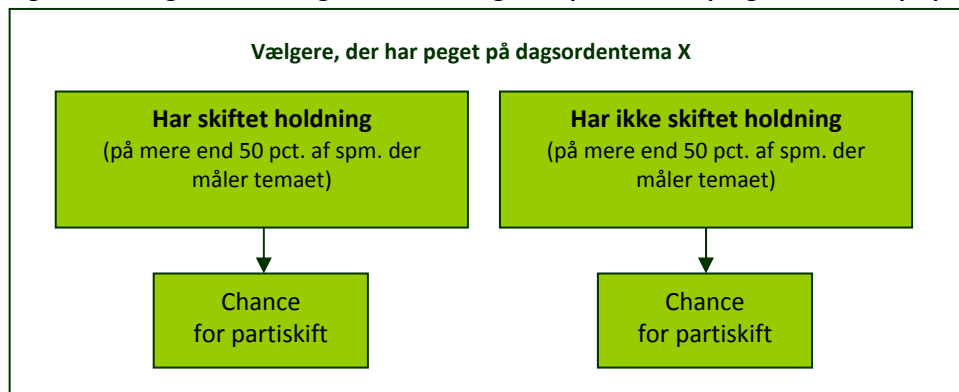
I relation til saliens, er det indledningsvist betydningen af en skiftende politisk dagsorden blandt vælgerne, der undersøges. Som det var tilfældet i kapitel 4, tages der her udgangspunkt i de 9 overordnede politiske emner, som vælgernes dagsorden kan inddeles i (se bilag 1). Som indikator på den individuelle dagsordensstabilitet konstrueres et mål der angiver, hvor mange af de politiske emner, vælgeren anser som vigtig i 2001, som vedkommende også ser som vigtige i 2005. Det optælles således, hvor mange 2001-emner der går igen i 2005, og for at tage højde for, at nogle vælgere kun har peget på et emne i 2001 mens andre 4, hvorfor en "emne-genganger" burde tælle forskelligt, divideres der med det antal emner vælgeren pegede på i 2001. Dermed fås et mål der angiver, hvor stor en procentandel af 2001-dagsordenen der også er en del af vælgerens dagsorden i 2005 (0-100 pct.). Med henblik på at undersøge betydningen af holdningsskift på vigtige emner, skal den enkelte vælgers dagsorden samt holdningsskift sammenholdes. Dette gøres ved at tage udgangspunkt i det enkelte dagsordensemne i 2005 (se bilag 1) og de respondenter, der har peget på pågældende emne som

⁸⁹ Se indledningen til dette kapitel for mere fyldestgørende argumentation for valget af disse variable. Her argumenteres der også for, at det er 2001-oplysninger der er valgt. Med undtagelse af viden og avislæsning, da disse kun findes i 2005-undersøgelsen.

⁹⁰ Mål lavet på baggrund af vælgernes placering på hhv. fordelingsindeks og værdiindeks, se kapitel 4 for indeksskonstruktion og kapitel 6 for konstruktion af dette mål på ideologisk orientering.

en af deres 4 muligheder for at pege på problemer, politikerne bør tage sig af, og derpå finde de spørgsmål blandt de 57 holdningsspørgsmål i 2001-2005 panelet, der tematisk knytter an til hvert emne.⁹¹ Har vælgeren skiftet holdning til halvdelen af de spørgsmål, der relaterer sig til et emne, vedkommende finder vigtigt, kodes dette som et salient holdningsskift. For hvert dagsordensemne kan vælgere, der har peget på dette som et vigtigt emne, opdeles i salient-holdningsskiftere eller salient-holdningsstabile, hvis chance for at være partiskiftere kan beregnes:

Figur 7.1: Design til undersøgelse af holdningsskift på saliente spørgsmåls effekt på partiskift.

I dette design, er det de vælgere, der har peget på det enkelte emne som et af de fire mulige, der udgør populationen, og sandsynligheden for at være partiskifter sammenlignes for dem, der er henholdsvis holdningsstabile og holdningsustabile på de spørgsmål, der tapper dette emne. Designet gør det således muligt at undersøge, om der forekommer forskelle på dagsordenerne: Det kan undersøges om der er tale om, at holdningsskift på nogle dagsordener medfører partiskift, men ikke på andre.

Foruden disse analyser af det enkelte dagsordensemne, er der dog samtidig behov for et overordnet mål på saliente holdningsskift. Her kunne man have valgt at summere antallet af salient-holdningsskift, men det ville betyde, at vælgere, for hvem blot en af dagsordenerne faldt under emnet "arbejdsløshed/arbejdsmarked", "betalingsbalance" eller "andet" som der ikke kan kobles holdningsspørgsmål til, ville skulle udelades. I stedet er der valgt at lave et mål, der tilkendegiver om vælgeren er stabil eller skiftende på de holdningsspørgsmål, der knytter an til det emne, der har angivet som det *vigtigste* politiske problem. Det betyder dog fortsat, at de, hvis vigtigste dagsordensemne er blandt de emner, der ikke findes spørgsmål til at dække, må udelades. Dette omfatter i alt 174 respondenter.

De bivariate forhold analyseres primært ved hjælp af gennemsnitsanalyse. I relation til holdningsskift som den primære afhængige variabel, giver den gennemsnitlige holdningsustabilitet for henholdsvis partistabile og partiskiftere et godt billede af forskellene - eller

⁹¹ Dette kan som nævnt ikke lade sig gøre for alle emner. Se Tabel 7.19.

manglen på samme - de to grupper i mellem. Med henblik på elaborering og kontrol, suppleres der dog med logistisk regressionsanalyse. Den logistiske regression har mange ligheder med OLS regressionen, men har blandt andet den fordel, den ikke forudsætter en lineær sammenhæng mellem den afhængige og den eller de uafhængige variable.⁹² Dette "omgås" i den logistiske regression, ved at transformere data ved hjælp af logaritmisk transformering, hvorved den ikke-lineære sammenhæng så at sige får en lineær form (se eksempelvis Field 2003). I logistisk regression udtrykkes den eller de uafhængige variables effekt på den afhængige oftest i *odds ratio* - I hvert fald for kategoriske variable.⁹³ Odds ratio kan indtage en værdi mellem 0 og uendeligt, og udtrykker chancen for, at en bestemt hændelse indtræffer. I nærværende tilfælde betyder det at den logistiske regression skal bruges til at undersøge, i hvilken udstrækning henholdsvis holdningsskift og salient-skift øger, eller måske mindsker, chancen for partiskift.

Fører holdningsskift til partiskift?

Afsættet for nærværende afhandling er den relativt store andel vælgere, der skifter parti fra et valg til det næste. Som beskrevet er det i dag mellem hver tredje og fjerde vælger, der skifter parti fra valg til valg. På 2001-2005 paneldata er det således 26 pct. af vælgerne, der i 2005 foretrak et andet parti end det, de satte deres kryds ved i 2001. Af disse partiskiftere er det lidt mere hver tredje, for hvem der er tale om et stort partimæssigt spring: 37,6 pct. af partiskifterne skifter ikke blot parti, men skifter til et parti der ligger i den anden af de to partipolitiske blokke der tegner sig i dansk politik,⁹⁴ end det parti de stemte på fire år forinden. I alt udgør disse blokskiftere dog blot 9,8 pct. af samtlige vælgere. Dette kan aflæses af nedenstående Tabel 7.1:

Tabel 7.1: Frekvensfordeling af partistabile og -skiftere, samt blokskift. I pct.

	Andel i pct.	N
Partistabile	74,0	529
Partiskiftere	26,0	186
<i>Heraf</i>		
<i>Indenfor samme blok</i>	62,4	116
<i>Skift mellem blok</i>	37,6	70
<i>I alt</i>	100	186
Total	100	715

⁹² Ligesom andre forudsætninger i OLS, såsom normalfordelte variable og antagelsen om homoscedasticitet er påkrævet i logistisk regression.

⁹³ Det er noget sværere når der er tale om intervalskalerede variable, som netop holdningsskift som er den primære uafhængige her, hvilket er medvirkende til, at gennemsnitsanalyse er udgangspunktet.

⁹⁴ Socialdemokratiet, Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti samt Enhedslisten udgør den ene blok og Venstre, Konservative, Centrumdemokraterne, Dansk Folkeparti og Kristendemokraterne den anden.

Som beskrevet, er det plausibelt, at der i en eller anden udstrækning forekommer forskelle i holdningsstabiliteten for henholdsvis partistabile og -skiftere. Det er nærliggende at antage, at de vælgere, der er mest skiftende i deres politiske holdninger også er dem, der er mest tilbøjelige til at skifte parti. Opfører vælgerne sig rationelt, jf. issue voting -modellen, ville man vente, at de, der skifter holdning også vil være mere tilbøjelige til at skifte parti. Dette ser dog ikke ud til at være tilfældet. Bivariate analyser af holdningsskift og partiskift viser hurtigt, at der ingen direkte sammenhæng er mellem de to.

Dette kan aflæses af Tabel 7.2. Her sammenlignes den gennemsnitlige holdningsustabilitet på de 57 holdningsspørgsmål fra 2001-2005 panelet (se kapitel 4 for uddybning) for henholdsvis partistabile og -skiftende vælgere:

Tabel 7.2: Gns. holdningsustabilitet fordelt på partistabilitet.

	Gennemsnit	N	Standardafvigelse
Partistabile	36,9	529	9,6
Partiskiftere	37,3	186	9,7
Alle	37,2	715	9,7

T-test: $p = .659$.

Som det fremgår af tabellen, er den gennemsnitlige andel skift noget nær identisk for de to grupper. For partiskifterne er gennemsnittet 0,4 procentpoint højere end for de partistabile, men som det bekræftes via T-test, er der tale om en helt igennem insignifikant forskel.

At omfanget af holdningsskift således ikke har betydning for partiskift, bekræftes igennem en logistisk regressionsanalyse af det bivariate forhold. Dette fremgår af Tabel 7.3, hvor en insignifikant odds ratio på 1,004 tydeligt indikerer, at omfanget af holdningsskift ikke øger vælgernes chancer for partiskift:

Tabel 7.3: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og holdningsskift. Beta, odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Andel holdningsskift (interval)	1,004ns

Anm: ns) ikke signifikant

Ud fra et teoretisk perspektiv ville ikke alle dog ventes at være lige rationelle. Der er vælgere, blandt hvem en overensstemmelse mellem holdningsskift og partiskift synes mere sandsynligt. Man ville vente, at de vælgere, der er mest politisk vidende, interesserede og som ikke er tilknyttet et bestemt parti, som opfører sig mest rationelt, og at sammenhængen da ville forekomme for de. Der imidlertid ikke meget der understøtter en sådan forventning:

Tabel 7.4: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og holdningsskift, mest vidende og ikke-tilknyttede vælgere. Beta, odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Andel holdningsskift (interval)	0,986ns

Anm: ns) ikke signifikant

Tabel 7.4 viser effekten af holdningsskift på partiskift blandt de vælgere, der er mest vidende om politik⁹⁵ og som ikke er tilknyttet et parti (N=91), og som det fremgår, er der heller ikke her noget der indikerer, at omfanget af holdningsskift øger chancen for partiskift. Heller ikke, hvis der i stedet for de mest vidende ses på de mest politisk interesserede og ikke-tilknyttede vælgere, ændrer billedet sig. Her fremkommer der en insignifikant odds ratio på 1,001 (p=.960).

Øvrige vælgerkarakteristika ser heller ikke ud til at gøre en forskel. Nedenstående Tabel 7.5 viser logistiske regressionsanalyser af de faktorer, der også blev anvendt i forrige kapitel. Tabellen angiver de *lokale* sammenhænge mellem holdningsskift og partiskift og viser således en odds ratio for de enkelte kategorier. Selvom der er tale om separate analyser, er de for overblikkets skyld samlet i én tabel:

⁹⁵ Det vil sige de, der har scoret 5 eller 6 på det politiske vidensindeks rangerende fra 0-6, jf. forrige kapitel.

Tabel 7.5: Logistiske regressionsanalyser af lokale sammenhænge mellem holdningsskift og partiskift. Lokale Odds ratio og signifikans.

	Odds-ratio (Exp(B)) og signifikansniveau
Køn	
Kvinde	1,003ns
Mand	1,007ns
Alder	
18-29 år	1,005ns
30-39 år	1,012ns
40-49 år	1,027ns
50-59 år	,989ns
60 år og ældre	,983ns
Uddannelse	
Ingen uddannelse	1,020ns
Grundlæggende el. afsluttet erhvervsudd.	,993ns
Kort el. mellemlang videregående	,987ns
Lang videregående	1,040ns
Viden	
Vidensniveau 0	1,141ns
Vidensniveau 1	1,035ns
Vidensniveau 2	1,011ns
Vidensniveau 3	1,008ns
Vidensniveau 4	,993ns
Vidensniveau 5	1,024ns
Vidensniveau 6	,907*
Avislæsning	
Hver dag	,991ns
5-6 gange om ugen	1,073**
3-4 gange om ugen	,994ns
1-2 dage om ugen eller mindre	1,001ns
Interesse i politik	
Lidt eller slet ikke interesseret	1,005ns
Noget interesseret	,990ns
Meget interesseret	1,027ns
Partipræference	
Socialdemokratiet	,982ns
Radikale Venstre	,988ns
Konservative	,989ns
Centrum Demokraterne	1,010ns
Socialistisk Folkeparti	1,026ns
Dansk Folkeparti	1,079**
Kristeligt Folkeparti	,960ns
Venstre	,995ns
Enhedslisten	1,361ns
Partitilknytning	
Partitilknyttet	1,017ns
I tvivl	1,003ns
Ikke tilknyttet	,998ns
Ideologisk typologi	
Venstre-venstre	1,037ns
Venstre højre	,985ns
Højre-venstre	,994ns
Højre-højre	1,019ns

Anm: **) signifikant på .01-niveau ns) ikke signifikant

Tabellen viser sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift for de enkelte faktorer kategorier. Som det fremgår, er der blot tre signifikante, samt yderligere to, der er tæt på at være signifikante på .05-niveau (indrammede). En af disse er uddannelse. Hverken på tværs af køn eller alder forekommer der en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift, men for de vælgere, der har en lang videregående uddannelse giver holdningsskift lidt større odds for partiskift. Dette kunne umiddelbart tale for, at sammenhængen forekommer blandt de vælgere med største politiske kompetencer, men dels er odds ratio dog blot 1,040, og med $p=.089$ er den altså ikke signifikant, og dels taler flere af tabellens øvrige resultater imod dette.

Ovenstående Tabel 7.4 understøttede ikke en forventning om, at en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift ville forekomme tydeligt blandt de mest politisk opmærksomme og utilknyttede vælgere. Heller ikke Tabel 7.5, hvor faktorerne analyseres separat, giver meget støtte til dette. Tværtimod. Der forekommer ingen forskel på tværs af partitilknytning, og ses der på de vælgere, med størst grad af politisk viden ses der ganske vidt en signifikant effekt, men her er der tale om, at omfanget af holdningsskift *mindsker* chancen for partiskift. For denne gruppe fremkommer der en signifikant odds ratio på .907 ($p=.032$) der således indikerer, at når holdningsskift stiger med 1 falder chancen for partiskift med .907. Ganske vist ses der også, at der for de vælgere, der læser avis 5-6 gange om ugen, øger holdningsskift sandsynligheden for partiskift, men der er ikke tale om et tydeligt mønster da det ikke ses for de, der læser avis dagligt. Heller ikke interesse, der netop var en af de faktorer der havde betydning for graden af holdningsstabilitet ser ud til at have betydning. Odds er ganske vist lidt større for de mest interesserede, men er altså ikke signifikant ($p=.185$).

Samlet tyder det altså på, at en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift ikke har noget med graden af rationalitet eller politisk kompetence at gøre. De vælgere, der er mest politisk opmærksomme i form af viden og interesse, og som ikke har en fast tilknytning til et parti, har ikke har større - eller mindre - tilbøjelighed til at skifte parti når de skifter holdning. Det har til gengæld vælgerne til de to partier, der udgør de partipolitiske fløje i dansk politik: Både for de, der i 2001 stemte Dansk Folkeparti samt dem der stemte Enhedslisten øger holdningsskift sandsynligheden for partiskift. Dog er der så få respondenter i panel 2001-2005 der har stemt på Enhedslisten, hvorved dette ikke er signifikant på .05-niveau - men næsten ($p=.071$). En forklaring er, at de vælgere, der stemmer på disse to "ekstreme" partier, også er mere "ekstreme" i deres holdninger, og når disse ændres, vil de være mere tilbøjelige til også at ændre parti. Måske også fordi partierne står for mere ekstreme synspunkter, hvorved uoverensstemmelse (dissonans, eksempelvis Festinger 1957) mellem egne og partiets synspunkter lettere bliver synligt for vælgerne.

Ideologisk” ustabilitet og partiskift

Det foregående har således vist, at der ikke forekommer sammenhæng mellem omfanget af holdningsskift og tilbøjeligheden til partiskift. Heller ikke når der elaboreres på de faktorer, der i mange andre sammenhænge udgør centrale skillelinjer i vælgernes holdninger, partivalg og politiske identitet fremkommer der påfaldende tegn på, at sammenhængen gør sig gældende blandt særlige grupper. Ikke en gang når der ses på de vælgere, der forventeligt har mest ”rationel” adfærd. Kontrolleres de pågældende variable kontrolleres for hinanden, ændres billede ikke.⁹⁶

Heller ikke når vi ser på holdningsustabilitet målt som forandringer i vælgernes ideologiske ståsted, kan dette bidrage til at forklare partiskift. Det var ellers muligt, at hvor vælgerne mere eller mindre tilfældige skift på enkeltspørgsmål, hvoraf en del som vist i kapitel 5 er ganske policy-følsomme måske ikke får dem til at skifte parti, så ville skift i det ideologiske standpunkt gøre det. Imidlertid er der ikke meget der peger på, at partiskifterne i højere grad end de partistabile flytter sig ideologisk, hverken på fordelingsindekset eller værdiindekset. Stabilitetsmålet, der indikerer forskellen på vælgernes ståsted i 2001 og i 2005 på hver af de to indekser, viser os at den gennemsnitlige bevægelse for partiskiftere og partistabile yderst ens. Dette fremgår af nedenstående Tabel 7.6, der viser henholdsvis partistabile og partiskifters gennemsnitlige bevægelse på fordelings- og værdiindekset:

Tabel 7.6: Partiskift fordelt på ustabilitet på fordelingsindeks og værdiindeks. Gennemsnit, standardafvigelse samt N.

	<i>Fordelingsindeks forskel 2001-2005</i>			<i>Værdiindeks forskel 2001-2005</i>		
	Gennemsnit	N	Standardafvigelse	Gennemsnit	N	Standardafvigelse
Partistabil	0,61	520	0,53	0,54	524	0,47
Partiskifter	0,66	184	0,59	0,53	185	0,53
Total	0,63	704	0,55	0,54	709	0,48

T-test: Fordelingsindeks p=.129, Værdiindeks p=.798.

Som det fremgår af tabellen, er der ingen forskel af betydning i den gennemsnitlige ustabilitet på de to indekser for henholdsvis partistabile og partiskiftere. Særligt på værdiindekset er gennemsnittene ens: Det kan aflæses, at hvor den gennemsnitlige ændring på fordelingspolitikken er 0,54 for de partistabile, er den 0,53 for skifterne. På fordelingsindekset er der en lidt større forskel: De partistabile har en gennemsnitlig bevægelse på fordelingspolitikken 0,61 mod 0,66 partiskifterne. Partiskifterne har således tendens til at være en smule mere

⁹⁶ Hvor det bivariate forhold mellem holdningsskift og partiskift blev udtrykt ved en insignifikant odds ratio på 1,004, ændres den ikke, når faktorerne kontrolleres for hinanden. I en model, hvor alle faktorer indgår, er odds for partiskift i takt med at holdningsstabilitet stiger således blot 1,011 og fortsat insignifikant.

skiftende på fordelingspolitikken end de partistabile. Dog er der tale om en minimal forskel, som da heller ikke er signifikant.

En logistisk regressionsanalyse af det bivariate forhold mellem henholdsvis fordelingsindekset 2001-2005 og værdiindekset 2001-2005 og så partiskift, bekræfter blot billedet:

Tabel 7.7: Bivariat forhold mellem partiskift og bevægelse på fordelings- og holdningsindekset. Logistisk regression. Odds- ratio (Exp(B)) og signifikans.

	Model 1	Model 2	Model 3
	Odds-ratio (Exp(B)) og signifikansniveau	Odds-ratio (Exp(B)) og signifikansniveau	Odds-ratio (Exp(B)) og Signifikansniveau
Fordelingsindeks, forskel 2001-2005 (Interval)	1,176ns		1,181ns
Værdiindeks, forskel 2001-2005 (Interval)		0,969ns	0,970ns
Pseudo R ² (Nagelkerke)	.002	.000	.002

Anm: ns) ikke signifikant

Det fremgår af Tabel 7.7, at ligesom det var tilfældet med stabilitetsmålet, der angiver hvor stor en andel af de besvarede holdningsspørgsmål vælgerne har skiftet holdning til, er der heller ikke for indekserne tale om at odds ratio afviger signifikant fra 1. En odds-ratio på 1,176 for fordelingsindeks 2001-2005 fortæller ganske vist, at hver gang ustabiliteten på indekset stiger med 1, så stiger odds for partiskift med 0,18 - men denne minimale effekt er ikke signifikant. Heller ikke en værdipolitisk bevægelse fra 2001 til 2005 har en betydning for chancen for partiskift. At samle de to indekser i samme model ændrer intet, og som det sås ovenfor, har inddragelse af kontrolvariable heller ingen betydning.

Til gengæld fremkommer der et interessant resultat, når der ses nærmere på, hvilken type af bevægelse på indekserne der er tale om. Vi kan på baggrund af indekserne opstille fire forskellige typer af ideologiske bevægelser vælgerne kan foretage fra 2001 til 2005, nemlig en bevægelse mod venstre på fordelingsindekset, en bevægelse mod højre på fordelingsindekset, en bevægelse mod venstre på værdiindekset og slutteligt en bevægelse mod højre på værdiindekset.⁹⁷ Sammenligner vi således de "lokale" odds ses det, at for de vælgere der fra 2001 til 2005 har foretaget et ideologisk skift mod venstre, forekommer en tendens til, at graden af skift og partiskift. Dette kan ses af nedenstående Tabel 7.8, der viser det bivariate forhold mellem graden af bevægelse og partiskift for hver type:

⁹⁷ Vælgere, der ikke har flyttet sig medtages således ikke i analysen.

Tabel 7.8: Bivariat forhold mellem partiskift og typer af bevægelse på fordelings- og holdningsindekset. Logistisk regression. Odds-ratio (Exp(B)) og signifikans.

	Fordelingsindeks		Værdiindeks	
	Graden af venstreskift	Graden af højreskift	Graden af venstreskift	Graden af højreskift
Odds-ratio (Exp(B)) og signifikans	2,314**	0,877ns	0,877ns	0,822ns

Anm: **signifikant på .01-niveau ns) ikke signifikant

Det kan ses af tabellen, at for de vælgere, der fra 2001 til 2005 er blevet mere venstreorienterede på fordelingspolitiske spørgsmål, er en tendens til, at jo mere de har flyttet sig, desto større er chancen for, at de også har skiftet parti. En odds-ratio på 2,314 fortæller, at hver gang graden af skift stiger med 1, så mere end fordobles chancen for partiskift. Ingen af de andre typer bevægelser har en tilsvarende effekt på partiskift.

Samlet set er der således heller ikke meget der peger på, at skift i ideologisk standpunkt øger chancen for partiskift. Dette bekræftes også når der ser på vælgernes selvplacering på en venstre/højre skala fra 0 til 10. Ligesom holdningsindekserne, kan ustabilitet her måles som forskellen på ideologisk selvplacering i 2001 og 2005, og heller graden af skift i selvplacering øget chancen for partiskift, tydeligt indikeret ved en odds ratio på 1,062 med en p-værdi på .346.

Betydningen af saliens

Af teorikapitlet er det fremgået, hvorledes saliens er en central faktor i issue voting. Ikke alle politiske spørgsmål er lige vigtige for vælgerne, og præcist hvilke de har deres opmærksomhed rettet mod og finder vigtige, kan variere, både med de spørgsmål politikere og medier fokuserer på samt med deres generelle livssituation. Der vil således være politiske spørgsmål, der på givne tidspunkter vil have større saliens for den enkelte vælger, og i issue voting perspektivet er det den grundlæggende antagelse, at disse har særlig betydning. Det er vælgernes holdninger til og vurdering af partiernes kompetence på netop disse spørgsmål, der er af særligt stor betydning for, hvor de lægger deres stemme. Af den grund er det nærliggende at antage, at det ikke er *omfanget* af vælgernes holdningsskift eller ideologiske skift, der får dem til at skifte parti, men at det er når de skifter holdning på de spørgsmål, der er saliente for dem, at det kan medføre et partiskift. I det følgende undersøges betydningen af saliens således.

Det første der undersøges er den direkte effekt af saliens. Dette gøres ved at se på, om det er de vælgere, for hvem den politiske dagsorden har ændret sig mest fra 2001 til 2005 som også er dem, der har været mest tilbøjelige til at skifte parti i denne periode. Her anvendes det allerede beskrevne mål på dagsordensstabilitet der angiver, i hvilket omfang den enkelte vælgers dagsorden i 2005 er den samme som i 2001 - mere præcist hvor stor en procent-

andel af 2001-dagsordenen der også er en del af vælgerens dagsorden i 2005. En frekvensfordeling kan ses af Tabel 7.9:

Tabel 7.9: Procentandel af 2001-dagsorden der optræder på 2005-dagsorden. I pct.

Dagsordensstabilitet	
0 pct.	24,9
25 pct.	4,0
33,3 pct.	6,5
50 pct.	16,5
66,7 pct.	9,5
75 pct.	8,6
100 pct.	29,9
Total (N)	100 (768)

I kapitel 4 fremgik det, at vælgerens dagsorden på aggregeret niveau var forholdsvis stabil. Som tabellen viser, er stabiliteten knap så høj, når vi ser på individniveau. Det kan aflæses, at hver fjerde vælger komplet har udskiftet sin dagsorden fra 2001 til 2005.⁹⁸ Dog er der lidt flere, nemlig knap 30 pct., for hvem samtlige politiske emner i 2001 også var på deres dagsorden i 2005. Spørgsmålet bliver derpå, om dette har betydning for partiskift. Nedenstående Tabel 7.10 viser den gennemsnitlige dagsordensstabilitet for henholdsvis partistabile og -skiftere:

Tabel 7.10: Gns. dagsordenstabilitet fordelt på partistabilitet.

	Gennemsnit	N	Standardafvigelse
Partistabile	53,7	529	38,4
Partiskiftere	57,5	186	37,7
Alle	53,9	715	38,4

T-test: $p=.818$.

Det fremgår af tabellen, at hvor de partistabile vælgere i gennemsnit har bevaret 53,7 pct. af deres politiske dagsorden fra 2001 til 2005, er dette en smule højere flere blandt partiskifterne, der gennemsnitligt bevarer 57,5 pct. af deres dagsorden. Dog er der ikke tale om en statistisk signifikant forskel på disse gennemsnit, hvilket også bekræftes ved en logistisk regressionsanalyse af det bivariate forhold:

Tabel 7.11: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og dagsordenustabilitet. Beta, odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Andel holdningsskift (interval)	1,004ns

Anm: ns) ikke signifikant

⁹⁸ Heriblandt de 18 vælgere, der i 2001 tilkendegav et antal politiske problemer, men ikke gjorde det i 2005.

Som det fremgår af Tabel 7.11 er der altså intet der tyder på, at de vælgere der er mest tilbøjelige til at ændre deres dagsorden over tid også er dem, der er mest tilbøjelige til at ændre partipræference. Og inddragelse af de tre blokke af kontrolvariable ændrer ikke på dette.⁹⁹

Men hvad sker der, når der ses på betydningen af saliens i samspil med holdnings-skift? Det er yderst nærliggende at antage, at det netop er når vælgerne skifter holdning på de spørgsmål, der er vigtige for dem, at dette kan få dem til at overveje at placere deres stemme et nyt sted og dermed øge chancen for partiskift. Af kapitel 4 fremgik det ganske vist, at der ikke umiddelbart forekom den store forskel i holdningsstabiliteten på de spørgsmål, der var henholdsvis højt eller lavt på vælgernes dagsorden på aggregeret niveau. Der var en lille tendens til, at vælgerne var mere ustabile på indvandringsspørgsmål, som ligger på en andenplads på deres dagsorden i både 2001 og 2005, men de var mere stabile på velfærdsspørgsmålet som indtager førstepladsen. Dog kunne dette tænkes at se anderledes ud, når vi ser på individniveau i stedet.

Dette kan som indledningsvist nævnt gøres ved at tage udgangspunkt i det enkelte dagsordensemne i 2005 og de respondenter, der har peget på pågældende emne som en af deres 4 muligheder, og sammenholde dette med de blandt de 57 holdningsspørgsmål i 2001-2005 panelet, der tematisk knytter an til det enkelte emne (se bilag 1).¹⁰⁰ For hvert emne, hvor det er muligt, ses der så på gruppen af vælgere, der har emnet på deres dagsorden: De vælgere, der har skiftet holdning på mere end halvdelen af de spørgsmål, der knytter an til emnet, betegnes som salient-holdningsskifttere og resten som salient-holdningsstabile. Dermed kan der for hvert emne beregnes en odds-ratio for partiskift for de salient-holdningsskiftende i sammenligning med de salient-holdningsstabile. Alt dette er samlet i nedenstående Tabel 7.12:

⁹⁹ Effekt fra dagsordenstabilitet på partiskift kontrolleret for køn, alder og uddannelse: $B=.002$, odds ratio= 1.002 , $p=.435$. Kontrolleret for viden, avislæsning og interesse: $B=.002$, odds ratio= 1.002 , $p=.414$. Kontrolleret for parti, partitilknytning samt ideologisk typologi: $B=.003$, odds ratio= 1.003 , $p=.256$.

¹⁰⁰ Som det vil fremgå er det dog ikke muligt at knytte spørgsmål an til arbejdsløshed/ arbejdsmarkedstemaet samt betalingsbalancetemaet. Og hvad angår lov og orden er der blot to spørgsmål til måling af dette.

Tabel 7.12: Dagsordensemner 2005 og andel salient-holdningsskift. Bivariat forhold mellem partiskift og salient-holdningsskift. Logistisk regression, Odds-ratio (Exp(B)) og signifikans.

	Pct. salient-skiftere (N)	Odds-ratio (Exp(B)) og signifikansniveau
Økonomi	19,7 (24)	0,272ns
Skattelettelser ctr. afdrag statsgæld		
Statskontrol med erhvervslivet		
Økonomisk hovedstrategi		
Skat	20,2 (20)	3,133*
Ejendomsværdiskat op indk.skat ned		
Skattelettelser ctr. service		
Indkomstskat ctr. moms og afgifter		
Større skatteprogression		
Ikke råd til skattelettelser		
Mere brugerbetaling		
Privatisering bedre og billigere		
Effektivisering af off. sektor		
Miljø	26,5 (27)	0,568ns
Off. udg. miljøproblemer		
Prioriteringen af grøn politik		
Øgede grønne afgifter på benzin		
Økonomisk vækst frem for miljø		
Konkurrenceevne frem for miljø		
Velfærd	21,4 (113)	1,140ns
Skattelettelser ctr. service		
Størrelse på off. sektor: skæres el. øges		
Off. udg. understøttelse		
Off. udg. bistandshjælp		
Off. udg. folkepension		
Off. udg. uddannelse		
Off. udg. hjemmehjælp		
Off. udg. sundhedsvæsenet		
Off. udg. daginstitutioner		
Ikke råd til velfærdsstaten		
Indvandring	41,7 (126)	1,854*
Færre el. flere flygtninge		
Stramning af flygt./indv. politiken		
Indvandring trussel mod national egenart		
Tillid danskere ctr. fra andre lande		
Flygt./indv. ret til bistand		
Off. udg. flygtninge/indvandrere		
Arbejde løser integrationsproblem		
EU, forsvar, udenrigs	21,6 (24)	0,740ns
Dansk deltagelse i internationale konflikter		
Fire opfattelser af EU-samarbejdet		
DK soldater beskytte menneskerettigheder		
Off. udg. Forsvaret		
Lov og orden	48,3 (14)	0,409ns
Hårdere straffe for vold		
Lov og orden: Straf eller forebyggelse		

Anm: *) signifikant på .05-niveau ns) ikke signifikant

I tabellens første kolonne ses de 7 emner, det er muligt at koble holdningsspørgsmål til, og spørgsmålene ses under hvert emne. Anden kolonne viser, hvor stor en andel af de vælgere, der har angivet det enkelt emne som en del af deres dagsorden, der har skiftet holdning til mindst halvdelen af holdningsspørgsmålene. Som det fremgår, er der for de fleste dagsordens-emner tale om, at salient-holdningsskifterne udgør mellem en 1/4 og en 1/5 af samtlige vælgere, der har peget på problemstillinger indenfor pågældende emne: Det vil sige, at med få und-

tagelser er det omtrent 20-25 pct., der har skiftet holdning på mere end halvdelen af holdningsspørgsmålene.

Undtagelserne er henholdsvis Indvandringsemnet og lov og orden, hvor det i begge tilfælde er mere end 40 pct. der er salient-holdningsskiftere. I forbindelse med lov og orden hænger det dog sammen med, dels at der er et meget lille N og dels at der her blot indgår to spørgsmål, og at skift på det ene derfor er ensbetydende med salient-holdningsskift. Dette er ikke tilfældet med indvandringsemnet. Her er salient-holdningsskift beregnet som dem, der har skiftet holdning på 4 eller flere af de 7 holdningsspørgsmål, der måler dette emne. Men som vist i kapitel 4 er der blandt vælgerne en polarisering i stabiliteten netop på disse spørgsmål, hvor nogle spørgsmål er forbundet med høj grad af stabilitet og andre meget lav.

Den sidste, og i dette tilfælde mest interessante kolonne, viser de salient-holdningsskiftendes odds for partiskift i sammenligning med de salient-holdningsstabile. Heraf kan det aflæses, at det blot er for 2 ud af de 7 emner, at der er signifikant effekt, nemlig skattespørgsmålet og indvandrerspørgsmålet. Ses der først på skattespørgsmålet, har de vælgere der er salient-holdningsskiftere mere end tre gange så stor chance for at være partiskiftende end dem, der ikke har skiftet holdning. Dette er signifikant på .05-niveau. Hvad angår indvandringsemnet, er odds for partiskift lidt mindre. Her er der knapt dobbelt så stor chance for at være partiskifter for de salient-holdningsskiftende i sammenligning med de ikke-salient-holdningsskiftende hvilket ligeledes signifikant er på .05-niveau.

Splittes det bivariate forhold mellem salient-holdningsskift på indvandringsspørgsmålet og partiskift ud på parti, forekommer der ydermere ganske interessante forskelle partierne imellem. Som det kan aflæses af følgende Tabel 7.13 er det meget tydeligt, at det er for de vælgere, der stemte Dansk Folkeparti i 2005 og som har indvandringsspørgsmålet højt på dagsordenen, at den stærkeste effekt fra holdningsskift på partiskift ses:

Tabel 7.13: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og salient-holdningsskift på indvandringsspørgsmål, elaboreret for partivalg 2005.¹⁰¹ Beta, odds ratio og signifikans.

	Odds-ratio (Exp(B)) og signifikansniveau
Socialdemokratiet	
Indvandring: Salient-holdningsskift	1,111ns
Indvandring: Salient-holdningsstabil (ref.)	-
Radikale Venstre	
Indvandring: Salient-holdningsskift	4,167ns
Indvandring: Salient-holdningsstabil (ref.)	-
Konservative	
Indvandring: Salient-holdningsskift	3,750ns
Indvandring: Salient-holdningsstabil (ref.)	-
Socialistisk Folkeparti	
Indvandring: Salient-holdningsskift	.800ns
Indvandring: Salient-holdningsstabil (ref.)	-
Dansk Folkeparti	
Indvandring: Salient-holdningsskift	5,200*
Indvandring: Salient-holdningsstabil (ref.)	-
Venstre	
Indvandring: Salient-holdningsskift	1,808ns
Indvandring: Salient-holdningsstabil (ref.)	-
Enhedslisten	
Indvandring: Salient-holdningsskift	.667ns
Indvandring: Salient-holdningsstabil (ref.)	-

Anm: *) signifikant på .05-niveau ns) ikke signifikant

Blandt de vælgere, der stemte på Dansk Folkeparti i 2005 er sandsynligheden for partiskift således mere end 5 gange så stor for dem, der har skiftet holdning i sammenligning med dem, der er holdningsstabile. Det betyder altså omvendt, at en del af de vælgere, der finder indvandrerspørgsmålet vigtigt og som fra 2001 til 2005 har ændret holdning til dette, er gået over til DF. Også for de Konservative samt Radikale Venstre ser dette ud til at gøre sig gældende, men her er resultatet ikke signifikant.

Der synes ikke umiddelbart at kunne peges på et mønster i, at det lige er for skat og indvandring at salient-holdningsskift øger chancen for partiskift. Begge befinder sig ganske vist højt på vælgernes dagsorden i perioden 2001-2005, ligesom det var centralt på partiernes, men det samme er tilfældet med velfærd, hvor salient-holdningsskift ingen effekt på partiskift havde. Sammen med den omstændighed, at der for de øvrige dagsordenemner heller ingen signifikant effekt fra salient-holdningsskift er, indikerer dette således, at der i al fald ikke findes en systematisk tendens til at salient-holdningsskift fører til partiskift.

Dette skal dog se i lyset af, at validiteten udfordres flere steder igennem processen: Dels kategoriseringen af de åbne svar i forbindelse med vigtigste politiske problemer, dels koblingen af holdningsspørgsmål og emner samt forskelligt antal spørgsmål og lille N flere steder,

¹⁰¹ CD, Kristeligt Folkeparti samt Fremskridtspartiet er udeladt pga. for lille N.

men godtages det, at ovenstående i det mindste giver et fingerpeg om forholdet mellem salient-holdningsskift og partiskift, synes der er være mindst lige så mange afkræftelser som bekræftelser af en antagelse om, at det er når vælgerne skifter holdning til spørgsmål, der relaterer sig til et emne på deres dagsorden, at de skifter parti.

Dette understreges, når der ses på et mere overordnet mål på salient-holdningsskift. Som beskrevet i indledningen er det muligt at konstruere et mål, der tilkendegiver om vælgeren er stabil eller skiftende på de holdningsspørgsmål (50 pct. eller flere), der knytter an til det emne, der har angivet som det *vigtigste* politiske problem i 2005 - dvs. det emne, der er højest på vedkommendes dagsorden. Her må de 174 respondenter, hvis vigtigste problem falder under emnerne "arbejdsløshed/arbejdsmarked", "betalingsbalance" eller "andet", eller som ikke peger på et problem, dog udelades. Fordelen ved dette mål er, at der ikke blot ses på sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift indenfor de enkelte emner, men at der analyseres på samtlige vælgere - dog uden de 174 - på en gang. En frekvensfordeling for dette mål ses i Tabel 7.14:

Tabel 7.14: Andel holdningsstabile og -skiftende på vigtigste dagsordensemne. I pct.

	Andel i pct.
Holdningsskift	17,9
Ikke holdningsskift	82,1
Total (N)	100 (598)

Ovenstående viser, at 82,1 pct. af vælgerne er holdningsstabile på de spørgsmål, der knytter an til det emne, der lå højest på deres dagsorden i 2005. 17,9 pct. har skiftet holdning på mere end halvdelen. Og der er ikke noget der tyder på, at sidstnævnte gruppe har større chance for at være partiskiftende: En logistisk regressionsanalyse af det bivariate forhold mellem holdningsskift på vigtigste dagsorden viser i hvert fald, at om man fra 2001 til 2005 har skiftet holdning på mere end halvdelen af de holdningsspørgsmål, der knytter an til det emne, der var vigtigst for én i 2005, så hverken stiger eller falder chancen for partiskift. Dette udtrykkes ved en insignifikant ($p=.939$) odds-ratio på 0,981.

Konkrete holdningsskift og partiskift

Igennem det foregående er det blevet slået fast, at der ikke forekommer en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift. Imidlertid er det muligt, at hvor der ikke forekommer en sammenhæng mellem *omfanget* af holdningsskift og chancen for at skifte parti, så kan skift på bestemte holdninger øge sandsynligheden for skift fra et bestemt parti til et andet. Det er muligt, at der forekommer sammenhænge, der blot "drukner" når det overordnede holdningssta-

bilitetsmål anvendes. Et eksempel kunne være de vælgere, der i 2001 stemte på Socialdemokraterne og som i perioden 2001-2005 havde foretaget en højredrejning på deres holdning til flygtninge-/indvandrerpolitikken. For disse vælgere, vil Dansk Folkeparti fremstå som et muligt alternativ, og det er derfor sandsynligt, at det vil foretage et skift hertil. Navnlig, hvis indvandring er et emne, som pågældende opfatter som vigtigt. Omvendt ville socialdemokratiske vælgere, der er gået til venstre på flygtninge-/indvandrerpolitikken kunne opfatte SF eller De Radikale som et alternativ. Det er i den forbindelse værd at notere sig, at Socialdemokraterne faktisk selv flytter til højre på flygtninge-/indvandrerpolitikken. Men denne udvikling begynder først op til 2007-valget, hvorved nærværende analyser af vælgernes adfærd, der taget afsæt i 2001-2005 paneldata, derfor ikke i så stærk en grad vil være påvirket af effekter fra partiholdningsskift.¹⁰² Et andet eksempel kunne være de vælgere, der i 2001 stemte på Venstre, men som fra 2001 til 2005 er gået holdningsmæssigt til højre på velfærdsemnet. Med begyndelse omkring 1998 har Venstre foretaget en venstredrejning på velfærdsområdet, men denne var cementeret i 2001-2005.¹⁰³ For Venstre-vælgere, der fra 2001 til 2005 har bevæget sig over i en mere skeptisk holdning vil da kunne opleve de Konservative som et alternativ. De vælgere, der i samme periode går til venstre og ønsker mere velfærd, kunne tænkes at se Socialdemokraterne som et alternativ.

I det følgende vil netop disse to eksempler blive undersøgt. Den afhængige variabel vil da være partivalget i 2005 og den uafhængige vil være holdningsændring og -retning på henholdsvis flygtninge-/indvandrerpolitikken og velfærd fra 2001 til 2005. I førstnævnte eksempel vil populationen i første omgang blive udgjort af alle, der stemte på Socialdemokraterne i 2001. Her vil der blive set på, hvor henholdsvis dem, der ikke ændrede holdning på flygtninge-/indvandrerpolitikken, dem der skiftede mod venstre samt dem, der skiftede mod højre, har langt deres stemme i 2005. Måden dette vil blive målt på er ved at tage udgangspunkt i de 5 holdningsspørgsmål fra 2001-2005 panelet, der måler respondentens holdning til flygtninge/indvandrere.¹⁰⁴ Hver holdningstilkendegivelse 2001-2005 på disse er blevet kodet som henholdsvis "uændret", "skift mod venstre" og "skift mod højre". Ved at fratrække antal venstreskift fra antal højreskift, kan der laves et nyt mål: Har man ikke drejet til hverken højre eller venstre, eller ophæver de to hinanden og giver 0, opnås koden "uændret" på dette mål. En værdi under 0 angiver et holdningsskift mod venstre og en værdi over 0 angiver et holdnings-

¹⁰² Denne effekt er til gengæld det, der ønskes belyst i kapitel 10, hvorfor der på de samme eksempler analyseres på andre nedslagsår.

¹⁰³ Netop fordi skiftet var cementeret i analyseperioden 2001-2005 begrænses også her den mulige effekten fra "ustabile partier" på vælgernes adfærd.

¹⁰⁴ Her er spørgsmålet, hvor respondenten skal erklære sig enig eller uenig i, at integration ville lykkes hvis indvandrere kom på arbejdsmarkedet, da dette ikke entydigt synes at kunne blive indplaceres på en venstre-højre skala.

skift mod højre. Efterfølgende vil populationen blive reduceret yderligere til blot at indbefatte de socialdemokratiske 2001-vælgere, der i 2005 har flygtninge-/indvandrerpolitikken som et af de 4 vigtigste problemer, som politikerne bør tage sig af. Igen vil der blive set på, hvor denne population ligger sin stemme i 2005. På den måde testes saliens-effekten også her. Tilsvarende fremgangsmåde benyttes til eksemplet med Venstre og velfærd. Her udelades dog de 7 spørgsmål, der omhandler de offentlige udgifter til velfærdsområder (bistandshjælp, understøttelse, hjemmehjælp, pension, uddannelse, sundhedsvæsen og daginstitutioner). Det skyldes, at disse spørgsmål tager form af at være konsensussspørgsmål. I hvert fald er andelen der placerer sig til højre, dvs. der mener at der bruges for mange penge på områderne, yderst begrænset. I stedet anvendes dels spørgsmålet om skattelettelser versus bedre service, dels spørgsmålet om den offentlige sektors størrelse og dels spørgsmålet om der på sigt vil være råd til velfærdsstaten som vi kender den i dag. Disse spørgsmål måler respondentens prioritering af velfærd ved at holde den op imod klassiske liberale standpunkter vedrørende skattelettelser og begrænset offentlig sektor. Også her trækkes højredrejning fra venstredrejning på spørgsmålene, og værdier under 0 angiver da en venstredrejning, over 0 en højredrejning og 0 angiver, at respondenterne ikke har flyttet sig, eller at højre- og venstredrejningen har ophævet hinanden.

Følgende Tabel 7.15 viser, hvilket parti de vælgere, der i 2001 stemte socialdemokratisk lægger deres stemme i 2005, fordelt på, om de holdningsmæssigt er gået mod venstre, mod højre eller ikke har ændret holdning på flygtninge-/indvandreremnet fra 2001 til 2005:

Tabel 7.15: Partivalg 2005 for socialdemokratiske vælgere 2001, fordelt på holdningsskift og -retning på flygtninge-/indvandreremnet 2001-2005. I pct. (N).

	Ingen ændring	Skift mod venstre	Skift mod højre
Socialdemokraterne	84,5	72,7	72,1
Radikale Venstre	4	7,6	2,3
Konservative	0	1,5	0
CD	0	1,5	0
SF	2,4	12,1	2,3
DF	2,4	1,5	14,0
Venstre	3,6	3	7
Enhedslisten	2,4	0	2,3
	100 (84)	100 (66)	100 (43)

Note: Ingen af de, der stemte socialdemokratisk i 2001 var i 2005 gået til Kristendemokraterne eller Minoritetspartiet.

Det første der kan bemærkes er, at en overvejende del af de vælgere, der i 2001 stemte på Socialdemokraterne også gør det i 2005. Det næste der bemærkes er, at dette ikke overraskende særligt gælder dem, der ikke har ændret holdning på flygtninge-/indvandreremnet. Her er det 84,5 pct. der også stemmer socialdemokratisk i 2005. For dem, der har skiftet holdning

mod venstre er det 72,7 pct. der fortsætter med at stemme socialdemokratisk. De resterende omtrent 27 pct. er i overvejende grad gået venstrefløjen. Størstedelen til SF men en mindre del er også gået til De Radikale. For de socialdemokratiske vælgere, der fra 2001 til 2005 er blevet mere indvandrings skeptiske, er det 72,1 pct. der også stemmer socialdemokratisk i 2005. Af de resterende knap 28 pct., er størstedelen ikke overraskende gået til højrefløjen: 14 pct. gået til DF og 7 pct. til Venstre.

Inddrages saliens, således at populationen indskrænkes til vælgere, der stemte socialdemokratisk i 2001 og som havde indvandring som dagsordensemne i 2005, bliver billedet mere markant. Dette kan aflæses af følgende Tabel 7.16. Som det fremgår, har saliens særligt betydning for dem, der er gået mod højre. Hvor Andelen der stemmer socialdemokratisk igen, er nogenlunde uændret blandt de, der ikke har ændret holdning og dem, der er gået mod venstre, er der til gengæld sket en betydelig større afgang blandt de, der er skiftet mod højre:

Tabel 7.16: Partivalg 2005 for socialdemokratiske vælgere 2001 med flygtninge-/indvandreremnet på dagsordenen 2005, fordelt på holdningsskift og -retning på flygtninge-/indvandreremnet 2001-2005. I pct. (N).

	Ingen ændring	Skift mod venstre	Skift mod højre
Socialdemokraterne	86,7	71,4	64,7
Radikale Venstre	0	7,1	0
Konservative	0	3,6	0
SF	3,3	10,7	0
DF	3,3	3,6	29,4
Venstre	3,3	3,6	5,9
Enhedslisten	3,3	0	0
	100 (28)	100 (17)	100 (30)

Note: Ingen af de, der stemte socialdemokratisk i 2001 og havde indvandring på dagsordenen var i 2005 gået til hverken Kristendemokraterne, Minoritetspartiet eller CD.

Lidt mere end 35 pct. af socialdemokratiske vælgere, med indvandring som dagsordensemne og som fra 2001 til 2005 holdningsmæssigt er gået mod højre, har i 2005 fundet sig et nyt parti. Som det fremgår af tabellen er langt størstedelen af dem bevæget sig mod Dansk Folkeparti. Samme afgang fra Socialdemokraterne ses ikke blandt de vælgere, der er gået holdningsmæssigt til venstre. En forklaring kan være, at hvor de højredrejede oplever, at de ikke længere kan passes ind hos Socialdemokraterne holdningsmæssigt, og derfor vælger at skifte parti, er dette ikke nødvendigvis tilfældet med de, der har skiftet holdning mod venstre. Det kan være, at de oplever at de med deres venstredrejning fortsat holdningsmæssigt repræsenteres af partiet. En anden, mulig forklaring er, at DF simpelthen fremstår som et mere reelt alternativ end SF og De Radikale gør. Det kan være, at DF i højere grad matcher de højredrejedes øvrige holdninger, end SF og De Radikale gør det i forhold til de venstredrejedes.

Ses der på det andet eksempel, omhandlende Venstre-vælgere og holdningen til velfærd, er resultaterne mindre entydige. Dette fremgår af Tabel 7.17 nedenfor. Tabellen viser partivalget i 2005 for alle vælgere, der stemte Venstre i 2001, fordelt på holdningsskift på velfærdsspørgsmålet samt retningen heraf. Som det fremgår, er det ganske vist også her dem, der holdningsmæssigt er gået til højre, der i størst omfang finder et nyt parti. 31 pct. af de Venstre-vælgere, der har foretaget en højredrejning på velfærdsemnet har i 2005 skiftet til et andet parti. Hvilket parti de er skiftet til, er dog knap så entydigt som det var det på flygtninge-/indvandrerspørgsmålet. Den største del er gået til de Konservative men ikke mange procentpoint adskiller denne andel fra dem, der er gået til Socialdemokraterne. En lille andel er også gået til Dansk Folkeparti. Også når vi ser på dem, der holdningsmæssigt er gået til venstre, fremstår skiftene mindre systematiske: Blandt de venstredrejede er det noget overraskende de Konservative der er det foretrukne alternativ - og altså ikke Socialdemokraterne. Faktisk opleves Socialdemokraterne som et bedre alternativ for de Venstre-vælgere, der er blevet mere velfærdsskeptiske end de gør for de Venstre-vælgere, der er blevet mere velfærdsorienterede. Det er i hvert fald blandt førstnævnte at de har størst vælgertilgang:

Tabel 7.17: Partivalg 2005 for Venstre-vælgere 2001, fordelt på holdningsskift og -retning på velfærdsemnet 2001-2005. I pct. (N).

	Ingen ændring	Skift mod venstre	Skift mod højre
Socialdemokraterne	2,6	1,6	8,5
Radikale Venstre	1,8	3,3	1,3
Konservative	6,1	8,2	12,7
CD	0,9	1,6	1,4
SF	0,9	1,6	1,4
DF	4,4	1,6	5,6
Venstre	82,5	82	69
Enhedslisten	0,9	0	0
	100 (114)	100 (61)	100 (71)

Note: Ingen af de, der stemte Venstre i 2001 var i 2005 gået til Kristendemokraterne eller Minoritetspartiet.

I modsætning til flygtninge-/indvandringsspørgsmålet, ændrer billedet sig her ikke ret meget, når saliens inddrages:

Tabel 7.18: Partivalg 2005 for Venstre-vælgere 2001 med velfærd på dagsordenen 2005, fordelt på holdningsskift og -retning på velfærdsemnet 2001-2005. I pct. (N).

	Ingen ændring	Skift mod venstre	Skift mod højre
Socialdemokraterne	3,8	2,4	7,7
Radikale Venstre	2,6	4,8	1,9
Konservative	6,4	11,9	13,5
CD	0	2,4	1,9
SF	0	2,4	1,9
DF	5,1	0	5,8
Venstre	82,1	76,2	67,3
	100 (78)	100 (42)	100 (52)

Som Tabel 7.18 viser, er det blandt dem, der holdningsmæssigt går til højre at afgang fra Venstre er størst. Her går vælgerne til Socialdemokraterne, DF og særligt de Konservative. Men sidstnævnte parti er også der, størstedelen af de vælgere, der holdningsmæssigt er gået til venstre går hen.

På baggrund af begge eksempler ser det ud til, at der er større afgang blandt de, der holdningsmæssigt går til højre end de, der går til venstre. I relation til flygtninge-/indvandrerspørgsmålet var der en ret stor og entydig tilgang til DF blandt dem, der holdningsmæssigt gik til højre, mens afgang til venstrebløjen blandt dem der var gået til venstre var knap så markant. Som påpeget kan dette dog skyldes, at de venstredrejede vælgere føler at de godt kan rummes hos Socialdemokraterne. Til gengæld er det noget mere overraskende, at Socialdemokraterne i så ringe grad fremstår som et alternativ for de Venstre-vælgere, der er blevet mere velfærdsorienterede. Ét ville være, at de forblev i Venstre, men at en betydeligt større andel går til de Konservative end til Socialdemokraterne, er slående. Det kunne indikere, at venstrebløjen har større problemer med at fremstå som alternativ end det er tilfældet med højrebløjen.

Har der tidligere været sammenhæng ml. holdningsskift og partiskift?

I det følgende undersøges det, om der på tidligere tidspunkt har eksisteret en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift, og forventningerne kan her gå i flere retninger. Umiddelbart ville man vente, at vælgerne førhen var mindre "rationelle" end det er tilfældet i dag, hvorfor en sammenhæng ikke er at forvente. Men som vist, er der netop heller ikke i dag tale om sammenhæng. Dette kunne tænkes at skyldes omskiftelige partier. Hvis vælgerne ændrer holdning, og partiet skifter med, har vedkommende ingen grund til at skifte parti. Er det tilfældet, kunne man med henvisning til det teoretiske kapitel og partiernes hårdere konkurrence om vælgernes stemmer forvente, at partiernes omskiftelighed er steget over tid. Er det tilfældet, kunne det være, at en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift var mere tydelig førhen, hvor partierne var mindre omskiftelige. Dette forudsætter dog en rationel overensstemmelse mellem vælgernes holdninger og partivalg som netop var mindre udtalt den gang.

Således vil der i det følgende blive set nærmere på, om der til forskel fra i dag førhen forekom en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift. Udgangspunktet vil være de to paneler fra henholdsvis 70'erne og 80'erne, og fremgangsmåden vil være den samme som analyserne af 2001-2005 data. Partiskift vil være den primære afhængige variabel, men som i det foregående vil også vandring mellem blokkene blive inddraget. Målet på holdningsstabilitet (holdningsskift), den uafhængige variabel, udgøres også her af holdningsskifts procentandel af respondenternes valide svar. Her skal det dog tages med i betragtningen, at hvor målet på

2001-2005 data blev udgjort af 57 spørgsmål, vil det i de følgende analyser blot basere sig på henholdsvis 11 og 15 spørgsmål, der således også dækker færre politikområder. Det betyder også, at konklusioner om at holdningsændringers manglende betydning for partiskift skal ses i lyset af, at det netop langt fra er holdninger til alle områder der afdækkes.

1971-1973

Noget af det mest bemærkelsesværdige når der ses på 1971-1973 panelet er, at det er så meget som 40,8 pct. af vælgerne, der ved 1973-valget stemte på et andet parti end det, de stemte på i 1971. I sammenligning var det ved valget forinden blot 19 pct. af vælgerne, der havde skiftet parti.¹⁰⁵ En del af stigningen skal tilskrives, at antallet af partier i folketinget ved dette valg blev fordoblet: Hele fem nye partier blev valgt ind. Af dem var tre stiftet i tiden op til valget, nemlig Kristeligt Folkeparti (1971) Centrumdemokraterne (1973) og Fremskridtspartiet (1973). Særligt de to sidstnævnte partier tiltrak sig stor opmærksomhed: Begge var de protestpartier, der rettede fokus mod sager, der også optog befolkningen, og så var det i begge tilfælde karismatiske personer der stod i spidsen. CD blev stiftet af Erhard Jakobsen, der havde brudt med Socialdemokratiet efter længere tids uenighed med partiets linje, og Fremskridtspartiet af Mogens Glistrup, der allerede et par år tidligere havde gjort sig bemærket med sin 0 pct. i skat.

Men også blandt vælgerne indvarslede 1973-valget store forandringer: Ikke mindst som resultat af det fordoblede antal partier, var jordskredsvalget ligeledes præget af en skelsættende stor del af vælgerne meget sent besluttede sig for, hvilket parti de ville stemme på. Andelen der først besluttede sig i de sidste dage før valget blev fra en andel på 9,6 pct. til 18,9 næsten fordoblet fra 1971 til 1973-valget. Denne andel har været nogenlunde stabil siden. Givetvis spillede det øgede antal partier også ind på, at vælgervolatiliteten netop nåede et historisk højt niveau, der dog ikke siden er set tilsvarende. Dertil kommer, at de foregående analyser peger på, at også holdningsstabiliteten var særligt lav, jf. kapitel 5.¹⁰⁶ Men spørgsmålet er, om den tilsvarende høje vælgervolatilitet. Umiddelbart kunne man forvente, at de politiske forandringer tiden bød på, i højere grad ville sætte sig igennem, og flytte vælgernes holdninger, og ikke blot deres partipræference. Men som det tegner sig, fremstår holdningsstabiliteten - særligt når man sammenligner med 2001-2005 panelet - ikke lige så lav som volatiliteten er høj.

Dette synes dermed at indikere, at holdningsskift og partiskift heller ikke i 70'erne havde sin sammenhæng. Dette bekræftes da også statistisk. Af kapitel 4 fremgik det, hvorledes

¹⁰⁵ Valgdata fra 1971. Beregnet på vælgernes *recall* om deres partivalg 1968. Se indledende kapitel for yderligere beskrivelse.

¹⁰⁶ I hvert fald er den ikke set lavere siden, men det vides ikke, hvorledes det har tegnet sig tidligere.

vælgerne i 70erne gennemsnitligt skiftede holdning til 40,8 pct. af de stillede spørgsmål, og som det fremgår af Tabel 7.19 varierer dette stort set ikke for henholdsvis partistabile og partiskiftere:

Tabel 7.19: Gns. holdningsstabilitet fordelt på partistabilitet, 1971-1973.

	Gennemsnit	N	Standardafvigelse
Partistabil	40,0	263	20,7
Partiskifter	41,7	230	20,1
Total	40,8	493	20,1

T-test: $p=.350$

På det stabilitetsmål der angiver, hvor stor en andel af de besvarede spørgsmål vælgerne har skiftet holdning til fra 1971 til 1973, er der ingen forskel at spore. Partiskifterne ligger ganske vist knap et par procentpoint over de stabile, men det er ikke signifikant. En insignifikant odds-ratio på 1,004 understreger dette.

Andelen af holdningsskift er således ikke det, der forklarer partiskift ved 1973-valget - i hvert fald ikke summen af de spørgsmål, der er medtaget i panelundersøgelsen. I og for sig giver det også mening, for det virker ikke nærliggende at den store grad af volatilitet ved 1973-valget skulle skyldes, at noget nær halvdelen af vælgerne havde skiftet deres "holdningssæt" ud. Ganske vist var også holdningsstabiliteten lidt højere end den efterfølgende er set, men altså ikke proportionalt med graden af partiskift.

1987-1988

Af kapitel 4 fremgik det, at der var markant færre holdningsskift på 1987-1988 panelet i sammenligning med de to øvrige. Men hvor den korte tid mellem undersøgelsesbølgerne ser ud til at sænke sandsynligheden for holdningsskift, er der ikke noget der indikerer, at dette også gælder sandsynligheden for partiskift. En smule overraskende, synes 1987-1988 panelet med en andel på 29,3 pct. ikke at adskille sig markant fra de to øvrige som det, hvor graden af partiskift er markant mindre. De 29,3¹⁰⁷ pct. ligger på linje med andelen på 2001-2005 panelet, og den markante forskel i bølgerne på de to paneler, synes det enten at indikere, at vælgerne i 80erne var væsentligt mere volatile - eller altså at tid har mindre betydning i forhold til ændrede partipræferencer end det var tilfældet med holdninger.

Et punkt, hvorpå dette panel til gengæld adskiller sig, er når vi ser på sammenhængen mellem partiskift og holdningsskift. Som det eneste, er der her noget der tyder på, at de

¹⁰⁷ Af de i alt 670 respondenter i 1987-1988 panelet, analyseres der her på de 614. Som tidligere beskrevet udlades de, der ikke har stemt, ikke vil oplyse partivalg, stemte blankt eller ikke havde stemmeret.

vælgere, der er mest tilbøjelige til at skifte holdning også er dem, der er mest tilbøjelige til at skifte parti. Dette ses af den gennemsnitlige ustabilitet for henholdsvis partistabile og partiskiftere:

Tabel 7.20: Gns. holdningsskift fordelt på partistabilitet, 1987-1988.

	Gennemsnit	N	Standardafvigelse
Partistabil	25,1	436	13,1
Partiskifter	28,3	178	15,1
Total	26,5	614	14,2

T-test: $p=.057$.

Tabel 7.20 viser, at der er tale om en lille forskel i den gennemsnitlige stabilitet for partistabile og partiskiftere. Det kan aflæses, at hvor gennemsnittet for de vælgere, der har stemt på samme parti både i 1987 og 1988 er på 25,1 pct., er det for partiskifterne 28,4 pct. T-testet viser dog, at dette knap er signifikant på .05-niveau. Ses der nærmere på de 15 holdnings-spørgsmål der indgår i 1987-1988 panelet, er der da også nogle af dem, der har en signifikant sammenhæng med partiskift. Dette gælder særligt spørgsmålet om vælgernes holdning til EF. Som det fremgår af følgende Tabel 7.21, er de vælgere, der har skiftet holdning til EF markant overrepræsenterede blandt partiskifterne:

Tabel 7.21: Partiskift fordelt på holdningsskift på spm. om holdningen til EF.

	Holdningsstabil	Holdningsskift
Andel partistabile	73,9	55,3
Andel partiskiftere	26,1	44,7
Total	100 (444)	100 (94)

Chi2: $p=.000$

Det samme, om end i mindre grad, er tilfældet på spørgsmålet om staten i højere grad bør kontrollere erhvervslivet¹⁰⁸ samt spørgsmålet om medarbejderes medbestemmelse bør blive større eller er tilstrækkelig.¹⁰⁹ I begge tilfælde er der blandt de vælgere, der er stabile på spørgsmålet ca. 26 pct. partiskiftere, hvor dette med ca. 35 pct. er næsten 10 procentpoints højere blandt de vælgere, der har ændret holdning mellem 1987- og 1988-valget. Det er således klart, at de vælgere, der har skiftet holdning har signifikant større sandsynlighed for også at være partiskiftere.

Afsluttende

At der ligger holdningsændringer bag vælgernes partiskift ville have været en nærliggende antagelse. Megen vælgeradfærdslitteratur har peget på, hvorledes det netop er vælgernes

¹⁰⁸ Chi2: $p=.027$

¹⁰⁹ Chi2: $p=.045$

politiske holdninger samt deres prioritering heraf, der har afgørende betydning for, hvor de sætter deres kryds. Som logisk konsekvens af, at det er holdninger der styrer partivalget, ville man derfor også antage, at det tilsvarende er holdningsskift der styrer partiskift - ikke mindst hvis der er tale om holdningsskift på spørgsmål, der er vigtige for dem.

I gennem de foregående analyser er der dog ikke meget der bekræfter dette. Heller ikke når der ses på de vælgere, der ikke er bundet til et politisk parti og som har de største politiske kompetencer. Hverken omfanget af holdningsskift eller ændringer i det ideologiske standpunkt har betydning for sandsynligheden for at skifte parti. Dette fremgik tydeligt i analysen af 2001-2005 panelet. Analysen viste for det første, at der ikke forekommer en direkte effekt fra holdningsskift på partiskift - hverken målt som summen af skift på enkeltholdninger eller som bevægelse i den ideologiske placering. Der var heller ikke meget der talte for, at vælgernes dagsorden optrådte som mellemliggende i den sammenhæng. Der var hverken en direkte effekt af dagsorden-skift på partiskift, ligesom der kun var meget begrænsede indikationer på, at holdningsskift på de emner, der var vigtigt for vælgeren, øgede chancen for partiskift.

Heller ikke på 1971-1973 panelet kunne der findes tegn på dette – og heller ikke her syntes saliens at have hverken en direkte eller betinget effekt. Imod den umiddelbare forventning, det turbulente 1973-valg taget i betragtning, er det dermed ikke dette panel der skiller sig mest ud. Det gør til gengæld 1987-1988 panelet. Dette var også en af konklusionerne i kapitel 5, hvori det fremgik, at den kort tid mellem bølgerne i 1987-1988 panelet er den mest nærliggende årsag til, at det var her holdningsstabiliteten blandt vælgerne var højest, men også i dette kapitels undersøgelse af sammenhængen mellem holdningsstabilitet og partiskift, er det kun på dette panel, at der forekommer en meget svag men signifikant effekt fra holdningsskift på partiskift. Til gengæld er der på 1987-1988 panelet ikke noget der tyder på, at skift mellem de politiske blokke er forårsaget af holdningsskift. Dette hænger formentlig også sammen med, at det også kun var et fåtal af vælgerne, der rent faktisk skiftede blok mellem 1987 og 1988. Hvor tiden således ikke synes at have effekt på, hvor mange der skifter parti-præference - andelen var på 1987-1988 panelet ikke mindre end på 2001-2005 panelet – ser det til gengæld ud til at den har en betydning når det gælder større spring mellem partier, der ligger langt fra hinanden.

Også da der blev analyseret på to konkrete eksempler på vælger-holdningsskift kunne der ses en tendens til, at de vælgere der holdningsmæssigt var gået til højre på hhv. indvandrings- og velfærdsspørgsmålet fra 2001 til 2005 i højere grad end dem, der ikke holdningsmæssigt havde flyttet sig, havde skiftet til et andet parti i 2005. For de vælgere, der holdningsmæssigt var gået til venstre, var forskellen minimal. Det er dog størstedelen, der stem-

mer på samme parti begge år - uanset holdningsskift og -retning. Holdningsskift fører derfor langt fra altid til partiskift. Heller ikke selvom det er på saliente emner. En væsentlig forklaring på dette er naturligvis, at forholdet mellem holdningsskift og partiskift kan være langt mere komplekst end det er muligt at indfange her. Et scenarie er, at en vælger godt kan skifte holdning på ét salient holdningsspørgsmål men forblive stabile på andre. I sådanne situationer vil et holdningsskift ikke kunne ventes at trække et partiskift med sig.

Et andet scenarie er, at der ganske vist skiftes holdning på flere spørgsmål, men at skiftene går i forskellige retninger. Dette kunne medføre, at vælgeren bliver i en partimæssig status quo. Det synes i hvert fald ikke at medføre, at vælgeren foretager en selektion og således skifter parti i henhold til det mest saliente spørgsmål. Som det fremgik tidligere i kapitlet, er der ingen sammenhæng mellem holdningsskift på det emne, som vælgeren har angivet som det mest vigtige og så partiskift. Og tilsvarende kan altså hverken omfanget af holdningsskift eller skift i det ideologiske standpunkt øge sandsynligheden for partiskift. Årsagen til dette er svært at fastlægge. I nogle tilfælde kan der være tale om, at en del af holdningsskiftene mere er udtryk for tilfældighed eller holdningsløshed, og derved ikke kan ventes at mobilisere et partimæssigt skift. I andre tilfælde kan der være tale om, at holdningsskiftene ikke kan omsættes til handling i form af partiskift, simpelthen fordi der ikke forekommer et reelt alternativ for vælgeren, jf. ovenfor. I andre tilfælde kan der være tale om et komplekst samspil mellem holdningsskift og partivalg, ligesom at andre faktorer naturligvis kan spille ind på dette samspil.

En nærliggende faktor er her partierne. At partiernes holdningsskift ikke fører til partiskift kan skyldes, at partierne simpelthen flytter med. Der kan gives flere eksempler på, hvorledes partierne netop har foretaget skift i deres politiske standpunkter, og et par af dem præsenteres nærmere i kapitel 10. I et perspektiv, hvor vælgerne tillægges en mindre grad af rationalitet, end det er tilfældet inden for issue voting, kunne den manglende sammenhæng endvidere ikke blot tilskrives, at partierne flytter sig holdningsmæssigt, men at de også formår at flytte deres vælgere: Er vælgernes holdningsskift et resultat af et holdningsskift hos deres parti, ville man ikke forvente at de skifter parti. Partiernes holdningsskift og disses betydning for vælgernes parti- og holdningsskift undersøges i de følgende kapitler.

Kapitel 8

Holdningsstabilitet og -skift blandt partierne

I dette kapitel undersøges det, i hvilket omfang de politiske partier er holdningsmæssigt stabile eller skiftende. Som der igennem teorikapitlet er blevet argumenteret for, kan partierne af strategiske årsager finde det hensigtsmæssigt at ændre deres holdning på bestemte politikområder med henblik på at tiltrække sig flere vælgere. Dette kan føres tilbage til Downs' (1957) teori om partikonkurrence, som ligeledes udgør et ganske vigtigt grundlag i issue voting perspektivet, hvor pointen er, at de politiske partier i intern konkurrence om vælgernes stemmer vil forsøge at placere sig således, at de holdningsmæssigt er tættest på flest mulige vælgere. Der er her tale om, at partierne gør brug af den ene ud af to overordnede strategier til at skabe så stor overensstemmelse mellem deres egne vælgere politiske standpunkter, nemlig at søge at tilpasse sig vælgerne - enten flest mulige eller strategisk begrundede grupper. Dette bekræftes yderligere af, at de politiske partier i dag er dybt professionaliserede og bruger store summer på igennem omfattende vælgeranalyser at få kortlagt vælgernes holdninger generelt, og til potentielle udspil fra partierne specifikt.

På baggrund af en udbredt forståelse af partiernes strategiske adfærd må det således antages, at der forekommer en vis variation i deres politiske standpunkter. Imidlertid foreligger der i hvert fald ikke i dansk kontekst nogen viden om, i hvilken udstrækning dette faktisk forekommer, og dette er derfor sigtet med nærværende kapitel. Som det fremgik af den teoretiske ramme, er det dog ikke blot partiernes issue-positioner vælgerne vurderer dem på baggrund af. Også partiernes evner til at gennemføre den politik, de siger de står for, er af betydning. Af den grund, og med henblik på at få større viden om partiernes mobilitet, er det således også centralt af få afdækket i hvilket omfang deres kompetenceimage varierer over tid. Det ville også være centralt at få belyst variationen i deres dagsorden, men dette er desværre ikke muligt på baggrund af de tilgængelige data. Fokus i kapitlet vil dog være på graden af stabilitet og ustabilitet i partiernes holdningspositioner. Dette skal ledes op til en besvarelse af det centrale spørgsmål i afhandlingen, nemlig i hvilken udstrækning holdningsskift blandt partierne har indflydelse på vælgernes partiskift.

I kapitlet undersøges det således, hvilket omfang partierne skifter holdning, herunder ideologisk standpunkt, samt hvilke partier der er særligt stabile eller skiftende. Med henblik på at få så godt indtryk af partiernes bevægelser som muligt, vil der også blive set nærmere på graden af stabilitet i deres kompetenceimage, og hvor skiftende eller stabilt dette er i sam-

menligning med deres policy image. Afslutningsvist vil der blive set på vælgermæssige forskelle i oplevelsen af partiernes stabilitet.

Analyserne af partiernes stabilitet baserer sig på paneldata fra 2001-2005, med samme fremgangsmåde som beskrevet i de foregående kapitler. Det havde været oplagt at undersøge, om der over tid er sket en stigning eller fald, men de to øvrige paneler indeholder ikke spørgsmål, der muliggør dette. Denne del af analysen tager således udgangspunkt i fire spørgsmål fra 2001-2005 panelet, hvor vælgerne skal placere partiernes holdningsposition på en skala fra 1 til 5 på henholdsvis flygtninge-/indvandrerpolitikken, den offentlige sektor, miljøpolitik samt lov og orden. I forbindelse med disse spørgsmål, skal man dog være opmærksom på visse validitetsproblemer. Dels er der det problem, at vælgerne placering af partierne til en vis grad kan være influeret af deres holdning til partierne, og derfor ikke kun måler vælgerne opfattelse af partiets holdning til det givne emne, men også deres opfattelse af partiet som sådan. Dels er der også det problem ved at undersøge partiernes holdningsstabilitet, som det opfattes af vælgerne, at skiftende opfattelser ikke nødvendigvis er udtryk for reelle partiholdningsskift, men kan være resultat af eksempelvis vælgerne manglende indsigt i og viden om politik. Dette gør det i sig selv relevant at få undersøgt, i hvilken udstrækning oplevet partiustabilitet varierer med forskellige vælgerkarakteristika. Når dette er sagt, er der imidlertid ikke andre muligheder for at undersøge omfanget af partiernes holdningsstabilitet, ligesom man kan argumentere for, at for så vidt det er målet at afdække, hvorvidt partiernes holdningsskift får vælgerne til at skifte holdning (jf. næste afsnit) er det nødvendigvis skiftene, som de opleves af vælgerne, der er relevante.

Analysen af stabiliteten i partiernes holdningspositioner efterfølges af en analyse af partiernes ideologiske placering på en venstre-højreskala samt deres kompetenceimage på i alt 13 issues. Slutteligt analyseres betydningen af vælgerkarakteristika for oplevelsen af partiustabilitet.

Stabilitet på fire politikemner

I det følgende afsnit analyseres partiernes grad af holdningsstabilitet, som den opleves af vælgerne. Udgangspunktet for analysen vil være de fire beskrevne politikemner, hvorpå vælgerne skal placere samtlige partiers holdningsposition. Der vil blive set på de enkelte partiers grad af stabilitet på hvert af disse emner, dels med henblik på sammenligning af emnerne og dels med henblik på sammenligning af partierne. Også vælgerne gennemsnitlige stabilitet på samme emner inddrages, og der slutes af med en beregning af de enkelte partiers gennemsnitlige stabilitetsprocent på baggrund af de fire politikemner. Dermed søges det belyst, hvilke partier

der er henholdsvis mest stabile og skiftende i vælgernes øjne samt hvordan dette ser ud blandt partiets egne vælgere.

Det første emne hvorpå partiernes stabilitet kan undersøges, er flygtninge-/indvandrerpolitikken. I både 2001 og 2005-undersøgelserne bedes vælgernes forholde sig til hvor på en skala, hvor 1 står for, at Danmark skal tage imod langt færre flygtninge og 5 for, at Danmarks skal tage imod mange flere, at de enkelte partier er placeret. Som det fremgår af nedenstående Tabel 8.1, er der stor variation i, hvor stabile de enkelte partier opfattes på dette spørgsmål. Som det klart mest stabile parti står ikke overraskende Dansk Folkeparti, som netop også har flygtninge-/indvandrerpolitikken som den mest betydningsfulde mærkesag. En stabilitetsprocent på 96,2 pct. viser med al tydelighed, at Dansk Folkeparti ikke har flyttet sig i deres holdning til det antal af flygtninge Danmark skal tage imod, men derimod opfattes af vælgerne som værende utroligt stabile. Og der er høj grad af konsensus blandt vælgerne om, hvor Dansk Folkeparti ligger placeret holdningsmæssigt: I 2001 var det 97,7 pct. af vælgerne¹¹⁰ der mente, at Dansk Folkeparti ønskede langt eller lidt færre flygtninge¹¹¹ og i 2005 var det 98,3 pct. Den manglende variation i vælgernes svar er da også det, der forklarer, at korrelationskoefficienterne indikerer, at der ingen sammenhæng er. At Dansk Folkeparti således har en tydelig og stabil holdningsposition understøttes af den klart mindste andel "ved ikke" svar:

Tabel 8.1: Stabiliteten i partiernes indvandrerpolitik, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	R	Gamma	(Ved ikke)
Socialdemokraterne	48 pct.	.205	.285	.391	(7,3)
Radikale Venstre	51,7 pct.	.114	.238	.445	(14,8)
Konservative	70,5 pct.	.128	.170	.420	(11)
SF	70,5 pct.	.264	.331	.621	(15,7)
DF	96,2 pct.	-.015	-.017	-1,0	(4,3)
Venstre	68,6 pct.	.170	.249	.564	(6,9)
Enhedslisten	78,9 pct.	.297	.394	.748	(23,3)
Vælgerne	64,6 pct.	.419	.596	.787	(3)

Spm: Partierne er blandt andet uenige om, hvor mange flygtninge vi kan tage imod. Nogle mener, vi tager imod alt for mange. Andre siger, vi sagtens kan tage mod flere flygtninge. Her er en skala fra 1 til 5, hvor 1 står for, at vi skal tage imod langt færre flygtninge end nu, 2 står for lidt færre flygtninge, 3 står for det samme antal som nu, 4 står for lidt flere flygtninge og 5 står for, at vi skal tage imod mange flere flygtninge, end vi gør nu. Hvor vil De placere...[det enkelte parti]?

Som de mest ustabile partier, når det gælder antallet af flygtninge, står Socialdemokraterne samt Radikale Venstre. Det fremgår af tabellen, at de begge blot har en stabilitetsprocent på omkring de 50 pct., hvilket er væsentligt under en stabilitetsprocent på 64,6 pct., som er det gennemsnitlige for vælgerne, når de skal placere sig selv. De Radikale lider oven i købet af, at en stor andel af vælgerne ikke ved, hvor de holdningsmæssigt ligger placeret på dette spørgsmål: Hele 14,8 pct. har enten i 2001, 2005 eller begge år svaret "ved ikke". De to øvrige partier

¹¹⁰ Af de valide besvarelser, "ved ikke" besvarelser udeladt. Dette er tilfældet for samtlige tilsvarende procentandele der angives i det følgende.

¹¹¹ Som her som beskrevet er lagt sammen til én kategori.

tilhørende den røde blok har samme problem. For Socialistisk Folkeparti er det 15,7 pct. og for Enhedslisten så højt som 23,3 pct. Til gengæld er de begge kendetegnet ved betydeligt højere grad af stabilitet. Navnlig Enhedslisten, der næsteften Dansk Folkeparti er det parti med højeste stabilitetsprocent. Der er ikke samme homogenitet som det ses hos DF, men for både SF samt Enhedslisten er der blandt vælgerne bred enighed om, at de mener, at Danmark tager imod (lidt eller mange) flere flygtninge: For SF var det i 2001 69,1 pct. og i 2005 var det steget en smule til 77,8 pct. For Enhedslisten er tallene 77,6 og 85,7 pct. Der er således tale om, at der på de 4 år fra 2001 til 2005 er sket en mindre venstredrejning for begge partier.

Hos Venstre og de Konservative ses der nogenlunde ens stabilitetsprocenter, der begge ligger lidt over den gennemsnitlige for vælgerne. Værd at bemærke er det, at der for begge partiers vedkommende er sket et skifte hen imod et blødere policy image på flygtningepolitikken fra 2001 til 2005: For Venstre var det i 2001 86,2 pct. der mente, at partiet stod for lidt eller meget færre flygtninge og i 2005 var dette faldet til 67,5 pct. For de Konservative er tallene 86,1 pct. og 72,1 pct.

Hvor Dansk Folkeparti på flygtningepolitikken bliver opfattet som det mest holdningsmæssigt stabile parti, bliver de til gengæld opfattet som det mindst stabile, når det gælder den offentlige sektors størrelse. Dette kan ses af nedenstående Tabel 8.2. Med en stabilitetsprocent på 50,5 pct. og tilsvarende lave korrelationskoefficienter, står DF som det mest ustabile parti - dog tæt flugt af Radikale Venstre og Socialdemokraterne, om forskel overhovedet, som således dette spørgsmål står som de mest holdningsmæssigt ustabile:

Tabel 8.2: Stabiliteten i partiernes holdning til den offentlige sektor, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Socialdemokraterne	56,9 pct.	.136	.125	.294	(6,2)
Radikale Venstre	51,4 pct.	.192	.255	.401	(15,3)
Konservative	64,7 pct.	.099	.124	.302	(10,1)
SF	74,4 pct.	.201	.314	.633	(14,1)
DF	50,5 pct.	.129	.207	.354	(13,7)
Venstre	65,7 pct.	.125	.165	.385	(7,5)
Enhedslisten	79,5 pct.	.250	.353	.751	(22,4)
Vælgerne	48,2 pct.	.230	.425	.581	(3,5)

Spm: Partierne er også uenige om, hvor stor den offentlige sektor bør være. Nogle partier siger, at vi skal skære ned på de offentlige indtægter og udgifter, andre siger, at vi må regne med stigende offentlige udgifter og indtægter i fremtiden. Her er igen en skala fra 1 til 5, hvor 1 står for, at der skal skæres ned på de offentlige indtægter og udgifter, 2 står for, at der skal skæres lidt ned, 3 står for, at de offentlige indtægter og udgifter er passende, som de er nu, 4 står for, at de må stige lidt og 5 står for, at de må sættes kraftigt i vejret. Hvor vil De placere...[det enkelte parti]?

Ustabiliteten hos både Socialdemokraterne og Radikale Venstre hænger sammen med ikke uvæsentlige nettoændringer, der peger på en oplevet venstredrejning hos partierne: Hvor der i 2001 var 55,8 pct., der mente, at Socialdemokraterne mente, at den offentlige sektor må stige

(lidt eller meget), var dette i 2005 steget betydeligt til 77,3 pct. Hos de Radikale er der tale om, at hvor de i 2001 med 50,1 pct. blev opfattet som stående for status quo og blot 38,3 pct. Mente, at de stod for en større offentlig sektor, var disse tal i 2005 byttet om: Her mente 32,8 pct., at de Radikale står for status quo, og 57,9 pct. at de står for en øget offentlig sektor.

Igen er Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten de partier, hvor holdningsstabiliteten er højest. Enhedslisten er også på dette spørgsmål karakteriseret ved, at en overordentlig stor del af vælgerne ikke har et klart billede af, hvor de placerer sig, men når de så har, ændrer dette sig tilsyneladende ikke ret meget over tid, indikeret ved en stabilitetsprocent på 79,5 pct. og tilsvarende høje korrelationskoefficienter. Venstre og Konservative placerer sig også på dette spørgsmål i midten: De opleves mere stabile end Socialdemokraterne og de Radikale, men ikke lige så meget som SF og Enhedslisten. Til gengæld er der to vidt forskellige årsager til, at deres stabilitetsprocenter trods alt ikke er højere: Hvor det for de Konservative skal forklares ved, at vælgerne veksler mellem at partiet ønsker at skære i den offentlige sektor eller er neutrale, er der for Venstres vedkommende tale om en betydelig venstredrejning fra 2001 til 2005. I 2001 mente 82,7 pct. af vælgerne, at Venstre stod for nedskæring, og i 2005 var dette faldet til 68,9 pct. til fordel for den neutrale position. Værd afslutningsvist at bemærke i relation til dette emne er dog, at samtlige partier trods interne variationer opleves mere stabile end vælgerne egne holdninger.

Et lidt andet mønster end for de foregående emner ses for partiernes grønne politik. Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten fremstår ganske vist også her som meget stabile, begge med stabilitetsprocenter på 81,7 pct., og for begge partier er der tale om, at vælgerne placerer dem som havende den mest grønne politik.¹¹² I 2001 er det 83,6 pct., der angiver dette for Enhedslisten, og i 2005 er det 86,9 pct. For SF er tallene noget nær identiske, nemlig henholdsvis 86 pct. og 85,5 pct. Vælgerne har således en ganske tydelig samt stabil opfattelse af, at både Enhedslisten og SF prioriterer miljøhensyn højt. For Enhedslisten er der her tale om en stabilitet på linje med de foregående emner, men for SF er stabilitetsprocenten en smule højere i forbindelse med deres grønne politik, hvilket da netop også er en mærkesag for partiet. For de øvrige partier er der til gengæld tale om, at de kun ganske lidt adskiller sig fra hinanden: Alle har de en stabilitetsprocent på omkring de 60 pct., hvilket i øvrigt også er det gennemsnitlige for vælgerne. Dette kan ses af følgende Tabel 8.3:

¹¹² Værdierne 4 og 5 på skalaen, jf. spørgsmålsformuleringen angivet under Tabel 8.3.

Tabel 8.3: Stabiliteten i partiernes grønne politik, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Socialdemokraterne	62,4 pct.	.204	.237	.440	(9,1)
Radikale Venstre	59 pct.	.204	.183	.370	(16,8)
Konservative	56,8 pct.	.246	.326	.516	(13,3)
SF	81,7 pct.	.225	.239	.608	(13,7)
DF	61,5 pct.	.284	.329	.547	(22,9)
Venstre	60 pct.	.302	.427	.645	(10,9)
Enhedslisten	81,7 pct.	.245	.262	.709	(21,6)
Vælgerne	60,6 pct.	.340	.465	.655	(4)

Spm: Man taler undertiden om en grøn dimension, hvor nogle partier markerer sig ved at lægge overordentlig stor vægt på miljøhensyn, mens andre siger, at miljøhensynene efterhånden er ved at tage overhånd. På denne skala står 1 for den mindst grønne politik, mens 5 står for den mest grønne. Hvor vil De placere...[det enkelte parti]?

Værd at bemærke er dog, at det blandt de øvrige partier faktisk er Socialdemokraterne, der har den højeste stabilitetsprocent - og sammenlignes den med de foregående kan det ses, at Socialdemokraterne opfattes som værende en lille smule mere stabile på deres grønne politik, end det er tilfældet med deres flygtningepolitik og holdning til den offentlige sektor. Hos de Konservative ses det modsatte: Her er stabiliteten væsentligt lavere på det grønne emne end på de to foregående. På dette emne er der endvidere tale om, at vælgerne har problemer med at placere samtlige partier. Som det kan ses, er andelen der har svaret "ved ikke" ganske stor ved samtlige partier. Igen særligt hos Enhedslisten, og både for Enhedslisten og SF er det således bemærkelsesværdigt, at så mange vælgere tilsyneladende ikke har en klar opfattelse af deres holdningspositioner på det grønne emne - om end dem der så har, oplever denne som yderst stabil.

Også Dansk Folkepartis image, når det gælder deres grønne politik, er uklart for vælgerne. Som tabellen viser, er det knap 23 pct. af vælgerne, der enten i 2001, 2005 eller ved begge gange adspurgte ikke har kunnet placere DF. Blandt dem der har placeret dem, er der heller ikke entydighed: I 2001 var det 67,4 pct., der angav, at DF ikke lægger særlig stor vægt på miljøhensyn¹¹³, og i 2005 var dette reduceret til 51,3 pct., hvilket indikerer, at DF har bevæget sig hen imod en mere neutral position. Det samme gør sig ikke gældende hos Venstre og Konservative. For begge partier er vælgerne temmelig delte i, hvor partierne er placeret, og det ændrer sig ikke ret meget netto fra 2001 til 2005. Ca. 50 pct. mener, at partierne ikke lægger vægt på miljøhensyn og ca. 40 pct. mener, at de indtager en neutral position. Også de Radikale har et tvetydigt image: I 2001 er det 55,8 pct., der mener, at partiet har en meget grøn politik, og 39,1 at de har en neutral position. I 2005 er tallene ændret en smule til 61,6 pct. og 35,3 pct. For Socialdemokraterne er der tale om, at deres image er blevet mindre klart: Hvor fordelingen i 2001 var 70,7 pct. mod 25,6 pct. er den i 2005 blevet 61,1 pct. og 35,9 pct.

¹¹³ Værdierne 4 og 5 på skalaen der er slået sammen, jf. spørgsmålsformuleringen angivet under Tabel 8.3. Dette er som allerede beskrevet gjort på samtlige spørgsmål og der refereres således til de sammenlagte kategorier i det efterfølgende.

Hvor vælgerne er i tvivl om Dansk Folkepartis grønne position, er de det til gengæld ikke når det gælder lov og orden. På en skal fra 1 til 5, hvor 1 står for at gå ind for at opretholde lov og orden med strengere straffe, og hvor 5 står for at gå ind for forebyggelse og human behandling, er vælgerne enige om at placere DF i den lave ende: I 2001 angiver 93,1 pct. af vælgerne at partiet står for strengere straffe og i 2005 er det 92,7 pct. Dette kommer da ligeledes til udtryk ved en ganske høj stabilitetsprocent.¹¹⁴

Tabel 8.4: Stabiliteten i partiernes holdning til lov og orden vs. forebyggelse, 2001-2005. I pct. samt korrelationskoefficienter.

	Stabilitetspct.	Kappa	r	Gamma	(Ved ikke)
Socialdemokraterne	53,4 pct.	.167	.162	.279	(10)
Radikale Venstre	58,5 pct.	.200	.287	.468	(15,7)
Konservative	74,6 pct.	.146	.119	.387	(10,1)
SF	77,7 pct.	.307	.347	.707	(14,1)
DF	89 pct.	.129	.025	.478	(10,5)
Venstre	76,9 pct.	.274	.232	.607	(8,4)
Enhedslisten	80,3 pct.	.247	.340	.727	(21)
Vælgerne	74,4 pct.	.482	.485	.790	(4)

Spm: Nogle partier går ind for at opretholde lov og orden med strengere straffe. Andre partier taler i stedet om at forebygge kriminaliteten og om at behandle forbrydere human. På denne skala står 1 for dem, der går mest ind for lov og orden, og 5 står for dem, der går mest ind for forebyggelse og human behandling af forbrydere. Hvor vil De placere...[det enkelte parti]?

Som det kan aflæses af Tabel 8.4, er det sammen med Dansk Folkeparti igen Enhedslisten og Socialistisk Folkeparti der topper med de højeste stabilitetsprocenter. For begge partiers vedkommende er der tale om, at omkring 80 pct. af vælgerne mener, at de går mest ind for forebyggelse, og dette ligger meget stabilt fra 2001 til 2005. Dog er de denne gang skarpt forfulgt af både Konservative og Venstre, der begge opfattes stabile, når det gælder lov og orden. For begge af disse partier, er det ligeledes omkring 80 pct., der placerer partierne i én kategori - men modsat Enhedslisten og SF mener vælgerne, at Venstre og Konservative klart går mest ind for strengere straffe, og dette er stabilt over tid. Interessant er det dog, at der på dette punkt ikke er større forskel på de to borgerlige partier. Lov og orden har længe været en konservativ mærkesag, men de har hverken et mere entydigt eller stabilt image end Venstre.

Atter er det Socialdemokraterne og Radikale Venstre, der fremstår som de klart mest holdnings stabile i vælgerne øjne - og endda betydeligt mere stabile end vælgerne egen holdning til lov og orden. Dette har sin sammenhæng med, at for begge partier er der blandt vælgerne ikke enighed om, hvor de holdningsmæssigt er placeret. Vælgerne skifter mellem at placere dem som et parti, der går mest ind for forebyggelse og human behandling og så placere dem i en neutral position - om end det netto giver nogenlunde samme fordeling: I 2001 er det 57,9 pct., der angiver, at Socialdemokraterne går mest ind for forebyggelse, og 28,9 pct. at de indtog en neutral position. I 2005 er tallene med henholdsvis 57,3 pct. og 32,4 pct. stort set

¹¹⁴ Også her er der problemer med manglende variation, som afspejles i korrelationskoefficienterne.

uændrede, men dækker altså over, at en ret stor andel vælgere skifter opfattelse fra gang til gang. For de Radikale er der derimod sket et nettoskift: I 2001 er der nogenlunde samme fordeling som hos Socialdemokraterne, men i 2005 har partiet fået en klarere profil: Her er det 66,2 pct., der mener, at Radikale Venstre går mest ind for forebyggelse.

Partiernes gennemsnitlige stabilitet på de fire emner

Igennem det foregående er partiernes holdningsstabilitet som den kommer til udtryk igennem vælgernes opfattelse på fire forskellige politikemner blevet gennemgået. Som det er fremgået, er der stor forskel på partierne, og der har været en vis systematik i, hvilke partier der gennemgående har stabile policy images, og hvem der ikke har. En måde hvorpå dette kan summeres, er ved at beregne den gennemsnitlige stabilitetsprocent for hvert parti, på baggrund af deres stabilitet på hvert af de fire emner. Dette gøres ved at tælle antal stabile tilkendegivelser, dividere dem med antal valide tilkendegivelser og så dividere med 100 (se også kapitel 5 for beregning). Resultaterne kan ses af nedenstående Tabel 8.5:

Tabel 8.5: Gennemsnitlige stabilitetsprocenter alle samt egne vælgere. Andel stabile på ingen samt alle spørgsmål, 2001-2005. I pct.

	Gns. stabilitetspct.	Andel ingen stabile	Andel alle stabile
Socialdemokraterne	55,3	6,8	13,4
Radikale Venstre	54,7	9,7	16,8
Konservative	66,3	4,4	27,9
SF	75	5,3	48,3
DF	76,1	1,5	38,2
Venstre	67,5	5,7	32
Enhedslisten	78	7,7	59
Vælgere	61,8	3,3	17,1

Som det kan aflæses af tabellen, er det på baggrund af de foregående analyser ikke overraskende Enhedslisten, Dansk Folkeparti samt Socialistisk Folkeparti, som vælgere oplever som værende mest holdningsmæssigt stabile. Det fremgår, hvorledes de tre partier har stabilitetsprocenter på henholdsvis 78 pct., 76,1 pct. og 75 pct. Umiddelbart synes dette at tyde på en "ekstremitetseffekt". Der er tale om tre partier, som alle ligger markant ude på fløjene, særligt Dansk Folkeparti som er det parti i Danmark, der er placeret længst ude på højrefløjen, samt Enhedslisten der er placeret længst ude på venstrefløjen, og det er derfor nærliggende, at den høje stabilitet skal tilskrives, at de mere "ekstreme" partiers positioner er nemmere for vælgere at identificere. De står simpelthen tydeligere frem i vælgernes mentale kort over partierne i relation til hinanden. Dette kan henføres til Thue Nielsens (2007) analyser af issue-vælgeren, hvor han kommer frem til, at retningsstenen står stærkere end positionstenen: De partier der står tydeligst og mest markant på de issues, der er vigtige for vælgere, er også

dem, der klarer sig bedst ved valget. Imidlertid viser ovenstående, at "ekstremitet" ikke er en garanti for, at vælgerne ved hvor partiet holdningsmæssigt ligger placeret. Dette er tilfældet for Enhedslisten, der som sagt kendetegner den partipolitiske yderste venstrefløj i Danmark, men som en ganske stor andel af vælgerne ikke kan placere holdningsmæssigt. Men dem der kan, oplever dem til gengæld som endog meget stabile.

Lige så lidt overraskende er det, at det er Radikale Venstre og Socialdemokraterne, vælgerne opfatter som de holdningsmæssigt mest skiftende partier. Som det fremgår af tabellen, er de dem, med den laveste gennemsnitlige stabilitetsprocent. Mindst stabile policy image har de Radikale, hvilket understøttes, når der ses på andelen af vælgere, der ikke har oplevet dem som stabile på et eneste af de fire emner: Knap 10 pct. af vælgerne oplever, at de Radikale har ændret sig på samtlige emner - og blot 16,8 pct. har fundet dem stabile på samtlige emner. Til sammenligning er der for DF tale om, at blot 1,5 pct. finder dem ustabile på samtlige emner, mens hele 38,3 pct. finder dem stabile på samtlige.

Deles partierne da op i de blokke, der findes i dansk politik, med en socialdemokratisk ledet rød blok overfor en blå borgerlig, fremstår den borgerlige blok samlet set mere holdningsmæssigt stabil. Beregnes gennemsnittet for Konservative, Venstre og Dansk Folkeparti, fremkommer der en gennemsnitlig stabilitetsprocent for den borgerlige blok på 70 pct., hvilket er 8,2 procentpoint højere end den for vælgerne. Trods Enhedslisten og SF opnår den røde blot en gennemsnitlig stabilitetsprocent på 65,8 pct. Foruden dette lider den røde blok også under, at både SF, Radikale Venstre og som beskrevet navnlig Enhedslisten er de tre partier, som vælgerne har sværest ved holdningsmæssigt at placere. At den blok der opfattes som mest holdningsmæssig stabil, også er den, der besidder den politiske magt, giver dermed indikationer på at holdningsstabiliteten, eller vælgerens oplevelse af partierne - alt efter hvad deres menes målt igennem ovenstående - har en form for betydning.

Imidlertid er det interessant at undersøge, hvordan opfattelsen af stabiliteten tegner sig blandt partiernes egne vælgere samt de andre partiers vælgere. Er der tale om, at partiernes egne vælgere følger det overordnede mønster, eller er der tendens til at opleve sit eget parti mere stabilt? I nedenstående Tabel 8.6 vises de gennemsnitlige stabilitetsprocenter for samtlige partier, som de opleves indenfor de forskellige vælgergrupper, beregnet på baggrund af partivalg i 2001:

Tabel 8.6: Gennemsnitlige stabilitetsprocenter 2001-2005, fordelt på partivalg 2001. I pct.

	Socialde- mokraterne	Radikale Venstre	Konserva- tive	SF	DF	Venstre	Enheds- listen
Socialdemokraterne	51,9	58,9	56,7	50,5	65	55,9	76
Radikale Venstre	50,3	57,4	52	50	60,8	58,6	87
Konservative	67,8	72,1	64,2	67,2	63,6	64	80,6
SF	70,9	83,9	80	76,5	77,8	75,6	80,3
DF	77,4	80,3	77,8	76,6	72,1	74,9	76,2
Venstre	69,4	76,6	63,2	74,3	64	63	76,7
Enhedslisten	76	87	80,6	80,3	76,2	76,7	90,3

Anm.: Partiernes gennemsnit som de vurderes af dem, der i 2001 stemte på Enhedslisten beregnes på blot på baggrund af 18-19 respondenter.

Som det kan aflæses af tabellen, er der blandt samtlige vælgergrupper tendens til at vurdere partiernes relative stabilitet i overensstemmelse med det overordnede mønster, der fremgik af Tabel 9.5: Socialdemokraterne og Radikale Venstre vurderes som de mindst stabile blandt alle partiers vælgere, og Socialistisk Folkeparti, Dansk Folkeparti og i særdeleshed Enhedslisten er dem, der opleves som de mest holdningsmæssigt stabile. Dette peger på, at der blandt vælgerne, uafhængigt af egen partipræference, findes nogenlunde konsensus om, hvilke partier der ses som holdningsmæssigt stabile, og hvilke der ikke gør. I hvert fald er der tale om, at vælgerne nogenlunde samstemmende er i bedre stand til holdningsmæssigt at placere nogle partier frem for andre.

Interessant er det imidlertid, at ses der bort fra de Radikale samt Socialistisk Folkeparti, hvor der blot er en minimal variation mellem det overordnede gennemsnit (se Tabel 9.5 ovenfor) og så gennemsnittet blandt egne vælgere, er Enhedslisten det eneste parti, for hvem stabilitetsprocenten er større blandt egne vælgere, end den er for gennemsnittet. For de øvrige partier er der tale om, at stabilitetsprocenten blandt egne vælgere ligger en lille smule lavere. Eksempelvis er den gennemsnitlige stabilitetsprocent for Socialdemokraterne 55,3 blandt alle vælgere men blot 51,9 blandt dem, der i 2001 stemte på partiet.

Tabellen viser også, at til trods for, at de vælgere, der i 2001 stemte på de Radikale, ikke oplever deres eget parti ret meget mere stabilt end det gennemsnitlige, er der dog tale om en tendens blandt disse vælgere til at opleve samtlige partier som mere stabile end de øvrige vælgere gør. Det samme er tilfældet med Enhedslistens vælgere – dog med undtagelse af deres oplevelse af Radikale Venstre. Hvor de Konservative til eksempel har en gennemsnitlig stabilitetsprocent på 66,3 pct. når der ses på alle vælgere, er denne hele 72,1 pct. når der kun ses på de radikale vælgere, og så høj som 80,1 pct. når der ses på Enhedslistens. Med de radikale og Enhedslistens vælgeres profil in mente kunne dette umiddelbart tyde på at være en effekt af høj grad af politisk opmærksomhed (jf. Zaller 1992, samt kapitel 6). Det er nemlig disse to vælgergrupper, der scorer højest både når det gælder politisk viden, interesse samt

uddannelsesniveau:¹¹⁵ I forbindelse med analyserne af de særligt holdningsstabile og -ustabile vælgere, blev der konstrueret et vidensindeks, der summerede vælgernes rigtige svar på i alt 6 politiske vidensspørgsmål. På dette indeks, rangerende fra 0 til 6 scorer de vælgere, der i 2001 stemte radikalt gennemsnitligt 3,9 og Enhedslistens vælgere 4,5 mod 3,6 for alle vælgere. Ligeledes er det så meget som 42,6 pct. af de radikale vælgere og 42,1 pct. af Enhedslistens, der tilkendegiver, at de er meget interesserede i politik. For hele vælgerkorpset er det 26,1 pct. Slutteligt er Radikales og Enhedslistens vælgere dem, hvor der er flest med mellemlang eller lang videregående uddannelse: Hele 61,7 pct. og 63,2 pct. mod 28,8 pct. blandt alle vælgere. En sådan forklaring ville imidlertid have større rygdækning, hvis der havde været større forskel på oplevelsen af partiernes stabilitet, når de Radikales og Enhedslistens vælgere sammenlignes med Dansk Folkepartis. Som det fremgår, er DFs vælgere ganske vist ikke dem, der oplever størst grad af stabilitet, men de er heller ikke dem, der oplever lavest grad, og dette til trods for at de er dem med lavest grad af politisk opmærksomhed: på vidensindekset scorer denne vælgergruppe gennemsnitligt 3,4, blot 15,2 pct. er meget interesseret i politik, og 12,5 pct. har en mellemlang eller lang uddannelse.

At vælgerne således ikke oplever deres eget parti som stabilt peger umiddelbart på, der ikke er en direkte sammenhæng mellem partiernes holdningsstabilitet og vælgernes parti-præference. Men som det vil blive undersøgt senere, er det dog ganske muligt, at en ændret opfattelse af et partis position på et salient issue kan have betydning for, at en vælger foretrækker at ændre parti. I det følgende vil der blive set på, om billedet fra ovenstående analyse af de fire politikemner ændres, når der i stedet ses på partiernes ideologiske placering.

Stabilitet i partiernes ideologiske placering

Et andet mål, der kan anvendes til at belyse partiernes stabilitet og ustabilitet, som den opleves af den enkelte vælger, er ændringerne i deres ideologiske placering over tid. Ligesom vælgere i valgundersøgelserne 2001 og 2005 bedes placere sig selv på en venstre-højreskala rangerende fra 0 til 10, hvor 0 indikerer en venstreorientering og 10 en højreorientering, bedes de ligeledes placere de enkelte partier. På baggrund af dette kan det undersøges, i hvilket omfang vælgernes oplevelse af partiernes ideologiske placering ændrer sig fra 2001 til 2005. I nedenstående Tabel 8.7 ses først partiernes gennemsnitlige placering på skalaen i henholdsvis 2001 og 2005. Dette giver dels indtryk af partiernes placering i forhold til hinanden og dels giver det overblik over nettoforandringerne i partiernes ideologiske standpunkt:

¹¹⁵ Resultaterne for Enhedslistens vælgere er dog forbundet med høj grad af usikkerhed da N=19.

Tabel 8.7: Gennemsnitlige placeringer på venstre-højreskala 0-10, 2001 og 2005.

	2001			2005		
	Gns. score	Standard-afvigelse	N	Gns. score	Standard-afvigelse	N
Socialdemokratiet	4,4	1,4	747	4,5	1,2	751
Radikale Venstre	4,6	1,3	713	4,6	1,4	725
Konservative	7,1	1,6	742	7,3	1,6	742
SF	2,7	1,5	733	2,8	1,4	736
DF	8,3	2,4	731	8,1	2,1	743
Venstre	7,5	1,7	745	7,6	1,7	748
Enhedslisten	1,3	1,7	717	1,4	1,6	720

Som det kan aflæses af tabellen, er nettoændringerne i partiernes ideologiske placering minimale og dette særligt i betragtning af, at der netop er fire år mellem målingerne. Den største ændring ses hos Konservative og Dansk Folkeparti, for hvem der blot er tale om en forandring på 0,2 på skalaen. For Dansk Folkeparti ses en lidt større standardafvigelse end for de øvrige partier, hvilket indikerer, at der blandt vælgerne er lidt mere spredt opfattelse af partiets ideologiske placering. Socialdemokraterne, Socialistisk Folkeparti, Venstre og Enhedslisten har flyttet sig 0,1, og ganske overraskende i forhold til de foregående resultater har Radikale Venstre slet ikke flyttet sig. I hvert fald ikke netto. Tabellen viser ligeledes, at det ganske rigtigt er Enhedslisten til venstre og Dansk Folkeparti til højre, der udgør "ekstremerne" eller fløjene i dansk partipolitik. Interessant er det endvidere, at Venstre i både 2001 og 2005 placeres længere til højre end Konservative, der historisk set, før fremkomsten af Dansk Folkeparti (og Fremskridtspartiet), var det parti, der tegnede den partipolitiske højrefløj.

Nærmere undersøgelse af stabiliteten i de enkelte vælgers placering af partierne tyder imidlertid ikke på, at de minimale nettoændringer skulle dække over betydeligt større bruttoændringer. Et mål på denne ustabilitet fås ved at trække partiets ideologiske placering på venstre-højreskalaen i 2005 fra placeringen i 2001. Da en eventuel forskel i placeringerne i de to år både kan være af positiv værdi og negativ værdi, ganges de negative værdier med -1 for at få et mål, der kun har positive værdier. Jo større værdi, jo større forskel på placeringen i 2001 og 2005. Nedenstående Tabel 8.8 viser tre forskellige ting: Dels vises den gennemsnitlige, individuelle ustabilitet i vælgerne placering af partierne, dels vises der hvor stor en andel af vælgerne, der placerer partiet præcist samme sted i 2005 som de gjorde i 2001 og slutteligt viser den styrken af korrelationen mellem det enkelte partis indeksplacering i 2001 og i 2005.¹¹⁶

¹¹⁶ Her er der tale om variable på intervalniveau, hvorfor Pearsons r anvendes som korrelationskoefficient.

Tabel 8.8: Gennemsnitlig forskel på placering 2001-2005 på venstre-højreskala 0-10.

	Gns. forskel 2001-2005	Standard- afvigelse	Andel samme Placering	N	r
Socialdemokratiet	1,1	1,1	32,5 pct.	730	.243
Radikale Venstre	1,1	1,1	30,8 pct.	681	.313
Konservative	1,2	1,4	33 pct.	721	.285
SF	1,2	1,3	32,7 pct.	713	.241
DF	1,4	1,9	38,1 pct.	713	.432
Venstre	1,3	1,6	32,7 pct.	727	.250
Enhedslisten	1,1	1,5	40,1 pct.	689	.340

Det kan ses af tabellen, at for de fleste af partierne er der tale om, at den enkelte vælger i gennemsnit ændrer den ideologiske placering af partiet med lidt mere end 1 point, enten mod venstre eller mod højre. Generelt ser det på baggrund af både Tjek Tabel 8.7 samt Tabel 8.8 ovenfor ud til, at den betydelige forskel i partiernes stabilitet der kunne ses på de enkelte emner, ikke er til stede, når det drejer sig om deres ideologiske placering.

Skal der peges på nogle forskelle, synes det først og fremmest værd at bemærke, at den største variation i den ideologiske placering ses hos Dansk Folkeparti og Venstre, hvor den gennemsnitlige ændring er henholdsvis 1,4 og 1,3. Særligt Dansk Folkepartis ideologiske ustabilitet synes interessant, da dette parti som vist var blandt dem, der på de enkelte politikemner var forbundet med størst grad af stabilitet. Det skal dog bemærkes, at ses der dels på standardafvigelsens størrelse, der indikerer lidt større spredning her end hos de øvrige partier, og på den andel af vælgere, der placerer DF samme sted på skalaen i både 2001 og 2005, så ligger partiet faktisk ret stabilt blandt en stor del af vælgerne. Hele 38,1 pct. har en stabil opfattelse af, hvor DF ligger på venstre-højreskalaen. Dette overgås kun af Enhedslisten, hvis placering 40,1 pct. af vælgerne har et klart billede af, og som er konsistent med resultaterne for de enkelte politikemner. Der kan også peges på, at Radikale Venstre og særligt Socialdemokraterne her skiller sig ud i den forstand, at de ikke skiller sig ud. Hvor de på fire politikemner gennemgået ovenfor var karakteriseret ved betydeligt lavere stabilitet end de øvrige partier, er dette ikke tilfældet, når det gælder den ideologiske placering. Her ligger de med 1,1 point faktisk i bunden, når det gælder den gennemsnitlige, individuelle ændring i deres placering. De Radikale ligger dog i bunden for så vidt angår andelen af vælgere, der har placeret dem præcist samme sted de to år. Som tabellen viser, gælder dette 30,8 pct., og som det ligeledes vises igennem N, er Radikale Venstre det parti, flest har problemer med at placere, hvorfor antallet af valide besvarelser er lavest.

At Socialdemokraterne således er mere stabile i deres ideologi - eller at vælgerne er det i deres opfattelse af dem - til trods for, de ikke er det på konkrete issues, synes at kunne finde sin forklaring i partiets historie. Der er tale om et gammelt parti, der traditionelt set har haft en markant ideologisk profil. Selvom partiet ikke har et entydigt og stabilt image på de

ovenfor gennemgåede politikemner, betyder deres historie formentlig, at vælgerne alligevel føler sig i stand til at placere dem ideologisk. Den omvendte situation synes at tegne sig for Dansk Folkeparti. Dette parti fremkom som et protestparti, med særligt flygtninge-/indvandrerpolitikken som mærkesag. De har igennem årene markeret sig betydeligt på en række andre issues, og dette synes at være blevet opfattet af vælgerskaren, der har meget stabile og entydige opfattelser af DFs holdningspositioner. Til gengæld har partiet, der er kendetegnet ved ofte at kaste sig over enkeltsager, ikke en historie på samme måde som Socialdemokratiet. Dette kan måske forklare, hvorfor de fremstår endog meget klare på issues, men ikke tilsvarende klare når det gælder deres ideologiske placering.

Ligesom med den gennemsnitlige stabilitetsprocent kan man også her se på, om der er signifikante forskelle i vælgergruppernes oplevelse af partiernes ideologiske stabilitet. Som det fremgår af nedenstående Tabel 8.9 er dette tilfældet, men som i forbindelse med den gennemsnitlige stabilitet er der ikke tale om en tendens til at eget parti vurderes mest stabilt. Nærmere er der tale om, at visse vælgergrupper har tendens til at vurdere samtlige partier mere eller mindre stabile:

Tabel 8.9: Gennemsnitlig forskel på placering 2001-2005 på venstre-højreskala 0-10, fordelt på parti-valg 2001.

	Socialdemo- kraterne	Radikale Venstre	Konserva- tive	SF	DF	Venstre	Enheds- listen
Socialdemokraterne	1,2	0,8	0,9	1	1,3	1,1	0,6
Radikale Venstre	1,2	0,8	0,9	0,7	1,5	1,2	0,7
Konservative	1,5	0,9	0,9	1,2	1,6	1	0,7
SF	1,3	0,8	0,8	1	1,5	1,2	0,8
DF	1,6	1,3	1,4	1	1,5	1,4	0,6
Venstre	1,6	0,7	0,9	1,2	1,5	1,2	0,8
Enhedslisten	1,4	0,9	1	0,9	1,1	0,9	0,6

Det kan aflæses af tabellen, at også her er det navnlig de radikale vælgere samt Enhedslistens vælgere, der oplever partierne som mest stabile. Det er dem, hvor forskellen på partiernes ideologiske placering i henholdsvis 2001 og 2005 er mindst. Også de vælgere, der i 2001 stemte konservativt, oplever partierne som ideologisk stabile. Dansk Folkepartis vælgere er omvendt dem, der oplever partierne som mest skiftende – eller måske nærmere dem, som har størst variation i deres placeringer af partierne fra gang til gang. Med undtagelse af deres placering af Enhedslisten er forskellen på 2001-placeringen og 2005-placeringen større for samtlige partier i denne gruppes øjne end det gennemsnitlige, som vist i Tabel 8.8. Ligesom med de foregående resultater tyder det altså på, at vælgernes egne kompetencer og øvrige karakteristika har indflydelse på, hvor stabile de opfatter partierne. I hvilket omfang dette er tilfældet, tages op til sidst i dette kapitel.

Sammenfattende kan det dog siges, at der er betydeligt større forskel i vælgernes opfattelse af partiernes stabilitet på konkrete politikemner, end der er på deres ideologiske placering – og dette til trods for, at der her er tale om en skala med betydeligt flere kategorier, hvorved sandsynligheden for variation stiger. En nærliggende forklaring er, at det skyldes, at ligesom vælgere selv er mere stabile, når det gælder deres værdiorientering eller ideologi (jf. kapitel 3 og 5), er dette også tilfældet for partierne. De kan godt flytte position på konkrete politikemner eller issues, men deres grundlæggende ideologiske orientering ændres ikke så let. Eller også skal der blot meget større policy ændringer til, førend det sætter sig igennem som et oplevet skift på den ideologiske skala i vælgernes øjne. En anden forklaring er, at den ideologiske placering er lettere at foretage for vælgere end den holdningsmæssige placering på issues. De fleste vælgere har et mentalt kort over partiernes placering og kan bruge de øvrige partier som referencepunkt. Venstre-højreskalaen og partiernes placering og indbyrdes forhold herpå omtales da også med jævne mellemrum i diverse nyhedsudsendelser. Formentlig har begge mulige forklaringer sin berettigelse.

Stabilitet i kompetenceimage

Af det teoretiske kapitel er det fremgået, hvorledes partiernes kompetenceimage er et af de parametre, hvorpå vælgere vurderer dem. Overensstemmelse mellem vælgerens egne holdninger og partiets er ifølge issue voting udgangspunktet, men vigtigt er det, at vælgere også føler, at partierne er i stand til at varetage de vigtige issues på rette vis. Af den grund synes det relevant at se på, i hvilken udstrækning der er stabilitet i partiernes kompetenceimage. I 2001-2005 panelet findes der et batteri på i alt 13 spørgsmål, hvor respondenterne bedes svare på, hvorvidt det er en socialdemokratisk ledet regering eller en borgerlig regering, der er bedst til at varetage en række politiske problemer, som eksempelvis arbejdsløshed, lov og orden og sundhedsvæsenet (se følgende tabeller), eller om der ingen forskel er, og på den vis kan det undersøges, hvor meget dette ændrer sig over tid for den enkelte vælger. Dermed er det ganske vist ikke muligt at sige noget om det enkelte partis kompetenceimage, men kun blokkens. Dog må det antages, at der skal markante ændringer til blandt de enkelte partier, for at vælgere ændrer opfattelse af hele blokken, hvorved eventuelle blok-bevægelser derved synes at må dække over signifikante partibevægelser. Tilsvarende er det centralt at fremhæve, at der også her blot vil være tale om oplevede og ikke nødvendigvis faktisk positioner. De eventuelle ændringer, der findes i den enkelte vælgers svar i henholdsvis 2001 og 2005, er ikke nødvendigvis udtryk for bevidste forsøg på enten at forbedre eget kompetenceimage eller forværre konkurrenternes fra partiernes side, men kan hænge sammen med vælgernes evne til at forstå og gennemskue politik. Sammen med stabiliteten på de fire politikemner samt ideologisk posi-

tion, kan en undersøgelse af bevægelserne i blokkenes competenceimage dog være med til at give større indblik i, hvor henholdsvis stabile og skiftende partiernes positioner er i vælgernes øjne.

For hvert af de 13 spørgsmål kan omfanget af den individuelle stabilitet således beregnes. Det kan undersøges, hvor store bevægelser der er i vælgernes opfattelse af henholdsvis en socialdemokratisk ledet og en borgerlig regerings kompetencer på en række emner. Relevant er det imidlertid også at se på masseopinionen og bevægelser heri, for at kunne se, om de er til fordel for den ene eller den anden blok. Dette gøres her ved at trække den procentandel, der har peget på en borgerlig regering fra andelen, der har peget på en socialdemokratisk ledet regering i både 2001 og 2005. Derved kan det dels aflæses, hvilken regering vælgere oplever som mest kompetent og dels om forskellen mindskes eller øges fra 2001 til 2005. For overskuelighedens skyld opdeles de 13 spørgsmål i tre, overordnede områder, der ligeledes afspejler de dimensioner, der findes i vælgernes holdninger, jf. kapitel 5, nemlig et fordelingspolitisk område, et værdipolitisk område samt EU eller internationale forhold. Stabiliteten i blokkenes competenceimage indenfor hvert af disse områder vil i det følgende blive analyseret.

Det første der noteres, når stabiliteten på de 13 spørgsmål gennemgås, er, at partiernes competenceimage er mere omskifteligt, end det er tilfældet med deres policy image. Der er flere skift i vælgernes oplevelse af kompetence, end det var tilfældet med de enkelte politikemner, og her er det endda en hel blok og ikke bare et parti, som vælgeren har skullet ændre opfattelse af. Den gennemsnitlige stabilitetsprocent for samtlige 13 spørgsmål, beregnet som i det foregående, er på 60,8 pct., hvilket i sammenligning med de gennemsnitlige stabilitetsprocenter for de enkelte partier på de fire emner jf. Tabel 8.5 ovenfor er i den lave ende: Blot Socialdemokraterne og Radikale Venstres gennemsnitlige stabilitet er lavere. Selv vælgernes egen gennemsnitlige holdningsstabilitetsprocent på de 4 emner er lidt mere stabil. Ses der på de enkelte spørgsmål, viser det sig, at det navnlig er på de fordelingspolitiske spørgsmål, at der fra 2001 og 2005 er sket ændringer i blokkenes og deraf antageligvis også de enkelte partiers image, men at det er på de værdipolitiske spørgsmål, at de mest markante forskelle i image forekommer. I det følgende gennemgås stabiliteten i blokkenes competenceimage på de enkelte emner.

Det første område er det fordelingspolitiske. Ud af de i alt 13 spørgsmål er det de 8, der kan siges at høre til dette område, og disse er oplistet i nedenstående Tabel 8.10. Som det var tilfældet i kapitel 5, synes der også her at kunne skelnes mellem spørgsmål, der er mere policynære og så dem, der i højere grad knytter an til en ideologisk orientering. I dette tilfælde

synes de fire sidste spørgsmål i tabellen at være de mest policynære, og ligesom i kapitel 5, er det også her dem, der er forbundet med størst ustabilitet. Som det kan aflæses, er det lidt mere end halvdelen af vælgerne, der fra 2001 til 2005 har skiftet opfattelse af, hvilken regering der er bedst til at tilgodese børnefamilier, de ældre, folkeskolen samt sundhedsvæsenet:

Tabel 8.10: Stabilitet i partiernes kompetenceimage på fordelingspolitiske spørgsmål 2001-2005. I Pct.

	Stabilitets- pct.	Forskel soc.dem - borgerlig 2001	Forskel soc.dem - borgerlig 2005	(Ved ikke)
Løse økonomiske problemer	67,7 pct.	-16	-28,8	(6,1)
Bekæmpe arbejdsløshed	63 pct.	18,3	16,3	(8)
Sikre balance ml. skattetryk og social tryghed	65,6 pct.	1,4	9,5	(10,1)
Give flest penge til rådighed	63,6 pct.	-33,4	-42,6	(11)
Tilgodese børnefamilier	59 pct.	18,5	26	(8,4)
Sikre tilfredsstillende forhold for ældre	54,7 pct.	-5,9	22,4	(6,7)
Sikre god undervisning folkeskolen	57 pct.	-7,3	-10,7	(11,1)
Sikre velfungerende sundhedsvæsen	54,7 pct.	-23,7	4,3	(9,6)

Størst individuel stabilitet ses der i forbindelse med, hvem der er bedst til at løse økonomiske problemer. Her er det knap 68 pct. af vælgerne, der har en fast opfattelse af, om en det er en socialdemokratisk ledet eller borgerlig regering, der er bedst til at løse landets problemer i almindelighed. Som det fremgår af tabellen, er der endvidere en klar overvægt af vælgere, der mener, at en borgerlig regering er mest kompetent på dette område. Hvor arbejdsløshed, som tabellen også indikerer, traditionelt er "ejet" af Socialdemokratiet, er de borgerlige partier blevet betragtet som bedst til at varetage økonomien – og andelen, der mener dette, er altså steget markant fra 2001 til 2005. Det samme er tilfældet, når det gælder spørgsmålet om, hvilken regering der vil sikre respondenterne selv flest penge: I 2001 var der en overvægt på 33,4 procentpoint, der pegede på en borgerlig regering og i 2005 var dette steget til 42,6. Den største nettoændring ses imidlertid i forbindelse med spørgsmålet om, hvem der er bedst til at sikre tilfredsstillende forhold for de ældre. I 2001 var der en lille overvægt af vælgere, der pegede på en borgerlig regering, men i 2005 er dette ændret til en overvægt på 22,4 procentpoint til en socialdemokratisk ledet regering. Også når det gælder evnen til at sikre et velfungerende sundhedsvæsen, er der sket et betydeligt skred til fordel for en socialdemokratisk ledet regering – et skred som også indikeres ved en lav stabilitetsprocent på 54,7. I 2001 var det med en andel på henholdsvis 25,3 pct. og 49 pct. et klart flertal, der oplevede en borgerlig regering som mest kompetent på dette område, men i løbet af fire år har forskellen udlignet sig. I 2005 er tallene henholdsvis 34,3 pct. og 30 pct. med en lille overvægt til en socialdemokratisk ledet regering.

3 af de 13 spørgsmål kan siges at relatere sig til værdipolitik, og hvor der på det fordelingspolitiske område synes at være en lille fordel til en socialdemokratisk ledet regering, i hvert fald på de spørgsmål, der knytter an til konkrete velfærdsemner, men dog ikke, når det

gælder varetagelse af økonomien generelt, er der en fordel til den borgerlige regering når det gælder værdipolitiske spørgsmål. Som det fremgår af Tabel 8.11 nedenfor, er der på to ud af tre spørgsmål en klar overvægt af vælgere, der mener at en borgerlig regering er mest kompetent, og både brutto og netto ligger dette ret stabilt:

Tabel 8.11: Stabilitet i partiernes kompetenceimage på værdipolitiske spørgsmål 2001-2005. I pct.

	Stabilitets- pct.	Forskel soc.dem -borgerlig 2001	Forskel soc.dem -borgerlig 2005	(Ved ikke)
Sikre miljøet	69,7 pct.	54,4	45,5	(8)
Sikre lov og orden	64,8 pct.	-42,6	-43,4	(7,9)
Sikre en fornuftig flygtninge-/indvandrerpolitik	65,9 pct.	-26	-29,7	(6,2)

Det kan aflæses, at både når det gælder at sikre lov og orden samt en fornuftig flygtninge-/indvandrerpolitik, er der betydeligt flere vælgere, der mener at en borgerlig regering er bedst til at varetage dette. Når det gælder miljø, er der dog flest der mener, at en socialdemokratisk ledet regering er bedst: I 2001 var der en overvægt på hele 54,4 procentpoint, som i 2005 dog er mindsket til 45,5 procentpoint. Det er også dette spørgsmål, hvor der er størst stabilitet: Hele 69,7 pct. peger på samme regering begge gange adspurgt. Generelt synes de værdipolitiske spørgsmål, ligesom det var tilfældet med vælgernes egne holdninger, at være forbundet med en smule højere stabilitet end de fordelingspolitiske. I hvert fald så længe de mere policy-nære spørgsmål indgår.

De sidste af de 13 kompetencespørgsmål omhandler, hvilken regering der bedst ville varetage Danmarks interesser i EU samt repræsentere Danmark i internationalt samarbejde. Ligesom med vælgernes egne holdninger, er der her tale om lidt lavere stabilitetsprocenter. Særligt i forhold til EU, hvilket tyder på, at det er et område, som vælgerne har svært ved at gennemskue. Dette understøttes af, at 13,2 pct. enten i 2001, i 2005 eller begge gange har svaret "ved ikke":

Tabel 8.12: Stabilitet i partiernes kompetenceimage på EU-spørgsmål 2001-2005. I pct.

	Stabilitets- pct.	Forskel soc.dem- borgerlig 2001	Forskel soc.dem -borgerlig 2005	(Ved ikke)
Varetage Danmarks interesser i EU	55,8 pct.	-16,1	-27,2	(13,2)
Repræsentere Danmark i int. samarbejde	58,1 pct.	-10,9	-28,8	(8,8)

Trods lavere stabilitet blandt vælgerne, er der dog brutto enighed om, at en borgerlig regering er mest kompetent. Dette fremgår af Tabel 8.12, hvorefter det endvidere kan ses, at den borgerlige regerings førerposition kun er blevet styrket fra 2001 til 2005.

På baggrund af det foregående kan det siges, at i sammenligning med vælgernes egne holdninger og i særdeleshed i sammenligning med partiernes holdninger er partiernes kompetenceimage det mest skiftende. Den gennemsnitlige stabilitetsprocent for de 13

spørgsmål er 60,8 pct., hvor den for vælgernes holdninger var 62,8 pct. og for alle partier på nær Socialdemokratiet og Radikale Venstre endnu højere. Dette er ikke overraskende, da holdninger, eller de meningstilkendegivelser de kommer til udtryk som, umiddelbart må ventes at være mere varige og sværere at forandre for partierne, end det er for dem at påvirke vælgernes opfattelse af deres kompetencer.

Overraskende er det imidlertid, partiernes holdninger tilsyneladende er mere stabile end vælgernes egne - i hvert fald som det opleves af vælgerne. Dette går imod de forventninger det teoretiske perspektiv gav anledning til. Her ville man vente, at partiernes strategiske adfærd ville betyde mere omskiftelige holdningspositioner, som ville blive noteret af vælgerne. At dette tilsyneladende ikke er tilfældet kan have to årsager: Enten er det fordi partierne faktisk ikke ændrer deres politik på centrale områder, men i stedet i højere grad arbejder på at sætte den politiske dagsorden samt på eget eller konkurrenternes kompetenceimage, eller også er det fordi, at sådanne forandringer enten ikke opfattes af vælgerne eller ikke får betydning i de konkrete situationer, hvor de skal placere partierne, hvor de i stedet trækker på et fastlagt og mindre foranderligt mentalt kort over partierne samt deres policy-positioner, kompetencer, mærkesager og ejerskaber i forhold til hinanden. Med den omfattende litteratur om partiernes professionalisering med de redskaber i form af analyser og kommunikation dette har først med sig, er det umiddelbart svært at forestille sig, at de ikke flytter rundt. Af den grund er det centralt at få undersøgt, hvor meget vælgernes individuelle karakteristika betyder for deres oplevelse af partiernes holdningsmæssige ustabilitet. Dette vil blive gjort i det herpå følgende afsnit.

Vælgerkarakteristika og oplevet partiustabilitet

Det er et centralt spørgsmål, hvad der reelt måles, når vælgernes oplevelse af partiernes policy positioner undersøges. Måler vi partiernes reelle positioner og forandringer heri, eller måler vi i højere grad nogle egenskaber blandt vælgerne, såsom politisk viden, interesse, uddannelsesniveau som har betydning for, hvorvidt og hvordan eventuelle ændringer blandt partierne opfattes. Med afsæt i Zallers (1992) teoretiske overvejelser er det på den ene side muligt, at de mindst politisk opmærksomme er dem, der er mest tilbøjelige til at opfatte partierne som skiftende, fordi de svar de giver, i højere grad er præget af tilfældighed frem for at være baseret på en egentlig forståelse af og viden om partiernes ageren. På den anden side kunne man forestille sig, at de mindst politisk opmærksomme også ville være dem, der i mindst grad ville opdage ændrede policy-positioner fra partiernes side. På tilsvarende vis kan forventningerne til de mest politisk opmærksomme være modstridende: På den ene side kunne man vente, at denne gruppe ville være mest stabil i deres opfattelse af partierne, netop fordi de placerer

partierne ud fra en større forståelse heraf frem for tilfældighed. Omvendt vil denne gruppe også være dem, der bedst er i stand til faktisk at opfange eventuelle ændringer blandt partierne. En tredje mulighed er dog også, at denne gruppe har et mere veludviklet mentalt kort over partierne og måske bemærker mindre ændringer fra partiernes side, men på baggrund af deres forudgående viden har større tilbøjelighed til at placere partierne der, hvor "man" venter at partiet ligger på et givent issue.

I det følgende vil det således blive undersøgt, hvad vælgernes karakteristika har af betydning. Der vil blive taget udgangspunkt tre "blokke" af mulige faktorer eller karakteristika, som de tegner sig for vælgerne i 2001, tilsvarende kapitel 6 hvor de særligt holdningsstabile og -ustabile vælgere blev analyseret. Første blok består af køn, alder og uddannelse, der alle påviseligt har betydning for andre dimensioner af vælgernes holdninger, partipræferencer samt identitet. Næste blok består af de tidligere nævnte mål på politisk opmærksomhed, politisk viden, lavet som et indeks rangerende fra 0-6 (jf. kapitel 6), avislæsning samt politisk interesse, der alle altså kan influere på, i hvilken grad den enkelte vælger oplever de politiske partier som skiftende eller stabile. Sidste blok omhandler vælgernes politiske orientering, her bestående dels af partipræference, dels af vælgernes todimensionelle ideologisk position, baseret på de to allerede præsenterede holdningsindekser (se kapitel 4 samt 6 for uddybende beskrivelse af konstruktion) og dels af partiidentifikation (for mere omfattende argumentation for de tre blokke, se kapitel 6). Disse faktorer havde ganske overraskende kun ganske lidt betydning på vælgernes holdninger. Der var stort set ingen af dem, der kunne forklare, hvorfor vælgerne skifter holdning. Spørgsmålet bliver derfor, om de bedre kan forklare, hvorfor vælgerne ændrer opfattelse af partierne. Når dette skal forklares, bliver det imidlertid centralt at inddrage yderligere en faktor. Nemlig graden af egen holdningsustabilitet. I det omfang at ustabile billeder af partierne i højere grad skal forklares med karakteristika ved vælgerne selv frem for med, at partierne faktisk flytter, så er det ganske nærliggende, at der vil forekomme en sammenhæng mellem vælgernes egne ustabile holdninger og så et ustabilt billede af partiernes. Enten fordi at vælgere, der ikke har et fast billede af egne holdninger formentlig heller ikke har det af partiernes eller fordi at vælgerne, i det omfang vælgernes menes at få holdningsmæssige *cues* fra partierne, bliver mere ustabile i egne holdninger, hvis der er uklarhed om, hvor partierne står på centrale issues.

I disse analyser vil graden af ustabilitet¹¹⁷ i vælgernes opfattelse af partiernes holdningspositioner da være den afhængige variabel. Et sådant mål fås ved at summere ustabilitetsprocenten for hver af de fire spørgsmål for hvert enkelt parti. Derved fås et mål der tilken-

¹¹⁷ Her fokuseres der på omfanget ustabilitet frem for stabilitet, ligesom i de foregående analyser. Det gøres med henblik på sammenligning med resultaterne i kapitel 6.

degiver, ikke hvor skiftende vælgeren oplever det enkelte parti, men et samlet mål for, hvor skiftende vælgeren oplever samtlige partier. Målet beregnes som andel skiftende svar fra 2001-2005 på de fire spørgsmål for de 7 partier, divideret med antal valide besvarelser og ganget med 100.

Den afhængige variabel er således intervalskaleret, hvorimod de fleste af de uafhængige variable er ordinalskalerede. Af den grund er der til analysen af de forskellige faktoreres betydning for partiustabilitet, ligesom i kapitel 6, valgt at gøre brug af *Multiple Classification Analysis* (MCA, se Lolle 2008), der er blanding af en varians- og regressionsanalyse, og som netop er velegnet til at analysere en række uafhængige, kategoriske variables effekt på en intervalskaleret, afhængig variabel. I det følgende vil der således blive opstillet en række modeller. Først opstilles der modeller, hvor betydningen af hver af de tre blokke samt vælgernes egen holdningsstabilitet undersøges nærmere. Afslutningsvist samles samtlige faktorer i én model, hvorved den enkeltes effekt kontrolleret for de øvrige kan undersøges.

Hvad forklarer oplevet partiustabilitet?

Som det fremgik af Tabel 8.5, rangerer den gennemsnitlige holdningsstabilitet for partierne fra 54,7 pct. for Det Radikale Venstre til 78 pct. for Enhedslisten. Beregnes den gennemsnitlige stabilitet, hvormed vælgerne oplever samtlige partier på samtlige 4 spørgsmål, fremkommer der et gennemsnit på 67,5 pct. Den gennemsnitlige ustabilitet, som her for at kunne sammenligne med analyserne i kapitel 6 anvendes som afhængig variabel, er således omvendt på 32,5 pct. Men i hvilken udstrækning har rækken af personkarakteristika så betydning for, om vælgerne placerer sig højere eller lavere end dette gennemsnit?

I nedenstående Tabel 8.13 oplistes først køn, alder og uddannelse, og som det kan aflæses er der ingen af dem, der har den store betydning. Øverste del af tabellen viser den gennemsnitlige partiholdningsustabilitet for de enkelte kategorier, både ukontrolleret og kontrolleret. Her fremkommer der visse variationer, men som Eta- og Beta-koefficienterne i tabellens nederste del angiver, er de ikke store:

Tabel 8.13: Oplevet partiholdningsstabilitet fordelt på køn, alder og uddannelse, 2001. Ukontrollerede og kontrollerede gennemsnit samt Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Gennemsnit	Gennemsnit kontrolleret
Køn		
Mand	31,3	31,2
Kvinde	34,1	34,2
Alder		
18-29 år	30,4	29,9
30-39 år	32,3	32,7
40-49 år	29,7	30,4
50-59 år	32,4	32,3
60 år og ældre	35,6	35
Erhvervsuddannelse		
Ingen erhvervsuddannelse	37	36,7
Grundlæggende eller afsluttet	33,8	33,9
Kort eller mellemlang videregående	28,4	28,3
Lang videregående	29	29,3
	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.080*	.085*
Alder	.127*	.108ns
Uddannelse	.179***	.173***
R ²		.051

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Som det fremgår, er der en meget svag men stadig signifikant effekt fra køn. Hvor der i forbindelse med vælgernes egen holdningsstabilitet var en tendens til, at mændene var en smule mere ustabile, ser det ud til at det er kvinderne, når det gælder opfattelsen af partiernes holdningsstabilitet. Det samme ses ved alder. Hvor det er de yngste vælgere, der var mest skiftende, når det gælder egne holdninger, er det tilsyneladende denne gruppe, der er mest stabile i deres opfattelse af partierne. De ældste, som det var tilfældet med egne holdninger, er dem, der er mest skiftende i deres opfattelse af partierne. Kontrolleret er alders beskedne effekt dog ikke signifikant på .05-niveau - men blot .06. Uddannelse er det, der har den største effekt af de tre: Som det fremgår, er det de vælgere uden uddannelse, der har den mindst stabile opfattelse af partierne holdninger. Tilsvarende er det dem, med videregående uddannelse, der har den mest stabile opfattelse.

Samme mønster ses for blokken af faktorer, der måler vælgernes politiske opmærksomhed. Nedenstående Tabel 8.14 viser, at både når det gælder vidensniveau og interesse i politik, er det de mindst vidende og interesserede, der opfatter partierne som mest skiftende. Begge har også en svag til moderat signifikant effekt. Det har avislæsning til gengæld ikke - og ses der på gennemsnittene, er der da heller ikke et entydigt mønster:

Tabel 8.14: Oplevet partiholdningsstabilitet fordelt på politisk viden, avislæsning og interesse i politik, 2001. Ukontrollerede og kontrollerede gennemsnit samt Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Gennemsnit	Gennemsnit kontrolleret
Politisk viden, indeks 0-6		
Vidensniveau 0	47,4	45,4
Vidensniveau 1	39,6	38,2
Vidensniveau 2	38,4	36,5
Vidensniveau 3	32,7	32,8
Vidensniveau 4	29,6	29,7
Vidensniveau 5	27,5	28,3
Vidensniveau 6	30,3	31,3
Avislæsning		
Hver dag	31,8	33
5-6 dage om ugen	32,7	32,7
3-4 dage om ugen	29,3	28
1-2 dage om ugen eller mindre	33,5	30,5
Interesse i politik		
Lidt eller slet ikke interesseret	39,3	37,7
Noget interesseret	31,3	31,5
Meget interesseret	27,3	28,3
	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Politisk viden	.271***	.223***
Avislæsning	.064ns	.095ns
Interesse i politik	.258***	.201***
R ²		.115

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Som det kan ses af tabellen, er det ganske tydeligt, at det især er de vælgere, der absolut ingen viden har om politik, der er tilbøjelige til at placere partierne holdningsmæssigt forskelligt fra 2001 til 2005. Det samme, om end med mindre udsving ses ved interesse: Her er det de mindst interesserede, der tydeligvis er mindst stabile. Sammen med effekten fra uddannelse indikerer dette, at oplevet partiustabilitet er under indflydelse af vælgernes egne kompetencer i relation til at kunne placere partierne, og altså ikke kun skal tilskrives at partierne faktisk flytter sig.

Når det gælder betydningen af politiske orientering, så viser den følgende Tabel 8.15, at hverken partipræference eller -identifikation har signifikant effekt. Der er en tendens til, at Radikale Venstres og Enhedslistens vælgere oplever partierne som meget stabile - eller har kompetencerne til at placere dem samme sted fra gang til gang - hvor de, der i 2001 stemte socialdemokratisk i mindre grad er i stand til dette. Tilsvarende er det de vælgere, der hverken klart identificerer sig med et parti eller ikke gør, der oplever partierne som mindst stabile. Men i begge tilfælde er der altså tale om insignifikante effekter. Det er der til gengæld, når der ses på vælgernes todimensionelle ideologiske placering. De vælgere, der placerer sig til venstre, både fordelings- og værdipolitisk er dem, der oplever partierne som mest stabile, hvor de, der fordelingspolitisk ligger til venstre men værdipolitisk til højre er dem, der oplever dem som mindst stabile - også når der kontrolleres for partipræference:

Tabel 8.15: Oplevet partiholdningsstabilitet fordelt på partipræference, tilknytning og ideologisk position, 2001. Ukontrollerede og kontrollerede gennemsnit samt Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Afvigelse fra gennemsnit	Afvigelse fra gennemsnit kontrolleret
Partipræference		
Socialdemokraterne	33,5	33,2
Radikale Venstre	26,6	28,1
Konservative	31,8	31,4
CD	35,7	34,4
SF	32,2	35,3
DF	31,3	29,9
Kristendemokraterne	34,4	34,1
Venstre	33,3	32,8
Enhedslisten	22,5	27,0
Partitilknytning		
Partitilknyttet	31,8	31,5
I tvivl	35,3	34,3
Ikke partitilknyttet	32,4	32,9
Ideologisk position		
Venstre-venstre	23,7	23,7
Venstre-højre	37,6	37,3
Højre-venstre	30,4	30,7
Højre-højre	32,1	32,2
	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Partipræference	.143ns	.112ns
Partitilknytning	.040ns	.047ns
Ideologisk position	.245***	.241***
R ²		.073

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Som en sidste faktor, der kan have betydning for vælgernes oplevelse af partiernes stabilitet, står vælgernes egen holdningsstabilitet. Som mål på dette, anvendes vælgernes gennemsnitlige stabilitetsprocent, jf. kapitel 4. Da der her er tale om en intervallskaleret variabel, der angiver hvor stort en procentandel af de 57 holdningsspørgsmål vælgeren er holdningsstabil på, sammenlægges denne til 5 kategorier, med tilnærmelsesvist lige mange respondenter i hver, således at den kan anvendes i en MCA-analyse. Det fremgår af Tabel 8.16:

Tabel 8.16: Oplevet partistabilitet fordelt på egen holdningsstabilitet. Gennemsnit samt Eta-koefficient. MCA.

	Gennemsnit
Egen holdningsstabilitet	
1 laveste grad	26,5
2	31,1
3	32,8
4	34,1
5 højeste grad	38,3
	Eta-koefficient
Egen holdningsstabilitet	.226***
R ²	.051

Anm: ***) signifikant på .001-niveau

Der er en klar tendens til, at jo mindre stabile vælgerne er i deres egne holdninger, desto mere oplever de partierne som holdningsskiftende. Foruden en tydelig stigning i gennemsnittene, vises dette ligeledes ved en moderat om end højsignifikant Eta-koefficient på .226.

Som det var tilfældet med vælgerne egne holdninger, har de gennemgåede faktorer kun lille betydning for, i hvilken grad vælgerne oplever partierne som stabile eller skiftende i deres policy-positioner. I nedenstående Tabel 8.17 summeres dette i en samlet MCA-model, hvor alle faktorer kontrolleres for hinanden:

Tabel 8.17: Holdningsstabilitet fordelt på samtlige faktorer. Eta- og Beta-koefficienter. MCA.

	Eta-koefficienter	Beta-koefficienter
Køn	.068ns	.051ns
Alder	.135**	.131*
Uddannelse	.179***	.066ns
Politisk viden	.247***	.185**
Avislæsning	.052ns	.025ns
Interesse i politik	.252***	.144**
Partipræference	.136ns	.106ns
Partitilknytning	.028ns	.030ns
Ideologisk position	.237***	.155**
Egen holdningsstabilitet	.252***	.211***
R ²		0,207

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Det fremgår af tabellen, at ud af de i alt 10 faktorer er det halvdelen, der har signifikant effekt i den samlede model. Og ses der på, hvilke af dem det gælder, kunne det indikere, at det netop er de vælgere, der har største politiske kompetencer, der er mest stabile i deres opfattelse af partiernes holdninger. Som det fremgår, er der en lille effekt fra både uddannelse, viden og interesse. At oplevet partiholdningsstabilitet på den vis afhængig af egenskaber ved vælgerne selv bekræftes af, at den faktor, der tilsyneladende har størst betydning er vælgerne egen holdningsstabilitet: De vælgere, der har tendens til selv at skifte sine holdninger, har også tendens til at mene, at partierne gør det. Samlet forklarer disse egenskaber ved vælgerne dog blot omkring 20 pct. af variationen i partiernes holdningsskift.

Samlet set indikerer det foregående, at disse faktorer i højere grad kan forklare, hvorfor vælgerne oplever partierne som skiftende, end de kunne forklare holdningsskift blandt vælgerne. Som R² viser, forklarer de 10 faktorer ca. 20 pct. af variansen i oplevet partiustabilitet. Til sammenligning blev der i kapitel 6 blot forklaret knap 12 pct. af variansen i vælgerne holdningsstabilitet. Det skal dog bemærkes, at netop vælgerne egen ustabilitet indgår i nærværende model, men selv når denne udelades, har de resterende faktorer større forklaringskraft: Her fremkommer der en R² på 0,172, der således indikerer, at de tre blokke alene forklarer ca. 17 pct. af variansen.

Afsluttende

Hensigten med dette kapitel har været at undersøge, i hvilken udstrækning de politiske partier er stabile i deres politiske holdninger. Dette er som beskrevet blevet målt igennem vælgerne oplevelse heraf, og det foregående peger ganske overraskende umiddelbart på, at vælgerne har en nogenlunde stabil opfattelse af partiernes policy- og ideologiske positioner. Det har på baggrund af det tilgængelige paneldata ganske vist ikke være muligt at afdække en udvikling over tid, som da kunne anvendes som sammenligningsgrundlag for en sådan konklusion, men til gengæld kan der sammenlignes med vælgerne egen holdningsstabilitet. Her viser det sig, at hvor vælgerne har en gennemsnitlig stabilitetsprocent på 61,8 pct. for deres egne holdninger på de 4 spørgsmål, er den gennemsnitlige stabilitet for deres oplevelse af partierne med 67,5 pct. altså noget højere. At vælgerne opfattelse af partiernes holdninger således er mere stabile end deres egne, må siges at være et ganske overraskende resultat. Ud fra teorierne er vælgerne egne holdninger netop ikke løsrevne størrelser, men er organiserede i mere omfattende strukturer, skabt af individets grundlæggende værdier (Hechter, Nadel & Michod 1993; Rohan 2000; Halstead & Taylor 2000; Andersson 2004) og deraf venteligt mere stabile. Partierne derimod ville ventes at blive opfattet mere omskiftelige, affødt af deres strategiske forsøg på at positionere sig. En mulig forklaring på resultatet er, at vælgerne holdningsmæssige placering af partierne er baseret på et ret fastforankret mentalt kort over dem og deres indbyrdes placering - et kort, som måske er en del af vælgerne *stock of knowledge* (jf. Schütz 1972) om partierne, og derfor sjældnere revideres end vælgerne egne, og måske er mindre følsom over for partiernes reelle adfærd. I hvilken udstrækning dette er tilfældet, er ikke en del af nærværende afhandling. Det tilnærmes dog i kapitel 10 og 11, hvor vælgerne opfattelse af og respons på faktiske holdningsskift blandt partierne undersøges nærmere.

Hvor partierne ganske vist *samlet* set er mere stabile end vælgerne, forekommer der dog alligevel store variationer i stabiliteten partierne i mellem. Radikale Venstre samt socialdemokratiet er de partier, som vælgerne oplever som mest skiftende, hvorimod Enhedslisten, Dansk Folkeparti samt Socialistisk Folkeparti er dem, som vælgerne oplever som mest stabile. Som påpeget synes en sådan ekstremitetseffekt at understøtte den i indledningen nævnte fare for, at det ikke - eller i hvert fald ikke udelukkende - er reelle parti-holdningsskift, der måles igennem de stillede spørgsmål. Den høje stabilitet blandt de tre nævnte partier er formentlig ikke et udtryk for, at de i mindre grad end de øvrige ændrer holdningspositioner, men er formentlig i højere grad udtryk for, at deres holdningspositioner er nemmere for vælgerne at genkende, netop fordi de placerer sig i yderpunkterne. I den henseende giver det god mening, at Socialdemokraterne og Radikale Venstre, der begge ligger i den politiske midte, er dem, der opleves

som mindst stabile. Ikke nødvendigvis fordi de er dem, der skifter mest, men fordi deres positioner er mindre tydelige, og at vælgernes svar dermed kan falde til begge sider. Det samme ses hos Venstre, hvis stabilitetsprocent også ligger i den lave ende, om end højere end Socialdemokraternes og Radikale Venstres. På trods af høj grad af stabilitet for Enhedslisten og SF, er det samlet set dog den borgerlige blok, som vælgerne tilsyneladende oplever som mest stabil – eller som de har nemmere ved at placere. Som det er fremgået, er gennemsnittet for den socialdemokratisk ledede blok 65,8 pct., hvor den for den borgerlige er 70 pct. Også når der ses på blokkenes kompetenceimage, gives der en lille fordel til den borgerlige blok, både i form af at den tillægges større kompetencer, og at disse ligger stabilt. At det netop er en borgerlig regering, der er ved magten i denne periode, kunne umiddelbart indikere, at graden af holdningsstabilitet – eller i hvert fald et så klart billede af deres holdningsmæssige standpunkt, at vælgerne er i stand til at placere dem stabilt – har en betydning. I hvert fald på makroniveau. Eller også går kausaliteten den anden vej: Vælgerne har et klarere billede af de borgerlige partiers politik og kompetencer, netop fordi de sidder i regering, og derfor har nemmere ved at placere dem. Interessant er det i den forbindelse at det overordnede mønster i, hvilke partier der opleves som stabile – eller som vælgerne har lettere ved at placere – er at finde indenfor samtlige vælgergrupper. Der er ikke nogle indikationer på, at vælgerne er mere stabile i deres placering af det parti, de selv stemmer på. På tværs af partipræferencer er der altså konsensus om, at det Radikale er mest skiftende og Enhedslisten som mindst. Dette synes umiddelbart at tale imod afhandlingens overordnede tese om, at parti-holdningsskift har betydning for partiskift blandt vælgerne, men dette vil være genstand for nærmere undersøgelse i det følgende kapitel.

Om det er vælgernes egen stabilitet i form af kompetencer til at placere partierne, frem for partiernes stabilitet, der måles, gives der indikationer på i analysen af betydningen af vælgerkarakteristika. Her viste der sig en tydelig tendens til, at de mindst politisk bevidste vælgere er dem, der oplever partierne som mest ustabile. Det samme var tilfældet med vælgernes egen holdningsstabilitet, hvor de vælgere, der selv var holdningsmæssigt ustabile, havde større tendens til også at opleve partierne som ustabile. Her er det formentlig problemer med at placere partierne, der er en del af forklaringen på ustabiliteten – mere end det er skiftende partier. Den samlede model (Tabel 8.17) tyder dog på, at ganske vist har den enkelte vælgers karakteristika betydning, men de kan langt fra forklare al variation i parti-holdningsstabilitet. Som det ligeledes fremgik, kunne samtlige faktorer blot forklare omkring 20 pct. af variansen. At den oplevede ustabilitet blandt vælgerne ikke *udelukkende* kan tilskrives reel ustabilitet, betyder således ikke, at *noget* af den ikke kan være det.

Kapitel 9

Partiernes holdningsskift og vælgerne partiskift

I dette kapitel undersøges sammenhængen mellem partiernes holdningsstabilitet og vælgerne partiskift. Hvor forrige kapitel undersøgte, i hvilket omfang vælgerne opfattede de politiske partier som henholdsvis holdningsmæssigt stabile og skiftende, vil dette kapitel således undersøge, i hvilket omfang disse opfattelser har betydning for, at vælgerne er henholdsvis stabile og skiftende i deres partivalg. Der vil kort sagt blive set på, om partiernes holdningsskift får vælgerne til at skifte parti.

Det er den umiddelbare forventning, at jo mere vælgerne oplever partierne som holdningsmæssigt skiftende, desto større sandsynlighed vil der være for, at de skifter parti. En sådan forventning udspringer af et issue voting-perspektiv på vælgerne og deres adfærd (jf. Borre & Goul Andersen 1997; Andersen, Borre, Goul Andersen & Nielsen 1999; Borre 2001; Thue Nielsen 2003, 2007). Som tidligere beskrevet, er issue vælgeren kendetegnet ved en nogenlunde rationel adfærd med overensstemmelse mellem holdninger og adfærd. Issue vælgeren stemmer på det parti, som vurderes til bedst at kunne varetage vedkommendes holdninger - særligt på de issues, der opleves som vigtige (saliente). I det perspektiv ville man vente, at vælgerne ville skifte til et nyt parti, hvis det parti, de tidligere havde stemt på, ændrede sine holdningspositioner. Issue voting perspektivet fordrer, at vælgeren har stemt på partiet på grund af en holdningsmæssig overensstemmelse, og i jo større omfang partiet har skiftet holdninger - eller har skiftet på et særligt vigtigt issue - desto større vil sandsynligheden være for, at vælgeren vil se sig om efter et nyt parti. Dette ville ventes særligt at gøre sig gældende for issue vælgeren som typologi, det vil sige de mest politisk vidende og interesserede vælgere, og de, der ikke er tilknyttet et bestemt parti.

Der kan imidlertid også opstilles en anden forventning. Der findes en omfattende litteratur, der beskæftiger sig med, i hvilket omfang og under hvilke betingelser det er muligt for den politiske elite eller medierne igennem deres kommunikation at overtale vælgerne til at indtage en given holdningsposition (se eksempelvis Zaller 1992; Gamson 1992; Muntz, Sniderman & Brody 1996; Wood 2000; Perloff 2003; Crano & Prislin 2006; Perloff, Horowitz & Petty 2008). Igennem måden hvorpå et givent issue præsenteres eller *frames* (eksempelvis Entmann 1993), er det muligt at påvirke den objektevaluering vælgerne foretager og dermed deres udtrykte holdning. Her står de politiske partier som de hyppigste og mest synlige afsendere af issue frames (Sniderman 2000; Carmines & Wagner 2006) og nyere danske studier har vist, at det er muligt for de politiske partier at påvirke vælgerne - navnlig deres egne - til at ændre

holdning (Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming; Slothuus 2008, 2010; Lecheler, de Vreese & Slothuus 2009). I det perspektiv ville man således ikke umiddelbart forvente en sammenhæng mellem partiernes holdningsskift og vælgerne partiskift. Frem for at vælgerne ville skifte væk fra partiet, ville partiernes holdningsskift i stedet medføre, at vælgerne ligeledes skiftede holdning.

I det følgende vil der således blive set på, om der er en sammenhæng mellem holdningsskift blandt partierne og partiskift blandt vælgerne. Som det første undersøges betydningen af omfanget af holdningsskift blandt *alle* partier. Det vil blive undersøgt, om der er sammenhæng mellem vælgerne tilbøjelighed til at opfatte samtlige partier som holdningsmæssigt ustabile og deres tilbøjelighed til at skifte parti. Ved at elaborere dette på vælgerne egen holdningsustabilitet kan det endvidere kontrolleres, om en eventuel sammenhæng ikke skyldes rationalitet, men nærmere skal tilskrives, at det er vælgeren selv, som er ustabil. Dernæst vil der blive set nærmere på de enkelte vælgergrupper og deres opfattelse af eget partis holdningsustabilitet. Her vil det først blive undersøgt, om der er sammenhæng mellem, at jo mere vælgeren oplever, at vedkommendes parti har skiftet holdning, desto større er sandsynligheden for, at vedkommende skifter væk. Derpå vil det blive undersøgt, om det frem for omfanget af partiets holdningsskift nærmere er når partiet skifter holdning til et emne, der er vigtigt for vælgeren, at vedkommendes chance for at skifte væk øges. Til sammenligning er det endvidere relevant at undersøge betydningen af ændringer i vælgerne opfattelse af partiernes kompetence samt i deres sympati for partierne. Har disse ændringer større eller mindre betydning for vælgerne partiskift end ændringer i partiernes holdninger?

Udgangspunktet for analyserne er de fire holdningsspørgsmål, hvor respondenterne skal placere syv partiers holdning til henholdsvis indvandring, den offentlige sektors størrelse, miljø samt lov og orden fra 2001-2005 panelet (se kapitel 8 for uddybning). Til analyserne af hvad omfanget af partiustabilitet betyder for partiskift, anvendes partiernes gennemsnitlige stabilitetsprocent. Denne angiver, hvor stor en andel af de fire spørgsmål, som vælgerne oplever, at det enkelte parti har ændret holdning på fra 2001 til 2005. For ikke at medregne "ved ikke"-svar som holdningsskift beregnes det som andelen af skift af respondenterne valide svar. Dette ganges med 100 og derved fås en procentandel ustabilitet. Ved at summere andelen af skift for samtlige partier fås et mål på, hvor holdningsskiftende vælgeren samlet set oplever partierne. En undersøgelse af betydningen af partiernes holdningsskift på spørgsmål, der er vigtige for vælgerne vanskeliggøres af et lille N. Som det fremgik af kapitel 7, er der tale om et ret begrænset antal respondenter, når der ses på de enkelte dagsordensemner blandt de enkelte partiers vælgere. Af den grund vil indeværende analyser fokusere på og Venstre samt

på henholdsvis indvandring og velfærd som dagsordensemne. Der er tale om de to største partier samt de to emner, som flest vælgere finder vigtige (jf. kapitel 4), hvilket giver det størst mulige antal respondenter. Således undersøges det, om de vælgere, der i 2001 har stemt på Socialdemokraterne, og som ser indvandring som et vigtigt emne, har større tilbøjelighed til at stemme på et andet parti i 2005 hvis de har oplevet at de har flyttet sig holdningsmæssigt på emnet fra 2001 til 2005. Tilsvarende vil blive undersøgt for Venstre og velfærd. Her anvendes det spørgsmål, hvor vælgerne skal angive om Venstre går ind for, at de offentlige udgifter må stige eller skal mindskes, som ganske vist ikke direkte men indirekte vedrører velfærd. Her undersøges det, om de vælgere, der stemte på Venstre i 2001 og synes, velfærd er et vigtigt emne, har større chance for at være skiftet til et andet parti i 2005, hvis de samtidig har oplevet at Venstre har skiftet holdning.

Også partiernes kompetenceimage medtages, da dette ifølge issue voting perspektivet har stor betydning for, om vælgerne vil stemme på dem. En vælger kan godt opleve stor holdningsoverensstemmelse med et givent parti, men hvis ikke vedkommende har tiltro til, at partiet evner at gennemføre den politik, det står for, vil stemmen kunne opleves som spildt. Derfor ville man vente, at jo mere kompetenceimaget forriges, jo større er chancen for partiskift. Her er det værd at bemærke, at det er ændringer i blokkenes og ikke partiernes kompetencer på en række issues, der spørges til i 2001-2005 panelet (for oversigt, se bilag 2).

Det er imidlertid også muligt, at kompetence simpelthen betyder mere end holdningspositioner. Kompetenceskift kan således også anvendes til at sætte betydningen af holdningsskift i perspektiv. Det samme gør sig gældende for ændringer i vælgerne sympati for partierne. Med dette inddrages en faktor, der umiddelbart står i modsætningsforhold til holdninger, saliens samt kompetence. "Sympati" må siges at være knyttet til en mere affektiv dimension hos vælgerne, og som mulig forklaring på deres adfærd synes den således ikke at rumme samme form for rationalitet, som de andre tre mulige forklaringer i hvert fald teoretisk kan menes at have. Dermed er det muligt at sammenholde de mere rationelle faktorer forklaringskraft med denne mere affektive. Ved at anvende respondenternes svar på, hvor godt de synes om de forskellige partier på en skala fra 0-10, kan der både ses på de enkelte partier og deres egne vælgere samt konstrueres et samlet mål på omfanget af sympatiustabilitet.

Holdningsskift blandt partierne fordelt på partiskift

Har de vælgere, der er mest tilbøjelige til at opleve partierne som holdningsskiftende også dem, der er mest tilbøjelige til at skifte parti? Af kapitel 7 fremgik det, at der ikke var sammenhæng mellem omfanget af vælgerne egne holdningsskift og så partiskift, og af nedenstående

Tabel 9.1 fremgår det, at heller ikke omfanget af holdningsskift blandt partierne ser ud til at have det:

Tabel 9.1: Gns. partiholdningsustabilitet fordelt på partistabilitet.

	Gennemsnit	N	Standardafvigelse
Partistabile	32,2	521	17,5
Partiskiftende	31,9	181	15,8
Alle	32,5	702	17,3

T-test: $p = .831$.

Tabellen viser den gennemsnitlige andel holdningsskift blandt partierne, som den opleves for henholdsvis partistabile og partiskiftende vælgere. Ustabiliteten er som nævnt beregnet som hvor stor en andel af de i alt fire holdningsspørgsmål, stillet til de i alt syv partier, dvs. 28 spørgsmål i alt, som vælgerne oplever, at der er skiftet holdning på fra partiernes side, og som det fremgår, er der ikke en signifikant forskel: de partistabile oplever i gennemsnit, at der er skiftet holdning på 32,2 pct. af de 28 spørgsmål, og de partiskiftende at der er skiftet på 31,9 pct.

At vælgerne opfattelse af partiernes holdningsmæssige ustabilitet således ingen betydning har for deres chance for at skifte parti, bekræftes via en logistisk regressionsanalyse. En insignifikant odds-ratio på 0,999 viser tydeligt, at chancen hverken øges eller mindskes i takt med, at vælgerne samlede opfattelse af de politiske partiers holdningsustabilitet stiger. Dette fremgår af følgende Tabel 9.2:

Tabel 9.2: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og partiholdningsskift. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Andel holdningsskift (interval)	0,999ns

Anm: ns) ikke signifikant

Dette billede ændres ikke, når vælgerne egen holdningsustabilitet inddrages. Som det kan aflæses af Tabel 9.3, hvor både omfanget af partiholdningsustabilitet og vælgerholdningsustabilitet indgår, har ingen af dem en signifikant effekt på chancen for partiskift:

Tabel 9.3: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og partiholdningsskift kontrolleret for vælgerholdningsskift. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Andel partiholdningsskift (interval)	0,999ns
Andel vælgerholdningsskift (interval)	1,003ns
Pseudo R ² (Nagelkerke)	.000

Anm: ns) ikke signifikant

Som det kan aflæses, fremkommer der ikke en sammenhæng mellem omfanget af partiernes holdningsskift og vælgerens partiskift, når der kontrolleres for effekten af omfanget af vælgerens egen holdningsustabilitet. Chansen for partiskift stiger således hverken i takt med vælgerens egen holdningsustabilitet stiger, eller med at deres opfattelse af partiernes ustabilitet gør det - og som en pseudo R^2 på .000 meget klart viser, så forklarer de to faktorer således intet af variationen i partiskift.

Betydningen af partiholdningsustabilitet for egne vælgere

Der gives således ingen indikationer på, at det er de vælgere, der besidder det mest ustabile billede af partiernes holdninger, der samlet set også er mest tilbøjelige til at være partiskifttere. Det var ellers forventeligt, at der ville være et vist overlap forklaret ved en gennemgående ustabilitet hos nogle vælgere. Men heller ikke der, hvor der med en forventning til vælgerens rationalitet burde forekomme en sammenhæng, ser dette ud til at gøre sig gældende. Som indledningsvist beskrevet kunne man vente, at i jo højere grad at partierne ændrede deres holdningsmæssige positioner i vælgerens øjne, desto større ville sandsynligheden være for at vedkommende skiftede til et andet parti. Der er dog ikke noget der tyder på, at dette er tilfældet.

Ses der eksempelvis på opfattelsen af , øges chancen for partiskift ikke i takt med at omfanget af holdningsustabilitet gør det: de vælgere, der har stemt på i 2001 og som oplever, at partiet har flyttet sig holdningsmæssigt i 2005, er ikke mere tilbøjelige til at skifte til et andet parti. Dette kan ses af Tabel 9.4:

Tabel 9.4: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og socialdemokratisk holdningsskift socialdemokratiske vælgere 2001. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Socialdemokratiske vælgere 2001:	
Andel socialdemokratiske holdningsskift (interval)	0,992ns

Anm: ns) ikke signifikant

N=193, heraf 43 partiskifttere.

Tabellen viser odds for partiskift, når opfattelsen af holdningsskift stiger med 1 blandt de vælgere, der stemte på Socialdemokraterne i 2001. Som det kan aflæses ændres denne stort set ikke. Med forbehold for et begrænset antal respondenter, ser det heller ikke ud til, at odds for partiskift stiger i takt med, at partiet opleves som havende flyttet sig holdningsmæssigt fra 2001 til 2005, når der udelukkende ses på de socialdemokratiske vælgere, som er mest interesseret i politik (1.003, $p=.848$). Det gør de heller ikke når der ses på de mest vidende soci-

aldemokratiske vælgere (.987, $p=.397$), eller de, der ikke føler sig tilknyttet partiet (.995, $p=.602$).

At vælgerne således ikke "sanktionerer" deres parti ved at skifte til et andet når det flytter sig holdningsmæssigt, bekræftes når der ses på partiet Venstre. Nedenstående Tabel 9.5 viser odds for partiskift, når opfattelsen af Venstres holdningsskift stiger med 1 blandt de vælgere, der i 2001 stemte på partiet:

Tabel 9.5: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og Venstre-holdningsskift blandt Venstre-vælgere 2001. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Venstre-vælgere 2001:	
Andel Venstre-holdningsskift (interval)	0,993ns

Anm: ns) ikke signifikant

N=246, heraf 53 partiskifttere.

Som det kan aflæses, adskiller heller ikke Venstre-vælgerne sig fra vælgerkorpset samlet set. Når der ses på de vælgere der i 2001 stemte på Venstre, er der altså intet der tyder på at odds for partiskift øges - eller for den sags skyld mindskes - i takt med at disse vælgeres opfattelse af partiets holdningsskift stiger. Heller ikke her er der indikationer på, at der for de mest interesserede, vidende eller de ikke-partitilknyttede er en tilbøjelighed til at skifte parti, hvis de har oplevet at Venstre har skiftet holdning på flere af de politiske emner - nærmere tværtimod. For de mest interesserede Venstre-vælgere falder odds for partiskift faktisk en lille smule i takt med, at partiets holdningsskift stiger (.902, $p=.015$). For de mest vidende og utilknyttede hverken stiger eller falder odds dog (hhv. .999, $p=.926$ og .993, $p=.302$).

Heller ikke for partierne ude på fløjene, som netop er dem, vælgerne oplever som mest holdningsmæssigt stabile, forekommer der en sammenhæng mellem oplevet partiholdningsustabilitet og partiskift. Enhedslisten og Dansk Folkeparti var de partier, der var forbundet med størst grad af holdningsstabilitet i vælgerens øjne, men heller ikke her er der noget, der tyder på, at stigende holdningsustabilitet øger chancen for partiskift. Dette ses for Dansk Folkeparti i følgende Tabel 9.6:

Tabel 9.6: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og DF-holdningsskift blandt DF-vælgere 2001. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
DF- vælgere 2001:	
AndelDF-holdningsskift (interval)	0,981ns

Anm: ns) ikke signifikant

N=77, heraf 17 partiskifttere.

Som det fremgår af tabellen, hvor der her kun ses på de vælgere, der i 2001 stemte på Dansk Folkeparti, er der heller ikke her noget, som indikerer, at jo mere DF-vælgere oplever, at partiet holdningsmæssigt har flyttet sig, desto større chance er der for, at de stemmer på et andet parti i 2005. For de vælgere der i 2001 stemte på Enhedslisten, er der tale om så lille N, at analysen dårligt lader sig foretage. Der er 18 respondenter, og heraf er de 4 partiskiftere, men ingen af disse fire mener, at Enhedslisten har skiftet holdning overhovedet fra 2001 til 2005. For de øvrige politiske partier ses heller ingen tendens til sammenhæng mellem partiholdningsustabilitet og partiskift.¹¹⁸

Partiernes holdningsskift på saliente spørgsmål

Der er således intet, der indikerer, at vælgernes opfattelse af hvor holdningsmæssigt ustabile partierne er, har betydning for, om de skifter parti eller ej. Hverken omfanget af holdningsskift blandt partierne samlet set eller blandt det parti, vælgerne selv stemte på, ser ud til at få dem til at skifte væk. Det forekommer bemærkelsesværdigt, at antallet af politiske emner vælgerne oplever, at partiet har ændret holdning til ikke medfører, at vælgerne ikke længere føler sig repræsenterede og derfor skifter væk. Det er imidlertid muligt, at det ikke er *antallet* af emner, partierne skifter holdning til, der er af betydning, men *vigtigheden* af disse. Det er nærliggende at pege på, at det først og fremmest er når partierne ændrer holdningsposition på de emner, der fremstår som vigtige for vælgerne, og som de derfor har deres opmærksomhed rettet imod, at de ikke føler at partiet repræsenterer dem.

Som indledningsvist beskrevet, er det dels grundet problemerne med antallet af respondenter og dels grundet, at der i 2001-2005 panelet blot stilles fire spørgsmål om partiernes holdninger ikke muligt at foretage en systematisk analyse af betydningen af holdningsskift på saliente emner for alle partier. Det er af den grund valgt at fokusere på de to største partier, og Venstre og først og fremmest på emnerne indvandring og velfærd, som er dem flest vælgere har på dagsordenen. Dette er gjort med henblik på at opnå så stort N som muligt. For de to øvrige emner, miljø og lov og orden, der er partiholdningsspørgsmål om, er analyser yderst problematiske, men gennemføres illustrativt.

Ses først på, er der hverken i forbindelse med indvandringsemnet eller velfærdsemnet noget, der tyder på, at holdningsskift på et emne, der er vigtigt for vælgerne, får dem til at skifte væk. Nedenstående Tabel 9.7 viser en logistisk regressionsanalyse baseret på de vælgere, der i 2001 stemte på, og som i 2005 ser indvandring som et vigtigt emne for politikerne at

¹¹⁸ De Radikale, Konservative samt Socialistisk Folkeparti, som sammen med Socialdemokraterne, Venstre, DF og Enhedslisten er de 7 partier, om hvem de fire holdningsspørgsmål stilles til respondenterne i både 2001 og 2005.

håndtere. Tabellen viser odds for partiskift for de, der mener, at Socialdemokraterne har skiftet holdning til indvandringsemnet fra 2001 til 2005 i sammenligning med de, der ikke mener partiet har skiftet holdning:

Tabel 9.7: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og socialdemokratisk holdningsskift på indvandring blandt socialdemokratiske vælgere 2001 med indvandring på dagsordenen 2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Socialdemokraterne har skiftet holdning	0,898ns
Socialdemokraterne har ikke skiftet holdning (ref.)	-

Anm: ns) ikke signifikant
N=73, heraf 18 partiskifttere.

Den umiddelbare forventning er, at de socialdemokratiske vælgere, der finder indvandringsspørgsmålet vigtigt, og som mener, at Socialdemokraterne har ændret holdning til dette emne siden de sidst stemte på dem vil have større odds for at være partiskifttere end de, der ikke mener, at Socialdemokraterne har skiftet holdning. Som det fremgår af tabellen er dette dog på ingen måde tilfældet. En odds på 0,898 indikerer faktisk modsatte tendens, men den er end ikke i nærheden af at være signifikant ($p=.845$). I følgende Tabel 9.8 deles dette trods meget små tal op på den retning, vælgerne oplever at holdningsskiftet går i.

Tabel 9.8: Krydstabulering ml. partiskift og socialdemokratisk holdningsskift og retning på indvandring blandt socialdemokratisk vælgere 2001 med indvandring på dagsordenen 2005. Pct. (N)

	Socialdemokraterne har ikke skiftet holdning	Socialdemokraterne har skiftet mod venstre	Socialdemokraterne har skiftet mod højre
Partistabil	75,5	64,3	100
Partiskifter	24,5	35,7	0
I alt	100 (53)	100 (14)	100 (6)

Som det kan aflæses, er det de fleste socialdemokratiske vælgere, der mener, at partiet ikke har ændret holdning og blandt denne gruppe er det 24,5 pct. der er partiskifttere. Endnu højere er andelen blandt de, der mener at partiet er gået holdningsmæssigt til venstre; her er det knap 36 pct. der i 2005 har skiftet parti, hvorimod ingen af de, der mente, at partiet var gået mod højre har det. Det tyder således på, at de socialdemokratiske vælgere, der finder indvandring vigtigt som politisk emne foretrækker en strammere kurs, hvorved et skift mod højre "belønnes" og et skift mod venstre "straffes". En logistisk regressionsanalyse viser samme billede: I sammenligning med dem, der ikke mener, at Socialdemokraterne har skiftet holdning, har de, der mener, at partiet er gået mod venstre 1,709 gange så stor chance for at være partiskifter. Med $p=.404$ er dette dog på ingen måde signifikant.

Et tilsvarende mønster ses for de socialdemokratiske vælgere, der har velfærd på dagsordenen. Også her ser det ud til, at de vælgere der mener, at Socialdemokraterne har ændret holdning fra 2001 til 2005, faktisk har mindre chance for at skifte til et andet parti. Dette ses i Tabel 9.9 nedenfor. Her fremgår det, at denne gruppe har halvt så stor chance for at vælge et nyt parti i 2005 i sammenligning med dem, der ikke mener at Socialdemokraterne har skiftet holdning og som har velfærd på sin dagsorden. Heller dette er dog signifikant, udtrykt ved en $p=.177$.

Tabel 9.9: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og socialdemokratisk holdningsskift på offentlig sektor blandt socialdemokratiske vælgere 2001 med velfærd på dagsordenen 2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Socialdemokraterne har skiftet holdning	0,544ns
Socialdemokraterne har ikke skiftet holdning (ref.)	-

Anm: ns) ikke signifikant

N=129, heraf 28 partiskifttere.

At de socialdemokratiske vælgere, der har velfærd på dagsordenen og som mener, at Socialdemokraterne har flyttet sig holdningsmæssigt er *mindre* tilbøjelige til at skifte til at skifte parti, skal formentlig finde sin forklaring i et samspil mellem den retning, Socialdemokraternes holdning menes at være drejet i, og så vælgernes egen holdninger. Det forventes nemlig, at for en overvejende del af de socialdemokratiske vælgere, der har velfærd på deres dagsorden, er der tale om et ønske om *mere* velfærd - og som det fremgår af Tabel 9.10, er der for en overvejende del af de vælgere, der mener at Socialdemokraterne har ændret holdning tale om, at de mener at partiet er gået holdningsmæssigt mod venstre:

Tabel 9.10: Krydstabulering ml. partiskift og socialdemokratisk holdningsskift og retning på offentlig sektor blandt socialdemokratisk vælgere 2001 med velfærd på dagsordenen 2005. Pct. (N)

	Socialdemokraterne har ikke skiftet holdning	Socialdemokraterne har skiftet mod venstre	Socialdemokraterne har skiftet mod højre
Partistabil	75	84,1	80
Partiskifter	25	15,9	20
I alt	100 (80)	100 (44)	100 (5)

Tabellen viser en krydstabulering mellem partiskift og holdningsstabilitet. Frem for stabil/skift, er holdningsskiftvariablen her opdelt i tre kategorier: Den første kategori angiver, at Socialdemokraterne ikke har skiftet holdning, den anden at de har foretaget et holdningsmæssigt skift mod venstre, og den tredje et skift mod højre. Som det fremgår, er det en overvejende del af vælgerne der mener, at Socialdemokraterne ikke har ændret holdning til velfærd, men ses på dem, der mener de har, er det kun et fåtal der mener, at de er gået mod højre fra 2001 til

2005. Størstedelen mener, at partiet har foretaget en venstredrejning og som det fremgår, er der altså en større procentandel i denne gruppe, der stemte på partiet igen i 2005 end blandt dem, der *ikke* mente de havde ændret holdning. Foretages en logistisk regressionsanalyse med målet med tre kategorier, har denne gruppe i sammenligning med de, der ikke mener, at Socialdemokraterne har skiftet holdning, har en odds for partiskift på .568 og $p=.244$. De, der mener, at Socialdemokraterne er gået mod højre, har en odds på .750 og $p=.802$. Begge har altså mindre chance for at være partiskiftere. Det er på ingen måde signifikant, men det indikerer, at der i dette tilfælde har oplevet partiskift nærmere holdt på vælgerne end at have skubbet dem væk - særligt for dem, der havde oplevet en venstredrejning.

For de to sidste dagsordensemner forekommer der ikke nævneværdige resultater. For de vælgere, der har miljø på dagsordenen og som oplever at Socialdemokraterne har skiftet holdning, er odds for partiskift .875 og $p=.912$, og for de, der har lov og orden på dagsordenen og mener, at partiet har skiftet er odds .667 og $p=.810$. I begge tilfælde er der tale om et meget lille antal respondenter: henholdsvis 32 og 9, hvoraf hhv. 5 og 2 er partiskiftere.

Når der ses på partiet Venstre, er billedet ikke meget anderledes. Heller ikke for de vælgere, der i 2001 stemte på Venstre, er der indikationer på, at partiets holdningsskift på emner, der er saliente for vælgerne får dem til at skifte væk. En odds ratio på 1,264 peger ganske vist på, at de Venstre-vælgere, der i 2005 ser indvandring som et vigtigt politisk emne, og som samtidig mener, at Venstre har ændret sin holdningsposition på dette, har ca. 1,2 gange så stor chance for at være partiskiftere end de, der ikke mener, at partiet har ændret holdning. Dette ses af Tabel 9.11:

Tabel 9.11: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og Venstre-holdningsskift på indvandring blandt Venstre-vælgere 2001 med indvandring på dagsordenen 2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Venstre har skiftet holdning	1,264ns
Vestre har ikke skiftet holdning (ref.)	-

Anm: ns) ikke signifikant

N=120, heraf 20 partiskiftere

Imidlertid er der heller ikke her tale om et signifikant resultat ($p=.640$). Alligevel er det interessant at se på, hvordan partiskifterne fordeler sig på retningen af Venstres holdningsskift, som det opleves af vælgerne. Det fremgår af Tabel 9.12:

Tabel 9.12: Krydstabulering ml. partiskift og Venstre-holdningsskift og retning på indvandring blandt Venstre-vælgere 2001 med indvandring på dagsordenen 2005. Pct. (N)

	Venstre har ikke skiftet holdning	Venstre har skiftet mod venstre	Venstre har skiftet mod højre
Partistabil	79,1	76,9	91,7
Partiskifter	20,9	23,1	8,3
I alt	100 (67)	100 (26)	100 (12)

Det kan beregnes, at knap 63 pct. af Venstre-vælgere med indvandring på dagsordenen mener ikke, at Venstre har ændret holdningsposition på indvandringsemnet. Knap 25 pct. mener, at de holdningsmæssigt er gået mod højre og de resterende lidt mere end 11 pct. mener, at de er gået mod venstre. Som det fremgår, er der blandt de vælgere, der mener at partiet er gået mod venstre en lidt større tilbøjelighed til at skifte væk end blandt de, der vurderer partiet holdningsstabil - hvorimod de, der mener at Venstre har strammet op på indvandrings-spørgsmålet er endog meget loyale. En regressionsanalyse viser, at de der mener, at partiet er drejet mod venstre har odds på 1,136 og $p=.815$ for partiskift i sammenligning med dem, der ikke mener, partiet har skiftet holdning. For de der mener, at partiet er gået mod højre, er odds for partiskift med .344 og $p=.326$ mindre. Men i begge tilfælde altså ikke signifikant.

Med forbehold for meget lille N indikerer dette, at partiernes holdningsskift både kan øge og mindske sandsynligheden for partiskift, alt efter hvilken retning det går i. Meget tyder på, at de Venstre-vælgere, der i 2005 havde indvandring på dagsordenen fortrak en stramning; de vælgere, som havde fået opfattelsen af, at partiet holdningsmæssigt havde blødt op, var lidt mere tilbøjelige til at forlade partiet, hvorimod de vælgere, der havde fået opfattelsen af, at partiet var gået mod højre netop blev. Omvendt ser det ud på velfærdsemnet. Her er det de vælgere, der oplever at partiet er gået til venstre der er mest tilbøjeligt til at blive, hvorimod de vælgere, der mener at partiet er gået til højre, i højere grad har skiftet til et andet. Tabel 9.13 viser dog først odds for partiskift for de, der mener Venstre har skiftet holdning:

Tabel 9.13: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og Venstre-holdningsskift på offentlig sektor blandt Venstre- vælgere 2001 med velfærd på dagsordenen 2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Venstre har skiftet holdning	0,590ns
Venstre har ikke skiftet holdning (ref.)	-

Anm: ns) ikke signifikant
N=163

Med en odds ratio på 0,590 indikerer analysen, at de der mener, at Venstre har flyttet sig holdningsmæssigt har knap halvt så stor chance for at være partiskiftere som de, der ikke mener, at de har flyttet sig. Dette er dog på ingen måde signifikant, udtrykt ved en $p=.168$. Opde-

lingen på holdningsskiftets retning viser jo netop også, at andelen af partiskiftere varierer betydeligt:

Tabel 9.14: Krydstabulering ml. partiskift og Venstre-holdningsskift og retning på offentlig sektor blandt Venstre-vælgere 2001 med velfærd på dagsordenen 2005. Pct. (N)

	Venstre har ikke skiftet holdning	Venstre har skiftet mod venstre	Venstre har skiftet mod højre
Partistabil	77,4	90	68,8
Partiskifter	22,6	10	31,2
I alt	100 (137)	100 (10)	100 (16)

Som det fremgår af Tabel 9.14, er det også her de fleste af de Venstre-vælgere der har velfærd på dagsordenen, der mener, at Venstre ikke har flyttet sig holdningsmæssigt på spørgsmålet om den offentlige sektors størrelse. Og blandt denne gruppe er det knap 23 pct., der stemmer på et andet parti i 2005. Blandt de der mener, at partiet er blevet mere velfærdsvenligt, er det blot 10 pct. der skifter parti, som i en logistisk regression svarer til en odds på .380 og $p=.367$ - og blandt de, der mener at Venstre er blevet mere velfærdsskeptiske er det så meget som 31 pct. svarende til en odds på 1,554 og $p=.444$. I begge tilfælde med de, der ikke mener, at Venstre har skiftet holdning referencegruppe.

Som det var tilfældet med Socialdemokraterne, er det også for Venstre vanskeligt at analysere på de to sidste emner, miljø og lov og orden grundet antallet af respondenter med dette på dagsordenen. De vælgere, der i 2005 finder miljø vigtigt og som mener at Venstre har skiftet holdning til dette, har således ikke større chance for partiskift end de, der ikke mener at partiet har skiftet. Dette udtrykkes ved en odds ratio på 1,300 og $p=.565$ som er beregnet på blot 27 respondenter, hvoraf 4 er partiskiftere. Endnu færre respondenter er der i forbindelse med lov og orden. Kun 10 har stemt på Venstre i 2001 og har lov og orden som dagsordenemne i 2005. Kun 4 af disse mener, at Venstre har skiftet holdning på lov og orden, men ingen af dem har også skiftet parti i 2005, hvorfor odds ratio ikke kan beregnes.

Som det er fremgået, er det ikke entydigt det, at partierne skifter holdningsposition der er af betydning for, om vælgerne skifter over til et andet parti. I flere tilfælde kan et skift tilsyneladende holde på vælgerne. Dette sås for Socialdemokraterne og velfærd, hvor både de vælgere, der mente at partiet var drejet mod venstre og de, der mente det var drejet mod højre, var mindre tilbøjelige til at være partiskiftere. I andre tilfælde, som Venstre og velfærd, er det retningen, der er afgørende for, om vælgerne forlader sit parti eller ej. De, der oplevede at partiet gik mod venstre var meget tilbøjelige til at blive, hvorimod flere af de, der oplevede at det gik mod højre valgte at finde et nyt parti. Der er dog tale om beregninger på meget små tal, hvorved ingen af dem er signifikante. Det giver dog indikationer på, at det er et samspil mellem

retningen på vælgernes egen præference og den retning, partiet går i, der er centralt. Det ser ud til, at er vælgerne optagede af mere velfærd og partiet flytter sig over mod en mere velfærdsvenlig position, er skiftet med til at holde på vælgerne. Om det så er sådan kausalpilene går - eller om partiet har været med til at sætte velfærd på dagsordenen og frame det på en bestemt måde, kan der ikke siges noget om her.

Skift i kompetenceimage og partiskift

Som en form for perspektivering af betydningen af holdningsskift, vil der i dette kapitel blive set nærmere på betydningen af partiernes kompetence. Som det fremgik af kapitel 8, har vælgerne en mere ustabil opfattelse af partiernes kompetence, end de har det af deres holdninger, og det er i den forbindelse interessant at undersøge, om ændringer i opfattelsen af partiernes kompetencer har større betydning for partiskift end ændringer i opfattelsen af deres holdninger.

Dette beregnes på det batteri på i alt 13 spørgsmål i 2001-2005 panelet, hvor respondenterne på en række af politiske problemer (for oversigt, se bilag 2) skal tilkendegive, om det er en socialdemokratisk ledet regering eller en borgerlig regering der er bedst til at varetag disse. Det er således ikke det enkelte parti, der vurderes, men vælgerne må antages at sætte det parti de vil stemme på i kontekst af den blok de tilhører, og dermed kan det antages, at hvis det parti ellers dets formodede samarbejdspartnere vurderes mindre kompetente, desto større sandsynlighed for at skifte væk. Først vil der blive set på den overordnede effekt fra kompetence-ustabilitet. Det vil sige om de vælgere, der i højest grad ændrer opfattelse af, om det er en socialdemokratisk ledet eller borgerlig regering, der er mest kompetent, også er dem, der er mest tilbøjelige til at skifte parti. Til dette summeres antallet af kompetence-skift ud af valide besvarelser på de i alt 13 spørgsmål og ganges med 100, med henblik på at få et mål, der angiver ustabilitetsprocenten.

Dernæst vil der blive set nærmere på retningen af vælgernes opfattelse af kompetenceskift og på, om et skift fra at se den ene blok som mest kompetent og til at se den anden som mest kompetent, har betydning for chancen for partiskift. Dette kan undersøges ved at tælle, på hvor mange af de af de i alt 13 spørgsmål at den enkelte respondent peger på henholdsvis en socialdemokratisk ledet regering og en borgerlig regering som mest kompetent. Ved således at se på, hvilken en af blokkene respondenter har peget på flest gange for både 2001 og 2005,¹¹⁹ kan der ved at sammenligne de to år fås fire mulige udfald; enten har respon-

¹¹⁹ Svarene "ingen forskel" eller "ved ikke" tæller ikke med her. Det er blot de konkrete tilkendegivelser om enten en socialdemokratisk ledet eller borgerlig regering som mest kompetent der har betydning. Den "vindende" blok bliver den af dem, der har fået flest positive tilkendegivelser –

denten en stabil opfattelse af en socialdemokratisk ledet regering (rød) som mest kompetent, en stabil opfattelse af en borgerlig regering (blå) som mest kompetent, har flyttet sig fra at opleve socialdemokraterne som mest kompetent og over til en borgerlig eller slutteligt omvendt. Derpå kan det undersøges, om de, der har skiftet opfattelse af, hvilken blok, der er mest kompetent også er mere tilbøjelige til at være partiskiftere. I den forbindelse kan også saliens inddrages. Det vil sige, at det kan undersøges, hvilken betydning kompetenceskift på saliente emner har for chancen for partiskift.

Det første der skal undersøges er som nævnt den overordnede effekt af kompetenceskift, og som det kan aflæses af følgende Tabel 9.15 gives der en indikation på, at chancen for partiskift stiger signifikant, jo mere skiftende blokkenes kompetence opleves:

Tabel 9.15: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og omfanget af kompetenceskift 2001-2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Andel kompetenceskift (interval)	1,014***

Anm: ***) signifikant på .001-niveau
N=709

Der er dog tale om en yderst lille stigning: En odds-ratio på 1,014 indikerer, at chancen for partiskift stiger med 1,4 pct. hver gang at omfanget af kompetenceskift stiger med 1. Da kompetenceskiftene kan være til fordel for enten en socialdemokratisk ledet eller borgerlig regering er det imidlertid ikke blot omfanget af skift men også deres retning, der er interessant. For både 2001 og 2005 kan det tælles, hvilken af blokkene den enkelte respondent har peget på flest gange og ved at sammenligne 2001 og 2005 fås som nævnt fire mulige udfald. Fordelingen af dette fremgår i Tabel 9.16:

Tabel 9.16: Fordeling af retning på kompetenceskift, 2001-2005. I pct. (N)

Stabil rød mest kompetent	40,6
Stabil blå mest kompetent	54,8
Fra rød til blå som mest kompetent	2,9
Fra blå til rød som mest kompetent	1,6
I alt	100 (682)

Selvom der var store udsving i kompetencevurderingen på de enkelte spørgsmål, er vælgerne altså meget stabile i, hvilken blok de samlet set oplever som mest kompetent. Som det også fremgik af kapitel 8, er der flere vælgere, der vurderer en borgerlig regering mest kompetent: 54,8 pct. af vælgerne peger flest gange ud af de 13 spørgsmål på en borgerlig regering som

uanset om der "vindes" med blot én tilkendegivelse eller med samtlige 13. på den vis er der for hver respondent en blok, der opleves som mest kompetent i 2001 og en i 2005, og derved kan overensstemmelsen, eller eventuel retning på skift, i mellem disse beregnes.

kompetent – mod 40,6 pct. der peger på en socialdemokratisk ledet. Selvom der er tale om meget små tal indikerer tabellen, at der fra 2001 til 2005 er lidt flere vælgere, der har skiftet fra rød til blå blok end den anden vej. Interessant er det i den forbindelse, at selvom det er relativt få vælgere der ændrer samlet kompetenceopfattelse, så ser det ud til, at dette faktisk øger chancen for partiskift. Dette kan aflæses af Tabel 9.17:

Tabel 9.17: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og retning af kompetenceskift 2001-2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Stabil rød mest kompetent (ref.)	-
Stabil blå mest kompetent	0,665*
Fra rød til blå som mest kompetent	2,523ns
Fra blå til rød som mest kompetent	3,406*

Anm: *) Signifikant på .05-niveau, ns) ikke signifikant

Det fremgår af tabellen, at de vælgere, der i 2001 flere gange pegede på en socialdemokratisk regering som mest kompetent, men for hvem dette forholdt sig omvendt i 2005, har mere end 2,5 gange så stor chance for at være partiskiftet i sammenligning med de, der oplever en socialdemokratisk ledet regering som mest kompetent begge år. Dette er ganske vist ikke signifikant på .05-niveau, men dog ret tæt på med $p=.067$. Endnu større odds for partiskift er der, når der ses på dem, der er skiftet fra at opleve den blå blok som mest kompetent til at opleve den røde blok som mest kompetent. Her er chancen for at have skiftet parti 3,4 gange større i sammenligning med dem, der peger på en rød blok begge år, og dette resultat er signifikant. Mest partistabile, det vil sige mindste odds for at være partiskiftet, er de vælgere der både i 2001 og i 2005 i overvejende grad peger på en borgerlig regering som kompetent, hvilket ligeledes er signifikant.

Ikke overraskende bliver effekten af kompetenceskift mere markant, når skift mellem blokkene anvendes som afhængig variabel frem for partiskift. I Tabel 9.18 er der konstrueret et mål, der ikke tilkendegiver om respondenterne har skiftet parti, men om vedkommende har skiftet fra et parti fra den ene blok i 2001 og over til et parti fra den anden i 2005 eller ej:

Tabel 9.18: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. blokskift og retning af kompetenceskift 2001-2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Stabil rød mest kompetent (ref.)	-
Stabil blå mest kompetent	0,726ns
Fra rød til blå som mest kompetent	7,829***
Fra blå til rød som mest kompetent	8,202**

Anm: *) signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau

***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Det kan aflæses, at odds for at være blokskifter endog ganske høj for de vælgere, der har skiftet opfattelse af, hvilken blok der er mest kompetent til at varetage rækken af politiske problemer. Både blandt de vælgere, der har skiftet fra at opleve den røde blok som mest kompetent og over til den blå samt dem, der er skiftet fra blå til rød, er der omtrent 8 gange så store odds for at være blokskiftere i sammenligning med de vælgere, der i både 2001 og 2005 oplever en rød regering som mest kompetent.

Inddrages saliens, bliver kompetencens betydning bekræftet. Ses der først på de vælgere, der i 2001 stemte på Socialdemokraterne og som har indvandring på dagsordenen i 2005 fremgår det, at de der har skiftet over til at mene, at en borgerlig regering er mest kompetent til at sikre en fornuftig flygtninge/indvandrerpolitik, har over dobbelt så stor chance for at være partiskiftere end dem, der er stabile i deres kompetenceopfattelse. Dette kan aflæses af Tabel 9.19:

Tabel 9.19: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og oplevet kompetenceskift og retning på indvandring 2001-2005 blandt socialdemokratiske vælgere 2001 med indvandring på dagsordenen 2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Stabil rød eller blå mest kompetent (ref.)	-
Fra rød til blå eller fra ingen forskel til blå	2,255ns
Fra blå til rød eller fra ingen forskel til rød	.000ns

Anm: ns) ikke signifikant
N=57

De socialdemokratiske vælgere, der i 2001 mente, at Socialdemokraterne var bedst til indvandring, eller at der ikke var forskel på blokkene, men som i 2005 mener, at det er en borgerlig regering der er bedst, ser altså ud til også at være mere tilbøjelige til også at skifte parti. Dette er dog ikke signifikant ($p=.283$), hvilket også er under indflydelse af et lille antal respondenter.

Ses der på et eksempel med partiet Venstre, fremkommer et endnu mere markant resultat. I 2001-2005 panelet bedes respondenterne tilkendegive, hvilken blok de mener, er bedst til at "sikre den rette balance mellem skat og social tryghed" og ses der på de vælgere, der i 2001 stemte Venstre og som i 2005 har velfærdsemnet på dagsordenen¹²⁰, er det tydeligt, at de af dem, der har skiftet til at mene, at en socialdemokratisk ledet regering vil være mest kompetent også har større odds for at skifte parti:

¹²⁰ Som af Venstre netop blev sat i relation til og ikke i modsætning til et skattestop, jf. det herpå følgende kapitel.

Tabel 9.20: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og oplevet kompetenceskift og retning på balance ml. skat og social tryghed 2001-2005 blandt Venstre-vælgere 2001 med velfærd på dagsordenen 2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Stabil rød eller blå mest kompetent (ref.)	-
Fra rød til blå eller fra ingen forskel til blå	.442ns
Fra blå til rød eller fra ingen forskel til rød	3.238*

Anm: *)signifikant på .05-niveau ns) ikke signifikant
N=130

Som det kan aflæses af Tabel 9.20 har de Venstre-vælgere, der i 2001 mente at en borgerlig regering var mest kompetent, eller at der ikke var forskel på blokkene, men som i 2005 mener, at en socialdemokratisk ledet regering er mest kompetent mere end 3 gange så stor chance ($p=.036$) for at være partiskifter end de Venstre-vælgere, der er stabile i deres kompetenceopfattelse. Omvendt ser det ud til at de, der er skiftet over til at mene, at en borgerlig regering er mest kompetent, har halvt så stor chance for at skifte væk. Dette er dog ikke signifikant ($p=.442$).

Det foregående giver indikationer på, at ændringer i vælgernes opfattelse af partiernes kompetence har lidt større betydning for partiskift, end skift i deres opfattelse af partiernes holdninger har. Der skal tages forbehold for små tal, som naturligvis har betydning for signifikansen, men samlet set ser det ud til, at vælgerne i højere grad er tilbøjelige til at finde sig et nyt parti, hvis de ændrer opfattelse af kompetencen på et vigtigt emne, end hvis deres parti ændrer holdning til dette; Venstre-vælgere med velfærd på dagsordenen, der i 2001 mener, at en borgerlig regering er mest kompetent på dette emne, men i 2005 har skiftet til at mene, at en socialdemokratisk ledet regering er mest kompetent, har som nævnt 3,2 gange ($p=.036$) så stor chance for at skifte parti. I sammenligning var odds for partiskift 1,554 blandt de Venstre-vælgere med velfærd på dagsordenen, der mente, at Venstre var gået holdningsmæssigt til højre ($p=.444$). Her skal der dog både tages højde for små tal og for, at der også kan være Venstre-vælgere, for hvem en oplevet højredrejning er i overensstemmelse med deres egen holdning, hvorved de ikke ønsker at skifte væk. Et sådant samspil mellem retningen på vælgernes egen holdning og partiernes kan dog desværre ikke undersøges nærmere, da antallet af respondenter da vil være endnu mindre.

Skift i sympati og partiskift

Som en slags yderligere test af de rationelle og issue voting -inspirerede årsager til partiskift, inddrages slutteligt ændringer i vælgernes sympati for partierne. Ved at se på om sympati-skift

har en effekt på partiskift, og i så fald hvor stor denne effekt er, kan resultaterne fra det foregående - både når det gælder vælgerens egne og i særdeleshed partiernes holdninger - blive sat i relation til en måske mere irrationel, mulig årsag til at vælgerne skifter parti, nemlig at de ændrer *sympati* for partierne. Udgangspunktet for dette vil være de spørgsmål fra 2001-2005 panelet, hvor respondenterne skal tilkendegive, hvor godt de synes om de forskellige partier på en skala fra 0 til 10, hvor 0 indikerer at de synes meget dårligt om partiet og 10 at de synes meget godt om partiet. På den baggrund kan deres placeringer af partierne i 2001 og 2005 sammenlignes, og der fås et sympatiustabilitetsmål for de enkelte partier. Ved at summere forskellen i sympati 2001-2005 for hvert parti, fås endvidere et samlet sympatiustabilitetsmål, der indikerer, i hvilket omfang vælgerens sympati for samtlige partier ændrer sig over tid.

Tabel 9.21 viser den gennemsnitlige placering for de enkelte partier i 2001 og 2005 samt den gennemsnitlige ændring i sympatien 2001-2005. Som det fremgår, er det også her de to partier, der udgør de partipolitiske yderfløje, som skiller sig ud. I sammenligning med de øvrige partier, er DF og Enhedslisten de partier, for hvem vælgerens sympati svinger mest:

Tabel 9.21: Gns. partisympati på en skala fra 0-10, 2001 og 2005 samt forskel 2001-2005.

	Gns. 2001	Gns. 2005	Forskel 2001-2005
Socialdemokraterne	5,43	5,49	+0,06
Radikale Venstre	4,36	4,70	+0,34
Konservative	4,99	5,28	+0,29
SF	4,21	4,20	+0,01
DF	2,92	3,76	+0,84
Venstre	5,79	5,74	-0,05
Enhedslisten	2,43	3,21	+0,78

Anm: Spørgsmålsformulering: "Så vil jeg gerne høre, hvad De mener om De enkelte politiske partier. Efter at jeg har læst navnet op på det pågældende parti, vil jeg gerne bede Dem placere partiet på denne skala fra 0 til 10, hvor 0 betyder, at De synes meget dårligt om partiet, og 10 betyder, at De synes virkelig godt om partiet."

Dette synes ikke umiddelbart at stemme overes med resultaterne fra forrige kapitel hvoraf det netop fremgik, at Dansk Folkeparti og Enhedslisten var de partier, hvis holdninger vælgerne havde en mest stabil opfattelse af. En nærliggende tolkning er dog, at det netop er grundet "ekstremiteten" i disse partiers standpunkter, at de i højere grad end de øvrige både kan tiltrække og frastøde vælgerens sympati, alt efter hvilke udmeldinger de kommer med.

Spørgsmålet bliver derpå, om der er sammenhæng mellem omfanget af vælgerens sympatiskift og partiskift. Er det de vælgere, der i størst omfang ændrer sympati for partierne - og deraf må formodes at miste sympati for nogle og omvendt fatter sympati for andre - der også er dem, der er mest tilbøjelige til at skifte parti? Som det fremgår af Tabel 9.22 nedenfor, ser dette ikke ud til at være tilfældet. Som det sås i forbindelse med både vælgerens egen holdningsskift og partiernes holdningsskift, har omfanget af sympatiskift ingen signifikant effekt på partiskift:

Tabel 9.22: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og omfanget af sympatiskift 2001-2005. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Andel sympatiskift (interval)	1,026ns

Anm: ns) ikke signifikant

Større effekt fremkommer, når der ses sympatien hos de enkelte partiers egne vælgere. Nedenstående Tabel 9.23 viser chancen for partiskift blandt hvert partis egne vælgere i 2001, fordelt på vælgernes sympatiustabilitet og retningen på denne. Her er det centralt at påpege, at den uafhængige variabel er konstrueret sådan, at sympatitilkendegivelser, der er øget med mere end 1 fra 2001 til 2005 kodes som "øget sympati" og alle, der er faldet med mere end 1 kodes som "fald i sympati".¹²¹ Stabil sympati" er kodningen for dem, der tilkendegiver samme grad af sympati begge år. Som det kan aflæses af tabellen, er der for samtlige partier signifikant større odds for at være partiskiftere, hvis sympatien falder:

¹²¹ Stigninger fra 9 til 10 og fald fra 1 til 0 tæller dog med som sympatiskift. Dette er gjort da det at vælge yderkategorierne er så stærk og markant en tilkendegivelse at det ikke kan betragtes som tilfældige udsving, men derimod som en bevidst kategorisering af partiet.

Tabel 9.23: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og sympatiskift og -retning for hvert enkelt parti,¹²² 2001-2005 blandt egne vælgere 2001. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Socialdemokraterne:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	1,057ns
Fald i sympati	2,366*
Radikale Venstre:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	11,000*
Fald i sympati	16,500*
Konservative:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	0,000ns
Fald i sympati	8,450**
SF:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	0,433ns
Fald i sympati	4,333*
DF:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	0,315ns
Fald i sympati	9,514***
Venstre:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	0,318ns
Fald i sympati	4,705***

Anm: *)signifikant på .05-niveau **) signifikant på .01-niveau ***) signifikant på .001-niveau ns) ikke signifikant

Som det kan aflæses, er det særligt for Konservative og Dansk Folkepartis vælgere, at faldende sympati øger chancen for partiskift i sammenligning med uændret sympati: Her er odds ratio så høje som 8,450 og 9,514 og i begge tilfælde er de signifikante. Også for Radikale Venstres vælgere er chancerne for partiskift ekstremt store ved faldende sympati. Her er der hele 16,5 gange så stor chance. Bemærkelsesværdigt er det dog, at *øget* sympati har næsten tilsvarende effekt: De radikale vælgere der fra 2001 til 2005 har *øget* deres sympati for partiet med mere end 1 point på en skala fra 0 til 10 har 11 gange så stor chance for at skifte væk. Det indikerer, at der i denne vælgergruppe er stor omskiftelighed og at det ikke er sympatien der er afgørende for dette. For de øvrige partier har *øget* sympati ingen betydning. For SF, DF og Venstre indikerer odds ratio at det mindsker chancen for partiskift, men i ingen af tilfældene er det signifikant.

Af tabellen fremgår det også, at det er hos de socialdemokratiske vælgere, at faldende sympati har den mindste effekt på partiskift. Dette kunne tænkes at skyldes, at Socialdemo-

¹²² Enhedslisten er her ikke medtaget pga. for lille antal respondenter. Grundet en meget lille antal partiskifttere (4), kan analyserne nemlig ikke gennemføres.

kraterne er det parti, der har den største andel partitilknyttede, det vil sige den største andel der tilkendegiver at de føler sig knyttet til partiet. Så meget som 61,6 pct. af de vælgere, der stemte på Socialdemokraterne i 2001, er partitilknyttede. For Venstre og Konservative er andelen omkring de 50 pct. og DF og Enhedslisten har med omtrent 30 pct. den laveste andel partitilknyttede. Vælgere, der føler en sådan tilknytning må ventes at være mere loyale, selv på trods af fald i sympatien. Som Tabel 9.26 viser, ser det dog ikke ud til at være tilfældet:

Tabel 9.24: Logistisk regressionsanalyse af sammenhængen ml. partiskift og sympatiskift og -retning 2001-2005 for partitilknyttede og ikke-partitilknyttede socialdemokratiske vælgere 2001. Odds ratio og signifikans.

	Odds Ratio (Exp(b)) og signifikans
Partitilknyttede:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	2,118ns
Fald i sympati	2,348ns
Ikke partitilknyttede eller ved ikke:	
Uændret sympati (ref.)	-
Øget sympati	0,464ns
Fald i sympati	2,786ns

Anm: ns) ikke signifikant

Der er her foretaget separate analyser af sammenhængen mellem ændring i sympati og partiskift for henholdsvis partitilknyttede socialdemokratiske vælgere og de, der enten ikke er tilknyttet partiet, eller som har svaret, at de ikke ved det. Som det kan aflæses, er odds for partiskift ved faldende sympati ganske vist større blandt de utilknyttede end blandt de tilknyttede, men forskellen er minimal. For begge grupper er odds væsentligt mindre end de sås for de øvrige partier i tabellen ovenfor.

Som det fremgik af forrige kapitel, er der en del af de socialdemokratiske vælgere, som afgår til DF - i hvert fald dem, der holdningsmæssigt er gået til højre på indvandrer-spørgsmålet - og det er således tænkeligt, at der vil være en interaktionseffekt når der ses på en mere specifik rute, nemlig faldende sympati for Socialdemokraterne og øget for DF. Grundet for få cases kan dette dog ikke lade sig gøre, men der kan ses på de 58 vælgere, der i 2001 stemte på Socialdemokraterne og som fra 2001 til 2005 har haft øget sympati for DF, hvordan partiskift fordeler sig på tværs af deres sympati for Socialdemokraterne; Det ses af Tabel 9.25:

Tabel 9.25: Sympati for Socialdemokraterne for socialdemokratiske vælgere 2001, der fra 2001 til 2005 har øget sympati for DF, fordelt på partiskift. I pct.

	Uændret sympati	Øget sympati	Fald i sympati
Partistabile	88	68	57
Partiskifttere	12	33	44
I alt	100 (32)	100 (12)	(14)

Anm: Chi2-test: p=.061

Som det fremgår, er der tale om meget små tal, men chi2-test viser, at der er tæt på at være tale om signifikans på 05.-niveau. Ses der på de socialdemokratiske vælgere, der har øget sympati for DF og som har haft faldende sympati for Socialdemokraterne fra 2001 til 2005 (sidste kolonne), så er det 44 pct. af disse, der har skiftet parti. Dette gælder blot 12 pct. af de, der har øget sympati for DF, men uændret sympati for Socialdemokraterne. At tallet med 32 pct. er større blandt de socialdemokratiske vælgere, der både har øget sympati for DF og for Socialdemokraterne, understreger formentlig blot andelenes størrelses usikkerhed.

Noget tydeligere er mønsteret når der ses på de 172 vælgere, der i 2001 stemte på Venstre og som fra 2001 til 2005 har øget deres sympati for Konservative. Nedenstående Tabel 9.26 viser denne gruppes sympati for Venstre, fordelt på partiskift:

Tabel 9.26: Sympati for Venstre for Venstre- vælgere 2001, der fra 2001 til 2005 har øget sympati for Konservative, fordelt på partiskift. I pct.

	Uændret sympati	Øget sympati	Fald i sympati
Partistabile	73	76	35
Partiskifttere	27	24	65
I alt	100 (90)	100 (62)	(20)

Anm: Chi2-test: p=.001

Som det kan ses af tabellen er der blandt de Venstre-vælgere, der har øget sympatien for Konservative og hvis sympati for Venstre er faldet så meget som 2/3, der har skiftet parti. Blandt de, der har øget sympati for Konservative, men som samtidig har uændret eller øget sympati for Venstre, gælder det blot 1/4.

Om end resultaterne her ikke kan udtrykkes i odds-ratio indikerer begge eksempler således, at øget sympati for et potentielt alternativt parti sammen med fald i sympati for eget parti signifikant øger vælgernes tilbøjelighed til at skifte parti.

Afsluttende

Den umiddelbare forventning i dette kapitel var, at holdningsskift blandt partierne ville øge vælgernes tilbøjelighed til at skifte parti. Omfanget af ændrede holdningspositioner eller ændringer på for vælgeren særligt vigtige emner ventedes at bevirke, at vælgerne ville se sig om efter et nyt parti. De foregående analyser peger imidlertid ikke bekræftende på dette.

Som det fremgik af kapitlets første analyser, har hverken omfanget af holdningsskift blandt samtlige partier eller omfanget af skift hos vælgernes eget parti en effekt på vælgernes tilbøjelighed til at skifte parti. I modsætning til analyserne af betydningen af vælgernes egne holdningsskift, ændres dette billede ikke ved inddragelse af saliens. Selv når partiet ifølge vælgeren selv skifter holdning på et emne, der er salient for vedkommende, øges chancen for at vedkommende skifter til et andet parti ikke. Noget tyder dog på at dette skyldes, at partiernes holdningsskift både kan fastholde vælgerne og kan få dem til at skifte væk. Analyserne af betydningen af *retningen* af partiernes holdningsskift gav indikationer på dette - om end de blev problematiseret af et meget begrænset antal respondenter. Det viste sig eksempelvis, at de Venstre-vælgere med indvandring på dagsordenen, som havde fået opfattelsen af, at partiet holdningsmæssigt var gået til venstre, var lidt mere tilbøjelige til at skifte parti, end de vælgere, der havde fået opfattelsen af, at partiet var gået mod højre. På velfærdsemnet var det omvendt de Venstre-vælgere der mente at partiet var gået til venstre der i højere grad blev, hvorimod de vælgere, der mente at partiet var gået holdningsmæssigt mod højre, i større omfang skiftede parti. For Socialdemokraterne betød holdningsskift på velfærdsemnet dog i begge tilfælde en *mindsket* chance for partiskift. Både de vælgere, der mente at partiet var gået til venstre og de der mente det var gået til højre, var i mindre grad partiskiftende end de, der mente at partiet ikke havde flyttet sig holdningsmæssigt.

Dette kunne således indikere, at der er tale om et samspil mellem vælgernes holdninger og deres opfattelse af partiernes. Hvad angår indvandringsemnet har en overvejende del af de vælgere med dette på dagsordenen formentlig foretrukket en strammere kurs, hvorfor en holdningsmæssig højredrejning blev "belønnet" og en venstredrejning "straffet" for både Socialdemokraterne og Venstre. På velfærdsemnet "belønnes" i begge tilfælde en venstredrejning - om end det samme ser ud til at gælde en højredrejning hos Socialdemokraterne. Dette skal dog nok i højere grad tilskrives usikkerhed grundet størrelsen på N, mere end at der er socialdemokratiske vælgere, der ønsker at skære i velfærden og belønner partiet for, i deres øjne, at have foretaget en holdningsmæssig drejning mod dette. Havde N været større, havde det været muligt at foretage mere uddybende undersøgelser af samspillet mellem vælgernes og partiernes holdninger. Eksempelvis kunne man have undersøgt, om de Venstre-vælgere, der ligger holdningsmæssigt længst til venstre på velfærdsemnet har større odds for partiskift, hvis de opfatter, at partiet holdningsmæssigt går til højre, end de Venstre-vælgere, der selv ligger holdningsmæssigt til højre.

Det tilsyneladende samspil mellem vælgernes holdninger og partiernes holdningsskift betyder således, at den issue voting-inspirerede antagelse om, at disse holdningsskift fører til partiskift ikke kan afvises. De analyser det har været muligt at foretage kunne tyde på en vis

grad af overensstemmelse mellem vælgernes egne holdninger og den måde hvorpå de reagerer på partiernes skift. Dette udelukker dog omvendt ikke muligheden for, at en del af en sådan overensstemmelse kan være forårsaget af partiernes overtalelse af vælgerne. Det er eksempelvis muligt, at venstredrejningen på velfærd hos Venstre og den kommunikation, der har omgivet dette har betydet, at vælgerne holdningsmæssigt er drejet med, og derpå "belønner" partiet ved at holde ved. I hvilken udstrækning partierne formår dette, vil være genstand for nærmere undersøgelse i de herpå følgende kapitler.

Hvad der også synes at kunne tale imod en rationel issue voting-inspireret opfattelse af vælgernes adfærd er, at ændringer i vælgernes opfattelse af partiernes kompetence og sympati, ser ud til at betyde mere for chancen for partiskift end ændringer i holdningerne. Som det er fremgået, er de vælgere, der skifter over til at mene, at den anden blok end den, deres parti tilhører, er mest kompetent på en række politiske emner, mere tilbøjelige til også at skifte parti. Også her er der tale om et begrænset antal respondenter, men det er eksempelvis blevet beskrevet, hvorledes Venstre-vælgernes ændrede opfattelse af partiets kompetence på indvandringsemnet ser ud til at have større effekt på partiskift end ændret holdning. Endnu større betydning ser sympati ud til at have. Som det er fremgået, hvorledes en faldende sympati for sit eget parti øger odds for, at vælgeren ved næste valg har fundet sig et nyt parti. Dette sås i større eller mindre grad hos alle partiers vælgere, og tentative analyser kunne indikere, at et samspil mellem faldende sympati for eget parti og øget sympati for et potentielt alternativt parti betyder endog rigtig meget for chancen for partiskift.

Det kan ganske vist diskuteres, hvad kompetence- og sympatibegreberne reelt dækker over. Navnlig sympatibegrebet er forholdsvis diffust. For så vidt kunne vælgerens sympati basere sig på en kombination af rationelle og affektive begrundelser. Alligevel synes det foregående at indikere, at når det gælder partiskift, har holdninger ikke den forklaringsmæssige overlegenhed som issue voting perspektivet fordrer. Sympati for partierne er mindst ligeså vigtig.

Kapitel 10

Tre eksempler på partiernes holdningsskift

Hvor de to forudgående kapitler har analyseret vælgernes opfattelse af partiernes holdningsskift, ser dette kapitel på partierne selv. Nærmere bestemt analyseres tre konkrete eksempler på parti-holdningsskift. Det drejer sig for det første om Venstres ændrede holdninger til velfærd, som for alvor viste sig op mod 2001-valget. For det andet Socialdemokraternes skift på indvandringsspørgsmålet, som blev tydeligt omkring 2003, og for det tredje Venstres skift på miljø omkring samme tidspunkt.

Der er tale om deskriptive analyser af partiernes holdninger til pågældende emner igennem en årrække og fokus er på holdningsskiftet og på tiden før og efter dette. Formålet er først og fremmest, at de skal udgøre fundamentet for den videre analyse af, hvorvidt partierne med deres holdningsskift formår at trække vælgerne med sig og ligeledes få dem til at ændre holdning. Ved at bruge tiden for partiernes holdningsskift som interventionstidspunkt kan en undersøgelse af vælgernes holdninger til pågældende emner både før og efter partiernes holdningsskift indikere, om vælgerne følger med. Dette vil bidrage til diskussionen i litteraturen om, hvorvidt vælgerne lader sig overtale af partierne (Gamson 1992; Zaller 1992; Muntz, Sniderman & Brody 1996; Wood 2000; Perloff 2003; Sniderman 2000; Crano & Prislin 2006; Carmines & Wagner 2006; Slothuus & de Vreese 2007; Slothuus 2008, 2010; Lecheler, de Vreese & Slothuus 2009). Forud for dette kan etableringen af holdningsskiftet anvendes til at undersøge, om vælgerne overhovedet opdager partiernes holdningsskift. Ved at se på vælgernes placering af partiernes holdning før og efter skiftet kan man se, om deres opfattelse ændrer sig i overensstemmelse med at partierne skifter holdning.

Udover dette, er det i sig selv et formål at analysere nærmere, hvordan partiernes holdninger ændrer sig over tid. At partierne flytter sig og er der ikke tvivl om, men dette er sjældent blevet dokumenteret og beskrevet systematisk. Derfor udvælges der tre eksempler, hvor der blandt valgforskere såvel som politiske observatører synes at være konsensus om, at partierne har flyttet sig. Analyserne skal da svare på hvor meget og hvor omfattende.

Analyserne gennemføres som indholdsanalyser (jf. Bryman 2008: 528ff., 274ff.) af partiernes valgprogrammer i tiden før, under og efter deres holdningsskift, med det enkelte folketingsår som analytisk udgangspunkt. At valgprogrammerne udgør det primære empiriske grundlag skyldes, at de afspejler hvad man kollektivt eller i hvert fald i partitoppen fastlægger som fælles kurs for partiet. Programmerne forventes derfor at være det, der mest præcist angiver og sammenfatter, hvilke emner partierne finder vigtige samt hvilke holdninger de indta-

ger til dem på pågældende tidspunkt. Man kunne have valgt at basere analyserne på eksempelvis kronikker, taler, debatter og udtalelser til medier, udført af partilederen eller andre ledende partimedlemmer. Disse er jo netop de primære formere af og repræsentanter for partiets politik, men hvor valgprogrammerne udtrykker den fælles vedtagne kurs, kan taler, kronikker, debatter og udtalelser alt andet lige forventes at få et mere individuelt og kontekstuel præg. Valgprogrammerne er således et mere forsigtigt empirivalg, hvor budskaberne måske heller ikke vil have så store udsving som hvis man havde valgt andre kilder. Man kan forestille sig, at hvor partiledere eller politiske ordførere kan være mere bombastiske i deres udtalelser eksempelvis til nyhedsudsendelser, vil de skriftlige valgprogrammer være mere forsigtigt formulerede. Det betyder, at analyserne i hvert fald ikke overdriver ændringerne i partiernes holdningspositioner. Det betyder dog samtidig også, at der fravælges at se på den framing partierne omgiver sine holdninger med. Det er i højere grad de "rene" holdningspositioner som fremgår af programmerne, der analyseres på.

Som hjælp til at udvælge partiernes valgprogrammer, tages der udgangspunkt i det materiale, der er selekteret til at udgøre den danske del af *Comparative Manifestos Project* (CMP). Dette er et projekt, hvor man har indsamlet og analyseret partiprogrammer for mere end 50 lande, herunder Danmark, så langt tilbage som fra 1945. Som fremhævet i metodekapitlet er der i Danmark ikke tradition for partiprogrammer som det kendes fra andre lande (Hansen 2008; se også Holmstedt & Schou 1987), og til det danske bidrag til CMP har det derfor været nødvendigt at foretage en vurdering af, hvilket materiale fra partierne, der har kunnet ækvivalere sådanne programmer. Materialet er således fundet egnet til at repræsentere partiernes målsætninger og politik op imod de pågældende folketingsvalg, og den validitet (valg)programmerne da tillægges er årsagen til, at de anvendes her. Konkret er der tale om i alt 5 valgprogrammer, et fra hvert folketingsår i perioden 1994-2007, fra både Socialdemokraterne og Venstre (for kopi af materialet se bilag 5 og 6). Enkelte steder vil analyserne af disse programmer blive suppleret med anden empiri. I nogle tilfælde skyldes det, at programmerne er ret sparsomme i omfang, og her suppleres der med anden partimateriale fundet igennem Det Kongelige Biblioteks arkiv over de politiske partiernes programmer.¹²³ I andre tilfælde er der tale om, at den præcise fastsættelse af tidspunktet for partiets holdningsændring ikke kan gøres på baggrund af valgprogrammerne, men kræver analyser af specifikke hændelser som de udtrykkes af nøglepersoner i partierne eller fremstilles af politiske observatører. Derfor inddrages der i enkelte dele af analyserne udvalgte interviews i eller udtalelser til danske dagblade af nøglepersoner, og de analyser der omgiver disse. Hvilket materiale de baserer sig på samt hvorfor, uddybes i forbindelse med den enkelte analyse af hvert af de tre eksempler.

¹²³ www.kb.dk/da/nb/materialer/smaatryk/polprog

Eksempel 1: Venstre og velfærd

Som liberalt parti har Venstre historisk set stået for en begrænsning af staten, dens magt, indflydelse og opgaver, til fordel for større autonomi for individet. Det var opfattelsen, at i stedet for en altomfattende offentlig sektor, der fratager borgerne deres frie valg, burde skatten sænkes, således at pengene ligger i borgernes egne lommer til disponering efter eget ønske. Under Poul Hartling i 1970erne var dette knap så udtalt, men op igennem 1980erne og 1990erne blev partiets liberale profil forstærket. Nyliberalistiske idéer om statens indskrænkning til det minimale og større selvregulering fra markeds kræfterne prægede partiet, særligt anført af Anders Fogh Rasmussen. Det var opfattelsen, at staten ikke skulle have egentlige produktionsopgaver, som sundhedsydelser, men udelukkende fordelingsopgaver (Lund 2007). Imidlertid skete der omkring folketingsvalget i 1998 skete et skift, hvor partiet begyndte at bevæge sig væk fra disse idéer - i hvert fald i den markante form, de tidligere var udtrykt i. Dette skift tog sin begyndelse med Anders Fogh Rasmussens tiltrædelse som ny formand. Særligt i tiden op mod 2001-valget, fik Venstre markant større fokus på de velfærdspolitiske spørgsmål. Velfærd blev ekspliciteret som eftertrægtelsesværdigt og bedre kvalitet i sundheds-, pleje- og uddannelsessektoren blev klare prioriteter. Samtidig blev partiets tidligere krav om skattelettelser til et krav om skattestop.

I det følgende undersøges denne udvikling nærmere. Tabel 10.1 viser en oversigt over de nedslagsår og det materiale der analyseres på samt en kort opsummering af holdningen til velfærd på pågældende tidspunkt. Som det fremgår, er både 1994 og 2005 her medtaget som nedslagsår. Det er årene 1998-2001 der er af største interesse, da det er her holdningsskiftet forekommer, men ved at inddrage både 1994 og 2005 fås et mere dybdegående "før og efter -billede" af Venstres velfærdspolitiske orientering. Fire valgprogrammer fra partiet se bilag 4) udgør det primære materiale for den følgende analyse af Venstres holdningsskift på velfærdsområdet. Det første valgprogram hedder "Venstre ved du hvor du har" og indeholder et politisk oplæg, præsenteret af daværende næstformand Anders Fogh Rasmussen for Venstres kredsformænd ved et møde i januar 1994. Dette suppleres af programmet: "Det vil Venstre: Et sundhedsoplæg fra Venstre"¹²⁴ med henblik på at understrege Venstres fokus på sundhedsvæsenet og hvordan dette har udviklet sig. For 1998 baserer analysen sig på valgprogrammet "Det vil Venstre", udgivet i 1998 op mod folketingsvalget. For 2001 er der tale om valgprogrammet "Tid til forandring" og for 2005 er det valgprogrammet "Valgløfter. Så ved du, det bli'r til noget", der er fra januar 2005 og taget fra Venstres hjemmeside. Som hjælp til at belyse selve holdningsskiftet, inddrages der en analyse af Lars Olsen i Politiken samt samme

¹²⁴ www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object19209/

journalists interview med Anders Fogh Rasmussen til en artikel i Politiken, begge fra 1997. Med disse vises det, hvordan de indledende skidt mod en ny holdningsposition tager sig ud. For 2001, hvor skiftet for alvor viser sig, inddrages der yderligere valgmateriale fra Venstre: "Det vil Venstre. 55 forslag Venstre fremsætter i folketinget i efteråret 2001". Dette er hentet fra Det Kongelige Biblioteks arkiv¹²⁵ og anvendes til at understrege partiets nye fokus på velfærd.

Tabel 10.1: Venstre og velfærd. År, materiale samt holdning.

	1994	1998	2001	2005
Primære materiale	Valgprogram: "Venstre ved du hvor du har". Valgprogram: Det vil Venstre: Et sundhedsoplæg fra Venstre	Valgprogram: "Det vil Venstre". Interview: Velfærdsstaten skal ruller tilbage. Analyse: Venstre går på listesko i debatten om velfærd. Fogh som ny formand efter 1998-valget.	Valgprogram: "Tid til forandring". Valgprogram: Det vil Venstre. 55 forslag Venstre fremsætter i folketinget i efteråret 2001.	Valgprogram: "Valgløfter. Så ved du, det bli'r til noget".
Holdning	Offentlige udgifter skal holdes i ro. Skattereform ønskes. Flere penge i borgernes egne lommer til egen forvaltning.	Fokus på sundhedsvæsen. Større valgfrihed, bedre kvalitet. Offentlige udgifter i ro. Skattestop.	Flere velfærdsområder, fortsat især sundhed. Frit valg og bedre kvalitet. Skattestop.	Folkeskole/uddannelse som nyt velfærdsemne. Fortsat fokus på sundhedsvæsen, ældre og børnefamilier. Fortsat skattestop.

I det politiske oplæg af daværende næstformand, Anders Fogh Rasmussen fra 1994 fremstår velfærd ikke som et prioriteret emne hos Venstre. I folderen der beskriver, hvad Venstre vil, er det økonomiske spørgsmål, der optager partiet mest. Særligt markant fremstår ønsket om en reel skattereform - i modsætning til den, den Nyrup-regeringen havde gennemført. I oplægget beskrives det, hvorledes partiet ønsker en afvikling af ejendomsskatten og den øgede erhvervsbeskatning, ligesom bruttoskatten ønskes fjernet. Et tilsvarende mål er nulvækst i de offentlige udgifter. Dette begrundes først og fremmest med en statsgæld på 500 mia. kr. som partiet ønsker nedbragt. Derfor foreslår partiet en stram styring af statens udgifter, bl.a. ved at merudgifter på et område skal finansieres ved mindre-udgifter ved et andet, og ved at kommunernes låntagningsmuligheder begrænses. At dette dog også hænger sammen med en ideologisk overbevisning, kommer til udtryk i partiets ønske om en afvikling af det, der kaldes tilskudssamfundet. Venstre mener, at fradrag og sænkning af omkostninger er bedre end tilskud og ekspliciterer, at der her er "*ideologien til forskel*" (bilag 5, 1994). Det er overbevisningen, at tilskud gør borgeren afhængig af staten, hvorimod fradrag giver langt større frihed og selv-

¹²⁵

www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object19115/

stændighed. Netop det sidste er noget der lægges stor vægt på. Der efterspørges generelt en stærkere selvstændighedskultur og et samfund hvor *"systemet [ikke] tramper på mennesket"* og *"krænker det grundlæggende menneskelige behov for at føle selvværd og tage et ansvar for sin egen tilværelse"* (bilag 5, 1994).

Oplægget fra 1994 bærer således klart præg af liberalistisk ideologi. Grundet den økonomiske politik, særligt begrænsningen af den offentlige sektor, fremstår velfærd ikke som noget, der prioriteres af Venstre på daværende tidspunkt. Navnlig ikke som det kommer til udtryk i det politiske oplæg af Anders Fogh Rasmussen, der da også blot året før udgav sin debatbog *"Fra socialstat til minimalstat"*. Det eneste, der kommer tættest på en velfærdspolitisk orientering i Foghs oplæg - og som i øvrigt forblev en mærkesag for partiet under hans lederskab - er spørgsmålet om frit valg mellem offentlige og private løsninger, særligt i forbindelse med hospitalsvæsenet. Dette fokus på sundhedsvæsenet underbygges af en anden af partiets udgivelser 1994, nemlig folderen *"Det vil Venstre: Et sundhedsoplæg fra Venstre"* hvor tematikker såsom frit valg, nedbringelse af ventelister samt udlicitering udgjorde de centrale punkter.¹²⁶

1998 var et betydningsfuldt år for Venstre. Med mindst mulig margin tabte partiet folketingsvalget 11. marts og derefter valgte daværende formand Uffe Ellemann-Jensen at trække sig som formand, og næstformand Anders Fogh Rasmussen trådte til. Lige efter valget og formandsskiftet lå partiets fokus på den kommende EU-afstemning, blot to måneder senere. Som ny formand profilerede Anders Fogh sig markant på dette spørgsmål i kronikker ligesom partiet udgav folderen *"Den 28. maj kan du give de tidligere kommunistiske diktaturer i Østeuropa adgang til Europa"*. Før valget, og på den anden side af EU-afstemningen, var sygehusvæsenet dog fortsat et centralt emne for partiet. Dette fremgår blandt andet af folderen *"Det vil Venstre"* fra starten af 1998 hvor der ligesom i materialet fra 1994 er stort fokus på det frie sygehusvalg. Venstre lægger vægt på, at pengene skal følge patienten og at det er patienten selv der kan bestemme, hvor behandlingen skal foregå. Tilsvarende skal kommunerne have frihed til at betale borgernes behandling på private hospitaler. Dette vil ifølge Venstre ydermere være med til at nedbringe ventelisterne. Der er på dette tidspunkt ikke sket den store ændring i partiets position på dette punkt, men når materialet læses igennem synes der dog at kunne peges på et skift fra udelukkende at argumentere med større frihed til også at inddrage bedre kvalitet samt lighed - hvor særligt sidstnævnte ikke kan siges at være en klassisk liberalistisk mærkesag: *"For Venstre er det vigtigt, at det ikke er pengepengens størrelse, der afgør det frie valg og kvaliteten af behandlingen"* (bilag 5, 1998). Det samme kommer til udtryk i forbindelse med Venstres kritik af den siddende regerings økonomiske politik. Ganske vist har

¹²⁶ www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object19209/

Venstre ikke ændret politik på dette punkt: De ønsker fortsat nedskæring af de offentlige udgifter, prioritering og nedbringelse af statsgælden samt et loft over skatterne, hvor skattetrykket sænkes *"i takt med at der gennemføres ægte besparelser"*. Men *"velfærd"* bliver interessant nok gjort til en del af begrundelsen for sådanne økonomiske tiltag. Som der står: *"kun derved kan vi sikre velfærd, tryghed og frihed for den enkelte"* (bilag 5, 1998).

At Venstre allerede forud for 1998-valget var bevidst om, at de fleste vælgere bakkede op om velfærden, og at partiet selv havde lav troværdighed på de *"bløde"* politikområder som miljø, socialpolitik og velfærd og prøvede at rette op på dette for at appellere til midtervælgerne, blev bemærket af politiske observatører. Som eksempel herpå henviser Lars Olsen i en analyse i Politiken d. 4. marts 1997 til Venstres oplæg *"Velfærd og Valgfrihed"* fra 1996. Her foreslog partiet en reform af de sociale ydelser, hvor alle på overførsel, både førtidspension, sygedagpenge, understøttelse, folkepension m.v., skulle modtage det samme: 7.600 kroner pr. måned. Dette ville betyde et drastisk fald i levestandarden for folk, på førtidspension, som på daværende tidspunkt kunne modtage op mod 11.000 kr. Men forud for Olsens kronik er Anders Fogh Rasmussen i et interview med selv samme journalist ude med en modificering. I et interview til Politiken den 9. marts 1997 præciserer han således, at forslaget ikke indebærer nogen forringelse for brede grupper som førtidspensionister. I samme interview nedtoner Fogh også kraftigt betydningen af bogen *"Fra velfærdsstat til minimalstat"* og er citeret for at sige: *"Der er i det danske samfund bred enighed om de fundamentale principper i velfærdssamfundet. Dem bekender Venstre sig til, og dem bekender jeg mig til"*.

Det er således omkring 1997-1998, at startskuddet for et holdningsskift hos Venstre ses. Partiet begynder at stå for større valgfrihed og bedre kvalitet på navnlig sundhedsområdet, samtidig med at det danske velfærdssystem grundlæggende økonomiske solidaritet ikke trues. Det egentlige skift ses i partiets valgprogram fra 2001. Her ses en klar opprioritering af velfærdspolitiske emner, som nu indtager de første punkter i materialet foran skattespørgsmålet. Sundhedsområdet er fortsat det mest centrale emne. Patienters og kommuners frie valg i forbindelse med behandling er fortsat væsentlige dele af partiets politik, men nedbringelse af ventelister er rykket op som den vigtigste problemstilling. Som noget nyt fremføres det i den forbindelse, at Venstre vil tilføre sundhedsområdet 1,5 mia. kr. som skal bruges til at betale læger og sygeplejersker for overarbejde, netop med henblik på nedbringelse af ventelisterne. Dette står i kontrast til det tidligere materiale. Hvor en begrænsning af den offentlige sektors udgifter stod som et udtalt mål for Venstre i både 1994 og 1998, er dette ikke et eksplicit mål i 2001-programmet.

Det er skattestop til gengæld. Også her bærer politikken præg af, at Venstre har foretaget et skift. Fokus er ændret fra at være på sænkning af skatter og til skattestop. Fjernelse af eksempelvis bruttoskatten nævnes ikke i materialet, men i stedet fokuseres der udelukkende på et skatte- og afgiftsstop. Materialet bærer også præg af, at Venstre også har udvidet sit fokus på velfærdspolitikken. Efter sundhedsområdet nævnes både ældreomsorg og børnefamilierne, som områder, hvor der i større omfang skal indføres frit valg og bedre service. Også forbedringer af folkeskolen fremhæves. Samme prioriteringer fremgår, når der ses på materialet "Det vil Venstre. 55 forslag Venstre fremsætter i folketinget i efteråret 2001" hvor Venstre præsenterer det, de kalder 55 forslag, der betyder både mere velfærd og mere frihed.¹²⁷

I begge publikationer fra 2001 er økonomiske emner altså trådt i baggrunden til fordel for velfærdspolitiske spørgsmål. Denne udvikling tog sin begyndelse op mod 1998-valget, hvor velfærd som begreb begyndte at blive ekspliciteret i Venstres valgprogram. Det gør sig også gældende i sidste nedslagsår, 2005. Allerede i 2004 begyndte kunne man se et stilskifte hos Fogh, hvor han begyndte at optræde mere afslappet og med blødere retorik. Dette kom til udtryk på Venstres landsmøde i 2004, hvor Fogh med holdt en manuskript-fri tale, der strakte sig over 5 kvarter. I denne tale sagde han blandt andet: *"Jeg har nu forsøgt at skitsere nogle perspektiver. Eller med lidt finere ord, en vision for hvordan jeg ser Danmarks position og Danmarks udvikling ind i det 21. århundrede: Fornyelse og fællesskab. At vi sætter os ambitiøse mål. At vi udvikler en ny velfærdsvision, hvor vi forstærker og udvikler trygheden i det danske samfund, ved at vi gør os mere egnede til at omstille os til nye situationer. At vi udvikler Danmark til at være en førende vidensøkonomi i den moderne verden ved at gennemføre et storstilet forsknings- og udviklingsprogram, ved at gennemføre et storstilet iværksætterprogram, ved at gennemføre et storstilet uddannelsesprogram, og ved at gøre Danmark til verdens mest konkurrencedygtige økonomi."*¹²⁸ Denne vision blev nedfældet i partiets materiale "Valgløfter" fra januar 2005. Her er det nogenlunde samme emner som i 2001 der præger, men der er ændret en smule på prioriteringen. Det det første af de syv emner der behandles i materialet er målet om, at Danmark skal være "verdensmestre i viden" som også nævnes i ovenstående citat. Dette efterfølges af et punkt om forbedrede forhold for børn og børnefamilier, bedre sygehuse samt bedre omsorg for ældre. Fortsat skattestop er opstillet som næstsidste punkt og demonstrerer dermed på glimrende vis, hvorledes Venstre er gået fra at have ganske stort fokus på økonomien, skattelettelser og sænkning af de offentlige udgifter, og til at dette er faldet i baggrunden til fordel for en mere velfærdsorienteret profil.

¹²⁷ www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object19115/

¹²⁸ Se talen på www.dansketaler.dk/tale_oversigt.lasso?person_id=26

At der i Venstre er sket et holdningsskift hen imod en betydeligt mere velfærdsvenlig position står således klart. Den forudgående gennemgang indikerer et ret omfattende skift, hvor Venstres velfærdspolitiske position i høj grad tilnærmer sig den socialdemokratiske, og hvor partiet har flyttet sig væk fra tidligere økonomiske mærkesager. Det markeres også rent sprogligt med, at Venstre nu taler (positivt) om "velfærdsstaten".

Eksempel 2: Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandrerpolitikken

Op igennem 1990'erne stod Socialdemokraterne for det man kunne kalde en *anstændig* position på flygtninge-/indvandrerområdet. På dette tidspunkt var flygtninge et aktuelt emne grundet borgerkrigen i Jugoslavien, og her så Socialdemokraterne det som deres pligt at oplyse men også opdrage den danske befolkning om ansvaret for at tage imod mennesker på flugt, hvordan disse skulle behandles i Danmark, deres rettigheder og pligter samt om, at danskerne ikke måtte forfalde til fremmedangst. Den anstændige position blev ganske tydeligt italesat af daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen, da han under folketingets åbningsdebat i oktober 1999 fra talerstolen henvendte sig til Dansk Folkeparti og erklærede: "*stuerene, det bliver i aldrig*". Oven på tabet af regeringsmagten til den borgerlige blok i 2001, ændrer Socialdemokraterne dog retning. Indvandring havde været et af valgets store emner, og Venstre var blandt andet blevet valgt på at love en stram politik på området - hvilket regeringsstøtte fra Dansk Folkeparti, der havde så godt et valg at de blev Danmarks 3. største parti, cementerede. Efter et par år med interne stridigheder vælger Socialdemokraterne derfor at skille sig ud fra de øvrige oppositionspartier og i stedet lægge sig op ad regeringens stramme kurs.

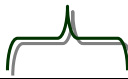
Den følgende analyse af Socialdemokraternes holdningsskift sker ud fra partiets valgprogrammer fra perioden 1994-2007 (bilag 5). Når både 1994 og 2007 er medtaget som nedslagsår skyldes det, at Socialdemokraternes holdningsposition på indvandring som nævnt skifter frem og tilbage. 1994 og 2007 medtages derfor for at give et tilstrækkeligt før- og efterbillede. Valgprogrammerne for de 5 nedslagsår oplistes i nedenstående Tabel 10.2, der også indeholder en lille beskrivelse af, hvordan Socialdemokraternes holdning flygtninge-/indvandrere kommer til udtryk på pågældende tidspunkt samt supplerende materiale. For 1994 er det primære materiale Socialdemokraternes valgprogram "Hvad siger vi?" der indeholder 9 kortere politiske oplæg af Poul Nyrup Rasmussen, Birthe Weiss, Mogens Lykketoft, Ritt Bjerregaard, Frank Jensen, Karen Jespersen, Torben Lund, Jytte Andersen samt Svend Auker. Da materialet ikke berører flygtninge-/indvandrerspørgsmålet, suppleres der med den socialdemokratiske folder fra 1993: "Flygtninge i Danmark".¹²⁹ Valgprogrammet fra 1998 hed-

¹²⁹

www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object35509/

der ” ”Det kan gå to veje. Vores vej - Deres vej” og programmet fra 2001 har titlen ”Mennesker først. Fri og fælles i det 21. Århundrede”. Sidstnævnte er ganske omfattende, men det er alligevel nødvendigt at supplere det med anden materiale. Omkring dette tidspunkt indledes de interne stridigheder i partiet om flygtninge-/indvandrerpolitikken. Det fremgår naturligvis ikke af programmerne, men det er væsentligt at få dokumenteret, da det tegner begyndelsen til holdningsskiftet. Derfor inddrages en artikel om dette, bragt i Ekstra Bladet. Valgprogrammet for 2005 ”Mærkesager” beskriver de emner, Socialdemokraterne mener, skal præge ved folketingsvalget i 2005 og er hentet fra partiets hjemmeside d. 20. oktober 2004. For at give større indblik i holdningsskiftet som stadfæstet i perioden 2003 frem til 2005, suppleres 2005-programmet med Socialdemokraternes integrationsudspil i 2003 ”Ret og pligt til aktivt medborgerskab”. I 2007 hedder Socialdemokraternes valgprogram ”Vi vælger velfærd” og viser, hvordan partiets flygtninge-/indvandrerpolitik ser ud efter skiftet.

Tabel 10.2: Socialdemokraterne og indvandring. År, materiale samt holdning.

Holdningsskift

	1994	1998	2001	2005	2007
Primære materiale	Valgprogram: ”Hvad siger vi?” Folder: ”Flygtninge i Danmark” (1993)	Valgprogram: ”Det kan gå to veje. Vores vej - Deres vej” Thorkild Simonsen udnævnes til indenrigsminister (1997). Vedtagelse af ”loven om integration af udlændinge i Danmark”	Valgprogram: ”Mennesker først. Fri og fælles i det 21. Århundrede.” Artikel: ”Partifæller langer ud efter Karen”	Valgprogram: ”Mærkesager”. Integrationsudspil (2003) ”Ret og pligt til aktivt medborgerskab”	Valgprogram: ”Vi vælger velfærd”.
Holdning	Oplysende og opdragende. Danmark har pligt til at tage imod flygtninge. Befolkningen skal udvise åbenhed og forståelse.	Danmark har et ansvar overfor flygtninge. Ingen misbrug. Krav til flygtninge/indvandrere. sprog, job og selvforståelse.	Bygge bro. Sammenhold og forståelse. Forstærket indsats mod kriminelle asylansøgere, stramme familiesammenføringsregler og større udvisningsmulighed.	Bedre integrationsindsats. Fastholdelse af stram udlændingelov.	Bedre integrationsindsats. Bedre forhold for asylansøgere. Fastholdelse af stram udlændingelov jf. den borgerlige regerings linje.

Det er kendetegnende for 1994-programmet, at ingen af de 9 politiske oplæg omhandler flygtninge-/indvandrerpolitikken. I stedet er det emner som velfærdssamfundet, det økonomiske opsving, solidaritet, uddannelse, social lighed, lighed i sundhed, fleksibilitet på arbejdsmarkedet samt miljø der tages op. Det indikerer, at flygtninge-/indvandrerpolitikken ikke var et, Socialdemokraterne mente, skulle præge valgkampen. Dog var der ikke tale om, at partiet undgik at forholde sig til emnet. Året forinden havde Socialdemokraterne udgivet en folder, hvor deres holdning kom klart til udtryk. ”Flygtninge i Danmark” er udgivet på baggrund af borgerkrigen i Jugoslavien og oplyser blandt andet om, hvad en flygtning er, hvor mange Danmark tager

imod samt hvilken økonomisk hjælp flygtninge modtager. Folderens udformning indikerer, at Socialdemokraterne ønsker dels at oplyse borgerne om pligten til at tage mod flygtningene og dels at advare imod fremmedangst og racisme. I forordet skriver daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen eksempelvis: *"I dag er flere millioner mennesker på flugt her i Europa, hvilket også har givet et voksende pres på de danske grænser. Et pres der hos dele af befolkningen har fremkaldt en frygt for, om vi herhjemme nu kan magte at tage imod disse mennesker. Det giver naturligvis en række praktiske problemer, som det er nødvendigt at vi finder løsningen på. Desværre må vi også erkende, at enkelte helt ekstreme grupper har rettet et uforklarligt had mod alle fremmede, hvilket ikke mindst rammer flygtningene, hvis skæbne allerede er tragisk. Vi har som følge af dette hørt om overfald og angreb på helt uskyldige mennesker. Det kan vi som et ansvarligt parti ikke stiltiende være vidner til"*.¹³⁰

Det er karakteristisk for partiet og dets holdning på dette tidspunkt, at deres primære fokus er på, at danskerne skal udvise forståelse for udlændingene, deres situation og kultur. Eksempelvis fremgår det af "Flygtninge i Danmark", at der ganske vist skal holdes fast i danske værdier som demokrati og ligestilling, men samtidig at *"små forskelligheder kan og skal overkommes"*¹³¹ og at udlændinge i Danmark ikke skal forventes at efterligne vores normer i alle detaljer. Det samme gælder i forbindelse med danskernes bekymring for kriminalitet, der ligeledes adresseres i folderen. Og også her opfordres danskerne til at udvise forståelse. Det understreges ganske vist, kriminalitet ikke accepteres og at kriminelle udlændinge i henhold til udlændingeloven og Genevekonventionen kan udvises. Men samtidig advares der imod dette som straf for mildere former for kriminalitet som eksempelvis tyveri: *"Problemet kan være, at flygtningene kommer herop uden at eje noget, og når de ser de bugnende butikker kan svage sjæle blive fristet"*. Og der står videre: *"I øvrigt skal det pointeres, at det store antal af flygtninge og asylansøgere vender sig imod de få, der begår kriminelle handlinger, i lige så høj grad som danskerne"*.¹³²

I 1998 synes tonen at være skærpet. Opfordringerne til forståelse er blevet mindre og antallet af problemstillinger der konfronteres er blevet flere. I valgprogrammet "Det kan gå to veje" fremføres det, at den daværende regering vil søge flertal for en udlændingepakke, der betyder en udlændingelovgivning *"med konsekvens og med klare rettigheder og pligter"* (bilag 6, valgprogram 1998). Der lægges vægt på, at færre flygtninge og indvandrere skal komme til Danmark og at kravene til dem der kommer, skal skærpes. Kun personligt forfulgte i deres hjemland kan opnå asyl i Danmark, og at misbrug af *"vores menneskelige flygtningepolitik"* (op.cit.) ikke vil tolereres. Socialdemokraterne profilerer sig på dette tidspunkt på at sætte ind

¹³⁰ www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object35509/

¹³¹ www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object35509/

¹³² www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object35509/

mod snyd og svindel ved hjælp af forstærket grænsekontrol, fingeraftryk og DNA-test, ligesom de vi mindske antallet der kommer til landet ved at stramme op i forhold til arrangerede ægteskaber. Kriminalitet og ghettodannelse fremhæves fortsat som problemer, og retorikken særligt på førstnævnte er skærpet. Hvor fokus nu ligger på de kriminalitetsformer der er udvisningsgrund og ikke på dem, der hører til mildere former, og som der i 1994 blev udvist større forståelse for. Trods den skærpede retorik, lægges der i materialet dog fortsat op til at udvise *goodwill* overfor udlændinge. Det fremhæves, at Danmark ikke er et multikulturelt samfund, og at det kræves af de, der kommer hertil, at de har respekt for vores kultur og værdier, men at danskerne samtidig selv skal vise *"vilje og åbenhed"* (op.cit). Perspektivet i 1998-materialet kan sammenfattes således: *"Vi vil have en dansk udlændingepolitik, der hverken er hjerteløs eller egoistisk, eller naiv og godtroende"* (op.cit.). Den lidt hårdere kurs understreges af udnævnelsen af Thorkild Simonsen som indenrigsminister året forinden. Simonsen stod som en "strammer" på området og det er under ham i 1998 at "loven om integration af udlændinge i Danmark", der netop indeholder ovennævnte krav til udlændinge, vedtages.

I 2001 synes tonen blødt en smule op igen. I valgprogrammet fra 2001, "Mennesker først. Fri og fælles i det 21. Århundrede", fortsætter partiet med at lægge afstand til de mere ekstreme synspunkter i den danske udlændingedeбат: *"Socialdemokratiet har konsekvent afvist de ekstreme standpunkter i udlændingedeбатten. Vores mål er at bygge bro. Vi vil ikke slå alle over én kam, og vi vil ikke have konflikter i Danmarks gader. Vi ønsker fortsat at samle befolkningen om en udlændingepolitik med humanisme, retfærdighed og konsekvens. Intolerance og diskrimination skal bekæmpes. Det kan så let gå galt. Ingen skal gøre en hel befolkningsgruppe til genstand for had eller forfølgelse"* (bilag 6, 2001). Som det fremgår af citatet, lægger Socialdemokraterne vægt på en humanistisk udlændingepolitik og ønsker at skabe *"sammenhold - ikke splittelse"* (bilag 6, 2001). Til forskel fra 1994-programmet lægges der dog her mindre vægt på integration som en gensidig proces, hvor både danskere og udlændinge tilpasser sig hinanden. I stedet fremhæves det, at sammenhold og fællesskab må skabes på baggrund af nogle grundlæggende værdier, som udlændingene må tage til sig. Formentlig særligt med 11/9 2001 in mente tager Socialdemokraterne i 2001-programmet således klart afstand fra udemokratiske/autoritære holdninger blandt indvandrere. Dog bemærkes det, at samfundet her har et stort medansvar: *"Arbejdsløshed og isolation skaber grobund for fundamentalisme"* (bilag 6, 2001). Af samme grund fremhæves integration på arbejdsmarkedet som noget ganske centralt. Som i 1998 fremgår der af programmet at udlændinge skal sørge for at lære dansk, få sig en uddannelse og et arbejde.

Til sidst i programmet får Socialdemokraterne imidlertid fremhævet, at de har forstærket indsatsen mod kriminelle asylansøgere, at muligheden for udvisning er udvidet, at der

er sket en stramning af familiesammenføringsregler og at "smuthuller" i udlændingeloven er blevet lukket. Dette er et billede på den splittelse, der tegner sig i partiet: På den ene side er der dem, der ønsker at partiet står for en humanistisk og anstændig holdning til udlændinge. De ønsker en strategi, hvor Socialdemokraterne lægger afstand til Dansk Folkeparti og til Venstre og Konservative, som på dette tidspunkt også markerer sig som tilhængere af en stram udlændingepolitik. Her bliver en "blødere" position formentlig set om en mulighed for partiet at skille sig ud, og er den position, der primært af spejles i valgprogrammet i 2001. På den anden side er der også en gruppe i partiet, der ønsker at partiet skal vælge en anden og strammere position.

Dette gav anledning regulære interne stridigheder. I forbindelse med partikongressen lige før 2001-valget, måtte Nyrup med ordene *"den slags ufred gavner ikke partiet. Socialdemokratiet skal fra i dag gå frem i enighed"* lægge låg på uenighederne om familiesammenføringsreglerne og kræve fælles fodslag op mod valget.¹³³ Uenighederne forsætter dog efter valget, hvor den afgående indenrigsminister Karen Jespersen deler partitoppen med sin strammerkurs. Eksempelvis lægger Mette Frederiksen skarpt afstand til Jespersen i en artikel fra BT, hvor hun udtaler: *"Vi undgår ikke et opgør om udlændingepolitikken, og det er ikke Karen Jespersen, der skal være krumtappen i vores holdninger til integration. Der skal andre toner til og mere fokus på uddannelse til nydanskerne"*.¹³⁴ Særligt diskussionen om antallet af indvandrere splitter på dette tidspunkt partiet og medfører blandt andet, at Ritt Bjerregaard i protest forlader sin post som udlændingeordfører. Senere er det spørgsmålet om Socialdemokraterne skal lave forlig med regeringen og Dansk Folkeparti om udlændingepolitikken som partitoppen strides om. Hvor nogle kategorisk afviser forlig med Dansk Folkeparti mener andre, at der er tid til et kursskift.

Som nævnt er det "strammerne" blandt Socialdemokraterne der vinder opgøret og partiet vælger at støtte op om den borgerlige regerings stramme udlændingepolitik. Kursskiftet bliver tydeligt i forbindelse med Socialdemokraternes integrationsudspil i maj 2003 med titlen: "Ret og pligt til aktivt medborgerskab". Her er de begreber, der var vigtige før valget, såsom humanisme og retfærdighed, skiftet ud med et fokus på problemstillinger såsom kriminalitet, arbejdsløshed og manglende integration. Udspillet lægger blandt andet op til en begrænsning af antallet af indvandrere, og Socialdemokraterne erklærer sig parate til at fastholde regeringens indførte stramninger, der indbefatter en skærpelse af tilknytningskravet for at opnå dansk statsborgerskab samt indførelse af 24-års reglen for at stoppe tvangsægteskaber. Socialdemokraterne vil blandt andet også ændre friskoleloven for bedre at kunne gribe ind

¹³³ Artiklen "Kongres: Fodslag i S om udlændingepolitik" af Sanne Gram og Jette Elbæk Maressa, 5/11 2001.

¹³⁴ Artiklen "Partifæller langer ud efter Karen" af Henny Christensen og Andreas Karker, 22/11 2001.

overfor fundamentalistiske skoler, indføre obligatorisk kursus i samfundsforståelse samt pligt til at møde op i børnehaven for tosprogede børn.

Den stramme kurs, hvor Socialdemokraterne stort set støtter regeringen, ses i både 2005 og 2007. I valgprogrammet "Mærkesager" fra 2005 fremfører partiet ganske vist, at målet er at indvandrere skal blive aktive medborgere, og at der skal gøres op med den skarpe opdeling og nye underklasse, som er kommet til under Venstres ledelse. De mener, at der skal gøres langt mere for integrationsindsatsen, som ifølge dem har haltet under den borgerlige regering. Dette kan dog tolkes som at tjene det formål at kritisere modstanderen og være en måde hvorpå at Socialdemokraterne kan skille sig ud. Det er da netop også helt centralt i materialet, at hvor de vil forbedre *integrationen*, eksempelvis gennem en uddannelsesindsats og en afskaffelse af starthjælpen, vil de på ingen måde fravige linjen i *udlændingepolitikken* (bilag 6, 2005). Dette er også karakteristisk i 2007, hvor en "stram udlændingepolitik" ekspliciteres: *"Uden en stram udlændingepolitik er det ikke muligt at fastholde tilstrømningen af udlændinge på et niveau, som gør det muligt at integrere de udlændinge, der allerede bor i Danmark – og sikre fortsat social sammenhængskraft i det danske samfund"* (bilag 6, 2007). Kun på to punkter vil Socialdemokraterne bryde med regeringens politik ekspliciteres der videre: Dels på integrationsindsatsen og dels på vilkårene for asylansøgere. Socialdemokraterne mener, at regeringen har svigtet integrationen på arbejdsmarkedet, ligesom de mener, at asylansøgere skal have mulighed for at arbejde og bo uden for centrene, indtil hjemsendelse er mulig (bilag 6, 2007).

Trods en uklar profil undervejs, på grund af interne stridigheder, har Socialdemokraterne over en 10årig periode meget markant ændrer standpunkt til udlændinge. Fokus har skiftet fra, at Danmark bør tage imod mennesker på flugt fra krig og ufred og udvise forståelse for dem og til at have stadigt større krav til deres ophold og at de overhovedet kan komme ind i landet. Der har været tale om et skift, der har været længe undervejs grundet interne stridigheder i partiet, men i dag har Socialdemokraterne ekspliciteret, at de er tilhængere af en stram udlændingepolitik.

Eksempel 3: Venstre og miljø

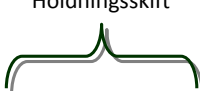
Frem til år 2000 var miljø ikke et politisk spørgsmål, som syntes at optage partiet Venstre ret meget. I det omfang partiet havde fokus på miljø, var det altid med et negativt perspektiv, hvor miljøhensyn blev betragtet som noget, der kom på tværs af partiets målsætninger. Som et parti, der havde sin rod i landbobefolkningen og stod for varetægelse af landbrugsinteresser, havde den noget skeptiske tilgang til miljøhensyn og ikke mindst miljøafgifter, såsom afgifter

på kunstgødning, da også sin helt naturlige forklaring. Ofte når den politiske debat omhandlede forurening, miljøhandlingsplaner, restriktioner og afgifter, indtog Venstre den position, at sådanne hensyn og indgreb ville skade landbrugserhvervet. Det samme gjaldt det øvrige erhvervsliv. Venstres holdning var, at grønne afgifter forringede virksomhedernes konkurrenceevne. I 2001 indtog partiet en noget mere markant miljøpolitisk position. Op til og navnlig efter valgsejren indleder Venstre, med formand Anders Fogh Rasmussen i spidsen, et ideologisk "opgør med de frelste", hvor diverse råd, nævn og puljer blev nedlagt, med henblik på at komme "smagsdommerne" til livs. Som en del af dette opgør, blev den yderst omdiskuterede Bjørn Lomborg ansat som leder af Center for Dansk Miljøvurdering. Lomborg var blevet kendt sin bog "Verdens sande tilstand" der udkom på dansk i 1998 og på engelsk i 2001. Her var hovedtesen, at miljøforkæmperes påstande og forudsigelser om jordens tilstand var yderst overdrevne, og han slog et slag for, at de midler der bruges på miljøforbedringer burde prioriteres efter, hvor de gør mest gavn. Allerede få år efter, med udnævnelsen af Connie Hedegaard som miljøminister i august 2004, begynder Venstre dog at ændre kurs på miljøspørgsmålet og en kamp for forbedret miljø og klima blev efterfølgende en fast del af partiets målsætninger.

Dette skift analyseres i det følgende på baggrund af Venstres valgprogrammer fra perioden 1994-2007 (bilag 4). 2007 inddrages, da Venstres holdningsskift på miljø forekommer op mod 2005, og programmet fra 2007 derfor skal bidrage til at give et fyldestgørende billede af partiets holdning efter skiftet. 1994 inddrages kort for at illustrere, hvor lidt miljøspørgsmålet fyldte i Venstre på dette tidspunkt. Som hjælp til at tydeliggøre partiets holdningsskift, indtages dels en kronik af Anders Fogh Rasmussen, bragt i Politiken 16. juni 2001, og dels to artikler, begge fra 2004, der analyserer Venstres nye kurs. Dette fremgår af Tabel 10.3:

Tabel 10.3: Venstre og miljø. År, materiale samt holdning.

Holdningsskift

	1994	1998	2001	2005	2007
Primære materiale	Valgprogram: "Venstre ved du hvor du har".	Valgprogram: "Det vil Venstre".	Valgprogram: "Tid til forandring". Kronik: En global liberal pagt.	Valgprogram: Valgløfter. Så ved du, det bli'r til noget". Artikel: "Foghs folk holder mund" (2004) Artikel "Rokaden: Syltede solbær og redningsvest" (2004)	Valgprogram: "Et endnu bedre samfund".
Holdning	Afskaffe afgifter på vand, el og benzin.	Benzinpriser må ikke øges.	Bedre miljø. Mest miljø for pengene. Miljøproblemer overvurderet.	Konkrete investeringer i miljø.	Reducere global opvarmning. Skabe vedvarende energi.

For valgprogrammerne både fra 1994 og 1998 er det kendetegnende, at miljø kun omtales i sammenhæng med, at partiet ønsker diverse miljørelaterede afgifter afskaffet. I 1994 udgør dette en del af partiets skattepolitik og det fremføres at et mål er, at *"de højere afgifter på vand, el og benzin afskaffes"* (bilag 5, 1994). Venstre anfægter her de bebudede stigninger i grønne afgifter fra den daværende socialdemokratisk ledet regering og påpeger, at dette som en yderligere omkostning for de danske virksomheder vil skade deres konkurrenceevne. Samme perspektiv ses i 1998-materialet. I denne folder, udgivet forud for valget, søger Venstre at positionere sig i forhold til den siddende regering, og noget der kan siges at relatere sig til miljø nævnes faktisk kun i forbindelse med, at regeringen kritiseres. Således henviser Venstre en række kritikpunkter og i forbindelse med en opstilling af, at den siddende regering vil indføre højere bruttoskat og nye boligskatte henvises der også til daværende miljøminister Svend Auken: *"Dyrere benzin. Auken vil have en literpris på 16 kr."* (bilag 5, 1998) Mere plads får miljøet ikke i dette materiale.

Dette ændrer sig til gengæld i 2001. Her ekspliciteres større miljøhensyn som et mål og udfoldes over et par sider i Venstres program *"Tid til forandring!"* Som indledningsvist beskrevet, begynder Venstre på dette tidspunkt at indtage en mere markant og synlig position på miljøspørgsmålet, og skriver eksempelvis, at *"Danmark skal være blandt de lande, der er bedst til at nedbringe forurening"*. I umiddelbar modstrid med landbrugets interesser og med sine tidligere standpunkter, lægger Venstre nu vægt på, at det er vigtigt at få nedbragt udledning af kvælstof og fosfor samt brugen af bekæmpelsesmidler. I et opgør med det, partiet kalder SystemDanmark, kræves der dog samtidig, at der sker en regelforenkling på miljøområdet og det fremhæves, at: *"Miljøafgifter skal tjene et konkret og fornuftigt miljøformål og ikke blot være en ekstra beskatning"* (bilag 5, 2001).

Dette er i overensstemmelse med Venstres mest fremtrædende holdning til miljøspørgsmålet, nemlig at miljøforbedring skal ske indenfor en ramme af økonomisk "sund fornuft", hvor der *"sikres bedst muligt miljø for pengene"* (bilag 5, 2001). Som Anders Fogh Rasmussen udtrykker det i kronikken "En global liberal pagt" i Politiken d. 16. juni 2001: *"Vi [bør, red.] indgå internationale aftaler om beskyttelsen af miljøet. Vi skal sætte ind mod drivhuseffekten med fastsættelse af nogle globale mål, som alle forpligter sig til at arbejde efter. Men vi skal samtidig sikre, at det sker på en måde, så vi får mest muligt miljø for pengene. Aftalerne skal sikre, at økonomisk vækst i u-landene kan gå hånd i hånd med beskyttelse af miljøet. Økonomisk vækst og godt miljø er ikke modsætninger. Tværtimod. Forudsætningen for et godt miljø er økonomisk velstand, så der er penge til miljøbeskyttelse"*. Med denne fornuftsprægede tilgang til miljøet, vil Venstre samtidig gøre op med det det "miljøhysteri" som nogle, her navnlig eksperter men også politiske modstandere, lægger for dagen. I kronikken skriver han

således også, at det er en stor udfordring af forene et mål om global vækst og velstand med bedre beskyttelse af miljøet, men at, *"vi kan løse den. Udgangspunktet er stærkt nok. Kloden råder over så store ressourcer, at der er rigeligt til alle"* Men at det kræver *"et opgør med de mørkemænd, som prædiker dommedagsprofetier om verdens undergang. Vi løser ikke fremtidens udfordringer med bekymringer og sortsyn. Vi løser kun fremtidens udfordringer med lys-syn, optimisme og handling."*

Dette perspektiv forfølges efter valget i november, blandt andet ved ansættelsen af Bjørn Lomborg som leder af Center for Dansk Miljøvurdering. Denne ansættelse var om noget et holdningsmæssigt standpunkt i miljødebatten, da Lomborg i sin bog *"Verdens sande tilstand"* fra 1998 havde stort fokus på, at bekymringen for miljøet var overdrevet og fremmanet af både forskere og medier. Samtidig stod han for det synspunkt, at investeringen i forskellige miljøområder skulle prioriteres efter, hvor den gjorde mest nytte. Han understøttede derved den position, Venstre stod for på dette tidspunkt.: Miljøet er vigtigt, men det er nødvendigt at økonomisere med de miljøforbedrende indsatser og ikke at lade miljøhysteriet tage over.

Efter nogle år ændrer Venstre dog kurs. Kravet om økonomisk afvejning og kritikken af miljøhysteriet er ikke længere en prioritering. I stedet indtager partiet en entydig position som *"for"* bedre miljø, uden de tidligere forbehold. Indledningen til dette bliver udnævnelsen af Connie Hedegaard som ny miljøminister den 2. august 2004. Allerede forud for ministerrokaden havde politiske kommentatorer forudset, at Fogh og regeringen frem mod det kommende valg i 2005 ville forsøge at være mere markante på miljøområdet, og at den siddende minister, Hans Christian Schmidt fra Venstre ville blive vurderet for slidt.¹³⁵ Dette kom også til at holde stik. Under sin ministerperiode, var Schmidt og regeringen som et hele blevet kritiseret for at gennemføre store besparelser på miljøområdet, men med Connie Hedegaard og hendes mere progressive profil, skulle et nyt image tegnes. Et image, der trods hendes konservative tilhørsforhold regnes at smitte af på Venstre også.

Dette træk blev da også umiddelbart anerkendt, og både miljøorganisationer og eksperter stillede forventning om, at Hedegaard ville føre en ganske anderledes miljøpolitik end den, der hidtil var blevet ført af Venstres minister. Med samme bevidsthed om dette udtaler Hedegaard da også til Politiken: *"Venstre tror meget på markedet, og det er også godt til mange ting. Men ikke til miljøområdet, og her mener jeg som konservativ, at fællesskabet skal tage et ansvar. Ikke mindst fordi miljøindsatsen rækker langt ud over vores tid"*.¹³⁶ Det var da også blot et par måneder forinden at Eyvind Vesselbo, folketingsmedlem for Venstre og formand for

¹³⁵ Artiklen *"Foghs folk holder mund"* af Anders Langballe, 23/7 2004.

¹³⁶ Artiklen *"Rokaden: Syltede solbær og redningsvest"* af Hanne Fall Nielsen, 4/8 2004.

folketingets Miljø- og Planlægnings-udvalg i en kronik i Jyllandsposten havde plæderet for mere miljø for pengene -tilgangen og i Foghs store tale på Venstres landsmøde d. 21. november 2004, blev miljø knap nævnt.¹³⁷ Dog kunne der i partiets valgmateriale forud for 2005-valget ses en klar ændring i forhold til tidligere. Som et punkt under overskriften "Bedre miljø - mere natur", indgår miljø som et selvstændigt punkt i materialet "Valgløfter" (bilag 5, 2005), og som det første beskrives det, at Venstre i den kommende valgperiode vil afsætte 1 mia. kr. ekstra til en naturplan, der giver bedre vandmiljø og flere grønne naturområder. Frem for lovning på fjernelse af diverse afgifter eller fokusering på en økonomisk prioritering - ingen af delene nævnes med et ord - giver partiet i stedet meget konkrete bud på miljøplaner.

Der sker således en markant udvikling i Venstres holdningsposition på miljø i perioden 2004-2005. Partiet går fra at være miljøskeptiske og til at være fuldt ud "grønne". Denne position fastholdes i 2007. I valgprogrammet "Et endnu bedre samfund" er "miljø" ganske vist blevet til "klima", hvor fokus ligger på vedvarende energi og global opvarmning, men positioneringen er tydelig når Venstre klart giver udtryk for, at vi som samfund skal passe bedre på klimaet: *"Vi skal have et samfund, det selvforsynende med vedvarende energi. Det er fastslået, at en del af årsagen til global opvarmning er menneskeskabt. Den del har vi et stort ansvar for at reducere."* (bilag 5, 2007). Som det fremgår, anfægtes eksistensen af global opvarmning ikke. Venstre har forladt den skeptiske indstilling overfor eksperter og deres dommedagsprofetier - en indstilling der i stedet er overtaget af Dansk Folkeparti - og tager i stedet udgangspunkt i, at den globale opvarmning skal reduceres og at Danmarks skal blive selvforsynende med energi. Sidstnævnte vil partiet konkret gøre ved frem til 2010 at fordoble indsatsen med forskning og udvikling af ny teknologi, så den når op på 1 mia. kr. om året. Med ønsket om en styrket indsats mod klimaændringer, styrker Venstre således også deres grønne profil og cementerer det skift de foretog omkring 2005.

Afsluttende

Igennem kapitlet er tre eksempler på, at partierne ændrer holdning over tid blevet analyseret med udgangspunkt i deres egne valgprogrammer. Her er det blevet analyseret, hvordan deres fokus på og holdning til de udvalgte politiske emner har udviklet sig over en årrække. Når programmerne gennemgås er det tydeligt, hvordan både *priming* og *framing* (eksempelvis Cohen 1963; Severin & Tankard 1997; Entman 1993, se teorikapitlet) af emnerne ændrer sig i takt med, at partiet ønsker at bevæge sig hen imod deres nye position. Venstre og miljø er et godt eksempel på, at partiet i 2001 primer dette emne betydeligt mere end det var tilfældet i deres to tidligere valgprogrammer, og i eksemplet med Socialdemokraterne og flygtninge-

¹³⁷ Se talen på: http://www.dansketalen.dk/tale.lasso?tekst_id=262

/indvandrerpolitikken tydeliggøres det, hvordan partierne i deres programmer ændrer framing: I 1990'erne er Socialdemokraternes frame af flygtninge-/indvandreren, at der er tale om mennesker i nød, som danskerne skal udvise forståelse for og som det er et spørgsmål om anstændighed og medmenneskelighed at hjælpe. Senere bliver framen, at tilgangen af flygtninge og indvandrere skal begrænses og at der i betydeligt højere grad skal stilles krav til de, som er kommet til landet.

Som tidligere diskuteret, er valgprogrammerne ikke nødvendigvis den bedste kilde til en undersøgelse af partiernes framing, men selv i disse er det altså tydeligt, hvordan måden emnerne beskrives, de ord der anvendes og den kontekst de bringes i, ændrer sig. For Venstre og velfærdsemnet ændrer ordet "velfærdsstat" sig eksempelvis meget klart fra at have en negativ betydning og til at have en positiv. Dette er samtidig også en indikation på, at der her er tale om et ret omfattende skift, hvor Venstre har flyttet sig langt væk fra deres tidligere ideologiske position. Der kan argumenteres for, at det liberalistiske projekt ikke er helt forladt, idet man har arbejdet for udlicitering og konkurrence mellem udbydere, eksempelvis i form af fritvalgs-ordninger i statsligt og kommunalt regi - og at man inden for den offentlige sektor har introduceret stærke elementer af markedsførelse i form af New Public Management reformer. Men at mindske den offentlige sektor og navnlig brugerbetaling, er Venstre gået helt væk fra.

Socialdemokraternes skift synes umiddelbart tilsvarende stort. Man kan argumentere for, at solidaritet med og beskyttelse af de mest udsatte og svageste i samfundet traditionelt set har været en socialdemokratisk mærkesag, og hvor flygtninge og indvandrere i starten af 1990'erne tilsyneladende blev betragtet som sådanne, er dette ikke tilfældet efterfølgende. Som vist er det i 2000'erne helt andre dimensioner af flygtninge-/indvandrerspørgsmålet, der betones af partiet. I den henseende kan man sige, at partiet har flyttet sig i forhold til sin oprindelige position og til de grundværdier, partiet tidligere har stået for. Dog vil der formentlig være mange, som ikke ser en stram udlændingepolitik og varetagelse af de svage og udstødte som en modsætning - men for hvem indvandringen netop betragtes som en trussel mod den indbyggede solidaritet i den danske velfærdsstat.

I eksemplet med Venstre og miljø er der ikke på samme måde tale om, at partiernes grundholdninger er blevet udfordret. Højest har der været en konflikt mellem miljøvaretagelse og partiets kernevælgers interesse. Selvom det ikke vedrører grundværdierne, er skiftet alligevel markant: Efter at partiet får fokus på emnet går det fra at indtage en skeptisk position og til at være fuldbåret "grønt".

Partiernes motivation for holdningsændringerne kan naturligvis ikke vides med sikkerhed. I alle tre eksempler er der dog kraftige indikationer på, at det var foranlediget af, at de holdningsmæssigt befandt sig ganske langt væk fra opinionen. I den henseende kan de karak-

teriseres som defensive skift, hvor partiet, presset af politiske modstandere og opinionen, har været nødsaget til at forlade et upopulært standpunkt og bevæge sig hen imod majoriteten af vælgerne. Dette har givetvis også betydning for, at skiftene sker gradvist. Som det er blevet beskrevet, udvikler partiernes bevægelser væk fra den gamle om hen imod den nye holdningsposition i alle tre eksempler sig over tid. Særligt når der udelukkende ses på valgprogrammerne. Inddrages andre kilder, er det imidlertid lidt nemmere at indkredse tidspunktet for holdningsskiftene. Analyser, interviews, kronikker, udtalelser og konkrete begivenheder har i analyserne bidraget til mere præcist at afdække, hvornår skiftet skete. Derfor er det muligt, i det følgende kapitel at anvende skiftene som interventioner, hvor både vælgerne opfattelse af partiets holdning før og efter samt vælgerne egne undersøges.

Kapitel 11

Opfatter vælgerne partiernes skift - og følger de med?

I dette kapitel undersøges samspillet mellem vælgerne og partiernes holdninger. Udgangspunktet vil være de tre eksempler på holdningsskift, der blev præsenteret i forrige kapitel. Ved at anvende tiden for skiftene som en intervention kan der på baggrund af tværsnitsvalgdata foretages en undersøgelse af partiernes og vælgerne holdninger både før og efter interventionerne.

Dette har to formål. Det første formål er at undersøge, i hvilken udstrækning vælgerne opfatter partiernes holdningsskift. Som det fremgik af kapitel 8, skifter partierne holdning i vælgerne øjne. Ganske vist ikke lige så meget som vælgerne selv skifter, men der gives indikationer på, at vælgerne oplever, at partierne ændrer holdningsmæssige standpunkter over tid. Spørgsmålet er blot, om disse oplevede skift stemmer overens med faktiske skift. Er der tale om, at vælgerne opfattelse af partiernes holdning er mere eller mindre tilfældig, eller er der tale om en vis systematik, hvor vælgerne opfattelse ændrer sig i overensstemmelse med, at partierne søger at indtage et nyt standpunkt? Dette undersøges ved at sammenligne vælgerne holdningsmæssige placering af partierne før og efter deres holdningsskift.

En sådan undersøgelse relaterer sig således til et underliggende spørgsmål om vælgerne politiske kompetencer og *sophistication* (jf. eksempelvis Dalton 1984). Derfor er det relevant at få afdækket, om der er nogle vælgergrupper, der i højere grad end andre er opmærksomme på partiernes holdningsskift. Forventningen er her, at de vælgere, der er mest politisk opmærksomme i zallersk forstand (Zaller 1992), også vil være dem, hvoriblandt flest vil bemærke partiernes holdningsskift. Umiddelbart kan man også forestille sig, at partiernes egne vælgere i højere grad end de øvrige vil være opmærksomme på det, når partiet foretager et kursskifte. Her er forventningen dog ikke entydig. På den ene side kan man vente, at der blandt partiernes egne vælgere befinder sig en gruppe, der er meget politisk interesseret og opmærksomme på deres parti og de signaler, det sender. På den anden side kan man vente, at der også er en gruppe af vælgere, der er loyale overfor partiet, men som ikke nødvendigvis er meget interesseret eller opmærksomme. Derfor er det oplagt at få undersøgt i hvilken udstrækning hhv. de mest opmærksomme samt partitilknyttede¹³⁸ blandt partiernes egne vælgere, bemærker partiernes holdningsskift.

¹³⁸ Spørgsmålsformuleringen lyder før 2001 som følger: "Føler De Dem i almindelighed tilknyttet et bestemt parti? Formuleringen efter 1998 lyder som følger: "Mange betragter sig som tilhængere af et bestemt parti. Der findes også mange, der ikke føler sig som tilhængere af noget specielt

Det andet formål med kapitlet er at få undersøgt, i hvilken udstrækning partiernes holdningsskift kan få vælgerne til at følge med. Som det er fremgået af kapitel 9, er der ikke meget der indikerer, at partiernes holdningsskift får vælgerne til at skifte parti, men spørgsmålet er, om det kan få dem til at skifte holdning. Dette spørgsmål er stillet adskillige gange inden for valgforskningen og den politiske psykologi, og som flere gange nævnt, foreligger der en omfattende litteratur, der beskæftiger sig med om og hvordan, vælgerne lader sig overtale af partiernes politiske budskaber (se Gamson 1992; Muntz, Sniderman & Brody 1996; Wood 2000; Perloff 2003; Sniderman 2000; Crano & Prislin 2006; Carmines & Wagner 2006; Lecheler, de Vreese & Slothuus 2009; Slothuus 2008, 2010; Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming). Udgangspunktet er antagelsen om, at de politiske partier igennem deres måde at kommunikere på kan være med til at forme vælgerens holdning. Her betragtes holdninger ikke som faste enheder, men derimod som ad hoc konstruktioner, der er betinget af den givne kontekst og tilgængelige information. Vælgerne besidder ofte forskellige og ofte modstridende overvejelser om samme holdningsobjekt (også kalder *dual attitudes*, Kruglanski & Strober 2005; Wood 2000; Böhner & Wänke 2002:114; Crano & Prislin 2006:348-350), og hvilken overvejelse der "vinder", kan afgøres af den politiske kommunikation vælgerne udsættes for (Sniderman, Brody & Tetlock 1991; Zaller 1992).

Således kan de politiske partiers *priming* og *framing* (eksempelvis Cohen 1963; Severin & Tankard 1997; Entman 1993, se teorikapitlet) af et givent issue have afgørende betydning for, hvilken holdning vælgerne tilkendegiver. Her er det endvidere oplagt at undersøge, om nogle vælgergrupper er nemmere for partierne at influere end andre. Igennem litteraturen fremhæves det, at partierne har særlig indflydelse på deres egne vælgere. Navnlig de vælgere, der føler sig tilknyttet til partiet, vil være modtagelige overfor partiets kommunikation (se eksempelvis Slothuus 2010; Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming; Sniderman & Bullock 2004). En tilknyttet vælger vil simpelthen være mere tilbøjelig til at lytte til sit partis holdninger i politiske sager, og til de budskaber disse omgives med, end de vælgere, der ikke er tilknyttede. På den baggrund er det forventningen, at partiernes holdningsskift vil have størst indflydelse på egne vælgere, navnlig de, der føler sig tilknyttet partiet. Man kunne også forestille sig, at politisk opmærksomhed har betydning. Ifølge Zallers teori (1992), vil de politiske opmærksomme i udgangspunktet være dem, der udsættes for mest og forskelligartet kommunikation, men omvendt er de også dem, der er mest modstandsdygtige overfor en sådan kommunikation.¹³⁹

parti. Betragter De Dem selv som f.eks. socialdemokrat, konservativ, radikal, venstremand, SF'er eller noget andet, eller føler De Dem ikke som tilhænger af et bestemt parti?

¹³⁹ Her er intensiteten af budskaberne ifølge teorien af afgørende betydning, men dette er ikke muligt at inddrage som variabel her.

Et centralt og afsluttende spørgsmål man kan stille er, hvor langt partierne kan flytte vælgerne. Er det muligt for dem at få de vælgere, der i udgangspunktet besidder den modsatte holdning til at følge med, eller er det først og fremmest de vælgere, der er holdningsmæssigt neutrale eller måske "holdningsløse", der kan overtale? Den umiddelbare forventning er, at de med modsatte holdning vil være sværest at trække. Man kunne forestille sig, at de er mere bevidste om deres holdning, og at denne er mere robust. De neutrale forventes omvendt ikke at have taget stilling, og derfor vil være lettere at trække i den ene eller anden retning.

I det følgende analyseres det således, i hvilken udstrækning vælgerne opfatter partiernes holdningsskift samt påvirkes af disse. Udgangspunktet er de tre eksempler på partiskift, der blev analyseret i forrige kapitel. I alle tre tilfælde er der, som diskuteret, tale om (primært) defensive skift, hvor partierne har opinionen med sig - hvilket vil blive bekræftet igennem analyserne af vælgernes holdning. Særligt i undersøgelsen af, hvorvidt vælgerne lader sig overtale af partierne, kunne det have været oplagt også at have eksempler på offensive partiholdningsskift: Det må alt andet lige ventes at være nemmere for partierne at overtale vælgerne til at indtage en holdning, der i forvejen er populært blandt majoriteten, end det er at overtale dem til et, der er upopulært. Antallet og typen af eksempler har imidlertid været begrænset af, at det har været nødvendigt at vælge eksempler, hvortil vælgernes opfattelse af partiernes holdning kunne måles. I valgundersøgelserne stilles der blot fire spørgsmål om dette (se kapitel 8), og disse satte rammen for eksempel-udvælgelsen. Dog, som det diskuteres længere nede, kan Venstres holdning til miljø i 2001 dog tentativt anvendes som et offensivt skift.

Det er således tre holdningsspørgsmål, hvor vælgerne skal placere både dem selv og partierne, der er udgangspunktet i de følgende analyser. Her kan det bemærkes, at et problem med vælgernes placering af partierne er, at de ikke kun vil afspejle vælgernes opfattelse af partiernes holdning - men også vælgernes opfattelse af partiet generelt. Dette må nødvendigvis have in mente. Til at belyse eksemplet med Venstre og velfærd anvendes spørgsmålet om den offentlige sektors størrelse (kapitel 8). Her skal respondenterne svare, hvor på en skala fra 1 til 5, hvor 1 står for, at der skal skæres ned på de offentlige indtægter og 5 står for, at de må sættes kraftigt i vejret, de placerer sig, ligesom de skal tilkendegive, hvor Venstre placerer sig. Som tidligere diskuteret, vedrører dette spørgsmål ikke direkte velfærd, men man kan argumentere for, at holdningen til den offentlige sektors størrelse i hvert fald indirekte siger noget om, det ønskede velfærdsniveau.

Til eksemplet med Socialdemokraterne og indvandring bruges spørgsmålet om hvorvidt respondenterne mener, at Danmark skal tage imod færre eller flere flygtninge (1-5 skala, se kapitel 8), samt hvad de mener, at Socialdemokraternes holdning er. Dog er dette spørgsmål

forbundet med visse validitetsproblemer, der skal tages højde for i analyserne. Dels er der på flygtninge-/indvandrerpolitikken under den borgerlige regering op igennem 00'erne sket væsentlige stramninger. Det betyder, at tilsyneladende holdningsskift kan være udtryk for, at den politiske virkelighed har ændret sig mere end politisk overtalelse. Dels spørges der udelukkende til flygtninge. Her kan det have indflydelse, at der i 2007 skete mobilisering omkring asylpolitikken, som Socialdemokraterne markerede sig på. Det sidste eksempel med Venstre og miljø undersøges ved hjælp af det spørgsmål, hvor respondenterne skal placere sig selv og Venstre på en skala fra 1 til 5, hvor 1 står for den mindst grønne politik, og 5 for den mest grønne (kapitel 8). På dette eksempel er det endvidere muligt at foretage en tentativ analyse af et offensivt skift. Som beskrevet i kapitel 10, markerede Venstre sig i 2001 som det eneste "miljøskeptiske" parti, og det er i den forbindelse relevant at se, i hvilken udstrækning dette kunne trække vælgere med sig.

I de tidligere kapitler, er politisk opmærksomhed primært blevet operationaliseret som vælgernes viden om politik. Dette afdækkes dog kun i de nyeste valgundersøgelser og i stedet anvendes vælgernes interesse i politik, som stilles i alle undersøgelser. Som vist, ser det også ud til, at der er større forskelle på tværs af interesse end viden. I analyserne af partiernes egne vælgere er det valgt kun at se på de, der har stemt på partiet to gange i træk.¹⁴⁰ Dette giver naturligvis et vist overlap med gruppen af vælgere, der føler sig tilknyttet partiet, men gøres for at sandsynliggøre et kausalforhold: For de vælgere, der kommer til partiet efter skiftet, er det mere sandsynligt, at de deler partiets nye standpunkt og er blevet tiltrukket af det, end at de er blevet overtalt. Derfor analyseres der kun på holdningsforandringer blandt de vælgere, der har stemt på partiet før og efter holdningsskiftet.

Til forskel fra de øvrige analyser, vil dette blive gjort på baggrund af tværsnitsvalgdاتا for årene 1994,¹⁴¹ 1998, 2001, 2005 og 2007. Det betyder, at hvor der i de øvrige kapitler ses på andele af individuelle holdningsskift eller oplevede skift i partistandpunkter, vil der her være tale om aggregerede. Analyserne struktureres omkring hvert af de tre eksempler. For hvert af dem ses der på vælgernes opfattelse af partiernes holdningsplacering og om denne ændrer sig i overensstemmelse med holdningsskiftet. Dernæst ses der på vælgernes egne holdninger og om de lader sig overtale. Analyserne afsluttes med en opsamlende diskussion.

¹⁴⁰ Baseret på *recall*, jf. tidligere diskussioner.

¹⁴¹ 1994-undersøgelsen er gennemført i to runder. Spørgsmålet om partiernes holdning til de fire emner er alene medtaget i runde to, og baserer sig af den grund blot på 967 respondenter (se Dansk Data Arkiv 1998).

Venstre og velfærd

Frem mod 1998 var ”velfærdsstaten” ikke noget det blev talt om i Venstre og slet ikke i positive vendinger. Tværtimod. Navnlig op igennem 1980erne bar partiet præg af en nyliberalstrømning, hvor sænkning af skatter samt begrænsning af den offentlige sektor igennem brugerbetaling og udlicitering var klare mål (se eksempelvis valgprogram fra 1980¹⁴²). Anders Fogh Rasmussens tiltrædelse som ny formand for Venstre efter 1998-valget, blev imidlertid startskuddet på en ændring i partiets holdningsposition på velfærdsspørgsmålet, der kulminerede ved valget i 2001. Partiets mål var at slippe af med sit image som et parti, der ville forringe velfærden.

Spørgsmålet der stilles i nærværende kapitel er imidlertid, i hvilken udstrækning denne ændring satte sig igennem blandt de danske vælgere. Som beskrevet i indledningen undersøges det først, om vælgerne bemærkede skiftet. Vurderer vælgerne Venstre mindre velfærdskritisk efter skiftet i 2001 end de gjorde før, og er der forskel på, hvilke vælgergrupper der gør det? Dernæst undersøges det, om partiets holdningsskift influerer vælgerne. Er der indikationer på, at også vælgerne efter partiets skift bliver mindre velfærdskritiske, og er der nogle vælgergrupper, der i særligt grad flytter sig holdningsmæssigt? Til dette anvendes valgdata 1994-2005. Udgangspunktet for analysen er spørgsmålet om den offentlige sektors størrelse. Her ses der på udviklingen i andelen, der mener, at Venstre står for at skære ned på de offentlige indtægter og udgifter¹⁴³ samt blandt vælgerne selv. Bliver den mindre, er det en indikation på, at vælgerne opfatter Venstres skift, samt at de selv ændrer holdning i takt hermed. At der alene ses på denne andel frem for samtlige kategorier, er for overskuelighedens skyld. Skulle man undersøge udviklingen i 6 kategorier (inkl. ”ved ikke”) for de 4 år for forskellige vælgergrupper, ville det blive for omfattende til, at det kan præsenteres overskueligt. I undersøgelsen af, om det er de holdningsmæssigt uenige eller neutrale, der flytter sig, ses der dog på samtlige kategorier på data fra året før og efter skiftet.

Opfatter vælgerne Venstres skift?

At Venstre har fjernet sig fra sit velfærdskritiske image og flyttet ind mod midten, fremgår tydeligt af analyserne af deres partiprogrammer. Fra at ønske en begrænset offentlig sektor, er partiet gået til at ønske opretholdelse og endda forbedring af det nuværende velfærdsniveau, og det tidligere ønske om skattelettelser er blevet til et løfte om skattestop. Spørgsmålet er blot, i hvilken udstrækning dette bemærkes af vælgerne. Nedenstående Tabel 11.1 viser udviklingen i andelen, der mener, at Venstre står for at skære i den offentlige sektor, og som det

¹⁴² www.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2008/feb/partiprogrammer/da/object19920/

¹⁴³ Angivet 1 eller 2 på skalaen.

kan aflæses, sker der et markant fald over tid. Tabellens første række viser denne andel blandt alle vælgere, og anden række viser andelen blandt de vælgere, der har stemt på Venstre ved pågældende valg samt valget forinden.¹⁴⁴ Dette deles endvidere op på de Venstre-vælgere, der angiver at de ikke føler sig partitilknyttet og så dem der gør.¹⁴⁵

Tabel 11.1: Andel der mener, at Venstre ønsker at skæres ned på off. udgifter. Alle, Venstre-vælgere, ikke-partitilknyttede og partitilknyttede. 1994-2005. I pct.

	1994	1998	2001	2005	1994-2005
Alle vælgere	87	82	81	66	-21*
Alle Venstre-vælgere	79	78	84	59	-20*
<i>Ikke-partitilknyttede</i>	<i>87</i>	<i>79</i>	<i>84</i>	<i>62</i>	<i>-26*</i>
<i>Partitilknyttede</i>	<i>77</i>	<i>78</i>	<i>84</i>	<i>57</i>	<i>-20*</i>

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Overordnet viser tabellen, at vælgerne har opfanget Venstres holdningsskift. Dette fremgår af den sidste kolonne, der viser, at for samtlige vælgergrupper er andelen, der mener, at Venstre ønsker at skære i de offentlige udgifter faldet betydeligt: Før holdningsskiftet er andelen omtrent 80 pct., og efter holdningsskiftet er dette faldet til omtrent 60 pct. - svarende til et fald på omkring de 20 procentpoint. Her er der navnlig sket et fald i andelen, der mener, at der ifølge Venstre må skæres lidt i den offentlige sektors størrelse - mod en lidt mindre stigning i andelen, der mener, at størrelsen er passende.

Som det kan aflæses, sker ændringen i vælgerne opfattelse dog ikke lige efter holdningsskiftet. Der sker et mindre fald i 2001, men det er først i 2005 at andelen, der mener at Venstre vil skære i de offentlige udgifter, ændrer sig markant. Dette betyder dog ikke nødvendigvis, at vælgerne ikke har afkodet Venstres skift. Det kan lige så vel betyde, at det først er i 2005, at de bliver overbevist om, at holdningsskiftet er reelt. En stigning i kompetenceimage taler for en sådan tolkning. I 1998 mener 25 pct. af vælgerne, at en borgerlig regering ville være bedst til at sikre et velfungerende sundhedsvæsen, men i 2001 er dette steget til så meget som 49 pct. I 2001 har vælgerne noteret sig Venstres mål om at forbedre sundhedsvæsenet ved nedbringelse af ventelister, større valgfrihed samt tilførsel af økonomiske ressourcer (jf. analysen af valgprogrammer i kapitel 10), og valget vindes langt hen ad vejen på netop dette.

¹⁴⁴ I og for sig kunne man have nøjedes med dette i 2001. Sigtet er som beskrevet at få sorteret dem fra, der er kommet til partiet efter skiftet, da det vil sløre billedet af partiets evne til at påvirke egne vælgere. For konsistensens skyld er dette dog valgt gjort for alle år, således at gruppen "Venstre-vælgere" referer til det samme i alle år – om end forskellen faktisk er begrænset.

¹⁴⁵ De utilknyttede henviser til de Venstre-vælgere, der har svaret nej til, at de føler sig tilknyttet/som tilhænger af et bestemt parti, og de tilknyttede henviser til de Venstre-vælgere, der tilkendegiver, at de føler sig knyttede til Venstre. Der er således i princippet ikke tale om totalen af Venstre-vælgere i disse to kategorier. Men næsten. Der er ikke mange Venstre-vælgere, som her netop defineres som dem, der har stemt på partiet to gange i træk, der føler sig tilknyttet til et parti, og hvor dette ikke også er partiet Venstre. Tilsvarende opdeling vil gælde i analysen af Socialdemokraterne og indvandring samt Venstre og miljø.

At vælgerne på dette tidspunkt alligevel tilkendegiver, at Venstre står for en minimal offentlig sektor skyldes formentlig, at der her er tale om et spørgsmål, der i høj grad måler en ideologisk position, og som derfor også er mere robust overfor skiftet. Vælgerne tror på Anders Fogh Rasmussens kontraktspolitik, men de tror ikke nødvendigvis på, at den liberalistiske ideologi er forladt. Det er de formentlig i højere grad blevet overbevist om i 2005.

Ses der på faldet i andelen, der mener at Venstre vil skære i den offentlige sektor, er der ikke den store forskel på Venstres egne vælgere og det samlede vælgerkorps. I begge grupper reduceres denne som nævnt med omtrent 20 procentpoint. Interessant er det imidlertid, at de Venstre-vælgere, der føler en tilknytning til partiet, i udgangspunktet placerer partiet længere mod midten end de øvrige vælgere gør. I 1994 er det 87 pct. blandt både de utilknyttede Venstre-vælgere samt det øvrige vælgerkorps, der mener at Venstre står for at skære i den offentlige sektor. Blandt de partitilknyttede er andelen 10 procentpoint mindre. Efter holdningsskiftet er forskellen udlignet (ikke signifikant forskel). En nærliggende tolkning er, at de vælgere, der ikke stemmer på Venstre, er mere tilbøjelige til at placere partiet mere ekstremt. Dette understøttes, når der ses på de øvrige kategorier i spørgsmålet. Egne vælgere, særligt de partitilknyttede, er mere tilbøjelige til at angive, at Venstre vil skære "lidt" i de offentlige indtægter og udgifter, hvorimod det øvrige vælgerkorps i højere grad mener, at partiet vil skære "stærkt" ned.

Samlet giver Tabel 11.1 ikke umiddelbart indikationer på, at egne vælgere skulle bemærke skiftet mere end de øvrige vælgere. Sammenlignes de partitilknyttede og utilknyttede Venstre-vælgere kunne noget dog pege i den retning. Som det fremgår, sker der et lidt større fald i andelen, der mener, at Venstre vil skære i den offentlige sektor blandt de Venstre-vælgere, der ikke er partitilknyttede - hvorimod de tilknyttede ikke adskiller sig fra det øvrige vælgerkorps. Om end forskellen ikke er signifikant kunne det være en indikation på, at der blandt egne vælgere både er dem, der er meget opmærksomme på partiet og dets politik, og så dem der ganske vist er meget loyale, men som er knap så opmærksomme og som er mere tilbøjelige til at placere partiet i midterkategorierne.

At de mest opmærksomme blandt egne vælgere er dem der i størst omfang bemærker skiftet, synes understøttet, når der ses på interesse. Interesse er her en operationalisering af politisk opmærksomhed, og som indledningsvist beskrevet er det tænkeligt, at de mest opmærksomme er dem, der i højeste grad vil bemærke skiftet. Som det fremgår af følgende Tabel 11.2, der viser, hvordan andelen, der mener, at Venstre står for at skære i den offentlige sektor udvikler sig på tværs af interesse, er dette dog ikke tilfældet, når der ses på det samlede vælgerkorps:

Tabel 11.2: Andel der mener, at Venstre ønsker at skæres ned på off. udgifter, fordelt på politisk interesse. 1994-2005. I pct.

	1994	1998	2001	2005	1994-2005
Meget interesseret	93	87	87	73	-20*
Noget interesseret	86	83	83	66	-20*
Lidt eller slet ikke interesseret	85	72	71	59	-26*

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Faktisk ser det ud til, at den største ændring i opfattelsen af Venstres holdningsposition tilsyneladende sker blandt de politisk mindst interesserede. Som det fremgår, er der fra 1994 til 2005 tale om et fald på 26 procentpoint i andelen, der mener, at Venstre vil skære i den offentlige sektor. At denne gruppe er den, der er mest opmærksom på Venstres skift, er imidlertid tvivlsomt, og der er da heller ikke tale om et signifikant større fald. Det andet der bemærkes ved tabellen, er den høje andel blandt de interesserede der før skiftet angiver, at Venstre vil skære den offentlige sektor. Det viser sig, at jo mere interesserede vælgerne er, desto mere tilbøjelige er de til at placere partierne i de yderste kategorier. Det indikerer, at disse grupper er mere sikre i deres sag, når det gælder om at placere partierne. De har en fornemmelse af, hvor partiet befinder sig holdningsmæssigt - hvorimod de mindst interesserede både er mere tilbøjelige til at vælge midterkategorierne og til at svare "ved ikke".

Hvor der blandt det samlede vælgerkorps på tværs af interesse ikke er så stor forskel på, hvordan Venstres holdningsændring opfattes, er der det til gengæld, når der ses på Venstre-vælgerne alene. Dette kan aflæses af følgende Tabel 11.3, hvor det fremgår, at den største ændring over tid ses blandt de mest interesserede Venstre-vælgere:

Tabel 11.3: Andel Venstre-vælgere der mener, at Venstre ønsker at skæres ned på off. udgifter, fordelt på politisk interesse. 1994-2005. I pct.

	1994	1998	2001	2005	1994-2005
Meget interesseret	84	81	86	56	-28*
Noget interesseret	77	80	82	60	-17*
Lidt eller slet ikke interesseret	77	71	81	57	-20*

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Det kan aflæses af tabellen, at også her er det de mest interesserede, der er mest tilbøjelige til at placere Venstre holdningsmæssigt ekstremt. Dog ikke i helt samme grad som det sås for det samlede vælgerkorps i Tabel 11.2. Det er også blandt de mest interesserede, at det største fald i andelen der mener, at Venstre ønsker at skære i den offentlige sektor ses. Som det fremgår, falder denne med så meget som 28 procentpoint fra 1994 til 2005. Dette peger umiddelbart bekræftende på en antagelse om, at det er de mest interesserede blandt partiernes egne vælgere, der er mest opmærksomme på de politiske signaler, partierne sender og på forandringer heri. At de interesserede i det samlede vælgerkorps ikke skiller sig ud, jf. Tabel 11.2, kunne

umiddelbart tale imod en sådan tolkning. Det kan dog tænkes at skyldes, at denne gruppe ganske vist følger meget med i politik og har bemærket Venstres skift, men i mindre grad er blevet overbevist om, at det er reelt. Det er muligt, at denne gruppe afkoder det som strategi og derfor ikke mener, at der er tale om et reelt skift. Det samme er ikke tilfældet blandt egne vælgere, der formentlig har større tillid til partiet. Her ses det, at de mest interesseredes opfattelse har ændret sig signifikant mere end de ikke-interessereds - og også de partitilknyttedes i øvrigt, jf. Tabel 11.1.

Samlet set tyder analyserne på, at vælgerne i høj grad har opfanget Venstres holdningsskift. Blandt alle vælgere ses der en klar tendens til, at partiet i 2005 placeres holdningsmæssigt længere mod midten, end det var tilfældet i 1994. Endvidere gives der indikationer på, at det er blandt egne vælgere, at ændringen i størst omfang bemærkes. Gruppen af partitilknyttede samt de politisk uinteresserede blandt Venstres egne vælgere skiller sig på ingen måde ud, men de utilknyttede samt mest politisk interesserede er dem, hvis opfattelse flytter sig mest.

Følger vælgerne Venstre?

Det foregående viser tydeligt, at vælgerne har opfanget, at Venstre har bevæget sig væk fra sin velfærdskritiske holdningsposition og mere ind mod midten. Det næste spørgsmål bliver da, hvordan vælgerne egen holdning til velfærd tegner sig både før og efter Venstres holdningsskift, og om der er noget der tyder på, at denne påvirkes af Venstres skift. Udviklingen i vælgerne holdning fremgår af følgende Tabel 11.4. Også her er det andelen, der mener, at den offentlige sektor skal skæres, der angives, og vises henholdsvis for det samlede vælgerkorps og for Venstre-vælgere, som yderligere opdeles på dem, der føler sig tilknyttet og dem der gør:

Tabel 11.4: Andel der mener, at der skal skæres ned på off. udgifter. Alle, Venstre-vælgere ikke-partitilknyttede og partitilknyttede Venstre-vælgere. 1994-2005. I pct.

	1994	1998	2001	2005	1994-2005
Alle vælgere	38	37	41	21	-17*
Alle Venstre-vælgere	65	64	67	36	-29*
<i>Ikke-partitilknyttede</i>	<i>64</i>	<i>62</i>	<i>65</i>	<i>35</i>	<i>-29*</i>
<i>Partitilknyttede</i>	<i>65</i>	<i>65</i>	<i>68</i>	<i>36</i>	<i>-29*</i>

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Som det fremgår af tabellen, gives der klare indikationer på, at der sker forandringer i vælgerne holdninger i tiden efter Venstres holdningsskift. Som fremhævet i forrige afsnit, er det i 2005 at skiftet slår igennem hos vælgerne, og sammenlignes kolonnen for 2005 med den for 2001, står det klart, at der her sker et markant fald i andelen af vælgere, der ønsker at der skal skæres i den offentlige sektor.

Mest markant skred ses hos de vælgere, der har stemt på Venstre. I opinionen sker der fra 1994 til 2005 et fald på 17 procentpoint. Fra 2001 til 2005 er det lidt større med 20 procentpoint. Blandt Venstres egne vælgere er tallene hhv. 29 og 31 procentpoint. Det synes at indikere, at Venstre har formået at påvirke sine egne vælgere holdningsmæssigt. At der også i opinionen ses et ret tydeligt skred skal nok ikke tolkes som om, at partiet har direkte indflydelse på de øvrige vælgere. Det skal nok i højere grad ses som udtryk for, at partiet i gennem sit holdningsskift så at sige punkterer opbakningen den velfærdsskeptiske holdning og skaber en højere grad af partipolitisk konsensus "for" velfærd. Dertil kommer det øgede fokus på emner, både i kraft af Venstres skift og den kommunikation det omgives med - og det tilsvarende øgede fokus dette venteligt forårsager blandt de øvrige partier.

Overraskende er det imidlertid, at der ikke forekommer forskel på de tilknyttede og utilknyttede Venstre-vælgere. Som fremhævet, peger litteraturen på, hvorledes partierne har en særlig indflydelse på de af deres vælgere, der føler en tilknytning, og at det derfor er dem, de lettest kan overtale. Men som tabellen viser, har denne gruppe ikke flyttet sig mere end de utilknyttede. En del af forklaringen kan skyldes, at "Venstre-vælgere" her dækker over dem, der har stemt på partiet to gange i træk, og at dette i sig selv angiver en vis tilknytning til partiet. Dog adskiller denne gruppe sig ikke væsentligt, hvis der sammenlignes med dem, der har stemt på Venstre en gang - og ud fra litteraturen ville man da alligevel også vente, at de vælgere, der selv tilkendegiver, at de, der føler en tilknytning, ville adskille sig fra de, der ikke gør. Men dette er ikke tilfældet.

Umiddelbart forekommer der heller ikke forskel, når politisk interesse inddrages. Som beskrevet i indledningen, kan graden af politisk opmærksomhed ventes at gå i to retninger. På den ene side kan de mest opmærksomme ventes at være de mest modstandsdygtige over for partiernes kommunikation - men på den anden side udsættes de qua deres opmærksomhed også for mere. I nedenstående Tabel 11.5 vises udviklingen i andelen, der mener, at de offentlige indtægter og udgifter skal skæres, på tværs af politisk interesse, men som det fremgår, er der stort set ingen forskel:

Tabel 11.5: Andel der mener, der skal skæres ned på off. udgifter, fordelt på politisk interesse. 1994-2005. I pct.

	1994	1998	2001	2005	1994-2005
Meget interesseret	40	37	41	21	-18*
Noget interesseret	38	39	40	22	-16*
Lidt eller slet ikke interesseret	37	31	40	20	-17*

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Det kan aflæses af tabellen, at der er sket signifikante holdningsmæssige skred over tid i alle tre grupper, men i ingen af dem er skreddet større end i de andre. Der er heller ikke den store

forskel på andelene. Hvor der i forbindelse med vælgernes placering af Venstre holdning sås en tendens til, at de mest interesserede placerede partiet mere ekstremt, ses dette ikke i forbindelse med deres egen holdning.

Således er der ikke noget, der indikerer, at de mest opmærksomme vælgere enten er mere modstandsdygtige eller modtagelige overfor partierne generelt. Det er der til gengæld, når det gælder det parti, de selv stemmer på. Dette ses af Tabel 11.6, der viser, hvordan andelen der mener, at der skal skæres i den offentlige sektors størrelse udvikler sig for Venstres egne vælgere:

Tabel 11.6: Andel Venstre-vælgere der mener, at der skal skæres ned på off. udgifter, fordelt på politisk interesse. 1994-2005. I pct.

	1994	1998	2001	2005	1994-2005
Meget interesseret	74	73	77	30	-44*
Noget interesseret	64	65	64	39	-25*
Lidt eller slet ikke interesseret	54	48	59	29	-25*

* Test af andele: Andelene er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Som det fremgår, er der frem til 2001 ikke de store forandringer. Fra 2001 til 2005 sker der til gengæld et ganske overvældende skred i opinionen blandt de Venstre-vælgere, der er mest interesserede i politik. Der ses en ændring på så meget som 47 procentpoint i andelen, der mener, at der skal skæres i den offentlige sektor (44 procentpoint 1994-2005). De middel interesserede og de, der stort set ikke er interesserede i politik, adskiller sig ikke fra hinanden. I begge grupper sker der et fald på 25 procentpoint. De mest interesserede skiller sig ud med et fald, der er ca. 20 procentpoint større.

Dette må siges at være en meget markant holdningsændring blandt Venstre-vælgerne, som altså forekommer i tiden efter at Venstre har skiftet. Værd at bemærke er, at det ikke kan forklares ved, at der efter Venstres holdningsskift er kommet vælgere til, der besidder en mere velfærdsvenlig holdning. Som beskrevet baserer analyserne sig kun på de vælgere, der har stemt på partiet to gange i træk. Hvor dele af den eksisterende litteratur fremhæver de loyale vælgere som de, der er lettest for partierne at overtale, peger nærværende analyser således i en anden retning. At vælgerne stemmer på partiet ser ud til at gøre dem mere modtagelige, men der er ikke forskel på tilknyttede og utilknyttede. Det er der til gengæld på politisk interesserede og uinteresserede. Ikke blandt alle vælgere, men blandt de, der selv har stemt på partiet. Det indikerer, at kombinationen af politisk opmærksomhed generelt og fokus på eget parti er det, der giver størst mulighed for politisk overtalelse. Dette kan henføres til Slothuus & de Vreese (forthcoming) som netop har fundet, at de mest politisk opmærksomme er dem, der responderer mest på *frames* fra deres parti, netop grundet deres engagement (forthcoming:24).

I den forlængelse er det interessant at undersøge inden for hvilke holdningskategorier, de største skred forekommer. Det er centralt at afdække, om det er sine neutrale vælgere, eller om det er de, som oprindeligt var imod partiets nye holdning, partiernes holdningsskift flytter mest. Nedenstående Tabel 11.7 viser holdningen til den offentlige sektors størrelse i hhv. før Venstres holdningsskift i 2001 og efter i 2005 for alle Venstre-vælgere:

Tabel 11.7: Holdning til den off. sektors størrelse. Alle Venstre-vælgere, 2001 og 2005. I pct.

	Skæres meget	Skæres lidt	Passende	Stige lidt	Stige meget	Ved ikke
2001	10	52	27	8	1	2
2005	3	31	47	14	2	3
Forskel 2001-2005	-7	-21	20	6	1	1

Tabellen viser, at ændringerne i Venstre-vælgernes holdninger primært sker indenfor midterkategorierne. Fra 2001 til 2005 sker der en markant reducere i andelen, der mener, at der skal skæres lidt i de offentlige udgifter og indtægter. Denne gruppe har tilsyneladende ændret holdning til i 2005 at mene, at den offentlige sektors størrelse er passende. Ses der på yderkategorierne, er der i 2005 lidt færre, der ønsker at de offentlige indtægter og udgifter skal skæres meget, og lidt flere der mener, at de må stige lidt. Der er dog stort set ingen af Venstres vælgere, der mener, at de må stige meget. Hverken i 2001 eller 2005. Billedet ændrer sig stort set ikke, når der udelukkende ses på de politisk interesserede Venstre-vælgere, jf. Tabel 11.8:

Tabel 11.8: Holdning til den off. sektors størrelse. Interesserede Venstre-vælgere, 2001 og 2005. I pct.

	Skæres meget	Skæres lidt	Passende	Stige lidt	Stige meget	Ved ikke
2001	15	53	22	8	1	1
2005	7	23	57	12	0	1
Forskel 2001-2005	-8	-30	35	4	-1	0

For de interesserede Venstre-vælgere er mønsteret stort set det samme. De ændrer holdning fra at mene, at der skal skære lidt i den offentlige sektor og til, at dens størrelse er passende. Blot er der her flere, der ændrer holdning.

Det ser altså ud til, at Venstre igennem sit holdningsskift har formået at tilnærme sig opinionen og i overvældende grad at trække sine vælgere med sig. Sammenligner man forskellen på vælgernes placering af Venstres holdning og deres egen, ser det ganske vist umiddelbart ud til, at et lille ryk tættere på opinionen har været på bekostning af stor afstand til egne vælgere. Dette fremgår af Tabel 11.9, hvor disse tal sammenlignes for 1994 og 2005:

Tabel 11.9: Forskel på andelen der mener, at der skal skæres ned på offentlige udgifter og andelen der angiver at Venstre mener det. Alle, Venstre-vælgere og interesserede Venstre-vælgere. I pct.

	1994	2005	1994-2005
Forskel parti/egen holdning: Alle vælgere	49	45	-4*
Forskel parti/egen holdning: Venstre-vælgere	14	23	9*
Forskel parti/egen holdning: Interesserede Venstre-vælgere	9	25	16*

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Det kan aflæses, at forskellen mellem Venstre-vælgernes placering af partiet og deres egen holdning er blevet øget fra 1994 til 2005. Centralt er det dog, at det som vist netop ikke skyldes, at Venstre er rykket mod midten og vælgerne ikke er. Tværtimod. Som det er fremgået af Tabel 11.7 og 11.8 har Venstres vælgere placeret sit i midterkategorien, dog samtidig hældende mod, at der gerne må "ryddes lidt op" i den offentlige sektor. Det tyder på, at Venstre effektivt har demobiliseret en velfærdskritisk holdning blandt sine egne og derfor rimelig omkostningsfrit har kunnet søge at imødegå opinionen. Her er forskellen da også blevet mindsket. Dog blot med 4 procentpoint. I udgangspunktet var opinionen betydeligt mindre velfærdskritiske end de oplevede Venstre - hvilket i øvrigt synes at bekræfte, at der er tale om et defensivt skift fra Venstres side - men et yderligere holdningsskift mod venstre har betydet, at partiets skift ikke bragte dem meget tættere på opinionen. Til trods for dette, fik Venstre dog punkteret billedet af sig selv som meget velfærdskritisk

Samlet viser analyserne, at vælgerne både opdager og påvirkes af Venstres holdningsskift. Begge dele ses særligt blandt de af Venstres egne vælgere, der er mest opmærksomme på partiet og dets signaler. Det tyder på, at hvor den eksisterende litteratur ofte fremhæver betydningen af partitilknytning og af interesse, peger nærværende analyser på, at det er kombinationen heraf. I hvert fald har hverken interesse eller partitilknytning i sig selv større betydning, men derimod fokus på politik og på partiet.

Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandrerpolitikken

Flygtninge-/ indvandrerpolitikken har igennem flere år udgjort et problem for Socialdemokraterne. Igennem forrige kapitel blev det beskrevet, hvordan Socialdemokraterne i starten af 1990erne var kendetegnet ved det, der kunne betegnes som en blød linje i flygtninge-/indvandrerpolitikken. Derpå fulgte der i slutningen af 1990erne og i starten af 00erne nogle år, hvor Socialdemokraternes standpunkt syntes at skifte frem og tilbage: Hvor tonen overfor flygtninge og indvandrere blev skærpet i 1998, syntes den at blive blødt en smule op igen i 2001. I årene mellem 2001 og 2005 øges presset på partiet for at vælge side. Løsningen bliver, at Socialdemokraterne i 2005 vælger at lægge sig i halen af den borgerlige regerings *udlændin-*

gepolitik, men også at positionere sig i opposition hertil, ved at kritisere selvsammes *integrationspolitik*. I 2007 er det blevet til et ekspliciteret mål og løfte overfor vælgerne, at Socialdemokraterne ikke ville fravige den stramme udlændingepolitik, som den borgerlige regering har ført. Denne position står i kontrast til Socialdemokraternes politik først i 1990'erne og kan i den henseende betragtes som et holdningsskift. Dog skal den store ustabilitet i den mellemliggende periode holdes for øje.

Også i forbindelse med dette eksempel skal det på baggrund af valgdata 1994-2007 undersøges, dels om vælgerne opfatter, at Socialdemokraterne søger at bevæge sig væk fra deres "bløde" image på flygtninge-/indvandrerspørgsmålet, og dels om der er indikationer på, at de derigennem trækker særligt egne vælgere¹⁴⁶ med sig. Der er dog flere problemer forbundet med at foretage sådanne analyser. Et problem er Socialdemokraternes "skiften frem og tilbage". Denne kan ventes at betyde, dels at flere vælgere da vil have vanskeligere ved at placere partiet holdningsmæssigt, og dels at partiets kommunikation og deraf mulighed for overtalelse vil være mindre effektiv.

Et andet problem er, at den politiske virkelighed omkring flygtninge-/indvandreren ændrer sig betydeligt i tiden omkring Socialdemokraternes skift. Under den borgerlige regering er der sket mærkbare stramninger både af indvandreres muligheder for at komme til landet og for de, der allerede opholder sig her. Det betyder, at konteksten hvor indenfor vælgerne tilkendegiver sin holdning har forandret sig - uden at vælgeren selv nødvendigvis har det. Dette leder over i et tredje problem, nemlig det spørgsmål, der her analyseres på. Som beskrevet, er der kun 4 spørgsmål, der relaterer sig til vælgernes opfattelse af partiernes holdning, og heraf kun et, der vedrører flygtninge/indvandrere. Det drejer sig om spørgsmålet hvor respondenterne skal placere sig selv og partierne på en skala fra 1 til 5, hvor 1 står for, at vi skal tage imod langt færre flygtninge end nu og 5 står for, at vi skal tage imod mange flere flygtninge, end vi gør nu. Her er det et problem, at dette spørgsmål i sin formulering er policyfølsomt og derfor kan ventes at være under påvirkning af de stramninger, der er foretaget. At spørgsmålsformuleringen udelukkende relaterer sig til antallet af flygtninge kan også tænkes at give problemer i forhold til Socialdemokraternes distinktion mellem udlændinge- og integrationspolitik, jf. beskrivelsen. Man kunne umiddelbart påpege, at når partiet vil fastholde en stram kontrol med, hvem der kommer ind i landet, skulle vælgerne umiddelbart afkode dette som om de ønsker færre flygtninge, men deres fremhævnning af integrations- og navnlig asylpolitikken kan tænkes at trække i den anden retning. Særligt fordi asylansøgers forhold blev et væsentligt politisk emne omkring 2007.

¹⁴⁶ Også her medtages kun dem, der har stemt på partiet ved pågældende valg samt valget forinden, med henblik på at kunne undersøge partiernes "overtalelsesevne". Denne vil som beskrevet kunne sløres, hvis nytilkomne vælgere medtages.

De følgende analyser af, hvordan vælgerne reagerer på Socialdemokraternes holdningsskift må nødvendigvis tage højde for de skitserede problemstillinger. Udgangspunktet er analyse af udviklingen i andelen, der mener, at Socialdemokraterne ønsker (lidt eller mange) flere flygtninge til Danmark og i andelen blandt vælgerne, der selv mener dette.

Hvor står Socialdemokraterne ifølge vælgerne?

Under pres fra opinionen og de politiske modstandere, har Socialdemokraterne forsøgt at imødegå opfattelsen af, at de stod for "blød" udlændingepolitik" og åbne grænser". Men som vist har der ikke været et lige så klart skift på flygtninge-/indvandrerspørgsmålet som det var tilfældet med eksemplet med Venstre og velfærd. I stedet har partiet sendt vekslende signaler.

Trods problemer et policyfølsomt spørgsmål og forandret politisk virkelighed, bliver spørgsmålet da, hvordan dette opleves af vælgerne: Afspejles Socialdemokraternes skiftende standpunkter i vælgerne opfattelse og er partiet i vælgerne øjne overordnet set blevet mindre flygtningevenligt? Dette undersøges ved at analysere hvordan andelen af vælgere, der mener at Socialdemokraterne ønsker at Danmarks skal tage imod flere flygtninge, udvikler sig over tid. Dette kan ses af følgende Tabel 11.10, der viser andelen for henholdsvis alle vælgere og Socialdemokratiske vælgere,¹⁴⁷ hvor sidstnævnte er yderligere opdelt på partitilknyttede og ikke-partitilknyttede:

Tabel 11.10: Andel der mener, at Socialdemokraterne ønsker flere flygtninge. Alle og socialdemokratiske vælgere. 1994-2007. I pct.

	1994	1998	2001	2005	2007	1994-2007
Alle vælgere	50	28	32	39	43	-7*
Alle soc.dem. vælgere	40	19	25	27	30	-10*
<i>Ikke-partitilknyttede</i>	46	25	29	35	36	-10ns
<i>Partitilknyttede</i>	37	17	23	25	30	-7ns

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Ns) Test af andele: Andelen er ikke signifikant forskellige fra hinanden.

Som det kan aflæses af tabellen, følger vælgerne opfattelse af partiets holdningsmæssige placering langt hen ad vejen den udvikling, der blev beskrevet i kapitel 10. I 1994, hvor partiet året forinden havde appelleret til vælgerne om vigtigheden i at hjælpe flygtninge og i at udvise forståelse, er det en udbredt opfattelse blandt vælgerne, at Socialdemokraterne er åbne overfor flere flygtninge til landet: Halvdelen af alle vælgere mener, at partiet står for at Danmark skal tage imod lidt eller mange flere flygtninge. I 1998 reduceres denne andel betydeligt. Det sker i overensstemmelse med, at Socialdemokraterne med udnævnelsen af Thorkild Simonsen

¹⁴⁷ Også her medtages kun dem, der har stemt på partiet ved pågældende valg samt valget forinden, med henblik på at kunne undersøge partiernes "overtalelsesevne". Denne vil som beskrevet kunne sløres, hvis nytilkomne vælgere medtages.

og vedtagelsen af "loven om integration af udlændinge i Danmark" havde skærpet tonen. Blandt både det samlede vælgerkorps samt egne vælgere halveres andelen, der mener, at Socialdemokraterne ønsker flere flygtninge til Danmark. Andelen der mener, at partiet står for "langt flere" flygtninge reduceres, samtidig med at andelen der angiver, at Socialdemokraterne mener, at antallet af flygtninge er "passende" øges.

Det indikerer dermed tydeligt, at vælgerne noterer sig Socialdemokraternes kursskifte. I 2001 bløder partiet dog som beskrevet en smule op igen. Fra 1998 til 2001 sker der da også en stigning i, hvor stor en andel blandt vælgerkorpset, der mener, at Socialdemokraterne ønsker flere flygtninge. Dog er der tale om en ganske begrænset, om end signifikant, stigning på blot på 4 procentpoint. Den er et par procentpoint større (og stadig signifikant), når der ses på partiets egne vælgere.

Til og med 2001 er der således klare indikationer på, at vælgernes opfattelse af Socialdemokraternes holdningsposition er overensstemmende med den faktiske. Men som det fremgår af tabellen, er det herefter vælgernes oplevelse, at partiet bliver mere flygtningevenligt, på trods af, Socialdemokraterne i deres valgprogrammer fra både 2005 og 2007 slår på en stram udlændingepolitik. Interessant er det imidlertid, at der er konsensus om denne udvikling blandt vælgerne. Som Tabel 11.10 viser, er der ikke den store forskel på det samlede vælgerkorps og partiets egne vælgere. Som det var tilfældet med eksemplet med Venstre og velfærd har egne vælgere en tendens til at placere partiet holdningsmæssigt længere mod midten, navnlig de der følger sig tilknyttet partiet. Dog er det i dette eksempel i noget mindre grad. Men for begge grupper vurderes partiets placering i 2007 ret tæt på den i 1994.

Heller ikke på tværs af politisk interesse forekommer der de store variationer. Som det fremgår af nedenstående Tabel 11.11, har de interesserede vælgere oplevet lidt større forandringer i Socialdemokraternes holdning end de øvrige: Andelen der mener, Socialdemokraterne ønsker flere flygtninge er reduceret med 15 procentpoint fra 1994 til 2007:

Tabel 11.11: Andel vælgere der mener, at Socialdemokraterne ønsker flere flygtninge, fordelt på politisk interesse. 1994-2007. I pct.

	1994	1998	2001	2005	2007	1994-2007
Meget interesseret	51	30	29	35	36	-15*
Noget interesseret	50	30	32	39	46	-4ns
Lidt eller slet ikke interesseret	51	32	34	42	47	-4ns

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Ns) Test af andele: Andelen er ikke signifikant forskellige fra hinanden.

Når det gælder den overordnede udvikling, adskiller de mest interesserede sig dog ikke. På tværs af interesse ses tendensen til, at det er i 1998 at vælgerne ændrer opfattelse af Socialdemokraterne som flygtningevenlige, men at denne opfattelse langsomt vender tilbage i de efterfølgende år. Dog særligt blandt de mindst politisk interesserede.

Heller ikke blandt Socialdemokraternes egne vælgere er der store variationer på tværs af interesse. Som det kan aflæses af Tabel 11.12, er opfattelsen af partiets holdninger meget ens for de tre grupper, og i alle tilfælde er der tale om et fald i andelen, der mener, at Socialdemokraterne ønsker flere flygtninge i 1998 - som langsomt øges derefter:

Tabel 11.12: Andel socialdemokratiske vælgere der mener, at Socialdemokraterne ønsker flere flygtninge, fordelt på politisk interesse. 1994-2007. I pct.

	1994	1998	2001	2005	2007	1994-2007
Meget interesseret	32	14	23	30	29	-3ns
Noget interesseret	45	18	26	27	34	-11*
Lidt eller slet ikke interesseret	39	26	27	24	28	-11*

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Ns) Test af andele: Andelen er ikke signifikant forskellige fra hinanden.

Det er værd at notere sig, at hvor det i eksemplet med Venstre og velfærd klart var de mest interesserede Venstre-vælgere, der bemærkede partiets skift, er dette ikke tilfældet i dette eksempel. Ses der på skiftet fra 1994 til 1998 reduceres andelen, der mener, at Socialdemokraterne ønsker færre flygtninge med 18 procentpoint blandt de mest interesserede og 13 procentpoint blandt de mindst interesserede. Blandt de middel interesserede er det derimod 27 procentpoint. Stigningen i andelen der mener, at Socialdemokraterne bliver mere flygtningevenlige i 2005 og 2007 varierer noget mindre.

Der kan være mange forklaringer på, at vælgerne oplever Socialdemokraterne som mere flygtningevenlige i 2005 og 2007. En forklaring kan være partiets skiftende standspunkter, som gør det svært for vælgerne at afkode, hvad partiet egentlig står for. Dog ville man da nok have ventet større variationer på tværs af interesse og i øvrigt også vidensniveau,¹⁴⁸ frem for en ret entydig vurdering af partiet som gående holdningsmæssigt mod venstre. En anden og oplagt forklaring er asyldebatten, der herskede i tiden op til 2007-valget. Her kom forholdene for de irakiske asylansøgere og særligt deres børn i høj grad til at præge den politiske dagsorden – hvor oppositionen, her iblandt Socialdemokraterne, markerede sig kraftigt til fordel for forbedrede forhold. Som beskrevet, indgik dette også i partiets valgprogram (jf. kapitel 10), og om end debatten omhandlede forholdene for asylansøgere, der ventede på hjemsendelse, er det tænkeligt, at dette er blevet afkodet som om, at partiet er blevet mere villige til at tage imod flygtninge. Dette kan muligvis også forklare, at det er de mindst interesserede (opmærksomme) vælgere, der mener, at partiet er gået mod venstre.

¹⁴⁸ Her er der set på vælgernes placering af Socialdemokraternes holdning i 2005, hvor også vidensspørgsmål indgår. For alle vidensniveauer (vidensindeks 0-6) er der en andel på omkring 20 pct., der mener, at Socialdemokraterne står for langt eller lidt færre flygtninge. Eneste undtagelse er dem, der ikke har svaret rigtigt på nogen af vidensspørgsmålene (score 0 på indeks) hvor andelen er 31,9 pct.

Asyldebatten kan formentlig forklare, hvorfor Socialdemokraterne opleves som flygtningevenlige i 2007. Men det forklarer imidlertid ikke, hvorfor dette også er tilfældet før debatten i 2005. Som vist i analysen af valgprogrammerne gør partiet på dette tidspunkt meget ud af at pointere, at de ikke vil fravige en stram udlændingepolitik. En tredje og sidste forklaring kan da være, at Socialdemokraternes uklare position har givet de politiske modstandere større mulighed for *negative campaigning* (se eksempelvis Lau & Pomper 2001) eller for at positionere sig selv. Noget kunne tyde på, at de borgerlige partier med opinionen i ryggen har haft held til at positionere sig fordelagtigt på flygtninge-/indvandrerspørgsmålet, samtidig med at Socialdemokraternes usikre position har været oplagt at pege fingre ad. Som det skal fremgå af følgende afsnit, lå opinionen i 1990'erne og starten af 00'erne betydeligt mere til højre end Socialdemokraternes, og uklarheden gjorde det således nemt for de borgerlige partier at påpege, at en socialdemokratisk ledet regering ville føre en slap politik. I modsætning til dem selv.

Om dette rent faktisk har fundet sted, er ikke analyseret og dokumenteret i nærværende afhandling. Men det er muligt at se, at fra 1998, hvor spørgsmålet om flygtninge-/indvandrere blev aktuelt og derfor medtaget i valgundersøgelserne, har en socialdemokratisk ledet regerings kompetenceimage været dårligere end en borgerlig regerings:

Tabel 11.13: Andel der mener, at hhv. en socialdemokratisk ledet og borgerlig regering er bedst til at sikre en fornuftig flygtninge-/indvandrerpolitik, 1998-2007. I pct.

	1998	2001	2005	2007
Socialdemokratisk ledet regering	36	31	30	42
Borgerlig regering	42	57	53	40

Som det fremgår af Tabel 11.13, er en socialdemokratisk ledet regerings kompetenceimage på flygtninge-/ indvandrerpolitikken i både 1998, 2001 og 2005 lavere end en borgerlig regerings. Sidstnævntes image er særlig godt i 2001 og 2005, men bemærkelsesværdigt er det, at dette falder i 2007, hvor Socialdemokraternes til gengæld stiger. Dette kunne pege bekræftende på en mobilisering på asylopolitikken. Som det skal fremgå, tager også opinionen en drejning mod venstre på dette tidspunkt, og det er derfor tænkeligt, at Socialdemokraternes positionering på dette ikke blot har betydet, at vælgerne opfatter dem som mere flygtningevenlige, men rent faktisk også mere kompetente, fordi der nu er større overensstemmelse mellem partiets holdning og opinionen.

Hvilken betydning har Socialdemokraternes skift?

Igennem det foregående er det vist, at vælgerne oplever at Socialdemokraterne bliver betydeligt mindre flygtningevenlige i 1998 - og at de i 2007 næsten er tilbage til samme niveau som i

1994. Spørgsmålet bliver derpå, om der i udviklingen i vælgernes holdninger gives indikationer på, at de påvirkes af disse skift. I følgende Tabel 11.14 vises både andelen af vælgere, der mener, at Danmark skal tage imod lidt eller meget færre flygtninge og andelen der mener, at Danmarks skal tage imod lidt eller mange flere. Som i det foregående, vises det for både alle vælgere samt for Socialdemokraternes vælgere, opdelt på både ikke-tilknyttede og tilknyttede:

Tabel 11.14: Andel der mener, at Danmark skal tage imod hhv. færre og flere flygtninge. Alle og socialdemokratiske vælgere. 1994-2007. I pct.

	1994		1998		2001		2005		2007	
	Færre	Flere	Færre	Flere	Færre	Flere	Færre	Flere	Færre	Flere
Alle vælgere	52	15	57	12	59	11	44	18	34	25
Alle soc.dem. vælgere	51	13	51	11	51	12	36	22	36	27
<i>Ikke-partitilknyttede</i>	49	17	52	14	52	17	39	28	39	23
<i>Partitilknyttede</i>	52	10	51	10	51	11	35	20	35	29

Det første der bemærkes er, at Socialdemokraterne i udgangspunktet havde vælgernes holdninger imod sig, hvilket i høj grad bekræfter, at der var tale om et defensivt skift. Som det fremgår, er det i 1994 blot 15 pct. af vælgerne, der ønsker flere flygtninge til landet - mod 50 pct. der mente, at dette var Socialdemokraternes ønske. Det næste der bemærkes er, at der her ikke er forskel på opinionen og egen vælgere. I eksemplet med Venstre og velfærd var Venstres egne vælgere ganske vist mindre velfærdsskeptiske end partiet var, men ikke nær så meget som det var tilfældet med opinionen. De socialdemokratiske vælgere er derimod ikke mere flygtningevenlige end de øvrige vælgere: 13 pct. ønsker flere flygtninge og 51 pct. ønsker færre. Der forekommer ikke signifikant forskel på tilknyttede og ikke-tilknyttede socialdemokratiske vælgere, men det alligevel værd at notere, at fordelingerne indikerer, at det var partiets kernevælgere, som holdningsmæssig lå længst væk. Afstanden til partiet er i 1994 således lige så stor for egne vælgere som for det samlede vælgerkorps.

Ses der på 1998, er der intet der indikerer, at vælgerne på dette punkt følger Socialdemokraterne. Det forholder sig nok nærmere omvendt. Opinionen og Socialdemokraternes egne vælgere befinder sig allerede i overvældende grad i den skeptiske ende, og Socialdemokraternes skift kan derfor først og fremmest tolkes som et forsøg på at "indhente" dem. I hvert fald ændres vælgernes holdninger stort set ikke fra 1994 til 1998.

Det gør de til gengæld både fra 2001 til 2005 og fra 2005 til 2007. Som tabellen viser, reduceres andelen, der mener, at Danmarks skal tage imod færre flygtninge med 15 procentpoint fra 2001 til 2005, og med 10 procentpoint fra 2005 til 2007. Samtidig stiger andelen, der mener, at Danmark skal tage imod flere flygtninge med 7 procentpoint i 2005 og yderligere 7 i 2007. Sammenlignes 1994 til 2007 er der således sket et fordobling i andelen der mener, at Danmark skal tage imod flere flygtninge.

Dette ses særligt hos de mest interesserede vælgere. Som det fremgår af følgende Tabel 11.15 er der heller ikke i dette eksempel den store forskel, når der ses på det samlede vælgerkorps:

Tabel 11.15: Andel der ønsker flere flygtninge, fordelt på politisk interesse. 1994-2007. I pct.

	1994	1998	2001	2005	2007	1994-2007
Meget interesseret	22	22	21	27	34	12*
Noget interesseret	17	11	12	17	25	8*
Lidt eller slet ikke interesseret	9	5	5	11	14	5*

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Som det fremgår, flytter de interesserede sig ikke mere eller mindre end de øvrige grupper, og der er således ikke de store indikationer på, at de opmærksomme er hverken lettere eller sværere at påvirke. Noget mere skiller de sig ud, når der ses på Socialdemokraternes egne vælgere. Samlet set er det her, de mest interesserede der i størst omfang ændrer holdning over tid, og særligt fra 2001 til 2005 ses der et stort skred her. Som det ses af Tabel 11.16 stiger andelen, der mener, at Danmark skal tage imod flere flygtninge i denne periode med 19 procentpoint:

Tabel 11.16: Andel socialdemokratiske vælgere der ønsker flere flygtninge, fordelt på politisk interesse. 1994-2007. I pct.

	1994	1998	2001	2005	2007	1994-2007
Meget interesseret	21	18	22	41	37	16*
Noget interesseret	15	10	11	18	26	11*
Lidt eller slet ikke interesseret	6	8	8	12	18	12*

* Test af andele: Andelen er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Men spørgsmålet er, om vælgerne reelt er blevet mere flygtningevenlige. En nærliggende forklaring på forskydningerne er den stramme politik, som den borgerlige regering indførte efter sin dannelse i 2001. Der er vælgere, som i princippet besidder samme holdning som de hele tiden har gjort, men som mener, at stramningerne på flygtninge-/indvandrerpolitikken har taget overhånd. At dette er tilfældet bekræftes af nedenstående Tabel 11.17. Her vises fordelingen på spørgsmålet om, hvorvidt indførte stramninger¹⁴⁹ af flygtninge-/indvandrerpolitikken er gået for vidt for årene 2001-2007:

Tabel 11.17: Vælgerne holdning til indførte stramninger, 2001-2007. I pct.

	For vidtgående	Passende	Ikke vidtgående nok
2001	11	30	58
2005	28	49	23
2007	35	47	18
Forskel 2001-2007	24	17	-40

N=1933-3995

¹⁴⁹ I 2001 refererer spørgsmålet til stramninger indført af Nyrup-regeringen og de øvrige år stramninger indført af Fogh-regeringen.

Spørgsmålet stilles ganske vist ikke i de tidligere valgundersøgelser, men tabellen viser tydeligt, at hvor vælgerne i 2001 i overvejende grad mente, at Nyrup-regeringens indførte stramninger af flygtninge-/indvandrerpolitikken ikke var vidtgående nok, er det mere end hver tredje, der i 2007 mener, at stramninger indført af Fogh-regeringen er for vidtgående.

At det er de interesserede socialdemokratiske vælgere der i særlig grad reagerer, kan da formentlig forklares ved, at der igennem den borgerlige regerings stramninger sker en mobilisering af de opmærksomme vælgere, der i udgangspunktet står i opposition til den borgerlige regering. De bemærker i større omfang stramningerne, og at den politiske virkelighed da har ændret sig, men de reagerer måske også ved at trække i den modsatte retning. I det omfang at vælgernes mere flygtningevenlige placering af Socialdemokraterne i 2007 betragtes som resultat af deres udmeldinger på asylpolitikken, kan man argumentere for et overlap mellem retningen på partiets og vælgernes holdning. Dette kunne forklare, den lille stigning der mener, at Danmark skal tage imod flere flygtninge, både i opinionen og blandt egne vælgere. Imod en sådan tolkning taler dog, at ændringen i vælgernes holdninger ses allerede i 2005 - hvilket vil sige før asyldebatten, men efter første valgperiode med den borgerlige regering.

Samlet synes det at indikere, at Socialdemokraterne siden slutningen af 1990'erne har været i en situation, hvor de har forsøgt at "indhente" sine vælgere på flygtninge-/indvandrerpolitikken. I midten af 00'erne ses der en mindre ændring i vælgernes holdning til emnet, men dette synes altså i højere grad at skulle forklares ved den førte politik af Socialdemokraternes modstandere end af Socialdemokraterne selv.

Venstre og miljø

Frem mod 2001 var miljø ikke et issue, partiet Venstre gav megen opmærksomhed. Der var tale om en "tabersag", da miljøhensyn var i direkte modstrid med landbruget og dermed kernevælgernes interesse. I sine partiprogrammer havde Venstre derfor enkelte forslag om afskaffelse af miljøafgifter, men den primære strategi syntes at være at forbi gå emnet i mere eller mindre stilhed. Op mod valget i 2001 blev miljø dog noget, som Venstre med Anders Fogh Rasmussen i spidsen ønskede at positionere sig på. Med henvisning til et overforbrug i miljøministeriet under Svend Auken og en efterfølgende ansættelse af Bjørn Lomborg som leder af Center for Dansk Miljøvurdering, bliver miljøområdet en del af Foghs ideologiske "opgør med de frelste": Behovet for større miljøhensyn blev ganske vist ekspliciteret, men budskabet var, at frem for at lade sig rive med af dommedagsprofetier og miljøhysteri, skulle sådanne hensyn prioriteres ud fra, hvor pengene ville gøre mest gavn. I løbet af få år forlod partiet dog købmandstilgangen og skepsissen overfor miljøhysteriet. Navnlig udnævnelsen af Connie Hede-

gaard som miljøminister i 2004 cementerede, at Venstre satsede på en betydeligt mere helhjertet miljøprofil uden tidligere forbehold.

Som i de foregående eksempler undersøges det her, i hvilket omfang partiets ændrede position på miljøområdet afspejler sig hos vælgerne. Først undersøges det, om der sker tilsvarende forandringer i vælgers opfattelse af Venstres holdning til miljø, og dernæst om der sker ændringer i vælgernes egne. Her er det oplagt at undersøge eventuelle ændringer i vælgernes opfattelse og holdninger både i 2001 samt i 2005. Ligesom i eksemplet med Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandrerpolitikken er der her som beskrevet ikke blot tale om et skift. Dog er dette eksempel specielt, da det første skift kan siges at være af offensiv karakter, hvorimod det andet er af defensiv. Op mod valget i 2001 retter Venstre sit fokus på miljø, og vælger at indtage en miljøskeptisk position - til trods for, at opinionen går i modsatte retning. Denne position var der ingen af de øvrige politiske partier, der indtog på dette tidspunkt, hvilket af Venstre måske blev set som en oplagt mulighed for at markere sig. Det næste skift, i tiden op mod 2005-valget, er derimod mere defensivt, og var nok mest af alt et resultat af, at partiet ikke havde den store succes med sit offensiv.

På den måde giver dette eksempel mulighed for at belyse et offensivt skift fra partiernes side. Giver der eksempelvis indikationer på, at vælgerne er mere tilbøjelige til at bemærke partiernes skift, hvis det går imod den gængse holdning? Og er vælgerne da sværere at påvirke? Eller er der ikke noget der tyder på, at der er forskel?

Udgangspunktet for de følgende analyser er valgdata fra årene 1998-2007, mere specifikt det spørgsmål hvor respondenterne får af vide, at nogle partier markerer sig ved at lægge stor vægt på miljøhensyn, mens andre mener, at miljøhensynene har taget overhånd. Med det udgangspunkt skal de placere sig selv og de politiske partier på en miljøskala, hvor 1 står for den mindst grønne politik, mens 5 står for den mest grønne. Med henblik på at undersøge begge skift bedst muligt, analyseres både andelen, der angiver, at Venstre/de selv mener at miljøhensyn tager overhånd (1 og 2), og på andelen der lægger vægt på miljøhensyn (4 og 5). Det er således forventningen, at andelen, ifølge hvem Venstre mener at miljøhensyn tager overhånd, stiger i 2001, og omvendt falder 2005-2007. Spørgsmålet bliver derpå, om vælgerne bliver overbeviste af Venstres grønne image, at der også sker en stigning i andelen, der mener, at partiet står for større miljøhensyn - eller om de blot går over i den neutrale kategori. I det omfang at Venstre formår at påvirke navnlig egne vælgere, vil man i 2001 endvidere kunne forvente en tilsvarende øget andel, der mener, at miljøhensyn har taget overhånd - og i 2005-2007 en reduktion. Om dette er tilfældet undersøges i det følgende.

Blev Venstres image først mindre så mere grønt?

Det overordnede spørgsmål at få besvaret i dette afsnit er, om vælgernes opfattelse af Venstres miljøpolitiske holdningsposition stemmer overens med de skift, partiet har foretaget. Som det fremgår af nedenstående Tabel 11.18 er svaret også i dette eksempel, at det gør den. Det kan aflæses, at i 1998 angav knap halvdelen af vælgerne, at Venstre ikke stod for en grøn politik men mente, at miljøhensyn var gået for vidt. I overensstemmelse med partiets signaler, stiger dette med 10 procentpoint i 2001- og samtidig falder andelen der mener, at Venstre ønsker større miljøhensyn fra 17 pct. til 10. I 2005 og 2007 går vælgernes opfattelse i modsatte retning. I takt med, at Venstre profilerer sig som "grønt", falder andelen der tror, at partiet mener at miljøhensyn er gået for vidt. Dog ser det ikke ud til, at de helt er blevet overbevist om, at Venstre er "for" miljø. Som det fremgår, er det i 2001 41 pct. i vælgerkorpset, der stadig mener, at Venstre står for at miljøhensyn er gået for vidt:

Tabel 11.18: Andel der hhv. mener, at Venstre mener at miljøhensyn er gået for vidt og at der skal vises større hensyn. Alle, Venstre-vælgere, ikke-partitilknyttede og partitilknyttede, 1998-2007. I pct.

	1998		2001		2005		2007	
	For vidt	Større hensyn	For vidt	Større Hensyn	For vidt	Større hensyn	For vidt	Større hensyn
Alle vælgere	45	17	55	10	48	12	41	16
Alle Venstre-vælgere	27	20	40	16	28	17	11	28
<i>Ikke-partitilknyttede</i>	25	15	41	15	30	14	11	22
<i>Partitilknyttede</i>	29	22	40	16	26	18	11	30

Venstres skift slår således ud i vælgernes opfattelse, men sammenlignes 1998 og 2001 er andelen stort set de samme og indikerer derfor, at deres image hos det samlede vælgerkorps ikke er blevet grønnere. I hvert fald ikke endnu. Med henvisning til eksemplet med Venstre og velfærd er det tænkeligt, at der skal gå noget tid førend partiet får lagt distance til sit miljøkritiske image og vælgerne tror på, at de reelt står for en grøn politik.

At det er et spørgsmål om tillid til partiet kan være en forklaring på, at den grønne profil i både 2005 og 2007 synes at slå stærkere igennem blandt deres egne vælgere. Som det fremgår, ændrer andelen, der mener, at miljøhensyn ifølge Venstre er gået for vidt sig fra 40 pct. i 2001 til 28 pct. i 2005, for at ende på 11 pct. i 2007. Det vil sige et fald på knap 30 procentpoint. Andelen der tror, at Venstre ønsker større miljøhensyn stiger dog ikke tilsvarende, men samlet indikerer det, at egne vælgere ikke længere ser partiet som miljøskeptisk.

Egne vælgere har dog i udgangspunktet også oplevet Venstre mindre skeptiske end det er tilfældet blandt de øvrige vælgere. Tabellen viser, at hvor det i 1998 er 45 pct. af alle vælgere der oplever, at Venstre mener, at miljøhensyn er gået for vidt, gælder dette blot 27 pct. blandt egne vælgere. Som det også fremgik i eksemplet med Venstre og velfærd, er vælgere tilbøjelige til at placere eget parti mindre ekstremt end det øvrige vælgerkorps er. Trods

dette udgangspunkt er reduktionen i andelen, der ser partiet som skeptiske, dog stadig større over tid blandt egne vælgere.

Hvor dette ikke varierer på tværs af partitilknytning jf. Tabel 11.18, forekommer der dog lidt større variationer, når der ses på interesse. Dette fremgår af Tabel 11.19, der viser andelen af Venstre-vælgere, ifølge hvem partiet mener, at miljøhensyn er gået for vidt fordelt på graden af interesse i politik:

Tabel 11.19: Andel Venstre-vælgere, ifølge hvem Venstre mener at miljøhensyn er gået for vidt, fordelt på politisk interesse, 1998-2007. I pct.

	1998	2001	2005	2007	1998-2007
Meget interesseret	21	40	24	9	-12
Noget interesseret	30	37	30	10	-20
Lidt eller slet ikke interesseret	27	51	26	13	-14

Ns) Test af andele: Andelene er ikke signifikant forskellige fra hinanden.

* Test af andele: Andelene er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Som det fremgår af tabellen, er det fra 1998 til 2007 de middel interesserede vælgere, der i størst grad har ændret opfattelse af Venstres holdning: Andelen, ifølge hvem Venstre mener, at miljøhensyn er gået for vidt, reduceres med 20 procentpoint over tid. Ses der nærmere på Venstres to skift, nuanceres dette dog. For som det fremgår, er de middel interesserede faktisk dem, der både fra 1998 til 2001 samt fra 2001 og til 2005 i mindst grad ændrer opfattelse. Både blandt de mest og mindst interesserede sker der her ganske store forandringer i opfattelsen, som stemmer overens med partiets skift. For de middel interesserede sker det største skift imidlertid mellem 2005 og 2007.

For det samlede vælgerkorps er variationerne på tværs af interesse mindre. Der er i udgangspunktet den forskel, at de mest interesserede er tilbøjelige til at placere partiet noget mere ekstremt, hvorimod de mindre interesserede er mere tilbøjelige til at vælge midterkategorierne. En nærliggende forklaring er som tidligere nævnt, at de interesserede er mere sikre i deres overbevisninger og i, hvor de skal placere partierne. Det betyder, at der er 20 procentpoint forskel i andelen, der mener, at Venstre ikke står for en grøn politik, når de mest og mindst interesserede sammenlignes. Det kan ses af Tabel 11.20:

Tabel 11.20: Andel ifølge hvem Venstre mener at miljøhensyn er gået for vidt, fordelt på politisk interesse, 1998-2007. I pct.

	1998	2001	2005	2007	1998-2007
Meget interesseret	55	65	54	53	-2ns
Noget interesseret	44	56	48	40	-4
Lidt eller slet ikke interesseret	35	46	40	27	-8

Ns) Test af andele: Andelene er ikke signifikant forskellige fra hinanden.

* Test af andele: Andelene er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau

Som det fremgår, fastholdes den forskel hele vejen igennem og indikerer dermed, at graden af interesse i det samlede vælgerkorps ikke har den store betydning for, om skiftet noteres. Mest for hvor ekstremt partiet i udgangspunkt vurderes placeret.

Også i dette eksempel ser det ud til, at det er partiernes egne vælgere, der i størst omfang bemærker eller i hvert fald har tillid til skiftene. Det er her, at den største samlede ændring over tid ses, og det samme gælder, når der ses på de to skift: Både i 2001 og i 2005 ændrer Venstres egne vælgere lidt mere opfattelse af partiets position. Det samme gælder i øvrigt i 2007, hvilket synes at bekræfte, at Venstres vælgere i højere grad end de øvrige "køber" partiets grønne image. Sammenlignes de to skift, er der ikke umiddelbart noget, der peger på en forskel på offensive og defensive skift. Dette kan ses af Tabel 11.21, der viser forskellen på andelen, for hvem Venstre mener, at miljøhensyn er gået for vidt i hhv. 1998-2001 og 2001-2005 for alle vælgere samt Venstre-vælgere:

Tabel 11.21: Andel ifølge hvem Venstre mener at miljøhensyn er gået for vidt, forskel 1998-2001 samt 2001-2005, alle og Venstre-vælgere. I pct.

	Offensivt	Defensivt
	Forskel 1998-2001	Forskel 2001-2005
Alle vælgere	10	-7
Venstre-vælgere	13	-12

Som det kan aflæses, forekommer der ikke de store forskelle, Alligevel gives der indikationer på, at det offensive skift for både det samlede vælgerkorps samt Venstres egne vælgere opleves en smule større end det defensive. Fra 1998 til 2001 stiger andelen ifølge hvem Venstre ikke står for en grøn politik med 10 pct. blandt alle vælgere og 13 pct. blandt Venstres egne. Skiftet i modsatte retning udtrykkes ved hhv. 7pct. og 12. For det samlede vælgerkorps er det offensive skift faktisk signifikant større end det defensive, men der synes dog ikke at være grundlag for en entydig konklusion.

Lader vælgerne sig overtale?

De foregående analyser tyder på, at i hvert fald på aggregeret niveau er Venstres holdnings-skift på miljøemnet noget, vælgerne har bemærket og vurderer partiets holdning i overens-stemmelse med. Især de, der selv har stemt på Venstre, vurderer i 2007 partiet som gående ind for en meget grøn politik, men også i masseopinionen ses der skift i opfattelsen af Venstres holdning, der harmonerer med beskrivelsen i forrige kapitel. Herpå bliver det da interessant at undersøge, hvordan vælgernes egen holdning til miljø tegner sig både før og efter Venstres holdningsskift, og om der derigennem gives indikationer på, at Venstres holdningsskift har en

effekt på vælgernes holdning. Som beskrevet i indledningen til kapitlet kan dette ventes at gøre sig særligt gældende for partiets egne vælgere. I det omfang det er muligt, vil der blive set på, om der er forskel på effekten af henholdsvis offensive og defensive skift fra partiernes side.

Udviklingen for det samlede vælgerkorps og Venstre-vælgere ses i nedenstående Tabel 11.22. Tabellen viser både andelen, der mener, at miljøhensyn er gået for vidt og andelen der mener, at der skal tages større hensyn. Også her vises dette for alle vælgere, Venstre-vælgere samt henholdsvis partitilknyttede og ikke-partitilknyttede Venstre-vælgere:

Tabel 11.22: Andel der hhv. mener at miljøhensyn er gået for vidt og at der skal vises større hensyn. Alle, Venstre-vælgere, ikke-partitilknyttede og partitilknyttede, 1998-2007. I pct.

	1998		2001		2005		2007	
	For vidt	Større hensyn	For vidt	Større Hensyn	For vidt	Større hensyn	For vidt	Større hensyn
Alle vælgere	11	40	16	43	7	51	6	54
Alle Venstre-vælgere	20	21	28	23	12	30	11	33
<i>Ikke-partitilknyttede</i>	13	20	27	23	7	32	8	39
<i>Partitilknyttede</i>	24	22	28	23	16	27	13	29

Det første der kan noteres ved tabellen er, at Venstres vælgere i udgangspunktet er noget mere miljøskeptiske end opinionen samlet set. Som det fremgår, er det i 1998 11 pct. af opinionen, der mener, at miljøhensyn går for vidt, hvor andelen blandt Venstre-vælgere er 20 pct. Endnu mere markant er det, når der ses på andelen, der mener, at der skal tages større hensyn: Her er andelen blandt alle vælgere 40 pct. mod 21 pct. blandt Venstres vælgere. Dette bekræfter, at Venstres markering på miljø i 2001 var offensiv. Ved at indtage en miljøskeptisk position gik partiet imod opinionen - men altså ikke sine egne vælgere.

Som det kan aflæses af tabellen, er det endvidere muligt at pege på et mindre skred i vælgernes holdninger, der stemmer overens med Venstres skift. Fra 1998 til 2001 stiger andelen i det samlede vælgerkorps, der mener, at miljøhensyn er gået for vidt fra 11 pct. til 16 pct. - og fra 20 pct. til 28 pct. blandt Venstres egne vælgere. Dette er endnu større, hvis der udelukkende ses på de, der ikke følger en tilknytning til partiet. Her er andelen, der ønsker større miljøhensyn, til gengæld stort set uændret. Samlet kunne det pege bekræftende på, at Venstre med sin offensiv fik mobiliseret en miljøskeptisk holdning blandt vælgerne. I henhold til teorierne kan det dog undre, at der ikke forekommer forskel på opinionen og egne vælgere. Som beskrevet, har partierne en særlig indflydelse på egne vælgere, og forventningen vil da være, at de vælgere, der stemmer Venstre, ville ændre holdning mere markant end de øvrige vælgere. At dette ikke er tilfældet, kunne umiddelbart tolkes som om, at der er andre faktorer end Venstres skift på spil. En anden tolkning er, at det skyldes, at der er tale om et offensivt skift. Det er muligt, at partierne i højere grad kan mobilisere de politiske modstandere igennem offensive skift. Måske særligt, hvis de indtager en holdningsposition, der ikke i forvejen repræ-

senteres. Dog tyder mest på, at den lille om end signifikante stigning fra 1998 til 2001 i opinionen ikke skal tillægges for stor betydning.

Ses der på Venstres andet skift fra miljøskeptisk til "grønt", er der da også indikationer på, at opinionen flytter sig mere her, end ved det første skift. Tabel 11.21 viser, at de 16 pct., der i 2001 mener, at miljøhensyn er gået for vidt, reduceres til 7 pct. i 2005. Dette er endnu tydeligere blandt Venstres egne vælgere. Her reduceres andelen fra 28 pct. til 12 pct., svarende til et fald på 16 procentpoint. En mindre stigning på 8 procentpoint ses i andelen, der mener, at der skal tages større miljøhensyn.

Ovenstående peger på, at Venstres skift i begge tilfælde har haft en effekt på vælgerenes holdning, og dette tydeligt blandt Venstres egne vælgere. Men hvor det i eksemplet Venstre og velfærd sås en tendens til, at de mest politisk opmærksomme vælgere, blev påvirket af skiftet end de øvrige, er det i dette eksempel både mest og mindst opmærksomme. Dette fremgår af Tabel 11.23, der viser udviklingen i andelen af Venstre-vælgere der mener, at miljøhensyn er gået for vidt, fordelt på politisk interesse:

Tabel 11.23: Andel Venstre-vælgere der mener, at miljøhensyn er gået for vidt, fordelt på interesse, 1998-2007. I pct.

	1998	2001	2005	2007	1998-2007
Meget interesseret	23	32	13	13	-10*
Noget interesseret	18	24	13	10	-8*
Lidt eller slet ikke interesseret	23	33	9	12	-11*

Ns) Test af andele: Andelene er ikke signifikant forskellige fra hinanden.

* Test af andele: Andelene er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Som det fremgår, er der både fra 1998 til 2001 og fra 2001 til 2005 tale om større holdningsændringer blandt de mest og de mindst politisk interesserede. Der ses ganske vist også ændringer blandt de middel interesserede, men særligt fra 2001 til 2005 er disse altså noget mindre end dem, der ses for de to øvrige grupper. Her synes det oplagt at pege på Zallers (1992) teori. Den fordrer netop, at de mest opmærksomme vælgere kan påvirkes, fordi de udsættes for flest budskaber, og at de mindst opmærksomme fordi de er mindre modstandsdygtige. Ud fra dette ville man antage, at de middel opmærksomme netop ville være de mindst påvirkelige. Dog har analyserne ikke givet systematiske indikationer på en sådan tolkning.

Interesse ser således ud til at have en betydning. Som det var tilfældet med eksemplet med Venstre og velfærd, er det dog kun blandt partiets egne vælgere. Som det fremgår af Tabel 11.23, er der for det samlede vælgerkorps nærmest forskel på tværs af interesse:

Tabel 11.24: Andel der mener, at miljøhensyn er gået for vidt, fordelt på interesse, 1998-2007. I pct.

	1998	2001	2005	2007	1998-2007
Meget interesseret	12	17	8	7	-5*
Noget interesseret	10	14	7	6	-4*
Lidt eller slet ikke interesseret	13	19	7	7	-6*

Ns) Test af andele: Andelene er ikke signifikant forskellige fra hinanden.

* Test af andele: Andelene er signifikant forskellige fra hinanden på .05-niveau.

Tabellen viser, at for alle årene, er andelen i opinionen, der mener, at miljøhensyn er gået for vidt, stort set identisk for alle tre grupper. Det indikerer, at også her er det ikke interesse i sig selv, men når den kombineres med en forventelig opmærksomhed mod eget parti, at det har betydning.

Samlet indikerer analyserne, at vælgerne, særligt de der selv stemmer på partiet, både har opfattet Venstres holdningsændring og selv har ændret holdning på miljø i samme retning. Der er som nævnt tale om mindre ændringer, hvilket også er årsagen til, at analyser af bevægelserne indenfor samtlige kategorier er undladt. Særligt over tid ses det, at Venstres "grønne" image endnu ikke blevet markant bedre, end der var før offensiven i 1998. Men at vælgerne har opfanget skiftet og betragter det som noget positivt bekræftes, når der ses på udviklingen i Venstres kompetenceimage. Dette fremgår af Tabel 11.25:

Tabel 11.25: Andel der mener, at en borgerlig regering er bedst til at sikre miljøet samt at der ingen forskel er, 1998-2007. I pct.

	1998	2001	2005	2007
Borgerlig regering	11	17	18	20
Ingen forskel	27	17	19	27

Der skal tages højde for, at det her er en borgerlig regering og ikke partiet Venstre, hvis kompetence der vurderes i sammenligning med en socialdemokratisk ledet regering. Når dette er sagt, er det alligevel værd at bemærke, at den borgerlige regerings kompetenceimage forbedres i takt med, at der sættes fokus på miljø fra Venstres side. Miljø er et issue, der traditionelt set er blevet "ejet" (issue ownership, Petrocik 1996, Petrocik, Benoit & Hansen 2003) af den socialdemokratisk ledede regering, og som det fremgår af tabellen, er det i 1998 da også blot 11 pct. af vælgerne, der mener, at en borgerlig regering er bedst til at varetage miljøet, og 27 pct. at der ikke er forskel på en socialdemokratisk ledet og borgerlig regering. I 2001 og 2005 er forskellene på regeringerne tilsyneladende blevet tydeligere, og flere vælgere er gået over til at mene, at en borgerlig regering er mest kompetent. I 2007, hvor Venstre som beskrevet har positioneret sig som entydigt grønne, og hvor Connie Hedegaard står som repræsentant for de Konservatives grønne profil, afslører en øget andel i begge rækker i tabellen, at dels er andelen, der mener, at en borgerlig regering er mest kompetent fastholdt og faktisk øget en

lille smule, og dels er en Socialdemokratisk ledet regerings image forringet: Der er betydeligt flere i 2007 end i 2001 og 2005, der mener, at der ingen forskel er.

Afsluttende

I dette kapitel var der to overordnede spørgsmål, der blev søgt svar på. Det første spørgsmål omhandler i hvilken udstrækning partiernes holdningsskift er noget, der bemærkes af vælgerne. Det andet i hvilken udstrækning disse skift påvirker vælgerne.

Ses der nærmere på det første spørgsmål, giver de foregående analyser klare indikationer på, at vælgerne i høj grad opfatter partiernes holdningsskift. Særligt i de to eksempler med Venstre har det været tydeligt, at vælgerne holdninger i tiden efter partiets holdningsskift har foretaget en bevægelse, der stemte overens med skiftet. I eksemplet med Venstre og miljø ses dette både i forbindelse med deres offensive skift i 2001 og deres defensive i 2005 - uden de store indikationer på, at vælgerne skulle være mere tilbøjelige til at opdage det ene frem for det andet. Også i eksemplet med Socialdemokraterne er der indikationer på, at vælgerne bemærker det, når partierne ændrer deres politik. fra 1994 til 1998 hvor partiet søgte at bevæge sig væk fra deres flygtningevenlige image, blev dette afspejlet i vælgerne opfattelse.

Der forekommer dog visse forskelle i, i hvor høj grad vælgerne ændrer opfattelse af partiet samt på, hvor de i udgangspunktet placerer dem. Som det er fremgået igennem analyserne, er der ganske vist ingen indikationer på, at partiernes egne vælgere er mere tilbøjelige til at bemærke partiernes skift end det samlede vælgerkorps er. Det var nærliggende at antage, at egne vælgere ville være mere opmærksomme på eget parti og dets signaler, men det tyder det ikke på. Til gengæld skiller egne vælgere sig ud ved, at de placerer sit parti holdningsmæssigt længere mod midten, end de øvrige vælgere gør. Det samlede vælgerkorps har større tendens til at placere partierne i yderkategorierne, hvor egne vælgere trækker længere mod midten. Der kan være flere forklaringer på dette. En er, at egne vælgere har et mere nuanceret billede af deres parti mod et mere stereotyp af modstandernes. Det er nærliggende, at vælgerne ikke ønsker at betragte sit parti og dermed sig selv som ekstrem. Om det er egne vælgere, der undervurderer, eller "modstanderne" der overvurderer, lader sig vanskeligt afgøre, men i alle tre eksempler ses dette mønster.

Tilsvarende forskel i placeringen ses på tværs af politisk interesse. Jo større interesse, jo mere ekstremt placeres partiet holdningsmæssigt. Hvor de mindst interesserede i høj grad placerer partierne ind mod midten, placerer de mest interesserede dem i langt højere grad i yderkategorierne. Forklaringen skal formentlig findes i en forskel i politisk viden og kompetencer. De mest interesserede har nok større overblik over, hvad partierne står for, og derfor føler sig mere sikre i placeringen. De mindst interesserede derimod vil måske være tilbøjelige til at

placere sig mere "sikkert" i midterkategorierne. Samme mønster ses blandt egne vælgere. Også her er det de mest interesserede, der placerer partiet mere ekstremt. Dog ikke i samme grad som de øvrige interesserede.

Til gengæld skiller de mest politisk interesserede blandt egne vælgere sig ud ved, at det er dem, der i størst omfang ændrer opfattelse af partiernes holdningsposition i forbindelse med deres skift. Hverken det at stemme på partiet, føle sig tilknyttet eller graden af interesse har i sig selv en betydning for, i hvilken udstrækning skiftet noteres, men kombinationen af at stemme på partiet og høj grad af politisk interesse har tilsyneladende. Både i eksemplet med Venstre og velfærd og Venstre og miljø, var det her at partiets skift i størst omfang blev afspejlet i vælgernes opfattelse. Det betyder dog ikke nødvendigvis, at det er denne gruppe, der besidder flest politiske kompetencer og *sophistication* (jf. Dalton 1984). Den markante ændring i deres opfattelse afspejler ikke nødvendigvis kun de reelle ændringer hos partiet, men måske også denne gruppes tilbøjelighed til at følge partiet i dets kommunikation. Qua en politisk interesse, formentlig særligt mod eget parti, bemærker denne gruppe i størst omfang partiets skift - og qua sin tilknytning, i det man stemmer på partiet, lader gruppen sig hurtigere overbevise af partiets nye standpunkter, hvor det øvrige vælgerkorps formentlig er mere kritisk.

Hvad angår spørgsmålet om, hvorvidt partierne formår at trække vælgerne med sig, peges der også bekræftende på dette. Ses der bort fra eksemplet med Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandreremnet, der som diskuteret blev problematiseret af såvel spørgsmålsformulering som den politiske virkelighed, ses der i de to øvrige eksempler en klar tendens til, at vælgernes holdninger ændrer sig i overensstemmelse med partiets holdningsskift.

Også her forekommer der variationer i, for hvem dette er tilfældet. Som indledningsvist beskrevet er ofte fremhævet i den eksisterende litteratur, at partierne har størst held med at influere egne vælgere - særligt de, der føler en tilknytning. Disse vælgere vil være mere modtagelige overfor de overtalende argumenter, partiet fremfører. Nærværende analyser kan ikke entydigt bekræfte dette. Ikke overraskende viser de, at det er blandt egne vælgere, at de største holdningsændringer i forbindelse med partiernes skift sker. Egne vælgere flytter sig mere end opinionen. Imidlertid er der ikke noget der peger på, at de partitilknyttede skiller sig ud. Det gør de mest interesserede til gengæld. Ligesom det er de mest interesserede blandt egne vælgere, der i størst omfang ændrer opfattelse af partiets holdning, tyder noget på, at det også er dem, der i størst omfang ændrer deres egen holdning. Det fremgik ganske tydeligt i eksemplet med Venstre og velfærd, hvor denne gruppe i ganske overvældende grad ændrede holdning til den offentlige sektors størrelse. Også i eksemplet med Venstre og miljø ændrer de mest interesseredes holdning sig. Men det samme er tilfældet for de mindst interesserede. Det

vanskeliggør en entydig konklusion. Men der kunne for de mest interesseredes vedkommende være tale om, at de, qua deres fokus på politik og på eget parti, mest massivt udsættes for budskaber fra partiet, og derfor i større udstrækning lader sig overtale. For de mindst interesserede kan der omvendt være tale om, at de ganske vist ikke udsættes for så mange budskaber, men at de er mindre modstandsdygtige overfor overtalende kommunikation og måske samtidig i højere grad sætter sin lid til sit parti og er mere tilbøjelige til at følge det.

At der igennem analyserne også i opinionen ses ret tydelige skred, er til gengæld vanskeligere at tolke. Som det er fremgået, kan der i hvert fald i de to eksempler med Venstre ses forandringer i opinionen i tiden efter partiets holdningsskift, men det synes knap så oplagt og sikkert at argumentere for et kausalt forhold, hvor det direkte er partiets skift, der overtaler vælgerne. I forbindelse med de defensive skift er det nærliggende at pointere, at partiet med sit holdningsskift er med til at "punkttere" eller demobilisere den holdningsposition, de forlader, og i stedet skabe større partipolitisk konsensus om den de bevæger sig hen imod. Det betyder også, at der kommer større fokus på og flere argumenter for dette standpunkt. Ikke mindst fordi man også kan vente, at partiets skift betyder, at også de øvrige partier i hvert fald for en stund sætter ekstra fokus på emnet. At dette er tilfældet bekræftes umiddelbart af, at der i eksemplet med Venstre og miljø ses en større ændring i opinionen i forbindelse med det defensive skift i 2005 end i forbindelse med det offensive i 2001.

Det er således svært at fastslå, om det er partiets holdningsskift, der trækker opinionen, om det er de øvrige partier, der påvirker, eller om øget opmærksomhed og information om emnet ikke har overtalt vælgerne, men har *aktiveret* eller *styrket* deres holdning (jf. Lazarsfeld, Berelson & Gaudet 1948). Under alle omstændigheder giver analyserne indikationer på, at partierne med deres holdningsskift enten direkte eller indirekte igangsætter nogle forandringer i vælgernes holdninger.

Kapitel 12

Konklusion

Issue voting har igennem de seneste tre årtier været et dominerende teoretisk perspektiv til at forstå vælgerne og deres adfærd i europæisk, navnlig nordisk, valgforskning. Udgangspunktet er, at vælgerne adfærd først og fremmest er styret af deres holdninger. Det er deres holdning til de politiske sager eller issues der optager dem, holdt op imod deres opfattelse af de enkelte partiers eller kandidaters ditto, som er bestemmende for, hvor de lægger deres stemme. Som det udtrykkes hos Borre (2001) er logikken bag *issue voting*, at *"voters first decide their stands on the policy issues of the day by considering their own interest, their beliefs about what is in the country's interest, moral judgments, or assessment of the records of the government. They then acquire information about the positions and arguments of competing parties or candidates. Thirdly they vote for the party or candidate who matches their own stands more accurately, especially on issues that they consider vital"* (Borre 2001:10). Som det fremgår af citatet, bygger *issue voting* på en grundlæggende antagelse om vælgerne rationalitet og politiske kompetencer. Det antages, at vælgerne på et nogenlunde informeret grundlag kan placere både sig selv og de politiske partier (eller kandidater) holdningsmæssigt og derpå er i stand til at vurdere, hvor hvem der repræsenterer dem bedst.

Disse antagelser hænger sammen med den kontekst, *issue voting* perspektivet er udsprunget af. Som beskrevet i kapitel 1 og 3, voksede et fokus på det holdningsbestemte partivalg frem i 1970'erne i takt med, at de socialpsykologiske og strukturelle forklaringer der fordrerede, at vælgerne stemte ud fra en tilknytning til social gruppe og parti, mistede deres forklarende kraft. Samtidig skete der en stigning i vælgerne politiske viden og ressourcer, grundet et generelt øget uddannelsesniveau samt massemediernes fremkomst (kognitiv mobilisering, jf. Dalton 1984, 2000, 2007; Dalton, Flanagan & Beck 1984). Empirisk kunne der påvises et fald i vælgerne følelse af tilknytning til de politiske partier og i klassebestemt partivalg, og fra 1970'erne blev Michigan-skolens (Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960; Converse 1964, 1970) konklusioner om fravær af genuine holdninger og ideologisk tænkning først kritiseret (Achen 1975) og efterfølgende imødegået af en tilsyneladende udbredt stigning i vælgerne holdningskonsistens og ideologiske tænkning samt i deres generelle interesse, deltagelse og politiske *sophistication* (Nie & Andersen 1974; Nie, Verba & Petrocik 1976; Niemi & Weisberg 1976, se også Butler & Stokes 1969).

Med dette kom et stigende fokus på vælgerne holdninger og deres betydning for partivalget. Støttet af empirien skete der således et markant skift i, hvordan man så på vælger-

ne og på hvad deres adfærd var styret af. Et skift, man kan fristes til at sige var af paradigmatisk (jf. Kuhn 1973) karakter. I hvert fald skete der et opgør med de "klassiske" vælgeradfærdsmodeller, hvor vælgerne adfærd sås som styret af strukturelle tilknytninger til socialgruppe og parti. I stedet blev de nu i højere grad set som udtryk for rationelle, refleksive og autonome overvejelser. Vælgerne agerede først og fremmest i overensstemmelse med deres politik-præferencer (Brody & Page 1972:450, Boyd 1972).

En sådan forståelse synes ikke mindst at have præget navnlig den nordiske valgforskning (Holmberg & Gilljam 1987; Gilljam & Holmberg 1993; Aardal 1999, 2003; Andersen, Borre, Goul Andersen & Nielsen 1999; Borre 2001; Goul Andersen & Borre 2003; Holmberg & Oscarsson 2004; Goul Andersen, Borre, Hansen & Nielsen 2005). Eksplicit eller implicit har de nordiske valgprojekter haft udgangspunkt i de grundlæggende antagelser om vælgerne formåen og hvad deres adfærd primært er styret af, som ligger i issue voting perspektivet. Empirisk er der da også foretaget talrige analyser der viser, hvorledes vælgerne partivalg er under indflydelse fra deres holdninger særligt til vigtige issues eller deres opfattelse af partiernes kompetencer til at håndtere disse (se eksempelvis Borre & Goul Andersen 1997; Andersen, Borre, Goul Andersen & Nielsen 1999: 161ff.; Borre 2001; Aardal 2003b; Goul Andersen & Borre 2003; Thue Nielsen 2003, 2007; Holmberg & Oscarsson 2004:99ff., se også Valen 1981:213-258).

At vælgerne holdninger, samt opfattelse af, hvorledes partierne repræsenterer disse, langt hen ad vejen kan forklare deres partivalg, er der næppe megen tvivl om. Nærværende afhandling er alligevel gået kritisk til problemstillingen, med fokus på, om det også kan forklare deres partiskift. Såfremt vælgerne partivalg bestemmes af politiske holdninger, synes det nærliggende at antage, at skift i partivalg typisk skyldes skift i holdninger. Enten fordi vælgerne selv har skiftet standpunkt - eller fordi partierne har det. Dette er imidlertid sjældent blevet undersøgt systematisk. Trods en omfattende opmærksomhed på vælgerne stigende omskiftelighed i den internationale litteratur (jf. kapitel 1) samt et stigende fokus på holdningers betydning for vælgerne opbakning til partierne i samme periode, er det sjældent blevet undersøgt systematisk, i hvilken udstrækning vælgerne skift fra et parti til et andet skal forklares med, at de selv har ændret holdninger - og/eller med, at de vurderer, deres parti har gjort det.

At få kortlagt vælgerne holdningsstabilitet har i sig selv en betydelig interesse. Hverken vælgerne holdningsstabilitet eller opfattelser af partiernes ditto, er undersøgt ret meget i en dansk kontekst (for uddybende diskussion, se kapitel 1). Navnlig ikke på individniveau. Det har imidlertid også den interesse, at det også vil give større indsigt i rækkevidden af issue voting perspektivet og de antagelser om vælgerne rationalitet, perspektivet bygger på. I de nordiske valgprojekter har issue voting ofte har udgjort en overordnet fortolkningsramme, hvis

grundantagelser ikke altid ekspliciteres eller testes, og som med Borre (2001) som en væsentlig undtagelse, sjældent er blevet adresseret teoretisk. Dette hænger måske sammen med ovenfor nævnte paradigmatisk skift væk fra de "klassiske" vælgeradfærdsmodeller. Der er tale om en måde at anskue og fortolke vælgerne og deres adfærd på, som har givet brugbare resultater og plausible forklaringer. Men der er ikke så ofte stillet spørgsmål, der udfordrer den.

Ved at stille spørgsmålet, om det er holdningsskift der forklarer vælgernes partiskift, tilnærmer nærværende afhandling sig dette. Ud fra issue voting perspektivets logik ville man vente, at en vælger væsentligt hyppigere skifter parti, hvis vedkommende skifter holdninger. Det samme ville man vente, hvis vedkommendes parti skifter holdninger. Her ville den "rationelle" model fordre, at vælgerne ville se sig om efter et andet parti, navnlig hvis partiet ændrede holdning på et for vælgeren vigtigt issue. Modsat de "klassiske" modeller, der i højere grad ville vente, at vælgerne skiftede med.

Omfang og udvikling i holdningsstabilitet

Som forudsætning for at undersøge sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift, har afhandlingen foretaget en omfattende analyse af stabiliteten i vælgernes holdninger samt i deres opfattelse af partiernes på baggrund af paneldata fra 1971-1973, 1987-1988 samt 2001-2005. Trods en tilsyneladende ret udbredt konsensus om holdningernes signifikans, har studier af vælgernes individuelle stabilitet og -skift været begrænsede (Togeby 2002, 2004, Nielsen 1975). Det gælder endnu mere for studier af partiers holdningsskift. Dels skyldes det, at en sådan undersøgelse kan være med til at belyse de egenskaber ved vælgerne, som er udgangspunktet for det rationelle issue voting perspektiv. Nogenlunde konsistente og stabile holdninger synes på mange måder at være forudsætningen for, at det giver mening at tale om holdningsbestemt vælgeradfærd.

I første omgang peger analyserne dog ikke på, at holdningsstabiliteten blandt vælgere er overvældende. Som det er fremgået af kapitel 4, skifter vælgerne holdning til mere end hvert tredje holdningsspørgsmål mellem to valg. Udgangspunktet har været 57 holdningsspørgsmål fra 2001-2005 panelet, og her viser det sig altså, at vælgerne i gennemsnit er stabile på knap 63 pct. af holdningsspørgsmålene, og at de omvendt i gennemsnit skifter holdning på lidt mere end 37 pct. Som diskuteret i kapitlet, er der dog tale om meget forskelligartede spørgsmål, og undersøges de dybere viser det sig da også, at der forekommer variationer i, hvilke typer spørgsmål, vælgerne er mest skiftende og stabile på.

Disse analyser indikerer, at stabiliteten i vælgernes holdninger er følsom overfor den opmærksomhed, der omgiver det emne, holdningen relaterer sig til. I hvert fald er vælgerne mere holdningsskiftende på spørgsmål om emner, der er højt på deres dagsorden. Dette kan

skyldes, at partierne intensiverer kommunikationen om emner, der optager vælgerne - måske som resultat af effektiv dagsordensfastsættelse af partierne selv - og at en intensiv strøm af forskelligartede budskaber kan overtale nogle vælger til at ændre holdning. Afhandlingens øvrige resultater synes at pege bekræftende på en sådan tolkning.

Ikke overraskende er vælgerne mest holdningsskiftende på de spørgsmål, der er følsomme overfor den førte politik. De spørgsmål, der vedrører vælgernes grundlæggende ideologiske position, er derimod dem, hvor der er størst grad af stabilitet (se også Niemi & Westholm 1984). Særligt når svarene på disse spørgsmål lægges sammen til to indekser (fordelingspolitisk og værdipolitisk, jf. kapitel 4), og dermed måler en ideologisk dimension i vælgernes holdninger, er der tale om høj grad af både konsistens og stabilitet. Her er der tale om minimale ændringer over tid - og ud fra en teoretisk forståelse af ideologi eller værdier som noget grundlæggende, der socialiseres i individet og deraf er mindre foranderligt, giver det da også mening, at vælgerne ganske vist kan være omskiftelige på enkeltholdninger, særlig til emner, der er meget policynære, men er temmelig stabile i ideologiske standpunkter.

Analyser af paneldata fra 1971-1973 samt 1987-1988 giver endvidere indikationer på, at holdningsstabiliteten er steget en smule over tid. Som beskrevet i kapitel 5, er der ganske vist store vanskeligheder med sammenligningen grundet forskelle i antal holdningsspørgsmål samt i tid mellem panelbølgerne, men sammenlignes de "ideologiske" spørgsmål fra det første og sidste panel viser det sig, at den gennemsnitlige holdningsstabilitet er steget fra 59,2 pct. i 1971-1973 til 66,5 pct. i 2001-2005. Her skal det tages i betragtning, at der på det første panel blot er 2 år mellem bølgerne, mod knap 4 år på det andet. Dette indikerer således, at vælgerne er blevet en smule mere holdningsstabile over tid, og det synes nærliggende at koble det til en stigning i de danske vælgeres politiske viden og ressourcer (kognitiv mobilisering, jf. Dalton 1984, 2000, 2007; Dalton, Flanagan & Beck 1984) fra 1970erne og til i dag.

Interessant i den forbindelse er imidlertid, at vælgerne tilsyneladende har en mere stabil opfattelse af partiernes holdninger end deres egne. Kapitel 6 har vist, at vælgernes holdningsmæssige placering af partierne på fire holdningsspørgsmål er mindre omskiftelig end egen placering på samme spørgsmål - med Socialdemokraterne og Radikale Venstre som undtagelserne. Det er partierne på de politiske fløje, der opfattes som mest stabile. Dette kunne hænge sammen med, at det er nemmere for vælgerne at placere et yderparti frem for et midterparti, men til trods for den store stabilitet, er det netop til disse partiernes placering at flest vælgere har svaret "ved ikke". Årsagen til, at vælgerne oplever partierne som mere stabile, kan der kun gisnes om. En mulighed er, at partierne rent faktisk skifter mindre rundt end vælgerne. En anden er, at størstedelen af vælgerne måske har et rimeligt forankret mentalt kort over

partierne og deres indbyrdes placering, der er robust overfor, at partierne ændrer position på enkelte issues.

Sociale forskelle i holdningsstabilitet?

Det foregående viser, at vælgerne er ganske ideologisk stabile, men samtidig at de ofte skifter holdning til enkeltissues. Særligt issues, der er politisk opmærksomhed omkring. Af samme grund kan det undre, at det igennem analyserne ikke har været muligt at fremdrage entydige forskelle i, hvilke vælgergrupper der er særligt holdningsstabile eller -skiftende. Borre (2001) fremhæver, at det typisk er de mest politisk vidende, interesserede og deltagende der også er issue vælgere (2001:131) og man kunne da vente, at disse vælgere har gjort sig langt flere overvejelser om egne holdninger og deraf er mere stabile. Også på baggrund af litteraturen om politisk overtalelse (Zaller 1992; Gamson 1992; Muntz, Sniderman & Brody 1996; Wood 2000; Perloff 2003; Crano & Prislin 2006; Perloff, Horowitz & Petty 2008; Lecheler, de Vreese & Slothuus 2009; Slothuus 2008, 2010; Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming) kunne dette ventes. De mest opmærksomme og kompetente vælgeres overvejelser om egne holdninger kan nemlig betyde, at de er mere modstandsdygtige over for de politiske partiers kommunikation, og derfor i mindre grad lader sig overtale til at skifte holdning. Omvendt kan deres opmærksomhed mod politik også betyde, at de udsættes for mere overtalende kommunikation end de mindre opmærksomme vælgere (jf. Zaller 1992). Uanset, ville forventningen på baggrund af teorierne dog være, at der forekom forskelle i holdningsstabiliteten på tværs af vælgergrupper.

Imidlertid viste analyserne i kapitel 6, at dette ikke er tilfældet. Mange af de faktorer, der normalt deler vælgerne i deres adfærd, holdninger og identitet, har stort set ingen betydning for graden af holdningsstabilitet. Når det gælder køn, viser det sig, mænd skifter holdning mere end kvinder, men forskellen er ringe og forsvinder ved kontrol for vælgerens politiske opmærksomhed og orientering. Det samme gælder alder. I litteraturen har man ofte påpeget eller antaget, at holdningsstabiliteten stiger med alderen. Antagelsen er, at politiske holdninger ofte er et spørgsmål om politisk socialisering, og at de derfor vil være mest omskiftelige i ungdommen, for at stabilisere sig med alderen (Jennings 1987; se også Campbell, Converse, Miller & Stokes 1960; Sears & Levy 2003). Dette har dog ikke kunnet bekræftes i nærværende undersøgelse.

Til gengæld bekræftes det, at holdningsstabiliteten stiger med uddannelsesniveauet. Det samme ses for politisk interesse. Her er de vælgere, der er mest interesserede i politik også lidt mere stabile end de øvrige. Dette kunne umiddelbart pege bekræftende på, at de vælgere, der har største politiske kompetencer også er dem, der har tænkt mest på deres

holdninger og som sørger for at have størst konsistens og stabilitet heri - og som er mest resistente overfor politisk kommunikation fra partiernes side. Dog er effekten fra interesse meget begrænset, ligesom hverken viden om politik eller avislæsning har betydning, og i en samlet model mister uddannelse sin effekt.

Det er når der ses på vælgernes politiske orientering, de største forskelle forekommer. I modsætning til de teorier der anfører den holdningsstabiliserende effekt af partitilknytning (eksempelvis Sniderman & Bullock 2004), viser analyserne ingen indikationer på, at de partitilknyttede er mere (eller mindre) stabile end de ikke-tilknyttede. Der er mindre forskelle på tværs af partipræference, men effekten forsvinder, når vælgernes fordelingspolitiske og værdipolitiske ideologiske placering inddrages. Denne ser ud til at være det, der sammen med interesse i politik har størst betydning for holdningsstabiliteten: De vælgere, der er venstreorienterede på både fordelings- og værdipolitikken, er de klart mest holdningsstabile. Samlet forklarer de nævnte faktorer dog blot omtrent 6 pct. af variationen i vælgernes holdningsstabilitet. Det viser, at det kun i ringe grad er egenskaber ved vælgerne selv, der kan forklare, hvorfor de skifter holdninger over tid.

Det samme ses i forbindelse med vælgernes oplevelse af partiernes holdningsstabilitet. Der er tendens til, at stabiliteten stiger i takt med, at politisk viden, interesse og uddannelse gør det, men den samlede effekt herfra er begrænset. Det samme er tilfældet med vælgernes ideologiske position: De vælgere, der både fordelingspolitisk og værdipolitisk er placeret til venstre, er noget mere stabile end de øvrige. Størst sammenhæng ses har dog med vælgernes egen holdningsstabilitet. De vælgere, der er stabile i egne holdninger, er også mere stabile i opfattelsen af partiernes, men også her er der tale om en meget begrænset effekt.

Holdningsskift og partiskift?

Hermed er vi nået til afhandlingens centrale spørgsmål, om holdningsskift har betydning for vælgernes partiskift. Eller mere præcist: Om vælgere, der ændrer holdninger fra det ene valg til det næste, er mere tilbøjelige til at skifte parti end de, der ikke gør. Og om vælgere er mere tilbøjelige til at skifte parti, hvis de oplever, at deres parti skifter standpunkt.

Resultaterne var dog på dette punkt ikke i overensstemmelse med, hvad man kunne forvente ud fra en rendyrket issue voting tankegang. Ud fra denne var det nærliggende at antage, at sandsynligheden for partiskift ville øges i takt med at holdningsstabiliteten blandt både vælgere og partier steg. Men som det er fremgået af kapitel 7 og 9, er dette ikke tilfældet. Vælgernes tilbøjelighed til at skifte parti øges hverken med antallet af ændrede svar på holdningsspørgsmål eller med omfanget af oplevede holdningsændringer hos partierne. Hver-

ken når det gælder omfanget af oplevede holdningsændringer blandt samtlige partier eller blandt det parti, vælgerne selv stemmer på.

Det er nærliggende at tilskrive dette et aggregeringsproblem, hvor "tilsyneladende" holdningsskift hos uengagerede vælgere, der knapt nok har en holdning, er blevet sammenlagt med reelle holdningsskift hos politisk engagerede eller opmærksomme vælgere. Det ville naturligvis være hos sidstnævnte, vi navnlig skulle forvente at finde en sammenhæng. Men dette bliver heller ikke bekræftet. Sammenhængen forekommer ganske vist blandt de vælgere, der ofte læser avis (5-6 gange om ugen), ligesom der gives indikationer i den retning for vælgere, med en længerevarende uddannelse. Dette er dog ikke signifikant, og hverken blandt de vælgere, der ved mest om politisk og som selv tilkendegiver, at de er meget interesserede, er der noget der tyder på, at holdningsskift - hverken egne eller hos deres parti - øger chancerne for partiskift.

Til dette kunne man indvende, at der vil være et vist sammenfald mellem de politisk opmærksomme og engagerede vælgere og så de vælgere, der identificerer sig med et politisk parti, og dermed måske også er mere tilbøjelige til at følge partiet uanset. I hvert fald ligger det i issue voting perspektivet, at det netop er den svækkede tilknytning til partierne, der åbnede op for det mere "fri" partivalg, med udgangspunkt i vælgernes holdninger og deres vurdering af partiernes standpunkter. Derfor kunne man som det mindste forvente, at sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift ville vise sig blandt de vælgere, der ikke identificerer sig med et parti. Dette er imidlertid ikke tilfældet: Heller ikke disse vælgere skifter parti når de skifter holdning. Eller når de oplever, at deres parti gør det. Måske nærmere tværtimod. Som det er fremgået af kapitel 8, mindskes chancen for partiskift blandt de mest politisk interesserede Venstre-vælgere i takt med at partiets holdningsstabilitet stiger. Dette ses dog ikke hos de øvrige partier - ligesom det heller ikke ses hos de mest vidende eller utilknyttede Venstre-vælgere.

Heller ikke blandt for den gruppe af ikke-tilknyttede vælgere, der vitterligt har en høj politisk interesse - hvilket må siges at være den ultimative issue voting idealtype - er der indikationer på en sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift.

Saliens som betingende faktor?

Den næste relevante indvending er naturligvis, at ikke alle emner er vigtige for vælgerne. At vælgeren skifter holdning, eller at partiet skifter standpunkt, på et eller andet perifert område, kan ikke forventes at bevæge vælgeren særlig meget. Derfor kan man indsnævre analyserne til de emner, der er saliente for den enkelte vælger, det vil sige til de politiske emner, vælgerne finder vigtige, og som politikerne efter vælgerens opfattelse burde gøre noget ved.

Her finder vi en mindre effekt i den forventede retning. Der ses enkelte eksempler på, at vælgernes tilbøjelighed til at skifte parti faktisk stiger, når de skifter holdning på emner, der er vigtige for dem. Dette blev undersøgt i kapitel 7 ved at tage udgangspunkt i de enkelte politiske emner, der befinder sig på vælgernes dagsorden, og sammenholde disse med de holdningsspørgsmål, der måler dem hver især (se bilag 1). Derved har det kunnet beregnes, om de vælgere, der finder det enkelte emne vigtigt og som samtidig har skiftet holdning til det, har større tilbøjelighed til at skifte parti i sammenligning med de, der ikke har skiftet holdning. Dette er tilfældet i forbindelse med to af dagsordenemnerne. Blandt de vælgere, der i 2005 mente, at flygtninge-/indvandrere udgjorde et vigtigt politisk emne, har de af dem, der samtidig skiftede holdning til emnet fra 2001 til 2005 knap dobbelt så stor chance for også at skifte parti i denne periode, i sammenligning med de, der ikke har skiftet holdning. For de vælgere, der har skat på dagsordenen, er chancen mere end tre gange så stor.

Analyserne er ganske vist ikke direkte sammenlignelige, men sammenhængen mellem holdningsskift på saliente emner og partiskift ser ud til at blive endnu tydeligere, når det parti, vælgeren skifter over til, sammenholdes med retningen på deres holdningsskift. Herved ses der bevægelser, der synes at stemme ret nøje overens med issue voting perspektivet: Blandt de vælgere, der i 2001 stemte på Socialdemokraterne, og som angav indvandring som et vigtigt politisk emne for politikerne at tage sig af, var der en klar tendens til, at de af dem, der foretog en holdningsmæssig højredrejning på emnet, havde større tilbøjelighed til at stemme på Dansk Folkeparti i 2005. Omvendt var de socialdemokrater, der havde prioriteret emnet og holdningsmæssigt var gået til venstre, mere tilbøjelige til at stemme på SF. Samme mønster sås for de vælgere, der i 2001 stemte på Venstre, og som angav velfærd som et vigtigt emne.

Således er der delvist støtte til en forventning om, at vælgerne vil være mere tilbøjelige til at skifte parti, hvis de har ændret holdning til et emne, der er vigtigt for dem. På dagsordenemner kan det påvises, at de vælgere der finder emnet vigtigt og som har skiftet holdning til det, også er mere tilbøjelige til at skifte parti. Og når der ses på overensstemmelsen mellem retningen på holdningsskiftet og det parti, vælgerne skifter over til, bekræftes "issue voting forventningen" til vælgernes adfærd blot endnu mere. Analyserne er imidlertid ikke entydige. Der er flere dagsordenemner, hvorpå holdningsskift ikke fører til partiskift. Dette kan ganske vist hænge sammen med et lille N, men det gør sig dog ikke gældende for alle emner. Tilsvarende skal det også bemærkes, at en overvejende del af de socialdemokratiske vælgere med indvandring på dagsordenen samt Venstre-vælgere med velfærd på dagsordenen faktisk stemmer på partiet igen - trods holdningsskift.

Et tilsvarende tvetydigt mønster ses, når vi retter blikket mod (oplevede) holdningsændringer hos partierne. Her synes saliens ganske vist i endnu højere grad at være en betingende faktor, men som det er fremgået af kapitel 9, kan partiernes holdningsskift på saliente emner tilsyneladende både tiltrække og frastøde vælgerne: At partierne ændrer holdningsposition på emner, der er vigtige for dets vælgere, kan i nogle tilfælde betyde, at vælgerne tilbøjelighed til at skifte væk øges, mens det i andre kan betyde at den mindskes.

Blandt de vælgere, der i 2001 stemte Venstre og som i 2005 havde indvandring på dagsordenen, var de, der mente at Venstre var blødt op på emnet, eksempelvis lidt mere tilbøjelige til at skifte parti - hvorimod de der mente, at partiet var blevet strammere, var mere tilbøjelige til at blive. På velfærdsemnet var det omvendt de Venstre-vælgere med emnet på dagsordenen der mente, at partiet var blevet mere velfærdsvenlige, der var tilbøjelige til at stemme på partiet igen - hvorimod de der mente, at det var gået mod højre, i større omfang skiftede væk. For Socialdemokraterne betød holdningsskift på velfærdsemnet dog i begge tilfælde en *mindsket* chance for partiskift: Både de vælgere, der mente at partiet var blevet mere "velfærdsvenlige" og de, der mente der modsatte, var i mindre grad partiskiftende end de, der mente at partiet ikke havde flyttet sig holdningsmæssigt.

Det er således ikke meget der understøtter en forventning om, at vælgerne vil skifte væk, hvis de oplever, at deres parti ændrer holdning. Hverken omfanget af holdningsskift eller skift på emner, der er vigtige for vælgeren bevirker, at han eller hun er mere tilbøjelig til at skifte parti. Der er eksempler på, at partiernes skift på vigtige emner får vælgerne til at skifte væk i højere grad end ellers, men der er tilsvarende eksempler på, at dem til at blive. Og ligesom det er tilfældet med vælgernes egne holdningsskift, er der i de fleste tilfælde tale om, at vælgerne stemmer på samme parti igen - på trods af holdningsskiftet.

Kan issue voting forklare partiskift?

En sammenhæng mellem holdningsskift og partiskift var forventelig ud fra en "rationel" issue voting logik: For så vidt vælgernes partivalg bestemmes af deres politiske holdninger, synes det nærliggende at antage, at skift i partivalg typisk skyldes skift i holdninger. Enten fordi vælgerne selv har skiftet standpunkt eller fordi partierne har det. Der er dog ikke meget, der understøtter dette: Vælgernes tilbøjelighed til at skifte parti øges hverken med antallet af ændrede svar på holdningsspørgsmål eller med omfanget af oplevede holdningsændringer hos partierne. Heller ikke blandt de mest politisk engagerede og opmærksomme vælgere, hvor sammenhængen i særlig grad var at forvente.

Navnlig partiernes holdningsskift ser ikke ud til at have den store betydning for, om vælgerne skifter parti eller ej. I overensstemmelse med issue voting perspektiv har ændringer i vælgerens opfattelse af partiernes kompetence ganske vist en effekt, men effekten af ændringer i deres sympati for partierne er tilsyneladende mindst lige så stor. Lidt større betydning har dog vælgerens egne skift. Særligt på vigtige emner. Inddrages saliens, findes der således enkelte bekræftelser af den rationelle model. Som beskrevet ovenfor, er der eksempler på, at vælgerens tilbøjelighed til at skifte parti øges, når de har skiftet holdning på emner, der er vigtige for dem. Tilsvarende sås der eksempler på at tilbøjeligheden til partiskift øges, når partierne i vælgerens øjne skifter holdning på vigtige emner. Men betydningen af saliens er ikke konsistent: Der er tilsvarende eksempler på at vælgerne skifter holdning på emner, der er vigtige for dem, uden at dette betyder, at deres chance for partiskift øges, ligesom partiernes holdningsskift i nogle tilfælde får vælgerens chance for at *blive* til at stige.

At vælgerens egne holdningsskift på vigtige emner ikke entydigt øger chancerne for partiskift, kan imidlertid hænge sammen med problemerne med, at analyserne er gennemført på et ret begrænset antal respondenter. Som det fremgik af Tabel 7.12 i kapitel 7, er der i forbindelse med nogle af dagsordensemnerne kun ganske respondenter, der har peget på dem, og heraf betydeligt færre partiskiftere, hvilket har vanskeliggjort analyser af holdningsskifts betydning for partiskift. Problemet med antallet af respondenter har også haft betydning for, at mere detaljerede analyser ikke har kunnet gennemføres. Noget kunne tyde på, at der er tale om et noget mere komplekst samspil mellem vælgerens og partiernes holdninger, end det er blevet afdækket her. Først og fremmest er det værd at bemærke, at nærværende afhandling primært har opereret med to, mulige udfaldsrum, nemlig at vælgerens holdningsskift kan føre partiskift samt at partiernes holdningsskift kan det. Imidlertid kunne man også have opereret med den mulighed, at begge parter skifter holdning. Her kunne man have forestillet sig, at holdningsskift i hver sin retning ville føre til partiskift, hvorimod skift i samme retning ikke ville det: Hvis vælgeren ændrer holdning, men oplever at partiet flytter tilsvarende, vil partiskift ikke være relevant.

Med henvisning til den "rationelle" issue voting models begrænsninger kunne man endvidere forestille sig, at der er flere emner, hvor der i udgangspunktet ikke er overensstemmelse mellem vælgerens og partis holdninger og hvor vælgerens eller partiets holdningsskift da vil bringe dem tættere på hinanden i stedet for at føre til partiskift. Analyserne af partiernes skift af standpunkter kunne tyde på dette. Disse inddrog ganske vist ikke vælgerens holdningsskift, men det er nærliggende at antage, at de Venstre-vælgere, der mente at velfærd var et vigtigt emne også holdningsmæssigt var "for" velfærd, og at dette forklarer, at de af dem der

mente, at partiet var gået holdningsmæssigt til venstre på dette emne, "belønnede" det ved i højere grad end de øvrige vælgere at stemme på det igen.

Desværre har det begrænsede antal svarpersoner sat begrænsninger for yderligere undersøgelse af sådanne mulige sammenhænge mellem vælgernes og partiernes "oprindelige" holdninger og holdningsskift samt vælgernes partiskift.

Fokus på partierne

Afhandlingen har dog imidlertid set nærmere på det mulige udfald, at partiernes holdningsskift ikke fører til partiskift, fordi vælgerne flytter med. En sådan mulighed går i udgangspunktet i imod de grundlæggende antagelser i issue voting perspektivet, og derigennem undersøges også rækkevidden heraf.

Som diskuteret i forbindelse med afhandlingens teoretiske ramme (kapitel 3) bygger issue voting perspektivet på en antagelse om partiernes strategiske adfærd. Strategisk i den forstand, at deres udtalte mål er at tiltrække sig så mange stemmer som muligt, og i forsøget herpå, vil de forsøge at indtage holdningspositioner, der bedst muligt rammer vælgernes præferencer. De tilpasser og modificerer deres adfærd for at vinde vælgerne (Enelow & Hinich 1984). På den måde opfattes partierne altså ikke som statiske elementer, men som aktører, der flytter sig i det politiske rum. Dog betragtes de som aktører, der først og fremmest reagerer frem for agerer. Partiernes reagerer på vælgerne ved at tilpasse sine politiske standpunkter til deres. Det er kort sagt partierne, der løber efter vælgerne.

Dette har som konsekvens, at issue voting perspektivet i sine grundforudsætninger kommer til at undervurdere, at partiernes adfærd også kan have mere direkte betydning for vælgernes. Trods nyere teorier om *issue competition* blandt partierne (Green Pedersen 2006, 2007) og introduktion af image-begrebet, medregnes det ikke, at partiernes strategiske adfærd ikke begrænser sig til at forsøge at *tilpasse* sig vælgerne, men at partierne i lige så høj grad forsøger at *påvirke*.

Som påpeget flere gange igennem afhandlingen, findes der en mangfoldig litteratur om de politiske partiernes forsøg på at overtale vælgerne til at indtage en bestemt holdning, med Zaller (1992) som en central klassiker (se også se eksempelvis Gamson 1992; Muntz, Sniderman & Brody 1996; Wood 2000; Perloff 2003; Sniderman 2000; Crano & Prislin 2006; Carmines & Wagner 2006; Lecheler, de Vreese & Slothuus 2009; Slothuus 2008, 2010; Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming). Det hænger formentlig sammen med, at man i issue voting modellerne har fokus på at undersøge vælgernes holdninger som en uafhængig variabel. Fokus ligger på, hvordan vælgernes holdninger kan forklare deres partivalg. Som allerede fremhævet, er dette langt hen ad vejen et brugbart perspektiv, men det er en central implikation for den

rationalitet vælgerne tillægges inden for dette perspektiv, at kausaliteten kan gå den anden vej.

Partiernes holdningsskift påvirker vælgerne

I afhandlingens kapitel 10 er der foretaget en analyse af tre eksempler på, at partierne ændrer holdningsposition. Dette er gjort på baggrund af indholdsanalyse af partiernes valgprogrammer fra tiden før, under og efter holdningsskiftet. Det første eksempel er Venstres ændrede holdning på velfærd op mod 2001-valget, det andet er Socialdemokraternes på indvandrings-emnet op mod 2005-valget og det tredje er Venstre og miljø forud for 2005-valget.

Det er blevet analyseret, hvordan partierne ændrer deres holdning til pågældende emner, som det kommer til udtryk igennem deres valgprogrammer. I alle tre eksempler er der primært tale om det, man kan kalde "defensive" holdningsskift. Partierne har stået i en situation, hvor de holdningsmæssigt har været under pres fra de politiske modstandere og har haft majoriteten af vælgerne imod sig. Dette har efter alt at dømme fået dem til at skifte holdning i forsøget på at tilnærme sig vælgerne. Dette fremgår, når der ses på opinionen på de tre emner før partiernes skift: I alle tre eksempler har partierne opinionen imod sig før skiftet, og i alle tre går deres skift netop holdningsmæssigt i den retning, hvor opinionen befinder sig. Eksemplet med Venstre og miljø er dog delvist en undtagelse. Som uddybet i kapitel 10, foretager Venstre før sit defensive skift i 2004, med udnævnelsen af Lomborg og opgøret med "miljøhysteriet" i 2001 et tydeligt offensivt skift, dels i forhold til sit eget standpunkt, der før 2001 var betydeligt mere anonymt og i forhold til opinionen, der også på dette tidspunkt er "for" bedre miljø.

Et mål med analysen af partiernes holdningsskift har været at dokumentere, hvordan dette egentlig forløber. Igennem analyserne af partiernes programmer er det da også tydeligt, hvordan både *priming* og *framing* (eksempelvis Cohen 1963; Severin & Tankard 1997; Entman 1993, jf. kapitel 3) af de udvalgte emner ændrer sig over tid: Emnernes vægt, måden hvorpå de fremstilles samt hvilke dimensioner af dem der vægtes, varierer betydeligt igennem programmerne.

Et andet mål med analysen var at afdække, i hvilken udstrækning vælgerne opfatter disse skift. Som beskrevet er der ikke store indikationer på, at partiernes holdningsskift får vælgerne til at skifte parti, og vælgerne skifter mindre i deres opfattelse af partiernes holdninger end i deres egne, så et nærliggende spørgsmål er, i hvilken udstrækning vælgerne overhovedet bemærker partiernes skift. Her viser analyserne, at vælgernes holdningsmæssige placering af partierne samlet set ændrer sig i overensstemmelse med deres faktiske skift. I begge eksempler med Venstre ses der tydeligt, at opinionens opfattelse af partiet på både velfærd og miljø "blødes op" i takt med, at partiet ændrer standpunkt. Også Venstres mere offensive skift

mod en mere miljøkritisk position i 2001 bemærkes af vælgerne. Socialdemokraternes højredrejning på flygtninge-/indvandreremnet sætter sig til gengæld knap så tydeligt igennem hos vælgerne. Faktisk går de ifølge vælgerne til venstre. Som diskuteret i kapitel 11, kan dette muligvis hænge sammen med Socialdemokraternes mangeårige uklare profil på emnet, mobilisering på asyldebatten samt de politiske modstanderes negative framing af partiets politik. At vælgerne i høj grad er opmærksomme på de politiske partiers standpunkter og forandringer heri bekræftes dog af, at Socialdemokraternes højredrejning på emnet i 1998 i vid ustrækning slog igennem blandt vælgerne.

Interessant er det i den forbindelse, at der forekommer visse forskelle i, i hvor høj grad vælgerne ændrer opfattelse af partiet. Det var nærliggende at forvente, at partiernes egne vælgere samt de vælgere, der er mest optagede af politik ville være dem, der i størst omfang noterer sig partiernes skift. Dette er dog ikke tilfældet. Hverken egne vælgere, heller ikke de der identificerer sig med partiet, eller de mest interesserede er dem, hvor ændringer i partiernes standpunkter opleves mest markant. Det er til gengæld de mest interesserede blandt egne vælgere. Her afspejler ændringerne dog ikke nødvendigvis kun de reelle ændringer hos partiet, men måske også denne gruppes tilbøjelighed til at følge partiet i dets kommunikation. Qua en politisk interesse, formentlig særligt mod eget parti, bemærker denne gruppe i størst omfang partiets skift, og qua sin tilknytning, i det man stemmer på partiet, lader gruppen sig hurtigere overbevise af partiets nye standpunkter, hvor det øvrige vælgerkorps formentlig er mere kritisk.

Dette understøttes af, at partiernes egne vælgere også er kendetegnet ved, at de placerer partiet holdningsmæssigt længere mod midten, end de øvrige vælgere gør. Det samlede vælgerkorps har større tendens til at placere partierne i yderkategorierne, hvor deres egne vælgere trækker længere mod midten. En forklaring er, at vælgerne har et mere nuanceret billede af deres eget parti, fordi de ikke ønsker at betragte sit parti og dermed sig selv som ekstrem, men har et mere stereotypet billede af modstanderne.

Et tredje og vigtigere mål med indholdsanalysen af partiernes holdningsskift har imidlertid været at få afdækket, i hvilken udstrækning partierne ved deres skift kan trække først og fremmest egne vælgere med sig. Dette er gjort ved at undersøge, hvordan vælgernes holdning til pågældende emner ser ud både før og efter partierne skifter: Igennem partiprogrammerne er tiden for holdningsskiftet fastlagt, og derpå er vælgernes holdninger før og efter blevet kortlagt på baggrund af tværsnitsdata. Her viser analyserne i kapitel 11, at der omkring tidspunktet for partiernes holdningsskift sker mærkbare skred i vælgernes holdninger, og at retningen på disse skred sker i overensstemmelse med retningen for partiernes holdningsskift.

Som det er blevet beskrevet, befinder opinionen sig allerede i overvejende grad i den holdningsposition, partiet nærmer sig, men i forbindelse med partiernes skift kan der alligevel noteres en bevægelse i opinionen. Det indikerer, at det øgede fokus og kommunikation "for" emnet, som partiets holdningsskift har medført, trækker yderligere vælgere med.

I overensstemmelse med de teoretiske forventninger, ses de største skred dog klart hos partiernes egne vælgere. Før partiernes holdningsskift er der stor forskel på holdningen blandt egne vælgere og den øvrige opinion, hvor egne vælgers holdning ikke overraskende ligger tættere på partiets. Efter skiftet udlignes denne forskel, fordi en meget stor andel af egne vælgere flytter med. Dette er tydeligst i eksemplet med Venstre og velfærd: Hvor det før Venstres skift over imod en mere velfærdsvenlig holdningsposition næsten var to ud af tre Venstre-vælgere der mente, at den offentlige sektor skulle mindskes, var dette efter skiftet reduceret til omtrent en ud af tre.

Også i eksemplet med Venstre og miljø bliver Venstre-vælgere mindre miljøskeptiske i tiden efter partiets skift hen imod en grønnere profil. Dog er holdningsændringerne her ikke lige så markante. Det er de heller ikke i forbindelse med partiets skift på miljø i 2001. Men det ses dog, at Venstres egne vælgere på dette tidspunkt bliver lidt mere tilbøjelige til at synes, at miljøhensyn er gået for vidt: Venstres første, offensive skift medførte en efterfølgende stigning på 8 procentpoint i andelen af egne vælgere der mente, at miljøhensyn var gået for vidt. Dette er dog ikke noget i sammenligning med den reduktion fra 28 pct. til 12 pct. der kunne ses i forbindelse med deres efterfølgende defensive skift. Dette kunne således indikere, at det er lettere for partierne at overtale sine vælgere til at ændre holdning, når der er tale om et skift der "følger med" opinionen end når der er tale om et, der går i mod.

Eksemplet med Socialdemokraterne og flygtninge-/indvandreremnet skiller sig imidlertid ud. Den borgerlige regerings stramninger og partiets uklare profil (jf. kapitel 11) betyder, at det er vanskeligt at sammenholde holdningsændringer blandt de socialdemokratiske vælgere med partiets skift. Og i 1998 var partiet i udgangspunktet så langt væk fra sine vælgers holdninger, at deres højredrejning ikke ændrede noget.

Samlet bekræftes dog en teoretisk forventning om, at vælgere er særligt modtagelige overfor politiske budskaber fra deres eget parti. Meget tyder på, at vælgere er lydhøre overfor og lader sig overtale af de argumenter, deres parti fremfører i forbindelse med sit holdningsskift, og flytter derpå med. Imidlertid er der intet der tyder på, at de vælgere, der føler sig partitilknyttet, skiller sig ud (jf. Slothuus 2010; Slothuus & de Vreese 2007, forthcoming; Sniderman & Bullock 2004). Der gives i analyserne ingen indikationer på, at denne i højere grad end de øvrige lader sig overtale af partiets holdningsskift.

Det gør de mest politisk interesserede til gengæld. Det er de mest interesserede blandt partiernes egne vælgere, der i størst omfang ændrer opfattelse af partiets holdning i forbindelse med dets holdningsskift, og noget tyder på, at det også er disse vælgere, der i størst omfang ændrer deres egen holdning. Det fremgik ganske tydeligt i eksemplet med Venstre og velfærd, hvor denne gruppe i ganske overvældende grad ændrede holdning til den offentlige sektors størrelse. Også i eksemplet med Venstre og miljø ændrer de mest interesseredes holdning sig. Men det samme er tilfældet for de mindst interesserede. At de to eksempler ikke fremkommer med samme resultat vanskeliggør en entydig konklusion. Med henvisning til Zaller's (1992) teori, kunne der for det mest interesseredes vedkommende dog være tale om, at de qua deres fokus på politik og på eget parti, mest massivt udsættes for budskaber fra partiet, og derfor i større udstrækning lader sig overtale. For de mindst interesserede kan der omvendt være tale om, at de ganske vist ikke udsættes for så mange budskaber, men at de er mindre modstandsdygtige overfor overtalende kommunikation og måske samtidig i højere grad sætte sin lid til sit parti og er mere tilbøjelige til at følge det.

Hvem påvirker hvem?

Analyserne af partiernes holdningsskifts betydning for vælgernes, synes således at give støtte til det teoretiske perspektiv der fordrer, at partierne igennem deres kommunikation er i stand til at overtale vælgerne. Der gives klare indikationer på, at de politiske partier er i stand til at overbevise vælgerne om, at de har skiftet standpunkt, og at de er i stand til at få vælgerne til at følge med. Førstnævnte gælder særligt de mest politisk interesserede blandt deres egne vælgere. Det gør sidstnævnte for så vidt også. Men her gives der også indikationer på, at de mindst politisk interesserede lader sig overtale i samme grad.

I henhold til afhandlingens overordnede spørgsmål om holdningsskift fører til partiskift kunne noget således tyde på, at fraværet af sammenhæng mellem de to i hvert fald delvist kan forklares ved en sammenhæng mellem vælgernes og partiernes holdningsskift: Meget firkantet stillet op kan man sige, at partiernes holdningsskift ikke fører til partiskift, fordi vælgerne netop holdningsmæssigt følger med - og vælgernes egne holdningsskift fører ikke til partiskift, netop fordi de er motiveret af partiernes holdningsskift. Dette er naturligvis forsimplet. Vælgernes holdningsskift er ikke altid forårsaget af partiernes, og partiernes holdningsskift trækker ikke altid vælgerne med sig. Men at sammenhængen forekommer, er med til at forklare, hvorfor der ikke er entydige effekter fra holdningsskift på partiskift. Analyserne vist, at der er vælgere, der skifter parti, som følge af at de har skiftet holdning over tid, og andre der skifter parti, fordi partiet har skiftet holdning. Men andre vælgere skifter holdning, i stedet for at skifte parti, når partierne skifte holdning.

For den "rationelle" issue voting model betyder det, at der både er bekræftelser og tilbagevisninger af modellens forudsætninger. Hvor der er eksempler på, at vælgernes adfærd fremstår i overensstemmelse med modellens antagelser, er der mindst lige så mange eksempler på det modsatte. Navnlig at partierne kan overtale vælgerne til at følge deres holdninger, udfordrer logikken bag den rationelle model. Det indikerer, at udgangspunktet for vælgernes adfærd ikke altid er deres holdninger. I hvert fald ikke på den måde, issue voting perspektivet fordrer. Vælgernes holdninger er ikke et fikspunkt, hvor ud fra partierne vurderes, men er noget som kan tilpasses: Frem for, at vælgerne tilpasser deres partivalg til deres holdninger ser det ud til, at de i nogle tilfælde tilpasser deres holdninger til deres partivalg.

Omvendt er der dog ikke at være entydig støtte til en konklusion om, at politisk initiativ og fornyelse "*runs from above*", sådan som det synes antaget i litteraturen om politisk overtalelse (fx Zaller 1992) og som det er blevet konkluderet i svensk kontekst (Esaiaasson & Holmberg 1996). Som vist, kan partierne ganske vist trække vælgerne med sig holdningsmæssigt, men samtidig er de i udgangspunktet ofte drevet af ønsket om at komme tættere på opinionen. Afhandlingen har ganske vist ikke afdækket, i hvilken udstrækning partiernes adfærd er mere offensiv end defensiv, men de defensive skift viser, at der i hvert fald forekommer eksempler på, at vælgerne har indflydelse på partierne. De viser, hvordan partierne kan blive presset til at forlade et standpunkt og indtage et nyt, der er i større overensstemmelse med majoriteten af vælgerne. Dette bekræftes af eksemplet med Venstre og miljø. At Venstres offensive skift fremstår mindre succesfuldt i forhold til at trække vælgerne med sig indikerer, at partierne har større held med at overtale vælgerne, når de trækker derhen, hvor majoriteten befinder sig. At Venstre derpå "rettede" holdningsmæssigt ind, understreger blot, at der altså forekommer situationer, hvor partiernes adfærd og de holdninger, de indtager, bestemmes af, hvordan opinionen tegner sig. I disse situationer er der tale om, at overtalelsen af vælgerne sker inden for en given ramme, der er sat af vælgerne selv.

Afhandlingen lægger dermed op til mere indgående studier af, hvornår vælgerne optræder i overensstemmelse med de "rationelle" issue voting forventninger, og hvornår de er tilbøjelige til at følge deres parti. Nærværende afhandling har taget indledende skridt mod en afdækning, men delvist fordi der ikke findes forudgående undersøgelser, og delvist pga. et lille N, har undersøgelserne ikke været helt dækkende. Det har til eksempel ikke været muligt at pege på nogen form for mønster i, blandt hvilke vælgere, i hvilke situationer eller på hvilke emner, at holdningsskift fører til partiskift - og hvornår de ikke gør. Det ville her være oplagt med flere analyser af, hvornår sammenhængen forekommer, eksempelvis ved mere detaljeret analyse af interaktionen mellem vælgernes og partiernes holdningsskift og retningen herpå. Afhandlingen

har heller ikke peget på mønstre i, under hvilke betingelser partierne kan påvirke vælgerne bedst. De tre eksempler synes at understrege, at dette ikke altid sker med lige stor succes, men ud over tentative bud på en forskel på defensive og offensive skift, har afhandlingen ikke kommet tættere på, hvad der forklarer forskellene de tre eksempler imellem. Det synes nærliggende, at svaret skal findes i partiernes kommunikation. I nærværende analyser er der udelukkende analyseret på partiprogrammer, men det er oplagt, at hvor målrettet og effektivt de kommunikerer deres budskab er afgørende for partiernes succes med at overtale vælgerne.

Videre undersøgelser synes således at skulle tilnærme sig en besvarelse af, under hvilke betingelser vælgernes holdningsskift fører til partiskift, og under hvilke betingelser partiernes holdningsskift fører til henholdsvis partiskift og holdningsskift hos vælgerne.

Dansk resumé

Denne afhandling er en undersøgelse af holdningsskift og partiskift blandt de danske vælgere. Med udgangspunkt i tre sæt af paneldata fra hhv. 1971-1973, 1987-1988 samt 2001-2005 undersøges det, i hvilken udstrækning det er holdningsskift der forklarer, hvorfor vælgerne skifter parti

At en stor del af de danske vælgere ændrer partipræference fra valg til valg er både velkendt og veldokumenteret. I dag er det typisk omkring hver fjerde vælger, der ved et folketingsvalg sætter sit kryds ved et andet parti end det, krydset blev sat ved valget før. Også internationalt er dette tilfældet. Siden at man i 1970erne i de fleste vestlige lande kunne notere en markant stigning i vælgernes omskiftelighed, har denne efterfølgende stabiliseret sig i et relativt højt leje. Omskifteligheden har været genstand for udførlige analyser. Der har dog oftest været tale om makrostudier, hvor fokus har ligget på nettoskift i vælgernes partivalg og hvor forandringer internt i partisystemerne eller i de sociale strukturer, typisk er blevet udpeget som forklaringer. Denne afhandling foreslår imidlertid, at der skal fokuseres på individuelle partiskift samt på mikroorienterede forklaringer, og undersøger således, om individuelle holdningsskift har betydning for, at vælgerne skifter parti.

Når det drejer sig om at forklare vælgernes adfærd, har litteraturen gennem mange år haft fokus på politiske holdninger. Disse er blevet fremhævet som det mest afgørende for, hvor vælgerne lægger deres stemme. Teoretisk er dette blevet sammenfattet igennem *issue voting*, der siden 1970erne har været fremherskende i europæisk og særligt nordisk forskning. Denne brede teoriretning tager udgangspunkt i et "rationelt" perspektiv på vælgerne og antager, at de vil stemme på det parti, hvis holdninger stemmer bedst overens med deres egne. At dette er tilfældet, er ofte dokumenteret. Litteraturen har vist, at der er overensstemmelse mellem vælgernes holdninger og partivalg. En tilsvarende dokumentation af overensstemmelse mellem holdningsskift og partiskift findes imidlertid ikke. Ud fra *issue voting* perspektivet synes det ellers oplagt at antage, at såfremt vælgernes partivalg bestemmes af politiske holdninger, så vil skift i partivalg typisk skyldes skift i holdninger.

Man kan imidlertid også forestille sig situationer, hvor partiskift ikke skyldes vælgernes men partiernes holdningsskift. Stemmer vælgerne på det parti, der holdningsmæssigt stemmer bedst overens med vedkommendes, synes det oplagt, at partiernes holdningsskift kan bevirke, at vælgerne ikke længere følger sig repræsenteret og begynder at se sig om efter et nyt parti. I dag er de politiske partier i større konkurrence om vælgernes stemmer end det tidligere var tilfældet. Tidligere stemte vælgerne efter socialt tilhørsforhold, og det betød, at partierne langt hen ad vejen havde sine "naturlige" eller sikre stemmer. Men med navnlig klas-

ses faldende betydning for partivalget, oplever partierne i dag langt større usikkerhed omkring deres opbakning. Omvendt er gruppen af potentielle vælgere de kan forsøge at appellere til blevet tilsvarende større, og som konsekvens er partierne blevet mere centraliserede, professionaliserede samt mere "flydende" i deres form. De løber i stigende grad efter opinionen, ligesom de i stigende grad forsøger aktivt at påvirke denne.

Med dette udgangspunkt undersøger afhandlingen, hvad holdningsskift blandt både vælgere og partier betyder for partiskift. Dette har i sig selv en betydelig interesse: Hverken partiskift eller vælgernes holdningsstabilitet og opfattelser af partiernes ditto på individniveau er noget, der i dansk kontekst er undersøgt ret meget. Og navnlig ikke sammenhængen imellem dem. Det har imidlertid også den interesse, at det kan give større indsigt i issue voting perspektivet og de grundantagelser, særligt om vælgernes rationalitet, det forudsætter. Dette gøres i afhandlingen, først og fremmest ved at undersøge sammenhængen mellem holdningsskift og partiskift, med også ved at undersøge, i hvilken udstrækning partierne kan overtale vælgerne til at ændre holdning.

Til det overordnede spørgsmål om hvorvidt partiskift kan forklares ved holdningsskift, er der ikke meget, der bekræfter dette. Hverken vælgernes eller partiernes holdningsskift ser ud til at være det, der kan forklare at vælgerne skifter partipræference fra valg til valg. Det viser sig ellers, at vælgerne skifter holdning til omtrent hvert tredje holdningsspørgsmål. Dog er de betydeligt mere stabile, når der ses på holdninger der har et ideologisk præg og dette er steget en smule over tid. Men der er intet der peger på, at jo flere stabile holdninger vælgerne har - eller desto mere ideologisk stabile de er - desto mindre tilbøjelige er de til at være stabile i deres partipræference. Heller ikke når der specifikt ses på de grupper af vælgere, der tillægges størst rationalitet og fleste politiske kompetencer, er der noget der tyder på, at sammenhængen forekommer. Der er simpelthen ikke mønstre i, hvilke vælgere der er hhv. holdningsstabile og holdningsskiftende, ligesom der ikke er mønstre i, for hvem der forekommer overensstemmelse mellem holdningsskift og partiskift. Ses der på de politiske emner vælgerne finder vigtige, gives der dog indikationer på, at holdningsskift kan medføre partiskift. Dette bliver mere markant, når det parti vælgerne kommer fra, det de skifter over til samt den retning deres holdningsskift går i, inddrages: Skifter vælgerne holdning på et vigtigt emne, så er de tilbøjelige til at skifte over til et parti, der repræsenterer den nye holdning. Men dette er dog ikke entydigt.

Heller ikke partiernes holdningsskift ser ud til at føre til partiskift. Interessant er det, at vælgerne faktisk opfatter partierne lidt mere stabile end de selv er, men der forekommer ikke er sammenhæng mellem, hvor holdningsskiftende vælgerne opfatter sit parti og så deres

tilbøjelighed til at skifte parti. Og dette forandres ikke, når der ses på de emner, der er vigtige for vælgerne. At partiet skifter holdning på et emne, vælgeren finder vigtigt, øger ikke vælgerens tilbøjelighed til at skifte væk. Til gengæld ser det ud til at øge deres sandsynlighed for at skifte holdning. Afhandlingen har undersøgt, i hvilken udstrækning partierne igennem deres holdningsskift kan overtale vælgerne til at flytte med, og her ser der ud til, at navnlig partiernes egne vælgere er tilbøjelige til at ændre sine egne holdninger til et emne, hvis partierne gør det. Det indikerer således, at frem for at skifte parti, er vælgerne tilbøjelige til at skifte holdning, når partierne skifter holdning.

Der gives således langt fra en entydig støtte til den "rationelle" issue voting -model. Der er enkelte bekræftelser på, at holdningsskift fører til partiskift, når vælgerne skifter holdning på emner, der er vigtige for dem, men der er også eksempler på det modsatte. Og partiernes skift kan tilsyneladende både øge og mindske vælgernes tilbøjelighed til at stemme på dem igen, formentlig netop fordi, at de kan overtale vælgerne til at følge med. Sidstnævnte tages der imidlertid ikke i tilstrækkelig grad højde for i issue voting -modellerne. Her er det en implicit antagelse, at det politiske initiativ ligger hos vælgerne, og at partiernes holdningsadfærd blot er en reaktion herpå: Vælgerne stemmer på det parti, der repræsenterer deres holdninger bedst, og partierne forsøger at tilpasse og modificerer deres holdninger, således at de kan tiltrække flest mulige stemmer. På den måde antages det, at det er partierne der "løber" efter vælgerne, men som det er blevet vist i nærværende analyser, har partierne en langt mere aktiv rolle. Igennem *priming* og *framing* af bestemte emner, kan de være med til at forme vælgernes holdninger i samme retning som deres egne. Derfor er vælgernes holdninger i hvert nogle tilfælde er afhængige af partiernes.

Inden for den litteratur, beskæftiger sig med partiernes overtalelse af vælgerne, betragtes vælgernes holdninger omvendt udelukkende som en afhængig variabel, og hvor der inden for issue voting perspektivet er tendens til at undervurdere partierne som aktører og deres indflydelse på vælgernes adfærd, er der her tendens til at overvurdere dem. Her negligeres det, at partierne også "løber" efter vælgerne, og at de holdninger de indtager, i mange tilfælde er drevet af opinionen. Man kan sige, at partiernes overtalelse af vælgerne sker inden for en given ramme, der er sat af vælgerne selv.

English summary

This thesis is a study of attitude change and party change among Danish voters. Based on three sets of panel data, respectively 1971-1973, 1987-1988 and 2001-2005, it examines to which extent changes in political attitudes explain why voters change party.

That a large part of Danish voters change party preference from election to election is a both well known and well documented fact. Currently, it is typically about every fourth voter who at a general election chooses a different party from the one chosen at the previous election. Also internationally this is the case. Since the 1970s, where most western countries began recording a significant increase in voter volatility, this has subsequently stabilized at a relatively high level. Voter volatility has been subject of extensive analysis. It has, however, primarily been in the shape of macro studies where focus has been on the net shift in voters' party preferences, and changes within the party system or in social structures have typically been offered as explanation. This paper, however, proposes to focus on individual party change and micro-oriented explanations, and thus examines whether individual changes in attitudes are important when voters change party preference.

When it comes to explaining voter behavior literature has for many years focused on political attitude, which is highlighted as the most critical factor in determining how voters place their vote. This viewpoint has been summed up in the *issue voting*-theory, which since 1970 has been prevalent in European and especially Nordic research. This broad theory approach is based on a "rational" perspective on voters and the assumption that they will vote for the party whose attitude corresponds most closely with their own. This has often been documented. Literature shows consistency between voter attitudes and party choice. A similar proof of consistency between attitude change and party change does not exist. Based on the issue voting perspective it might seem natural to assume that if the voters' party preferences are determined by political views, then changes in party choice is typically motivated by a change in political views.

One can, however, also imagine scenarios where party change is not due to shift in the attitudes of the voters but a change in the attitude of the parties. If the voter votes for the party whose political views corresponds most closely with his own, it seems obvious that a change in the party's political views may cause the voters to no longer feel properly represented and begin looking for a new party. Today the political parties are in greater competition for votes than before. Formerly voters voted based on their social background which meant that the parties could count on a fair amount of "natural" or safe votes. But with the dwindling significance of particularly class in terms of party preference, today's political parties

experience much greater uncertainty about their support. Conversely the group of potential voters they may attempt to appeal to has become comparably larger. As a consequence the parties have become more centralized, professionalized and more "fluid" in shape and are increasingly chasing public opinion, as well as seeking to actively influence it.

With this as a point of departure, the thesis examines how attitude changes among both voters and political parties influence voters' party change. In itself, this has an empirical relevance. Neither party change nor attitude change on individual level has been examined thoroughly in Danish election research. The same goes for the causal relation between the two. At the same time, it has a theoretical relevance. By examining both the relation between attitude change and party change and among party attitude change and to which extent parties' attitude change can persuade voters to change attitudes as well, it provides knowledge of the issue voting -perspective and its basic assumptions of voters' rationality.

On the overall question of whether party change is caused by attitude change, there is not much evidence to substantiate this. Neither attitude change of the voters or of the parties appears to explain why voters change party preferences from election to election. Yet it does turn out that voters change their view on approximately every third issue, though the voters' attitudes are considerably more stable when looking at issues of ideological character and this tendency has increased slightly over time. But there is nothing to suggest that the more stable voters' attitudes are - or the more ideologically stable the voters are – the less they tend to be stable in their party preference. Not even when specifically looking at the groups of voters who are attributed the greatest rationality and most political skill are there any signs of correlation. There simply is no pattern in terms of which voters are respectively attitude stable and attitude volatile, just as there are no patterns for consistency between attitude change and change in party preference. When examining which political issues voters consider important, there are indications that attitude change may lead to party change. This becomes more pronounced when involving both the voters' former and current party as well as the nature of the attitude change: If the voters change their attitude on a central issue they are more likely to change their party preference to a party sharing the newfound attitude. This is, however, not unequivocal.

Nor do attitude changes of political parties lead to party change among voters. An interesting finding is that voters actually perceive political parties to be slightly more stable than they themselves are, but there seems to be no correlation between the degree of party attitude change and voters' inclination to party change. Neither when we focus on salient issues. Parties' attitude change on salient issues does not incline party change among the voters. On

the other hand, it seems to incline attitude change. The thesis has examined to what extent parties' attitude change cause voters to change along, and it appears that the parties are able to persuade especially their own voters to change attitudes towards an issue. It indicates that instead of changing party, in some cases voters are willing to change attitudes when their party changes its attitude.

In sum, this does not provide unambiguous support for the "rational" issue voting model. The examination shows few verifications of attitude change on salient issues causing party change, but it shows falsifications as well. Furthermore, party attitude change can seemingly both increase and decrease voters' inclination to change party. Presumably because of the fact that parties are able to persuade voters to change along. This is not taken into account by the issue voting models. Implicitly, the models presume that political initiative lies at the voters and that attitude change among parties merely is a response to this: Voters choose the party that represents their attitudes the best, and parties try to adjust and modify their attitudes to attract voters. In this way, parties are assumed to "run after" the voters. But as has been shown in these analyses, the parties have a much more active role. Through their priming and framing of issues, they are participating in shaping voter attitudes along the lines of their own. This is why voter attitudes in at least some cases depend on the party.

Within the literature dealing with parties' persuasion of voters, voters' attitudes are viewed primarily as dependent variables, and here there is a tendency towards overestimating the political parties as actors and their effect on voter behavior. The fact that political parties also change their attitudes to suit the voters is neglected, as well as the fact that the attitudes the parties adopt in many cases are influenced by public opinion. You could say that the political parties' persuasion of the voters occurs within a given framework, which is outlined by the voters themselves.

Referencer

- Aardal, Bernt (1999) *Velgere i 90-årene*. Oslo: NKS-forlaget.
- Aardal, Bernt (2003) (red.) *Velgere i villrede. En analyse av stortingsvalget 2001*. Oslo: N.W. Damm & søn.
- Aardal, Bernt (2003a) "Velgere i bevegelse" i Bernt Aardal (red.) *Velgere i villrede. En analyse av stortingsvalget 2001*. Oslo: N.W. Damm & søn.
- Aardal, Bernt (2003b) "Ideologi og stemmegivning" i Bernt Aardal (red.) *Velgere i villrede. En analyse av stortingsvalget 2001*. Oslo: N.W. Damm & søn.
- Achen, Christopher H. (1975) "Mass Political Attitudes and the Survey Response", *The American Political Science Review*, Vol. 69, No. 4, pp. 1218-1231.
- Agresti, Alan & Babara Finlay (1999) *Statistical Methods for the Social Sciences*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Aiken, Lewis R. (1997) *Questionnaires and Inventories. Surveying Opinions and Assesing Personality*. New York: John Weiley.
- Aiken, Lewis R. (2002) *Attitudes and Related Psychosocial Constructs: Theories, Assessments and Research*. New York: Sage Publications.
- Ajzen, Icek (1987) "Attitude Structure and Behavior" In Anthony R. Pratkanis, James Breckler & Anthony G. Greenwald (eds.) *Attitude Structure and Function*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates
- Ajzen, Icek (2001) "Nature and Operation of Attitudes", *Annual Review of Psychology*, Vol. 52, pp. 27-58.
- Ajzen, Icek (2005) *Attitudes, Personality, and Behavior*. Chicago: Dorsey Press.
- Alford, Robert R. (1963) *Party and Society: The Anglo-American Democracies*. Chicago: Rand McNally & Company.
- Alwin, Duane F. Ronald L. Cohen & Theodore M. Newcomb (1992) *Political attitudes over the life span. The Bennington Women after Fifty Years*. University of Wisconsin Press.
- Andersen, Johannes (1999) "Generationer med egen valgkamp" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen: *Vælgere med omtanke. En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Andersen, Johannes (1999) "Kvinder, mænd og mobilisering" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen: *Vælgere med omtanke. En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Andersen, Johannes, Ann-Dorthe Christensen, Kamma Langberg, Birthe Siim & Lars Torpe (1993) *Medborgerskab, demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.
- Andersen, Johannes & Jørgen Goul Andersen (2003) "Klassernes forsvinden" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Academic.
- Andersen, Johannes & Jørgen Goul Andersen (2003) "Køn, alder og uddannelse: De unge mænds sejr" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Academic.
- Andersen, Johannes, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (1999) *Vælgere med omtanke. En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.

- Andersson, Bjarne (2004) "Sociologiens brug af begreberne "holdning" og "værdi. Tradition eller modernitet i metodeudviklingen" i *Dansk Sociologi*, vol. 15, no. 4, pp. 25-39.
- Atkin, Charles K. & Walter Gantz (1978) "Television News and Political Socialization", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 42, No. 2, pp. 183-197.
- Baker, Colin (1992) *Attitudes and Language*. Multilingual Matters. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Bartolini, Stefano & Peter Mair (1990) *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilisation Of European Electorates 1885-1985*. ECPR Press.
- Berelson Bernard R., Paul F. Lazarsfeld & William N. McPhee (1954) *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berglund, Frode (2002) "Cognitive Mobilisation - a Cause of Partisan Dealignment?" Paper presented at *The 10th National Conference in Political Science*, Solstrand, Norge.
- Bergman, Manfred Max (1998) "A Theoretical Note on the Differences between Attitudes, Opinions and Values", *Swiss Political Science Review*, Vol. 4, no. 2, pp. 81-93.
- Bishop, G.D., D.L. Hamilton & J.B. McConahay (1980) "Attitudes and Nonattitudes in the Belief Systems of Mass Publics", *The Journal of Social Psychology*, Vol. 110, pp. 53-64.
- Bohner, Gerd, & Michaela Wänke (2002) *Attitudes and Attitude Change*. Hove: Psychological Press.
- Borre, Ole (1976a) "Vælgernes orientering til politik og partier" i Ole Borre, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg & Torben Worre: *Vælgere i 70'erne. Resultatet fra interviewundersøgelser ved folketingsvalgene i 1971, 1973 og 1975*. København: Akademisk Forlag.
- Borre, Ole (1976b) "Partisystemets ideologiske dimensioner" i Ole Borre, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg & Torben Worre: *Vælgere i 70'erne. Resultatet fra interviewundersøgelser ved folketingsvalgene i 1971, 1973 og 1975*. København: Akademisk Forlag.
- Borre, Ole (1980) "Electoral Instability in Four Nordic Countries, 1950-1977", *Comparative Political Studies*, Vol. 13, No. 2, pp. 141-171.
- Borre, Ole (1981) "Den ustadige uligevægt – forskydninger i de danske partiers vælgerstyrke" i Partisystemet i opbrud, *Politica*, vol. 13. nr. 2, pp. 46-86.
- Borre, Ole (1985) "Denmark" in Ivor Crewe & David Denver (eds.) *Electoral Change in Western Democracies. Patterns and Sources of Electoral Volatility*. New York: St. Martin's Press.
- Borre, Ole (1995) "Old and New Politics in Denmark" in *Scandinavian Political Studies*, Vol. 18, No. 3, pp. 187-205.
- Borre, Ole (1999a) "Afstanden mellem vælger og parti" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Vælgere med omtanke – En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Borre, Ole (1999b) "Gammel og ny venstre-højre ideologi" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Vælgere med omtanke – En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Borre, Ole (1999c) "Uddannelsens betydning" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Vælgere med omtanke – En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Borre, Ole (2001) *Issue voting. An Introduction*. Århus: Aarhus University Press.
- Borre, Ole (2003) "To konfliktdimensioner" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk Forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.

- Borre, Ole (2007) "Issue voting i Danmark 2001-2005" i Jørgen Goul Andersen, Johannes Andersen, Ole Borre, Kasper Møller Hansen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica.
- Borre, Ole & Jørgen Goul Andersen (1997) *Voting and Political Attitudes in Denmark*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Boyd, Richard W. (1972) "Popular Control of Public Policy: A Normal Vote Analysis of the 1968 Election" In *The American Political Science Review*, Vol. 66, No. 2, pp. 429-449.
- Bowler, Shaun & David J. Lanoue (1996) "New Party Challenges and Partisan Change: The Effects of Party Competition on Party Loyalty", *Political Behaviour*, Vol. 18, No. 4, pp. 327-343.
- Briñol, Pablo & Richard E. Petty (2005) "Individual Differences in Attitude Change" in Dolores Albarraçin, Blair T. Johnson & Mark P. Zanna (eds.) *The Handbook of Attitudes*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Brody, Richard A. & Benjamin I. Page (1972) "Comment: The Assessment of Policy Voting" in *The American Political Science Review*, Vol. 66, No. 2, pp. 450-458.
- Bryman, Alan (2008) *Social Research Methods*. New York: Oxford University Press.
- Buckingham, David (2000) *The Making of Citizens. Young People, News and Politics*. London: Routledge .
- Budge, Ian (1982) "Electoral Volatility: Issue Effects and Basic Change in 23 Post-War Democracies", *Electoral Studies*, Vol. 1, pp. 147-168.
- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983) *Explaining and Predicting Elections*. London: Allen & Unwin.
- Budge, Ian, Ivor Crewe & Dennis Farlie (1976) *Party Identification and Beyond*. New York: Wiley.
- Budge, Ian, Ivor Crewe & Dennis Farlie (1983) "Party Competition: Selective Emphasis or Direct Confrontation? An Alternative View With Data" In Hans Daaler & Peter Mair (eds.) *West European Party Systems: Continuity and Change*. London: Sage.
- Budge, Ian, David Robertson & Derek Hearl (1987) (eds.) *Ideology, Strategy and Party Change. Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Budge, Ian, Hans-Dieter Klingeman, Andrea Volkens, Judith Bara & Eric Tanenbaum (2001) *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors, and Governments 1945-1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Butler, David & Dennis Kavanaugh (1984) *The British General Election of 1983*. London: Macmillan.
- Burnham, Walter Dean (1986) "Periodization Schemes and Party 'Systems': The 'System of 1986' as a Case in Point" In *Social Science History*, Vo. 10, No. 3, pp. 263-214.
- Butler, David & Donald E. Stokes (1969) *Political Change in Britain*. London: Macmillan.
- Bybee, Carl R., Jack M. McLeod, William D. Luetscher & Gina Garramone (1981) "Mass Communication and Voter Volatility", *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 45, No. 1, pp. 69-90.
- Campbell, Angus (1966) "Surge & Decline. A Study of Electoral Change" in Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller & Donald E. Stokes (eds.) *Elections and the Political Order*. New York: John Wiley & Sons.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller & Donald E. Stokes (1960) *The American Voter*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Carmines, Edward G. & Michael W. Wagner (2006) "Political Issues and Party Alignments: Assessing the Issue Evolution Perspective" in *Annual Review of Political Science*, Vol. 9, pp. 67-81-
- Christensen, Henny & Andreas Karker (2001) "Partfæller langer ud efter Karen" i *Ekstra Bladet*, 22/11.
- Clark, Terry Nichols & Seymour Martin Lipset (1991) Are social classes dying? *International Sociology*, Vol. 6, No. 4, pp. 397-410.
- Clark Terry Nichols, Seymour Martin Lipset & Michael Rempel (1993) "The Declining Political Significance of Social Class", *International Sociology*, Vol. 8, No. 3, pp. 293-316
- Converse, Philip E. (1962) "Information flow and the stability of partisan attitudes", *Public Opinion Quarterly* Vol. 26, No. 4, pp. 578-599
- Converse, Philip E. (1964) "The Nature of Belief Systems in Mass Publics" in David E. Apter (ed.), *Ideology and Discontent*, New York: Free Press of Glencoe.
- Converse, Philip E. (1970) "Attitudes and Non-attitudes: Continuation of a Dialogue" In Edward R. Tufte (ed.) *The Quantitative Analysis of Social Problems*. Reading Mass.: Addison-Wesley
- Converse, Philip E. (1974) "Comment: The Status of Non-attitudes", *American Political Science Review*, Vol. 68, pp. 650-666.
- Converse, Philip. E. & Gregory B. Markus (1979) "Plus ca change.....:The New CPS Election Study Panel", *The American Political Science Review* Vol. 73, No. 1, pp. 32-49.
- Cook, Timothy E. (1998), *Governing with the News: The News Media as a Political Institution*. Chicago: University of Chicago Press
- Cottam. Martha, Beth Dietz-Uhler, Elena Mastors & Thomas Preston (2004) *Introduction to Political Psychology*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Crano, William D. & Radmila Prislin (2006) "Attitudes and Persuasion", *Annual Review of Psychology*, Vol. 57, pp: 345-374.
- Crewe, Ivor (1984) "The Electorate: Partisan Dealignment Ten Years On" in Hugh Berrington (ed.) *Change in British Politics*. London: Frank Cass.
- Crewe, Ivor (1985) "Great Britain" in Ivor Crewe & David Denver (eds.) *Electoral Change in Western Democracies*. London: Croom Helm.
- Crewe, Ivor (1986) "On the Death and Resurrection of Class Voting: Some Comments on How Britain Votes", *Political Studies*, Vol. 34, pp. 620-38.
- Crewe, Ivor & David Denver (eds.) (1985) *Electoral Change in Western Democracies. Patterns and Sources of Electoral Volatility*. New York: St. Martin's Press.
- Dalton, Russell, J. (1984) "Cognitive mobilization and partisan dealignment in advanced industrial democracies", *Journal of Politics* Vol. 46, pp. 264-284.
- Dalton, Russell J. (2000) "The Decline of Party Identifications" in Dalton, Russell J. & Martin Wattenberg (eds.) *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Dalton, Russell J. (2002a) *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. New York: Chatham House Publishers.
- Dalton, Russell J. (2002b) "Political Cleavages, Issues and Electoral Change" in Lawrence LeDuc, Richard Niemi & Pippa Norris (eds.) *Comparing Democracies 2. New Challenges in the study of Elections and Voting. Thousand Oaks: Sage Publications*.
- Dalton, Russell J. (2007) "Partisan Mobilization, Cognitive Mobilization and the Changing American Electorate", *Electoral Studies* Vol. 26, No. 2, pp. 274-286.

- Dalton, Russell J., Scott C. Flanagan & Paul Allen Beck (eds.) (1984), *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?*, Princeton: Princeton University Press.
- Dalton, Russell J. & Martin Wattenberg (eds.) (2000) *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Damgaard, Erik (1974) "Stability and Change in the Danish Party System over Half a Century" in *Scandinavian Political Studies*, Vol. 9, pp. 104-125.
- Danermark, Berth, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen & Jan Chr. Karlsson (1997) *At förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Dansk Data Arkiv (1991) *DDA-1480. 1. udgave af dokumentation for datamateriale DDA-1480 "Vælgerundersøgelse september 1987 og maj 1988"*. Odense: Dansk Data Arkiv.
- Dansk Data Arkiv (1994) *DDA-0148. 2. udgave af dokumentation for datamateriale DDA-0148 "Panelundersøgelse af valgene 1971 og 1973"*. Odense: Dansk Data Arkiv.
- Dansk Data Arkiv (1998) *DDA-2210. Valgundersøgelsen 1994*. Odense: Dansk Data Arkiv.
- Daudt, Hans (1961) *Floating Voters and the Floating Vote: a critical analysis of American and English election studies*. Leiden: Stenfort Kroese
- De Vaus, David (2001) *Research Design in Social Research*. London: Sage Publications.
- De Vaus, David (2002) *Surveys in Social Research*. London: Routledge.
- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Droba, Daniel D. (1933) "The Nature of Attitude" in *The Journal of Social Psychology*, Vol. 4, pp. 444-462.
- Drummond, Andrew J. (2006) "Electoral Volatility and Party Decline in Western Democracies: 1970-1995" in *Political Studies*, Vol. 54, No. 3, pp. 628-647.
- Dunleavy, Patrick (1991) *Democracy, Bureaucracy and Public Choice*. London: Harvester Press.
- Eagleton, Terry (1991) *Ideology. An Introduction*. London: Verso
- Eagly, Alice H. & Shelly Chaiken (1993) *The Psychology of Attitudes*. New York: Harcourt Brace College Publications.
- Eagly, Alice H. & Shelly Chaiken (1998) "Attitude Structure and Function" In Daniel T. Gilbert, Susan T. Fiske & Gardner Lindzey (eds.) *The Handbook of Social Psychology. Volume one*. Boston: McGraw-Hill Companies.
- Enelow, James & Melvin Hinich (1984) *The Spatial Theory of Voting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Entman, Robert M. (1993) "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communication*, Vol. 43, No. 4, pp. 51-58.
- Errson, Svante & Jan-Erik Lane (1982) "Democratic Party Systems in Europe: Dimensions, Change and Stability", in *Scandinavian Political Studies*, Vol. 5, No. 1, pp. 67-96.
- Evans, Geoffrey (ed.) (1999) *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Esaiasson, Peter & Sören Holmberg (1996) *Representation from above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.
- Fazio, Russell H. (2007) "Attitudes as Object-Evaluation Associations of Varying Strength" In *Social Cognition*, Vol. 25, No. 5, pp. 603-637.
- Fazio, Russell H. & Michael A. Olson (2003) "Attitudes: Foundations, Functions and Consequences" in M.A. Hogg & J. cooper (eds.) *The Handbook of Social Psychology*. London: Sage Publications.

- Festinger, Leon (1957) *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Field, Andy P. (2003) *Discovering statistics using SPSS for windows: Advanced techniques for the beginner*. London: Sage Publications.
- Fishbein, Martin & Icek Ajzen (1975) *Belief, Attitude, Intention and Behavior. An Introduction to Theory and Research*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company.
- Fisher, Stephen (2003) "Electoral Volatility", in Iain McLean & Alistair McMillan (eds.) *The Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford University Press.
- Fleiss, Joseph L. (2003) [1981] *Statistical Methods for Rates and Proportions*. 3rd. edition. New York: John Wiley and Sons.
- Franklin, Mark N. (1985a) *The Decline of Class Voting in Britain: Changes in the Basis of Electoral Choice, 1964-1993*. Oxford, Oxford University Press.
- Franklin, Mark N. (1985b) How the decline in class voting opened the way to radical change to British politics. *British Journal of Political Science*, 14, 483-508.
- Franklin, Mark N., Thomas T. Mackie & Henry Valen (eds.) (1992). *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garson, G. David (n.d.). "Logistic Regression", *Statnotes: Topics in Multivariate Analysis*. Retrieved 01/13/2009 from www2.chass.ncsu.edu/garson/pa765/statnote.htm.
- Gamson, William A. (1992) *Talking Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Gilje, Nils & Harald Grimen (2002) *Samfundsvidenskabernes forudsætninger. Indføring i samfundsvidenskabernes videnskabsfilosofi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1993) *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Glans, Ingemar (1989) "Langtidsudviklingen i dansk vælgeradfærd" i Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard (red.) *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*. Århus: Politica.
- Glenn, Norval D. (1980) "Values, Attitudes, and Beliefs" In Orville Gilbert Brim & Jerome Kagan (eds.) *Constancy and Change in Human Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goffman, Erving (1974) *Frame analysis: An essay on the organization of experience*, London: Harper and Row.
- Goul Andersen, Jørgen (1984) "Aspekter af den politiske kultur i Danmark efter 1970" i Erik Damgaard (red.) *Dansk demokrati under forandring*. København: Schultz-
- Goul Andersen, Jørgen (1993) "Samfundssind og egennytte" i *Politica*, bind 25, nr. 2.
- Goul Andersen, Jørgen (1999a) "Vælgerne politiske dagsorden" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Vælgere med omtanke – En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Goul Andersen, Jørgen (1999b) "Hvad kan partierne: Partiernes kompetence-image" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Vælgere med omtanke – En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Goul Andersen, Jørgen (1999c) "Hvad står partierne for: Partiernes policy-image" i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Vælgere med omtanke – En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Goul Andersen, Jørgen (2000) "Midtvejsanalyse 2000: Vælgere og partier midt i valgperioden" Aalborg: *Arbejdspapirer* fra Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.

- Goul Andersen, Jørgen (2003a) "Partiernes image: De borgerlige vest til at sikre velfærden" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Academica.
- Goul Andersen, Jørgen (2003b) "Vælgernes nye politiske dagsorden" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Academica.
- Goul Andersen, Jørgen (2007) "Samfundskonflikter, partier i bevægelse og vælgere med omtanke: Rids af en general teoretisk ramme" i Jørgen Goul Andersen, Johannes Andersen, Ole Borre, Kasper Møller Hansen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica.
- Goul Andersen, Jørgen & Ole Borre (red.) (2003) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Academic.
- Goul Andersen, Jørgen & Jens Hoff (2001) *Democracy and Citizenship in Scandinavia*. Houndsmills: Palgrave Macmillan.
- Goul Andersen, Jørgen, Jakob Rathlev, Claus Hansen, Henrik Jørgensen & Gregers Lehrmann Bruun (2002a) "*Valgundersøgelsen 2001: Teknisk rapport. Modul 1. Oversigt over data-materialet mv.*" Aalborg: *Arbejdsrapport*, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet
- Goul Andersen, Jørgen, Jakob Rathlev, Claus Hansen, Henrik Jørgensen & Gregers Lehrmann Bruun (2002b) "*Valgundersøgelsen 2001: Teknisk rapport. Modul 2. Kodenøgler.*" Aalborg: *Arbejdsrapport*, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.
- Goul Andersen, Jørgen, Jakob Rathlev, David Hedegaard Andersen & Thomas Dejgaard Pedersen (2005) "*Valgundersøgelsen 2005: Teknisk rapport*" Aalborg: *Arbejdsrapport* nr. 15, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet
- Gram, Sanne & Jette Elbæk Maressa (2001) "*Kongres: Fodslag i S om udlændingepolitik*" Jyllands-Posten, 5/11.
- Greene, Jennifer C., Valerie J. Caracelli & Wendy F. Graham (1989) "Toward a Conceptual Framework for Mixed-method Evaluation Design" in *Educational Evaluation and Policy Analysis*, Vol. 11, No. 3, pp. 255-274
- Green-Pedersen, Christoffer (2006) "Long-term Changes in Danish Party Politics: The Rise and Importance of Issue Competition" I *Scandinavian Political Studies*, Vol. 29, No. 3, pp. 219-235.
- Green-Pedersen, Christoffer (2007) "The Growing Importance of Issue Competition. The Changing Nature of Party Competition in Western Europe", *Political Studies*, Vol. 55, No. 4, pp. 608-628.
- Green-Pedersen, Christoffer & Peter B. Mortensen (2007) "Issue-competition, Issue-ownership and Political Parties". Paper presented at the annual meeting of the *Midwest Political Science Association*, Palmer House Hotel, Chicago, IL.
- Green-Pedersen, Christoffer & Peter B. Mortensen (2010) "Who Sets the Agenda and Who Responds to it in the Danish Parliament? A New Model of Issue Competition and Agenda Setting" in *European Journal of Political Research*, Vol. 48, No. 2, pp. 257-281.
- Gundelach, Peter (red.) (2002) *Danskernes værdier 1981-1999*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gundelach, Peter & Ole Riis (1992) *Danskernes værdier*. København: Forlaget Sociologi.

- Montero, José Ramón & Richard Gunther (2002) "Introduction: Reviewing and Reassessing Parties" in Richard Gunther, José Ramón Montero & Juan José Linz (eds.) *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, Martin Ejnar (2008). "Back to the Archives? A Critique of the Danish Part of the Manifesto Dataset" in *Scandinavian Political Studies*, Vol. 31, No. 2, pp. 201-216.
- Hansen, Kasper Møller; Rune Slothuus & Claes de Vreese (2007) "Man har et parti, indtil man finder et nyt. Portræt af vælgeren, som skiftede parti" i Jørgen Goul Andersen, Johannes Andersen, Ole Borre, Kasper Møller Hansen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica.
- Halstead, J. Mark & Monica J. Taylor (2000) *The Development of Values, Attitudes and Personal Qualities: a review of recent research*. Slough: National Foundation for Educational Research
- Hayduk, Leslie A., Pamela A. Ratner, Joy L. Johnson & Joan L. Bottorff (1995) "Attitudes, Ideology and the Factor Model" In *Political Psychology*, Vol. 16, No. 3, pp. 479-507.
- Hechter, Michael, Lynn Nadel & Richard Michod (eds.) (2004) *The Origin of Values*. New York: Aldine de Gruyter.
- Holmberg, Sören (1981) *Svenska väljare*. Stockholm: LiberFörläg.
- Holmberg, Sören (1990) "Väljare på vandring" i Mikael Gilljam & Sören Holmberg (red.) *Rött, blått, grönt. En bok om 1988-års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmberg, Sören & Mikael Gilljam (1987) *Väljare och val i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, Sören & Henrik Oscarsson (2004) *Välgere og og væljarbeteende*. Svenskt väljarbeteende under 50 år. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmstedt, Margareta & Tove-Lise Schou (1987). "Sweden and Denmark 1945-1982: Election Programmes in the Scandinavian Setting", in Ian Budge, David Robertson & Derek Hearl (eds.), *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald (1971) "The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies" i *American Political Science Review*, Vol. 65, No. 4, pp. 991-1017.
- Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1990) *Culture shift in advanced industrial society*. New Jersey: Princeton University Press
- Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Iyengar, Shanto, Mark Peters & Donald Kinder (1982) "Experimental demonstrations of the 'not-so-minimal' consequences of television news programs", *American Political Science Review*, Vol. 76, No. 4, pp. 848-858.
- Jennings, Kent M. (1989) "The Crystalization of Orientations" In Kent M. Jennings & Jan W. van Deth (eds.) *Continuities in Political Actions*. New York: de Gruyter.
- Jespersen, Jesper (2004) "Kritisk realisme" i Lars Fuglsang og Poul Bitsch Olsen (red.) *Vidensteori i samfundsvidenskabene. På tværs af fagkulturer og paradigmer*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Johnson, R. Burke & Anthony J. Onwuegbuzie (2004) "Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come" in *Educational Researcher*, Vol. 33, No. 7, pp. 14-26.

- Judd, Charles M. & Michael A. Milburn (1980) "The Structure of Attitude Systems in General Public: Comparisons of a Structural Equation Model" in *American Sociological Review*, Vol. 45, pp. 627-643.
- Katz, Daniel (1960) "*The Functional Approach to the Study of Attitudes*" In *Public Opinion Quarterly*, Vol. 24, pp. 163-204
- Katz, Richard S. & Peter Mair (1995) "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party" *Party Politics*, Vol. 1, No. 1, pp. 5-28.
- Kerlinger, F.H. (1967) "Social Attitudes and Their Criterial Referents: A Structural Theory" In *Psychological Review*, Vol. 74, pp. 110-122.
- Key, Valdimir Orlando (1966) *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting 1936-1960*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press
- Kirchheimer, Otto (1966) "The Transformation of Western European Party Systems" In J. LaPalombara & M. Weiner (eds.) *Political Parties and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kitschelt, Herbert (1994) *The Transformation of European Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Klingemann, Hans-Dieter (2005) "Political Parties and Party Systems" in Jacques Thomassen (ed.) *The European Voter. A Comparative Study of Modern Democracies*. New York: Oxford.
- Knutsen, Oddbjørn (1984) "Political Cleavages and Political Realignment in Norway: The New Politics Thesis Reexamined" In *Scandinavian Political Studies* Vol. 9, No. 3, pp. 235-260.
- Knutsen, Oddbjørn (2004) *Social structure and party choice in Western Europe - A comparative longitudinal study*. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Knutsen, Oddbjørn (2006) *Class Voting in Western Europe. A Comparative Longitudinal Study*. Kanham: Lexiton Books.
- Knutsen, Oddbjørn (2007) "The Decline of Social Class?" in Russell J. Dalton & Hans-Dieter Klingemann (eds.) (2007) *The Oxford Handbook of Political Behavior*. New York: Oxford University Press.
- Kreiner, Svend & Tine Nielsen (2003) *SPSS. Introduktion til databehandling og statistisk analyse*. København: Jurist og økonomforbundets forlag.
- Kriesi, Hanspeter (1998) "The Transformation of Cleavage Politics. The 1997 Stein Rokkan Lecture", in *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No. 2, pp. 165-185.
- Kruglanski, Arie W. & Wolfgang Strober (2005) "Influence of Beliefs and Goals on Attitudes" in Dolores Albarracín, Blair T. Johnson & Mark P. Zanna (eds.) *The Handbook of Attitudes*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum
- Krouwel, André (2006) "Party Models" In Richard S. Katz & William J. Crotty (eds.) *Handbook of Party Politics*. London: Sage Publications.
- Kuhn, Thomas S. (1974) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lane, Jan-Erik & Svante Ersson (1994) "Politics and Society in Western Europe. 3th edition. London Sage.
- Lane, Jan-Erik & Svante Ersson (1997) "Parties and Voters: What create the Ties?" in *Scandinavian Political Studies* Vol. 20, No. 2, pp. 179-196.
- Lane, Jan-Erik & Svante Ersson (1999) *Politics and Society in Western Europe*. 4th edition. London: Sage Publications.
- Langballe, Anders (2004) "Foghs folk holder mund" Ekstra Bladet, 23/7.

- Lau, Richard R. & Gerald M. Pomper (2001) "Negative Campaigning by US Senate Candidates" i *Party Politics*, Vol. 7, No. 1, pp. 69-87
- Lazarsfeld Paul F., Bernard R. Berelson & Hazel Gauzet (1948) *The People's Choice*. New York: Columbia University Press.
- Lecheler, Sophie, Claes de Vreese & Rune Slothuus (2009) "Issue Importance as a Moderator of Framing Effects", *Communication Research*, Vol. 6, No. 3, pp. 400-425.
- Lipset, Seymour Martin (1976) [1960]. *Political Man. The Social Bases of Politics*. London: Heinemann Educational Books Ltd.
- Lipset, Seymour Martin & Stein Rokkan (eds.) (1967): *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national perspectives*. New York: The Free Press.
- Listhaug, Ola (1997) "The Decline of Class Voting" in Kaare Strøm & Lars Svåsand (eds.) *Challenges to Political Parties: The Case of Norway*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Lolle, Henrik (2008) "Multiple Classification Analysis (MCA): Unfortunately, at nearly forgotten method for doing linear regression with categorical variables" i Peter Linde (red.) *Symposium i anvendt statistik*. Copenhagen Business School & Danmarks Statistik.
- Lund, Anker Brink (2002) *Den redigerende magt – nyhedsinstitutionens politiske indflydelse*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Lund, Anker Brink (2004) "Niche Nursing Political Networks: Priming and Framing before Spinning", *Modinet working paper*, 2004:9.
- Lund, Henrik Herløv (2007) "Nyliberalismen I Danmark" i *Kritisk Debat*, december 2007.
- Macdonald, Stuart Elaine & George Rabinowitz (1998) "Solving the Paradox of Nonconvergence: Valence, Position, and Direction in Democratic Politics" In *Electoral Studies*, Vol. 17, No. 3, pp. 281–300.
- Mair, Peter (1983) "Adaptation and Control: Towards an Understanding of Party and Party System Change", in Hans Daalder & Peter Mair (eds.) *Western European Party Systems*. London: Sage Publications.
- Mair, Peter (1990) (ed.) *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press.
- Mair, Peter, Wolfgang Müller & Fritz Plasser (2004a) "Introduction: Electoral Challenges and Party Responses" in Mair, Peter, Wolfgang Müller & Fritz Plasser (2004) (eds.) *Political Parties and Electoral Change: Party Responses to Electoral Markets*. London: Sage Publications.
- Mair, Peter, Wolfgang Müller & Fritz Plasser (2004b) "Conclusion: Political Parties in Changing Electoral Markets" in Mair, Peter, Wolfgang Müller & Fritz Plasser (2004) (eds.) *Political Parties and Electoral Change: Party Responses to Electoral Markets*. London: Sage Publications.
- Maguire, Maria (1983) "Is There Still Persistence? Electoral Change in Western Europe, 1948-1979" In Peter H. Merkl (ed.) *Western European Party Systems: Trends and Prospects*, New York: Free Press.
- Mancini, Paolo (1999) "New Frontiers in Political Professionalism", *Political Communication*, Vol. 16, No. 3, pp. 231-246.
- McCombs, Maxwell E. & Shaw, D. L. (1972) "The agenda-setting function of mass media", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, No. 2, pp. 176-187.
- Morris, Irwin L. & George Rabinowitz (1997) "On the Coexistence of Directional and Proximity Voters" i *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 9, No. 1, pp. 75-88.

- Mutz, Diana Carole, Paul M. Sniderman & Richard A. Brody (1996) *Political Persuasion and Attitude Change*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Nannestad, Peter (1989) *Reactive Voting in Danish General Elections 1971-1979*. A Revisionist Interpretation. Aarhus University Press.
- Neuman, William Lawrence (2000) *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Allyn & Bacon.
- Nie, Norman & Kristi Andersen (1974) "Mass belief systems revisited: Political change and attitude structure" in *Journal of Politics*, Vol. 36, pp. 541-591.
- Nie, Norman, Sidney Verba & John R. Petrocik (1976) *The Changing American Voter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nielsen, Hans Jørgen (1976) "Politiske meninger og vælgeradfærd" i Ole Borre, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg & Torben Worre (red.) *Vælgere i 70'erne. Resultatet fra interviewundersøgelser ved folketingsvalgene i 1971, 1973 og 1975*. København: Akademisk Forlag.
- Nielsen, Hans Jørgen (2007) "Hvor mange dimensioner er der" i Jørgen Goul Andersen, Johannes Andersen, Ole Borer, Kasper Møller Hansen og Hans Jørgen Nielsen (red.) *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica
- Nielsen, Hanne Fall (2004) "Rokaden: Syltede solbær og redningsvest" *Politiken* 4/8.
- Nielsen, Hans Jørgen & Søren Risbjerg Thomsen (2003) "Vælgervandringer" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Sytime.
- Niemi, Richard G. & Anders Westholm (1984) "Issues, Parties and Attitudinal Stability: A Comparative Study of Sweden and the United States" in *Electoral Studies*, Vol. 3, No. 1, pp. 65-83.
- Niemi Richard G. & Herbert F. Weisberg (1976) *Controversies in American Voting Behavior*. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
- Niemi, Richard G. & Mary A. Hepburn (1995) "The Rebirth of Political Socialization" i *Perspectives on Political Science*, Vol. 24, No. 1, pp. 7-16.
- Norris, Pippa (1990) *British By-Elections: The volatile electorate*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, Pippa (1997) *Electoral Change Since 1945*. Oxford: Blackwell.
- Norris, Pippa (2004) *Electoral Engineering. Voting Rules and Political behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norušis, Marija J. (2005) *SPSS 14.0 advanced statistical procedures companion*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Olsen, Henning (2008) *Holder holdninger? Holdningsbegreber og holdningsmålinger*. København: Akademisk Forlag.
- Olsen, Lars (1997) *Velfærdsstaten skal rulles tilbage. Interview: Anders Fogh Rasmussen*. *Politiken*, 9. marts 1997.
- Olsen, Lars (1997) *Analyse: Venstre går på listesko i debatten om velfærd*. *Politiken*, 14. arts 1997.
- Oskamp, Stuart & P. Wesley Schultz (2004) *Attitudes and Opinions*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Olson, James M. & Mark P. Zanna (1993) "Attitudes and Attitude Change" in *Annual Review of Psychology*, Vol. 44, pp. 117-154.

- Outhaite, William (1987) *New Philosophies of the Social Sciences: Realism, Hermeneutics and Critical Theory*. London: Macmillan.
- Panbianco, Angelo (1988) *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Mogens N. (1979) "The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility" in *European Journal of Political Research*, Vol. 7, No. 1, pp. 1-26.
- Pedersen, Mogens N. (1983) "Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems 1948-1977: Explorations in Explanation", in Hans Daalder & Peter Mair (eds.) *Western European Party Systems - Continuity and Change*. London: Sage Publications.
- Pedersen, Mogens N. (2001) "Electoral Volatility" in Clarke, Paul A. B. & Joe Foweraker (eds.) *Encyclopedia of Democratic Thought*. London: Routledge.
- Perloff, Richard M. (2003) *The Dynamics of Persuasion. Communication and Attitudes in the 21st Century*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Perloff, Richard M., Edward Horowitz & Gary Pettey (2008) "Political Persuasion" in Wolfgang Donsbach (ed.) *The International Encyclopedia of Communication*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Petrocik, John R. (1996) "Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study. I" *American Journal of Political Science*, Vol. 40, No. 3, pp. 825-850.
- Petrocik John, R., William L. Benoit and Glenn J. Hansen (2003) "Issue ownership and presidential campaigning, 1952-2000" In *Political Science Quarterly*, Vol. 118, No. 4, pp. 599-626.
- Petty, Richard E., Duane T. Wegener & Leandre R. Fabrigar (1997) "Attitudes and Attitude Change" in *Annual Review of Psychology*, Vol. 48, pp. 609-647.
- Potter, Jonathan (1998) "Discursive Social Psychology: From Attitudes to Evaluative Practices" In *European Review of Social Psychology*, Vol. 19, pp. 233-266.
- Putnam, Robert D. (2000) *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rabinowitz, George & Stuart Elaine Macdonald (1989) "A Directional Theory of Issue Voting" In *American Political Science Review*, Vol. 83, No. 1, pp. 93-121.
- Rathlev, Jakob (2007) "Det nye højre er gammelt: Politiske generationer i perspektiv" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Academic.
- Robertson, David (1976) *A Theory of Party Competition*. London: Wiley.
- Rokeach, Milton (1973) *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Rohan, Meg J. (2000) "A rose by any name? The Values Construct" In *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 4, No. 3, pp. 255-277.
- Rose Richard (ed.) (1974). *Electoral Behavior: A Comparative Handbook*. New York: The Free Press.
- Rose, Richard & Derek W. Urwin (1970) "Persistence and Change in Western Party Systems since 1945", in *Political Studies*, Vol. 18, No. 3, pp. 287-319.
- Rose, Richard & Ian McAllister (1986) *Voters begin to choose. From Closed Class to Open Elections in Britain*. London: Sage Publications.
- Sanders, David & Malcom Brynin (1999) "The Dynamics of Party Preference Change in Britain, 1991-1996" In *Political Studies*, Vol. 47, No. 2, pp. 219-239.
- Särilvik, Bo & Ivor Crewe (1983) *Decade of Dealignment: The Conservative Victory of 1979 and Electoral Trends in the 1970s*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Schütz, Alfred (1972) *The Phenomenology of the Social World*. Oversat fra tysk af George Walsh & Frederick Lehnert. London: Heinemann Educational
- Schwarz, Norbert (2001) "Attitude Measurement" In Smelser & Baltes (eds.) *Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*, Vol. 1. Amsterdam: Elsevir.
- Schwarz, Norbert & Gerd Bohner (2001) "The Construction of Attitudes" In Abraham Tesser & Norbert Schwarz (E ds.) *Blackwell Handbook of Social Psychology*, Vol. 1: *Intrapersonal Processes*. London: Blackwell Publishers.
- Sears, David O. & Sheri Levy (2003) "Childhood and Adult Political Development" in David O. Sears & Leonie Huddy & Robert Jervis (eds.) *Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Severin, Werner J. & James W. Tankard (1997) *Communications Theories: Origins, Methods, and Uses in the Mass Media*. New York: Longman Publishers.
- Shavitt, Sharon (1989) "Operationalizing Functional Theories of Attitude" in Anthony R. Pratkanis, James Breckler & Anthony G. Greenwald (eds.) *Attitude Structure and Function*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Slothuus, Rune (2008) *How Political Elites Influence Public Opinion: Psychological and Contextual Conditions of Framing Effects*. Århus: Forlaget Politica.
- Slothuus, Rune (2010) "When Can Political Parties Lead Public Opinion? Evidence From a Natural Experiment" forthcoming in *Political Communication*.
- Slothuus, Rune & Claes de Vreese (2007) "Issue Framing, Political Parties and Individual Differences", Prepared for delivery at the annual meeting of the *American Political Science Association*.
- Slothuus, Rune & Claes de Vreese (forthcoming) "Political Parties, Motivated Reasoning, and Issue Framing Effects" accepted for publication in *The Journal of Politics*.
- Smith, Brewster M., Jerome S. Bruner & Robert .W. White (1956) *Opinions and Personality*. New York: John Wiley & Sons.
- Sniderman (2000) "Taking Sides: A Fixed Choice Theory of Political Reasoning" in Arthur Lupia, Mathew D. McCubbins & Samuel L. Popkin (eds.) *Elements of Reason*. New York: Cambridge University Press.
- Sniderman, Paul M., Richard A. Brody & Philip E. Tetlock (1991) "Introduction to Major Themes" In Paul M. Sniderman, Richard A. Brody & Philip E. Tetlock (eds.) *Reasoning and Choice. Explorations in Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sniderman, Paul M. & John Bullock (2004) "A Consistency Theory of Public Opinion and Political Choice: The Hypothesis of Menu Dependence" In Willem .E. Saris & Paul M. Sniderman (Eds.), *Studies in Public Opinion: Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error, and Change*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Stephens, William N. & Stephen Long (1970) "Education and Political behavior" *Political Science Annual*, Vol. 2, No. 1, pp. 3-33.
- Stimson, James A. (1976) "Belief Systems: Constraint, Complexity, and the 1972 Election" i Richard G. Niemi & Herbert F. Weisberg (red.) *Controversies in American Voting*. San Francisco W.H. Freeman and Company.
- Stokes, Donald E. (1963) "Spatial Models of Party Competition" *The American Political Science Review*, Vol. 57, No. 2, pp. 368-377.
- Strom, Kaare. (1990) "A behavioral theory of competitive political parties", *American Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 2, pp. 565-598.
- Stubager, Rune (2006) *The Education Cleavage. New Politics in Denmark*. Århus: Politica.

- Stubager, Rune (2007) "Uddannelse og ny politik: En dekomponering af uddannelseseffekten på nypolitiske holdninger" i Jørgen Goul Andersen, Johannes Andersen, Ole Borre, Kasper Møller Hansen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica.
- Sunshine Hillygus D. & Todd G. Shields (2008) *The Persuadable Voter: Wedge Issues in Presidential Campaigns*. New Jersey: Princeton University Press.
- Takeshita, Toshio (2006) "Current critical problems in agenda-setting research", *International Journal of Public Opinion Research*, Vol. 18, No. X, pp. 275–296.
- Thames, Frank, Dennis Patterson & Joseph Robbins (2008) "The Institutional Causes of Electoral Volatility" Paper prepared for the *Annual Meeting of the American Political Science Association*, August 27-31, 2008.
- Taylor, Marylee C. (1983) "The Black-and-White Model of Attitude Stability: A Latent Class Examination of Opinion and Nonopinion in the American Public" In the *American Journal of Sociology*, Vol. 89, No. 2 pp. 373-401.
- Tashakkori, Abbas & Charles Teddlie (eds.) (2003) *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioural Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Tesser, Abraham & Leonard L. Martin (1996) "The Psychology of Evaluation" In Arnie W. Kruglanski & E. Tory Higgins (eds.) *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*. New York: Guilford.
- Tesser, Abraham & David Shaffer (1990) "Attitudes and Attitude Change" in *Annual Review of Psychology*, Vol. 41, pp. 479-523.
- Thue Nielsen, Kenneth (2003) "Nærhed eller retning? To modeller for effekten af politiske spørgsmål" i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Academic.
- Thue Nielsen, Kenneth (2007) "Partivalg ud fra holdninger – men hvordan?" i Jørgen Goul Andersen, Johannes Andersen, Ole Borre, Kasper Møller Hansen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica.
- Togeby, Lise (2002) "Hvilke værdier ændrer sig, hvornår og hos hvem?" I Peter Gundelach (red.) *Danskernes værdier 1981-1999*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Togeby, Lise (2004) *Man har et standpunkt... Om stabilitet og forandring i befolkningens holdninger*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Valen, Henry (1981) *Valg og politikk. Et sanfunn i endring*. Oslo: NKA-forlaget.
- Van der Brug, Wouter (2004) "Issue ownership and party choice" in *Electoral Studies*, Vol. 23, pp. 209-233.
- Van der Brugge, Jimmi & Henning Voss (2007) "Årsager til de socialistiske partiers tilbagegang i perioden 1990-2005" i Jørgen Goul Andersen, Johannes Andersen, Ole Borre, Kasper Møller Hansen & Hans Jørgen Nielsen (red.) *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica.
- Visser, Penny S. & Jon A. Krosnick (1998) "The development of attitude strength over the life cycle: Surge and decline" in *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 75, No. 6, pp: 1389-1410.
- Walter, Eva & Tina Langer (2008) "Attitude Formation and Change through Association. An Evaluative Conditioning Account" In William D. Crano & Radmila Prislin (eds.) *Frontiers of Social Psychology: Attitudes and Attitude Change*. Psychology Press.
- Webb, Paul & Robin Kolodny (2006) "Professional Staff in Political Parties" in Richard S. Katz & William J Crotty (eds.) *Handbook of Party Politics*. London: Sage Publications.

- Weissberg, Robert (1976) "Consensual Attitudes and Attitude Structure" in *Political Opinion Quarterly*, Vol. 40, No. 2, pp. 349-359.
- Vesselbo, Eyvind (2004) "Strukturaftalen forbedrer miljøet trods kritik" kronik i Jyllandsposten, 3/7.
- Wilson, T. D. & Hodges, S. D. (1992) "Attitudes as temporary constructions". In Leonard L. Martin and Abraham Tesser (Eds.) *The Construction of Social Judgment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Wood, Wendy (2000) "Attitude Change: Persuasion and Social Influence" in *Annual Review of Psychology*, Vol. 51, pp: 539-570.
- Worre, Torben (1976a) "Social baggrund og parti" i Ole Borre, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg & Torben Worre: *Vælgere i 1970'erne*. København: Akademisk Forlag.
- Worre, Torben (1976b) "Partistabilitet og vælgervandringer" i Ole Borre, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg & Torben Worre: *Vælgere i 1970'erne*. København: Akademisk Forlag.
- Zaller, John R. (1992) *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zaller, John R. & Stanley Feldman (1992) "A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preferences" in *American Journal of Political Science*, Vol. 36, No. 3, pp. 579-616.